

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK SANATI ANABİLİM DALI

İSTANBUL AYASOFYASI ODAKLI TARİHİ ÇEVRE
(18. VE 19. YÜZYILLAR İÇİNDE DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLER)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESENGÜL YILDIZ ALTUNBAŞ

İSTANBUL 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK SANATI ANABİLİM DALI

İSTANBUL AYASOFYASI ODAKLI TARİHİ ÇEVRE
(18. VE 19. YÜZYILLAR İÇİNDE DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLER)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESENGÜL YILDIZ ALTUNBAŞ

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. SELMAN CAN

İSTANBUL 2016

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Esengül YILDIZ ALTUNBAŞ'ın "İstanbul Ayasofyası Odaklı Tarihi Çevre (18. ve 19. Yüzyıllar İçinde Değişim ve Dönüşümler)" konulu tez çalışması jürimiz Türk Sanatı Anabilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Selman CAN
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. Nalan TÜRKMEN
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Yrd. Doç. Dr. Gülberk BİLECİK
Üniversitesi İstanbul Üniversitesi

İmza

[Handwritten signatures of Selman CAN, Nalan TÜRKMEN, and Gülberk BİLECİK]

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun *02* / *05* / 2016 tarih ve *2016/09-05* sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	IX
ŞEKİL LİSTESİ	X
FOTOĞRAF LİSTESİ	XV
HARİTA LİSTESİ	XXI
1.GİRİŞ	1
1.1. Amaç ve Çalışma Yöntemi	2
1.2. Kaynak ve Araştırmalar	3
2. OSMANLI DÖNEMİ ÖNCESİ AYASOFYA VE TARİHİ ÇEVRE	4
2.1 Antikçağ (Bizantion).....	4
2.2 Akropolis, İlk Surlar ile Yapılar	5
2.3 Doğu Roma İmparatorluğu	6
2.3.1 Ayasofya, ...	13
2.3.2 Odak Yapılar	24
2.3.2.1 Mese	24
2.3.2.2 Zeuksippos Hamamları	25
2.3.2.3 Augusteion	26
2.3.2.4 Milion Taşı	26
2.3.2.5 Hippodrom ve Anıtları.....	27
2.3.2.6 Saray Yapıları	37
2.3.2.7 II. Sur Yapısı	41

3. FETİHTEN 18. YÜZYILA KADAR OSMANLI DÖNEMİ	43
3.1 Fetih Döneminden 18. Yüzyıla Kadar Dönüştürülen Ayasofya	43
3.2 Fetih Döneminden 18. Yüzyıla Kadar Tarihi Çevrede Değişim	50
4. 18. VE 19.YÜZYILDA AYASOFYA VE TARİHİ ÇEVRE	64
4.1 18. ve 19. Yüzyılda Ayasofya	64
4.1.1 Ayasofya Betimlerinde Tespit Edilen Değişimler ve Yeni Yapı Eklentileri .	83
4.1.2 Sultan I. Mahmud Kütüphanesi	97
4.1.3 Sıbyan Mektebi	102
4.1.4.Sultan I. Mahmud Şadırvanı	105
4.1.5 İmarethane	109
4.1.6 Hünkâr Mahfili	115
4.1.7 Hünkâr Kasrı.....	123
4.1.8 Muvakkithane	126
4.1.9 Yazı Levhaları.....	129
4.1.10 Ayasofya Medresesi.....	132
4.2 18. ve 19. Yüzyılda Tarihi Çevre.....	136
4.2.1 Ayasofya Güney Yönü	137
4.2.1.1 Atmeydanı.....	137
4.2.1.2 Defter-i Hakani Nezareti ile Tapu ve Kadastro Binası	146
4.2.1.3 Düğümlü Baba Tekkesi	152
4.2.1.4 Hapishane-i Umumi	154
4.2.1.5 Mekteb-i Sanayi, Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Yeniçeri Müzesi	160
4.2.1.6 Yeni Millet Bahçesi	170
4.2.1.7 Sergi-i Umumi-i Osmanî.....	171
4.2.1.8 Sultan Ahmed Camii Muvakkithanesi	178
4.2.1.9 Alman Çeşmesi	181

4.2.2 Ayasofya Doğu Yönu	190
4.2.2.1 Sultan III.Ahmed Çeşmesi	191
4.2.2.2 Cedid Mehmed Efendi Medresesi	198
4.2.2.3 Abdurrahman Şami Türbesi ve Tekkesi.....	201
4.2.2.4 Darülfünun Binası	203
4.2.2.5 Reji Nazırı Şükrü Bey Konağı (Yeşil Ev).....	211
4.2.2.6 Sultanahmet Tevkifhanesi	214
4.2.3 Ayasofya Kuzey Yönu	217
4.2.3.1 Soğukçeşme Sokağı	217
4.2.3.2 Naziki Tekkesi	221
4.2.3.3 Nazır İsmail Efendi Çeşmesi.....	223
4.2.4 Ayasofya Batı Yönu	224
4.2.4.1 Sinan Erdebili Tekkesi	225
4.2.4.2 Hacı Beşir Ağa Çeşmesi	228
4.2.4.3 Zeyneb Sultan Cami	230
4.2.4.4 Ayasofya Üçyüzlü Çeşme	235
4.2.4.5 Talat Paşa Konağı	236
DEğERLENDİRME VE SONUÇ	239
KAYNAKÇA.....	247

ÖNSÖZ

"Ayasofya Odaklı Tarihi Çevre"nin değişiminin ve dönüşümünün anlatıldığı çalışmada, Roma ve ardından Osmanlı İmparatorluğu'na başkent olmuş bir kentin, kuruluşundan itibaren merkezi olan bir bölgenin Osmanlı'nın yüzünü batıya çevirmeye başladığı 18.yüzyıl ile neredeyse devletin bütün sisteminin ve algısının batılılaştığı 19.yüzyılda tarihi çevrenin birdenbire nasıl farklılaştığı, zaman zaman önemini yitirdiğini ve yeniden eski değerini kazandığını anlatarak bir bölgenin bütüncül okunmasını sağlamaya çalıştım. Bunu ne kadar başardım bilinmez ama zorlu karmaşık bir süreç olduğu bir gerçektir.

Tez çalışması tek başına yapılmış bir çalışma değildir. Öncelikle bu konuyu öneren hocam Sayın Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM'e, desteğini esirgemeyen canım hocam Sayın Doç. Dr. Nalan TÜRKMEN'e ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Gülberk BİLECİK'e; Ayasofya Müzesi Müdürü Sayın Hayrullah CENGİZ ve müze çalışanları Bilgen DEVECİ, Miraycan KIRKOÇOĞLU'na, bilgi akışı sağlayan sevgili Mehveş KAZMA'ya; Sultanahmet Bölgesi'ne dair engin bilgi birikimi ile belgelerini benimle paylaşan hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU'na; çevirileri ile işimi kolaylaştıran Zeynep ERDOĞAN ve Cem BEYTEKİN'e; tezi yönlendirip yöneten değerli danışmanım, sevgili hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Selman CAN'a bana karşı gösterdiği sabır, anlayış ve desteği için teşekkür ediyorum.

Teze ait metin okumaları ve acımasız eleştirileri ile tezi biçimlenmesine katkı sağlayan sevgili eşim Ufuk'um, sensiz bu tez "tez" bitmezdi, iyi ki varsın... Tez çalışmasına başladığım sıralarda ailemize katılma kararı verip doğan, çalışma sırasında kitaplarım ve bilgisayarım el koyup çalışmalarımı zorlaştıran, ama varlığıyla içimi dolduran, yüzümü güldüren canım kızım Dide Hayal'im en büyük teşekkürüm sana... Beni asla yalnız bırakmayan, tezi bitirmem için bana umut olan canım anneme, bugün yanımızda olmayan ama çok özlediğim babama ve ailemin diğer fertleri Safiye, Sabriye, Ali Abim ve Sinan'a, enerjileri ile beni güçlü kılan yeğenlerim Başak Naz, Azra Lal ve Berrak Arin'e ve son olarak Dide Hayal ile ilgilenip tez için bana çalışma vakti yaratan sevgili ablam Çiğdem'e sonsuz teşekkür ediyorum. Sizler olmasaydınız bu tez hayat bulmazdı...

Esengül YILDIZ ALTUNBAŞ

İstanbul, 2016

ÖZET

Osmanlı'nın yüzünü batıya çevirmeye başladığı 18.yüzyıl ile neredeyse devletin bütün sisteminin ve algısının batılılaştığı 19.yüzyıldan kent bir takım değişikliklere uğramıştır. Devlet kurumları ile birlikte mimarlık, kentleşme alanları da batılı anlayışla yeniden düzenlenmiş, hatta yabancı mimarların yoğunlaştığı bu dönemde restorasyon algısı bile değişmiştir. Sistemdeki yaşanan değişimin yansımaları neredeyse *Ayasofya odaklı tarihi çevrede* ise vücut bulmuştur. Ayasofya'nın özellikle 18.yüzyılda eklenen yeni yapılarla külliye hüviyeti kazanırken, çevresi de yenilenen devlet anlayışına uygun yapılaşmaya gidilmiş, kentin merkezi konumunda olan bölge neredeyse yeniden imar edilmiştir.

Tez kapsamında birinci bölümde, "Giriş" ana başlığı altında; "konunun amacı ve kapsamı" "konuya ilişkin yayın ve araştırmalar" tanıtılarak ilgili kaynak ve araştırmalar başlığı altında bu güne kadar konu ile ilgili yapılan yayınlar ve araştırmalar hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

İkinci bölüm teze konu tarihi çevrenin Osmanlı dönemi öncesi kronolojik olarak şekillenışı, gelişimi ile Ayasofya'nın inşa süreci ve etrafında yer alan kentin odak yapılarına kısaca değinilmiştir.

Üçüncü bölümde İstanbul'un fethinden 18.yüzyıla kadar Ayasofya ve tarihi çevre işlenmiştir. Üçüncü bölümün birinci başlığı altında İstanbul'un fethi ile Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi ve 18. yüzyıla kadar geçirdiği onarımlara kısaca değinilirken ikinci başlıkla tarihi çevrenin fetih süreciyle başlayıp 18. yüzyıla kadar süren değişimi kısaca işlenmiştir.

Dördüncü bölüm tezin ana konusu olan 18. ve 19. yüzyılda Ayasofya ve tarihi çevre detaylı olarak işlenmeye çalışılmıştır. Bölümün birinci başlığı altında Ayasofya detaylı olarak işlenmiştir. Onarımlar sırasında değişen yapı ile birlikte yapının içine ve avlusuna eklenen yapılar anlatılmış, dönemine ait gravür ve fotoğraflar kullanılarak anlatım güçlendirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet dönemine kısaca değinilmiş bu dönemde yaşanmış süreçler kısaca anlatılarak Ayasofya'nın yeniden işlevselleştirilmesi ve tarihi çevrede değişimi günümüze getirerek konu sonlandırılmıştır.

Dördüncü bölümün ikinci başlığı altında tarihi çevre olarak tanımlamaya çalışılmış olduğum Ayasofya'nın dört yönünde inşa edilen yapılar ile mevcut yapıların

değişimi işlenmiştir. Değişimler dđnemine ait gravđr, fotoğraf ve haritalar kullanılarak anlatım gđçlendirilmeye çalışılmıştır.

Son olarak 18.ve19.yđzyılın Ayasofya odaklı tarihi çevrede yarattığı etkisi, olumlu ya da olumsuz yansımaları anlatılarak değerlendirme yapılarak tez sonulandırılmıştır.

Anahtar Kelime: Ayasofya, Hippodrom, At Meydanı Sultanahmet, 18.yđzyıl, 19.yđzyıl, tarihi evre.

ABSTRACT

In the 18th century, when the Ottoman Empire began to turn towards west and in the 19th century, when almost all the system and perception of the Empire became westernized, the city also went through some changes. Together with the state institutions, architecture and urbanization were also restructured in a west-oriented way. Moreover, even the perception of restoration was changed in this period, due to abundance of foreign architects. The reflections of these changes in the system were almost entirely embodied in the *Hagia Sophia centered historic area*. While Hagia Sophia turned into a social complex with the buildings that were annexed especially in the 18th century, its surroundings were also configured in accordance with the new state approach, and the region which was the city's center was almost entirely rebuilt.

In the first section of this thesis, under the title of "Introduction," "the aim and scope of the topic," and "academic writings and researches related to the topic" were introduced and academic writings and researches up to date were evaluated under the title of "related resources and researches."

In the second section, pre-Ottoman chronological shaping of the historic area that is the subject of this thesis, its development, construction process of Hagia Sophia and focal buildings of the city were mentioned.

Hagia Sophia and its historic surroundings from the conquest of Istanbul to the 18th century was covered in the third section. While Hagia Sophia's transformation into a mosque after the conquest of Istanbul and restorations and repairs it went through until the 18th century were shortly mentioned under the first sub-title of the third section, the changes in its historic surroundings from the conquest until the 18th century were shortly mentioned in the second sub-title.

In the fourth section, the main topic of this thesis, Hagia Sophia and its historic surroundings in the 18th and 19 centuries was tried to be covered in detail. Under the first subtitle of the section, Hagia Sophia was covered in detail. The changes in the building due to repairs and restorations, and buildings added to both inside and the courtyard of Hagia Sophia were described; and by using engravings and photographs from the period, this description was tried to be corroborated. The Republic era was shortly mentioned, and the topic was brought to term by shortly describing the

processes in this era, re-utilization of Hagia Sophia and changes in its historic surroundings until contemporary times.

Under the second subtitle of the fourth section, the preexistent and later constructed buildings in the near vicinity of Hagia Sophia, which I tried to define as historic surroundings and their changes were covered. By using engravings, photographs and maps of the period, the commentary was tried to be corroborated.

Finally, the thesis was concluded by describing and evaluating the effect and positive or negative reflections of the 18th and 19th centuries on Hagia Sophia and its historic surroundings.

Keywords: *Hagia Sophia, Sultanahmet, Hippodrome, Atmeydanı, 18th century, 19th century, historic area.*

KISALTMALAR

BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

Çev: Çeviren

Çiz. : Çizim

DBİA:Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi

Ed. : Editör

H. : Hicri

M. : Miladi

s. : Sayfa

S. : Sayı

TTOK :Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu

y. : Yapım

Y. : Yıl

Yem : Yapı Endüstri Merkezi

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 2.1** Cornelius Gurlitt, 1907-1912, İmparator İustinianus Sütunu restitüsyon denemesi
- Şekil 2.2** Antoniadi, Ayasofya Restitüsyon Denemesi 1
- Şekil 2.3** Antoniadi, Ayasofya Restitüsyon Denemesi 2
- Şekil 2.4** İustinianus'u Ayasofya'yı inşasını yönetirken gösterir resim.
- Şekil 2.5** Henri Prost, 1905, Ayasofya iç mekan restitüsyonu.
- Şekil 2.6** 558 depremi sonrası yeninden inşa olunan Ayasofya'nın izometrik görünüşü
- Şekil 2.7** Henri Prost, 1905, Ayasofya restitüsyonu.
- Şekil 2.8** Celal Esad Arseven 1909, Mese ve aksında X.yüzyılda Constantinus sütunu ile forumunun hayali tasviri.
- Şekil 2.9** A.Tayfun Öner, Hippodrom'un rekonstrüksiyonu.
- Şekil 2.10** Freshfield Albümü, 1574, Dikilitaşın kaidesinde yer alan anıtları gösterir resim.
- Şekil 2.11** Henri Prost, 1905, İustinianus dönemi Hippodrom, Ayasofya ve imparatorluk sarayının rekonstrüksiyonu.
- Şekil 2.12** Skilitzes Yazması'nda, İmparator İoannis'in Hippodrom'daki heykeli kırdırttığını gösterir resim.
- Şekil 2.13** Dryden Albümü, 1580-1590, Yılanlı Sütunun görünümü.
- Şekil 2.14** Henri Prost, 1905, İustinianus dönemi Hippodrom, Ayasofya ve imparatorluk sarayının rekonstrüksiyonu.
- Şekil 2.15** Antiokhos Sarayı ve Lausos Sarayı'nın yapıldığı bölgenin konumu.
- Şekil 3.1** Freshfield Albümü, 1574, Ayasofya ve Hippodrom anıtları.
- Şekil 3.2** Freshfield Albümü, 1574, Ayasofya ve II. Selim ile şehzadelerinin mezar otağını gösterir resim.
- Şekil 3.3** Zacharias Wehme Dresden, 1581-1582 Ayasofya ve II.Selim Türbesi'ni gösterir resim.
- Şekil 3.4** Panvinius, 15. yy, Hippodrom ve çevresini gösterir plan.
- Şekil 3.5** Peter Coecke van Aelst, 1553, Kanuni Sultan Süleyman'ın Alayı ve Hippodromu gösterir resim.
- Şekil 3.6** Matrakçı Nasuh, 1533 yılı civarı, İstanbul panoraması.
- Şekil 3.7** Freshfield Albümü, 1574, Ayasofya ve Hippodrom anıtlarını gösterir

resim.

- Şekil 3.8** 1530, Damad İbrahim Paşa Sarayı önünde yer alan heykelleri gösterir minyatür.
- Şekil 3.9** Velican, 1584, İstanbul haritası.
- Şekil 3.10** Sultan Ahmed Külliyesi'nin yerleşim planı.
- Şekil 4.1** Charles Texier, 1838, Ayasofya kuzeydoğu yönünün görünümü.
- Şekil 4.2** Willey Reveley, 1785, Fossati onarımlarından önce Ayasofya güney yönünün görünümü.
- Şekil 4.3** Gaspare Fossati, 1848, Deesis mozaiğinin betimi.
- Şekil 4.4** Gaspare Fossati, 1847, Apsis, Başmelek betimi.
- Şekil 4.5** Gaspare Fossati, 1848, Kuzey tympanium duvarında yer alan azizlere ait betim.
- Şekil 4.6** Gaspard Fossati, 1847 onarım sonrası apsisin betimi.
- Şekil 4.7** Guillaume Grelot, 1680, Güney yönünden Ayasofya'nın görünümü.
- Şekil 4.8** Guillaume Grelot, 1680, Kuzeybatı yönünden Ayasofya'nın görünümü.
- Şekil 4.9** Cornelius Loos, 1710, Ayasofya'nın kuzeybatıdan görünümü.
- Şekil 4.10** Gaspare Fossati, 1847, Ayasofya'nın onarım öncesi meydandan görünümü.
- Şekil 4.11** Gaspare Fossati, 1847, Ayasofya'nın güneybatı yönünden görünümü.
- Şekil 4.12** Gaspare Fossati, 1847, Ayasofya'nın batı cephesinin görünümü.
- Şekil 4.13** Sanatçısı bilinmiyor, 1830 Fossati onarımları öncesi Ayasofya doğu cephesinin görünümü.
- Şekil 4.14** Gaspare Fossati, 1847, Bab-ı Hümayun'dan Ayasofya kuzeydoğu cephesinin görünümü.
- Şekil 4.15** Cornelius Loos, 1710, Ayasofya mihrap yönüne bakış.
- Şekil 4.16** Cornelius Loos, 1710, Ayasofya mihrap yönüne bakış.
- Şekil 4.17** Mouradgea D'Ohsson, 1787, Ayasofya mihrap yönüne bakış.
- Şekil 4.18** Gaspare Fossati, 1847, Restorasyon öncesi Ayasofya mihrap yönüne bakış
- Şekil 4.19** Gaspare Fossati, 1847, Restorasyon sonrası Ayasofya mihrap yönüne bakış.
- Şekil 4.20** Cornelius Loos, 1711, Ayasofya güney galeri doğudan batıya bakış.
- Şekil 4.21** Gaspare Fossati, 1847, Ayasofya güney galeri batıdan doğuya bakış.

- Şekil 4.22** Cornelius Loos, 1712, Ayasofya kuzey galeri doğudan batıya bakış.
- Şekil 4.23** Cornelius Loos, 1711, Ayasofya batı galeri kuzeyden güneye doğru bakış.
- Şekil 4.24** Cornelius Loos, 1711, Ayasofya batı galeri, kuzey yönünden güneye doğru bakış.
- Şekil 4.25** Gaspare Fossati, 1847, Ayasofya batı galeri, kuzey yönünden güneye doğru bakış..
- Şekil 4.26** Gaspare Fossati, 1847, Ayasofya genel planı.
- Şekil 4.27** I.Mahmud Kütüphanesi kat planı.
- Şekil 4.28** D'Aronco, 1894-1900, I.Mahmud Şadırvanı'na ait desen.
- Şekil 4.29** D'Aronco, 1894-1900, I.Mahmud Şadırvanı'na ait desen.
- Şekil 4.30** D'Aronco, 1894-1900, I.Mahmud Şadırvanı'na ait desen.
- Şekil 4.31** Guillaume Grelot, 17. yy, Ayasofya imaret binası öncesinde kuzey avlusunun görünümü.
- Şekil 4.32** Guillaume Grelot, 17. yy, Ayasofya imaret binası öncesinde kuzey avlunun görünümü.
- Şekil 4.33** J.F. Lewis, 19. yy, Ayasofya imarethane kapısı.
- Şekil 4.34** Guillaume Grelot, 1680, Ayasofya Ayasofya 1. hünkâr mahfilinin görünümü
- Şekil 4.35** Cornelius Loos, 1710, Ayasofya 1. hünkâr mahfilinin görünümü.
- Şekil 4.36** Mouradgea D'Ohsson, 1787, Ayasofya, 2. hünkâr mahfilinin görünümü.
- Şekil 4.37** Gaspare Fossati,1847, Onarım öncesi Ayasofya, 2. hünkâr mahfilinin görünümü.
- Şekil 4.38** Gaspare Fossati,1847, onarım sonrası yeniden inşa edilen hünkâr mahfilinin görünümü.
- Şekil 4.39** Sanatçısı bilinmiyor, 1810, Ayasofya doğu cephesi hünkâr mahfiline giriş kapısı.
- Şekil 4.40** Charles Texier, 1838, Hünkâr kasrının görünümü.
- Şekil 4.41** David Roberts, 1833, Ayasofya Bab-ı Hümayun yönünden Ayasofya ve hünkâr mahfili girişi ile hünkâr kasrının görünümü.
- Şekil 4.42** Gaspare Fossati, 1847, Hünkâr kasrının görünümü.
- Şekil 4.43** Gaspare Fossati, 19.yy, Muvakkithane cephe ve plan çizimi.
- Şekil 4.44** Cornelius Loos, Mihrap pencere arasın yer alan madalyon ve levhalara

ait görünüm.

- Şekil 4.45** Gaspare Fossati, 1847, Ayasofya'ya onarım sırasında asılan kaligrafi levhalar.
- Şekil 4.46** Cornelius Gurlitt, Ayasofya genel planı.
- Şekil 4.47** Cornelius Loos, 1710, Firuz Ağa Cami ve Damad İbrahim Paşa Sarayı'nın görünümü.
- Şekil 4.48** Cornelius Loos, 1710, Sultan Ahmed Türbesi ve Hippodrom anıtlarının görünümü
- Şekil 4.49** Anonim, 1809, Sultan Ahmed Camii ve Atmeydanı'nın görünümü.
- Şekil 4.50** Therond (M.Brest'in bir tablosundan), 1860, Atmeydanı'nın görünümü.
- Şekil 4.51** Joseph Antoine Bouvard, 19.yy, At Meydan düzenleme projesi
- Şekil 4.52** Sedat Çetintaş, 20.yy, İbrahim Paşa Sarayı'nın restitüsüonu.
- Şekil 4.53** Emin Onat ve S. Hakkı Eldem, 1951-55, İstanbul Adalet Sarayı'nın projesi.
- Şekil 4.54** Cornelius Loos, 1710, Sanayi Mektebi binası öncesinde inşa edildiği alanın durumunu gösterir gravür.
- Şekil 4.55** D'Aronco, 1894-1900, Ziraat, Orman ve Maadin Nezareti ve Yeniçeri Müzesi projesi.
- Şekil 4.56** Mirat Gazetesi, 1863, Sergi-i Umumi binasına ait ön cephesinin görünümü.
- Şekil 4.57** Mirat Gazetesi, 1863, Sergi-i Umumi binası planı
- Şekil 4.58** Mirat Gazetesi, 1863, Sergi-i Umumi ek binasının görünümü.
- Şekil 4.59** Cornelius Loos, 1710, Sultan Ahmed sebilinin görünümü.
- Şekil 4.60** Melling, 18.yy, Sultan Ahmed Türbesi sebilinin görünümü.
- Şekil 4.61** Max Spitta, 1899, Alman Çeşmesi projesi, görünüş.
- Şekil 4.62** Max Spitta, 1899, Alman Çeşmesi projesi, kesiti.
- Şekil 4.63** Guillaume Grelot, 1680, III.Ahmed Çeşmesi ve Sebili'nin inşasından önce Bab-ı Hümayun'un önünün görünümü.
- Şekil 4.64** L'Espinasse 18.yy, III.Ahmed Çeşmesi ve Sebili'nin görünümü.
- Şekil 4.65** Gouffier, 18.yy, III.Ahmed Çeşmesi ve Sebili'nin görünümü.
- Şekil 4.66** Melling, 18.yy sonu, III.Ahmed Çeşmesi ve Sebilinin görünümü.
- Şekil 4.67** G. J. Schranz, 1837, Bab-ı Hümayun ve III. Ahmed Çeşmesi ve Sebili'nin görünümü.

- Şekil 4.68** Sanatçısı bilinmiyor, 1847, III.Ahmed Çeşmesi ve Sebili ile Ayasofya'nın gerisinde Darülfünun binasının yapılacağı alan üstünde yer alan yapıların görünümü.
- Şekil 4.69** Gaspare Fossati,1852, Darülfünun binasının görünümü.
- Şekil 4.70** Cengiz Bektaş, Talat Paşa Konağı'nın rölövesi.

FOTOĞRAF LİSTESİ

- Fotoğraf 2.1** Esengül Yıldız Altunbaş 2016, Ayasofya apsisinde yer alan Meryem Ana ve Çocuk İsa Mozaïği.
- Fotoğraf 2.2** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Serafim ya da Kerubim olarak adlandırılan melek figürünün görünümü.
- Fotoğraf 4.1** Esengül Yıldız Altunbaş, 2014, Kuzeybatı yönünde kasnak üzerinde tespit edilen gergi demiri.
- Fotoğraf 4.2** Esengül Yıldız Altunbaş, 2015, Batı galeri pencere ayaklarında bulunan mermer taklidi bezeme.
- Fotoğraf 4.3** Thomas Whittemore, Bizans Enstitüsü tarafından yürütölen çalışmalar sırasında açığa çıkarılan Meryem ve Çocuk İsa mozaïği
- Fotoğraf 4.4** Nicholas V. Artamonoff, 1935, Ayasofya avlusu sergileme alanı.
- Fotoğraf 4.5** Nicholas V. Artamonoff, 1939, Kazı sonrası II. Theodosius Kilisesi kalıntıları.
- Fotoğraf 4.6** 19.yy, Ayasofya şadırvanından atriuma bakış,
- Fotoğraf 4.7** I.Mahmud Kütüphanesi giriş cephesinin gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.8** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, I.Mahmud Kütüphanesi'nin giriş cephesini gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.9** B.Kargopoulo, 19. yy, Ayasofya Sıbyan mektebinin meydandan görünümü
- Fotoğraf 4.10** Encümen Arşivi, 1937, Ayasofya Sıbyan Mektebinin görünümü
- Fotoğraf 4.11** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Ayasofya Sıbyan Mektebinin görünümü.
- Fotoğraf 4.12** B.Kargopoulo, 19. yy, D'Aronco onarımı öncesi Ayasofya şadırvanı ve arkada sıbyan mektebi
- Fotoğraf 4.13** Cornelius Gurlitt, I.Mahmud şadırvanı'nı gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.14** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, I.Mahmud şadırvanı'nın mevcut durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.15** Cüneyt Kuter, 1985, İmarethanenin kapatılan revakının gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.16** Esengül Yıldız Altunbaş, 2014, İmarethane binasını gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.17** Guillaume Berggren, 1880, İmarethane kapısını gösterir fotoğraf.

- Fotoğraf 4.18** 1955, İmarethane kapısının bezemelerinin değiştiğini gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.19** Esengül Yıldız Altunbaş, 2014, İmarethane kapısını gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.20.** Esengül Yıldız Altunbaş, 2014, Ayasofya hünkâr mahfilinin mevcut durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.21** Abdullah Fréres, 19.yy, Ayasofya doğu cephesi, hünkâr mahfilinin girişi ve minare arkasında hünkâr kasrını gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.22** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Ayasofya doğu cephesi, hünkâr mahfili girişinin mevcut durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.23** Sebah&Joailier, 19. yy, Ayasofya doğu cephesi, minarenin arkasında yer alan hünkâr kasrını gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.24** Halil Edhem, 1929, Bab-ı Hümayun terasından Ayasofya ve hünkâr kasrını gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.25** Abdullah Fréres, 19.yy, Ayasofya güney yönü, muvakkithane binasını gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.26** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Muvakkithane binası mevcut durumunu gösteriri fotoğraf.
- Fotoğraf 4.27** Sebah&Joailier, 1888-1910, Ayasofya iç mekân, Fossati onarımlarında asılan levhalarını gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.28** Esengül Yıldız Altunbaş, 2015, Levhaların mevcut durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.29** Encümen Arşivi, 1936, Ayasofya Medresesi'ni gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.30.** Esengül Yıldız Altunbaş, Ayasofya Medresesi'ne ait kalıntıların mevcut durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.31** Encümen Arşivi, 1935, Ayasofya Medresesi'nin avlusundan görünümü.
- Fotoğraf 4.32** Encümen Arşivi, 1935, Ayasofya Medresesin balkonundan görünüm.
- Fotoğraf 4.33** Encümen Arşivi, 1935, Ayasofya Medresesi'nin giriş cephesinin gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.34** James Roberston, 1853, Hippodrom anıtların gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.35** Sophus Williams&E.Linde&Co, 1865-?, Yapılan kazı sonucunda açığa çıkarılan anıt kaidelerinin korkulukla çevrildiğini gösterir fotoğraf.

- Fotoğraf 4.36** Encümen Arşivi, 1895-96 yılı civarı, Örme Sütun onarımdan önceki durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.37** Encümen Arşivi, 1895-96 yılı civarı, Örme Sütun onarıldığını gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.38** Sebah&Joallier, 1895-96 yılı civarı, Örme Sütun onarım sonrasını gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.39** Pascal Sébah, 1865, Mankenler Müzesi olarak adlandırılan yapının görünümü.
- Fotoğraf 4.40** Abdullah Frères, 19. yy sonu, Defter-i Hakani Nezaret binası ve yanında iki katlı evrak mahzeninin görünümü.
- Fotoğraf 4.41** 1908, Defteri Hakan-i Nezareti binasının (günümüz Tapu Kadastro Müdürlüğü) görünümü.
- Fotoğraf 4.42** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Defteri Hakan-i Nezareti binasının (günümüz Tapu ve Kadastro Müdürlüğü) gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.43** Pascal Sebah, 1865, Düğümlü Baba Tekkesi görünümü.
- Fotoğraf 4.44** Pascal Sebah, 1965, Hapishane-i Umumi binaları
- Fotoğraf 4.45** İbrahim Hakkı Konyalı, Hapishane-i Umumi'ye ait binaların arka cepheden görünümü
- Fotoğraf 4.46** 1910'lar, Alman Çeşmesi'nin arkasında Hapishane-i Umumi binalarının görünümü.
- Fotoğraf 4.47** James Robertson, 1853, Sanayi Mektebi binası öncesi inşa edilecek alanının görünümü.
- Fotoğraf 4.48** Sebah&Joallier, 19.yy, Sanayi Mektebi'nin görünümü.
- Fotoğraf 4.49** Pascal Sebah, 1865, Yeniçeri Kıyafethanesi ya da Mankenler Müzesi olarak geçen yapının görünümü.
- Fotoğraf 4.50** Abdullah Frères, 1880-1883, Sanayi Mektebi binasının görünümü
- Fotoğraf 4.51** Phébus, 1893-1894, D'Aronco tarafından inşa edilen Tarım, Orman ve Maadin Nezareti ve Yeniçeri Kıyafethanesi'nin görünümü
- Fotoğraf 4.52** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Ticaret ve Ziraat Nezareti binası (günümüzde Marmara Üniversitesi Resktörlük binası) mevcut durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.53** Pascal Sebah, 1865, Millet Bahçesi'nin görünümü.

- Fotoğraf 4.54** Sophus Williams, 1863-65, Sergi binasına ait Daire-i Hümayun'un görünümü.
- Fotoğraf 4.55** Sultan Ahmed Külliyesi muvakkithanesi ile Sultan I.Ahmed Türbesinin görünümü.
- Fotoğraf 4.56** Sultan Ahmed Külliyesi muvakkithanesinin mevcut durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.57** Pascal Sebah, 1865, Alman Çeşmesi'nin inşasından öncesi Atmeydanı'nın görünümü.
- Fotoğraf 4.58** Baron Von Küller, 1900-1901, Alman Çeşmesi'nin İstanbul'a getirilişini gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.59** Baron von Küller, 1900-1901, Atmeydanı'nda belirlenen yerde montajının yapıldığını gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.60** Sebah& Joaillier,19.yy, Alman Çeşmesi'nin görünümü.
- Fotoğraf 4.61** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Alman Çeşmesi'nin mevcut durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.62** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Alman Çeşmesi'nin kubbe ve cephe süslemelerinden detayları gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.63** Pascal Sebah,19.yy, III.Ahmed Çeşmesi ve Sebili'nin görünümü.
- Fotoğraf 4.64.** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Sultan III. Ahmed Çeşmesi ve Sebili'nin mevcut durumu.
- Fotoğraf 4.65** Encümen Arşivi, 1930'lı yıllar, Cedid Mehmed Efendi Medresesi giriş cephesinin görünümü.
- Fotoğraf 4.66** Cedid Mehmed Efendi Medresesi'nin harap olmuş avlusundan görünüm.
- Fotoğraf 4.67** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Cedid Mehmed Efendi Medresesi'nin mevcut durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.68** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Abdurrahman Şami Türbesi ve Tekkesi ile Selamlık Dairesi'ni gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.69** 1933 yılı çıkan yangından sonra Darülfünun binasının durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.70** Esengül Yıldız Altunbaş, 2013, Darülfünun binası arsası arkeolojik kazı alanını gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.71** Sebah&Joallier, 19.yy, Darülfünun binasının deniz yönünden

- görünümü
- Fotoğraf 4.72** 1960'lı yıllar, Reji Nazırı Şükrü Bey Konağı'nın ön cephesinin görünümü.
- Fotoğraf 4.73** 1960'lı yıllar, Reji Nazırı Şükrü Bey Konağı'nın arka cephesinin görünümü.
- Fotoğraf 4.74.** Esengül Yıldız Altunbaş, Reji Nazırı Şükrü Bey Konağı'nın mevcut durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.75** Sultanahmet Tevkifhanesi'ni gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.76** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Sultanahmet Tevkifhanesi (Four Seasons Oteli) mevcut durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.77** Mehmet Demirkaya, 1995, Restorasyon sırasında Sultanahmet Tevkifhanesi'nin görünümü.
- Fotoğraf 4.78** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Sultanahmet Tevkifhanesi (Four Seasons Oteli) mevcut durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.79** Sebah&Joallier, 19.yy, Ayasofya İmarethane kapısı ve Soğukçeşme Sokağı'nın görünümü.
- Fotoğraf 4.80** 1985 öncesi, Restorasyon öncesi Soğukçeşme Sokak'ta bir evin durumunu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.81** Esengül Yıldız Altunbaş, 2014, Soğukçeşme Sokağı'nı gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.82** 19.yy, Naziki Tekkesi'nin görünümü.
- Fotoğraf 4.83** 1950'li yıllar, Naziki Tekkesi'nin görünümü.
- Fotoğraf 4.84** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Tekke binası mevcut durumu.
- Fotoğraf 4.85** Mustafa Cambaz, 2013, Nazır İsmail Efendi Çeşmesi'ni gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.86** Encümen Arşivi, 1980 öncesi(?), Sinan Erdebili Tekkesi'nin gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.87** Encümen Arşivi, 1980 sonrası(?) Sinan Erdebili Tekkesi'nin tevhidhanesini gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.88** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Tekke binası mevcut durumu gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.89** Esengül Yıldız Altunbaş, Hacı Beşir Ağa Çeşmesi'nin gösterir fotoğraf.

- Fotoğraf 4.90** Abdullah Frères, 1880-1893, Zeyneb Sultan Cami'sini gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.91** Encümen Arşivi, 1940, Zeyneb Sultan Külliyesi'nin güney yönden görünümü.
- Fotoğraf 4.92** Encümen Arşivi, 1940, Zeyneb Sultan Külliyesi'nin kuzeyden görünümü.
- Fotoğraf 4.93** İhsan Can İçiuyan, 2007, Zeynep Sultan Cami ve Sebili'ni gösterir fotoğraf.
- Fotoğraf 4.94** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Ayasofya Üçyüzlü Çeşmesi'nin görünümü.
- Fotoğraf 4.95** Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Talat Paşa Konağı'nın görünümü.

HARİTA LİSTESİ

Harita 4.1 François Kauffer, 1776 İstanbul haritası. (<https://istanbul-constantinople.culturalspot.org/asset-viewer/i%CC%87istanbul-%C5%9Fehirplan%C4%B1-ve-semtleri/hwF86T3hRkwFoQ>)

Harita 4.2 Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Haritası, B3 (Ayverdi, Ekrem Hakkı, *19. Asırda İstanbul Haritası*, Fetih Derneği Yayınları, İstanbul, 1958.)

Harita 4.3 Necip Bey haritaları, 1918, İstanbul Haritası. (M.Ulvi Günpınar vd., 20 Yüzyıl'dan 21. Yüzyıl'a Necip Bey Haritaları'ndan Günümüze Öncesi ve Sonrası İstanbul, C.III, Mimar Sinan Vakfı Yay.No.1, İstanbul, 2013.)

Harita 4.4 Alman Mavileri H.6, G.6. (İrfan Dağdelen, *Alman Mavileri 1913-1914, C.III İstanbul Haritaları*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2003.)

Harita 4.5 Goad Haritaları, P.18. (İrfan Dağdelen (hızl), *Charles Edouard Goad'ın İstanbul Sigorta Haritaları*, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yay., İstanbul, 2007.)

1. GİRİŞ

İstanbul'un MÖ 667 yılında Bzyas ile başlayan kentleşme öyküsü, Doğu Roma İmparatorluğu ile gelişmiş, Osmanlı'nın fethi ile birlikte değişmiş ve Cumhuriyet döneminin ile son şeklini almıştır. Ayasofya kentin yaşadığı büyük değişimde ayakta kalmayı başarırken Roma dönemine ait Hippodrom, saray yapıları, hamamlar, galerili yollar, forumlar, kilise vb. yapılar, Ayasofya gibi şanslı olamamış, değişimlere uğramış, büyük bir kısmı yıkılmış, bazı yapı parçaları kentin fethinden sonra imar edilen kent için inşaat malzemesi olarak devşirilmiştir.

İstanbul'un yedi tepesinden birincisi üzerine Doğu Roma döneminde inşa edilen ve yaklaşık bin yıl Hıristiyanlığın görkemli bazilikası olan Ayasofya, fetih sonrasında Osmanlılar tarafından hak ettiği değeri korunan odak bir yapı olmuş, ismi değiştirilmeden Cami-i Kebir olarak anılan yapı yeniden işlevselleştirilerek camiye dönüştürülmüş ve kentin dinsel merkezi olmaya devam etmiştir. Türk İslam geleneğine göre iç mekân dekorasyonu yenilenen yapı, başta minareler olmak üzere yeni mimari unsurların eklenmesiyle zamanla bir külliye dönüşmüştür.

Roma dönemi yollar ve meydanlar izlerini kısmen sürdürmüş olsa da Osmanlı kendi özgün kent dokusunu geliştirmiş, daha içe dönük bir düzenlemeye gidilmiştir. Dar ve çıkmaz sokaklar, düzenli olmayan yol şeması, az katlı ahşap yapılar, cami avlularının oluşturduğu meydanlar gibi Türk-İslam kent anlayışına özgü doku ile yeni çehresine bürünmüştür. Ayasofya ve çevresi de aynı anlayışla imar edilmiş, özellikle güney yönünde dar sokaklı mahalleler oluşmuştur. Öyle ki düzensiz gelişme ile evler Ayasofya'nın beden duvarlarını da sarmış, zaman zaman yapının etrafını açma çalışmaları sırasında kısmen yıkılmıştır.

Kentteki genel değişimlerin yanı sıra Ayasofya ve çevresinde kütleli değişimlerde olmuştur. Özellikle imparatorluğun idaresi inşa edilen Topkapı Sarayı'nın taşınması ile Roma döneminde olduğu gibi kent merkezi olan Sarayburnu-Sultanahmet bölgesinde anıtsal olmayan vezir sarayları ile Roma dönemine mimarisindeki tersine küçük ölçekli yapılar inşa edilmiş, 16. yüzyılda Damad İbrahim Paşa Sarayı ve 17. yüzyılda Sultan I. Ahmed Külliyesi en dikkat çekici yapılar olarak tarihi çevrenin biçimlenişinde etkili olmuştur.

Tarihi çevrede 18. yüzyılda yoğun bir yapılaşma görülmemektedir. Ayasofya'nın kuzeyinde inşa edilen ahşap konutlar ile Osmanlı sokak dokusunu

oluştururken, doğusunda Batı etkisi izlerinin görüldüğü III.Ahmed Çeşmesi ve Sebili inşa edilmiş ve meydan çeşmesi kavramı ortaya çıkmıştır. Hippodrom ve çevresinde yapılaşma da neredeyse bir durağanlık söz konusudur. Ayasofya'da ise durum tam tersidir. Sultan I. Mahmud döneminde Ayasofya eklenen yapılarla tam bir külliye dönüşmüştür. Daha önceki yüzyıllarda eklenen minare padişah türbelerinin bulunduğu hazire ve medreseyi saymazsak Ayasofya avlusunda yoğun bir yapılaşma görülmezken I. Mahmud döneminde kütüphane, şadırvan, sıbyan mektebi, imarethane yapıları eklenerek Ayasofya ve dolayısıyla tarihi çevre yeni bir çehreye kavuşmuştur.

Batı etkisinin ivme kazandığı 19. yüzyılda devletin algısı değişmiş, Avrupa devletlerindeki kurumsal sistem ülkeye adapte edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte değişen devlet kurumları ile birlikte tarihi çevredeki yapılaşma durağanlıktan çıkarak hızlı bir inşaat faaliyetine geçilmiştir. Çevrede eğitim yapıları, cezaevleri, defterdarlık binaları ile kâgir konutlar inşa edilmiş, yapılar alışılmışın dışında Batı tarzında ölçüleri ile daha kütleli ve kâgir malzemedan yapılmıştır.

1.1 Amaç ve Çalışma Yöntemi

Tezin amacı İstanbul Ayasofyası odaklı tarihi çevrenin, 18. ve 19. yüzyıllar içindeki değişim sürecinin yansımalarını bilgi, belge, görsel malzeme ile sunmaktır.

Kentteki değişimin en büyük tanıklarından biri Ayasofya olmuştur. Bu kapsamda odak yapı olarak seçilen Ayasofya'nın yani bir "tanığın" "tanıklığını" yapmak üzere önce Ayasofya incelenmiş, yapılan taramalarda bulunan gravür ve fotoğraflar üzerinden tarihsel süreç içindeki değişime ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Görsellerde 17. yüzyıldan itibaren resmedilen gravürler incelenirken National Museum Stockholm da bulunan 18.yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Cornelius Loos'a ait gravürler ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan 1852 tarihli Gaspare Fossati tarafından hazırlanan Ayasofya onarımının belgelediği albüm esas olarak alınmıştır.

Coğrafi konum olarak literatürde Ayasofya batı cephesi olarak belirtilen giriş cephesi referans alınarak diğer üç cephe adlandırılmış, bu yönlendirme ile tarihi çevre olarak tanımlanan alanın anlatımı yapılmıştır. Bu doğrultuda tarihi çevrenin güney yönünde Hippodrom/Atmeydanı ve çevresi, doğu yönünde Bab-ı Hümayun Caddesi kuzey yönünde Soğukçeşme Sokak ile batı yönünde Alemdar Caddesi sınır olmak üzere son iki yüzyıl içindeki değişim araştırılmış, yapılar kataloglama yöntemi ile anlatılmıştır.

I.2 Kaynak ve Araştırmalar

Tez içinde kullanılan harita, plan, gravür ve fotoğraflar gibi görsel malzemeler Ayasofya ve tarihi çevrenin şekillenişini anlatan en önemli malzemeler olmuş, aralarında karşılaştırma yapma olanağı sunmuştur. Tez içinde kullanılan bu görsellerden bazıları kapsadıkları alan gereği birden fazla kullanılmıştır. Söz konusu görsel malzemelerin ve literatür çalışmalarında ön plana çıkan kaynaklar 17. 18. ve 19. yüzyıllara ait seyahatnameler, Grelot, D'Ohsson, Cornelius Loos'e ait gravürler, Fossati'ye ait levhalar ve dönem fotoğrafçılarına ait fotoğraflar olmuştur.

Ayasofya ile ilgili olarak "Ayasofya Müzesi Yıllıkları", Semavi Eyice "Ayasofya C I,II ve III", Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, Doç. Dr. Said Öztürk ve Yaşar Baş tarafından hazırlanan "Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii", Hasan Fırat Diker tarafından hazırlanan "Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımları" adlı doktora çalışması, Selmin Kangal editörlüğünde hazırlanan "600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-1849 Fossati Restorasyonu" ve Sema Doğan tarafından kaleme alınan "Ayasofya ve Fossati Kardeşler (1847-1858)" adlı yayınlar yol gösterici olmuştur. Tarihi çevreye ilişkin ise Pera Yayınları'ndan çıkan Hippodrom ve çevresini konu edinen "Hippodrom/Atmeydanı I-II İstanbul'un Tarih Sahnesi", Wolfgang Müller-Wiener'in "İstanbul'un Tarihsel Topografyası", Nurhan Atasoy'un "İbrahim Paşa Sarayı" John Freytl ve Ahmet Çakmak'ın "İstanbul Bizans Anıtları" adlı eserler çevredeki tarihsel süreci anlamak açısından faydalı olmuştur. Ayrıca Prof. Dr. Baha Tanman'ın "İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri" adlı doktora tezi ile sanat tarihi, mimarlık tarihi ve restorasyon kürsülerinde hazırlanmış olan Ayasofya ve çevresine ilişkin doktora ve yüksek lisan tezleri incelenmiş, ansiklopediler taranmıştır.

Yukarıda isimleri verilen esas kaynakların yanı sıra İstanbul Kitaplığı, Atatürk Kitaplığı, İTÜ Mimarlık Fakültesi Kitaplığı, İslam Araştırmaları Merkezi, Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'ne ait kataloglar taranarak kaynaklar temin edilmiştir. Son olarak internet ortamında müze, üniversite gibi farklı kurumlara ait arşiv sayfaları ile kişisel bloglar taranmıştır.

2. OSMANLI DÖNEMİ ÖNCESİ AYASOFYA VE TARİHİ ÇEVRE

2.1 Antikçağ (Bizantion)

Tarihte Bizantion, Antoniana, Nova Roma, Konstantinopolis, İslambol ve İstanbul olarak anılan kentin kuruluş öyküsü sınırlı tarihi bilgilere ve mitoslara dayanmaktadır.

Ege çevresindeki Yunan kentlerinde, MÖ 7. ve 8. yüzyıllardan itibaren nüfus artışının fazlalaşması ile toprağın yetersizliği sebebiyle koloniler halinde göçler başlamıştır. Göç eden kentler arasında Megara'da yer almış, bu göç sürecinde Megaralılar rotalarını Marmara Denizi kıyılarına çevirmiş; Astakos (İzmit), Selymbria (Silivri) ve Khalkedon'u (Kadıköy) kolonize etmişlerdir.

Khalkedon'dan sonra MÖ 660 dolaylarında, Delphoi kaynaklı bir kehanet üzerine "Heros Eponymos" Byzas'ın* önderlik ettiği bir grup Megaralı, karşı kıyıda yeni bir koloni kurmuştur. Koloni önderi olan Byzas'ın ismi verilen kent Byzantion olarak anılmıştır. Kent Sarayburnu'nun ucunda konumlanmış, Altın Boynuz (Haliç) gibi korunaklı bir limana sahip akropolise yerleşmişlerdir.¹

Kent, MÖ.6 yüzyılda Pers Krallığı'nın egemenliği altına girmiş, Daskilion (Ergili) merkezli Hellespontos Frigyası Satraplığına bağlanmıştır. Herodot; Dareios'un İskit seferi sırasında Bosporos'a Yunanlı Mühendis Mandrokles'in yapmış olduğu bir köprüden bahsetmektedir.² Böylece Byzantion bu konunun anlatılmasıyla ilk defa yazılı tarihteki yerini almıştır.³ Persler'e karşı çıkan İonia Ayaklanmasında kent, Anadolu kentleri ile birlikte hareket etmiş, ancak MÖ 449 yılında isyanın bastırılması sırasında diğer kentlerle birlikte yıkılmıştır. Yıkılan kent bir süre sonra imar edilmiş olmalıdır. Çünkü Pers Kralı Kserkses'in Yunanistan seferine, Byzantion'na yüz gemi vermiştir. Yenilgiler sonucu egemenliği ortadan kalkan Persler'in kentte olduğu zamana ait hiçbir buluntu tespit edilememiştir.⁴

Konumu gereği kent, zamanla deniz ticaretinde önem kazanmış ve 300 kentten oluşan Birinci Attika Deniz Birliği'ne katılmıştır. MÖ 5.yüzyılda ittifak içinde yüksek

---

* Mitolojiye göre Byzas Zeus'un aşık olduğu ve Hera'nın gazabından korumak için ineğe çevirdiği İo ile Deniz tanrısı Poseidon'un soyundan gelmektedir.

¹İnci Delemen, "Bizantion: Koloni-Kent-Başkent", *Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkent'in 8000 Yılı*, K.Durak, E.Akyürek, R.Asal, F.Çağman (ed), SSM Yay. İstanbul, 2010,s.54

²Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s.216.

³John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, *İstanbul Bizans Anıtları*, YKY, İstanbul,2005,s.7.

⁴İnci Delemen, a.g.m.s.54. John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e, s.8.

vergiler ödeyen kentler arasında olan Byzantion aynı yüzyılın sonlarına doğru kendi sikkelerini bastırmaya başlamıştır.

Peloponnesos Savaşları (MÖ 431) nedeniyle bağımsızlığını kaybeden kent, sırasıyla Atina ve Spartalılar arasında gelgitli bir dönem yaşamış; MÖ 355 yılına geldiğinde bağımsızlığına yeniden kavuşmuştur. Makedon Kralı II.Philippos kenti kuşatmış, çağdaş silahlarla saldırıp ordusunun ihtiyacını karşılamak için Haliç üzerine bir köprü kurmuş, ancak bu kuşatmaya karşı Atina desteği ile kent bağımsızlığını koruyabilmiştir.⁵

Helenistik dönem boyunca bağımsızlığını koruyan kent topraklarını genişletmiş ve güçlenmiş olmasına karşın birçok kuşatmayla karşı karşıya kalmıştır. Kent, Roma Devleti ile ilişkileri geliştirmiş, ittifak kurmuş; MÖ 2.yüzyılın ortalarında Roma'nın koruması altında bağımsız bir kent statüsüne geçmiştir. Sonraki yüzyılda Roma'nın Bitinya eyaletine bağlanan kent, Roma devletinin imparatorluğa dönüşmesinin ardından arazilerinin bir kısmını kaybetmiş; ardından vergiye bağlanmıştır.

MS 2. yüzyılın sonunda Commodus'un öldürülmesi ardından Pescennius Niger ile Septimus Severus arasındaki taht mücadelesinde tercihini Niger'den yana kullanan kent kaderini belirlemiştir. Kentin korunaklı yapısıyla yaklaşık üç yıl süren mücadelenin ardından teslim olan şehir Septimus Severus'un öfkesine maruz kalmış, kentin savunma duvarları ve surları yıktırılmış, statüsü değiştirilerek Perinthos'a bağlanmıştır. Böylelikle Byzantion'un sonu gelmekle birlikte yeni bir imparatorluğun tohumları atılmıştır.⁶

2.2 Akropolis, İlk Sur ve Yapılar

Byzantion kentinin kurulması ile birlikte ilk olarak saldırılardan korunmak amacıyla surlar yapılmıştır. Byzantion'u çevreleyen ilk surlar bugün kesin olarak belirlenememekle birlikte Topkapı Sarayı'nın bulunduğu alanda Akropolis ile etrafında gelişen şehri çevrelediği düşünülmektedir. Sur, yaklaşık olarak Haliç'te Gülhane'de başlayıp Marmara Denizi'nde Ahırkapı'da son bulan bir yay çizmektedir. Surun, büyük bloklardan kenetli kuru duvar tekniğinde örüldüğü, 27 kuleye sahip olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.⁷ Surdan günümüze belirgin bir kalıntı ulaşmamasına karşın, yapılan kazılar sonucunda surun temellerine ait olduğu düşünülen parçalar tespit edilmiştir. Bu

⁵ Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, YKY, 3.Baskı, İstanbul, 2007. s.16-17. İnci Delemen, a.g.m.s.54.

⁶ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.17.

⁷ John Freeeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. ,s.10. İnci Delemen, a.g.m. s.55. Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.16. Hülya Tezcan, Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi, TTOK, İstanbul, 1989, s.37.

surların bir bölümünün daha sonraki yüzyıllarda yapılacak olan Topkapı Sarayı'nın batı duvarına (Sur-i Sultani) tekabül ettiği yolunda görüş genel kabul görmektedir.⁸ Ayrıca Hülya Tezcan, sur duvarlarına ilişkin Topkapı Sarayı içinde Demirkapı'nın güneyi ile demiryolu arasında bulunan sarnıcın içinde tespit edilen duvar ile Aya İrin'inin doğusunda bulunan sarnıçta yer alan duvar kalıntılarının ilk surlara ait parçalar olabileceğini ifade etmiştir.⁹

Kentin, Sarayburnu ile Galata Köprüsü arasında bugünkü kıyı şeridinden daha geride Proosphorion ve Neorion adlı iki limanı vardır. Limanların gerisinde önceleri basit bir pazar olan ancak daha sonraları ticari bir agoraya dönüşen ve Strategeion olarak anılan bir meydan yer almaktadır. Kentin batı kapısının yanında yer alan Thrakion adlı meydan, pazar yerinden agoraya dönüşmüştür. Dinsel yapılara ilişkin mimari ve konum olarak kesin bir veri yoktur. Akropoliste Apollon, Artemis ve Aphrodite Tapınakları'nın adı geçmektedir. Sarayburnu'nun kuzey kıyılarında Poseidon Tapınağı ile Athena Ekbasia kutsal alanının, limanların batısında Anesidora'nın kutsal alanı Plouton, Demeter ve Kore tapınaklarının yer aldığı bilinirken Kültleri Helenistik dönemde Mısır'dan Yunan dünyasına yayılan Serapis ve İsis'in tapınakları da MÖ 3.yüzyılda Byzantion yapıları arasına eklenmiştir.¹⁰

Kentin tarihsel süreci içinde Klasik ve Helenistik Dönemlere ait yapılar tahrip olmuş, günümüze bu döneme ait yapı gelememiştir. Ancak Sultanahmet Adliyesi kazıları sırasında MÖ 5. yüzyıla tarihlenen mezar buluntuları açığa çıkarılmıştır.¹¹

2.3 Doğu Roma İmparatorluğu

Taht kavgaları sonrası kenti yağmalayan ve yıkan Septimus Severus fikrini değiştirerek kenti yeniden imar faaliyetleriyle ayağa kaldırmıştır. Zeuxippos hamamları, bazı anıtsal yapılar ile birlikte Hippodrom'un inşasına başlanmıştır.¹² Kente kısa bir süre *Colonia Antoniana* adı verilmiştir. Kent, Septimus Severus tarafından yeniden inşa edildikten sonra yarım yüzyıldan daha fazla bir süre barış içinde yaşamıştır. Kent, Gotlar tarafından 257 ve 268 yıllarında ve son olarak II.Claudius döneminde istila edilmeye çalışılmıştır. İstiladan bir yıl sonra II.Claudius, Gotlara'a karşı büyük bir zafer

⁸ Metin Ahunbay, *Surlar*, DBİA, TTV, C.7, İstanbul,1994, s.74.

⁹ Hülya Tezcan, a.g.e, s.36-37.

¹⁰ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.56.

¹¹ İnci Delemen, a.g.m. s.56.

¹² Cyril Mango, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Tarihçesi", *Hippodrom/Atmeydanı I İstanbul'un Tarih Sahnesi*, Pera Müzesi Yayını, İstanbul, Mart, 2010, s.38. C.Mango makalesinde bu bilgileri kaynaklardan verdikten sonra, şehrin surlarının yıkıldığı bir zaman diliminde bu kadar pahalı bir projenin yapıldığına ihtimal vermediğini belirtmiştir.

kazanarak ismi Claudius Gothicus olarak anılmaya başlamıştır. Gotlar Sütunu olarak anılan anıtın bu zaferin anısına yapıldığı düşünülmektedir.¹³ Claudius Gothicus yakalandığı veba nedeniyle ölmüş yerine on dört yıl içinde yedi imparator geçmiştir. Yönetim sistemini değiştirecek Diocletianus 284 yılında Carinus'a karşı kazandığı zafer sonucunda imparator olmuştur. Dönemi içinde terrarki sistemini yani Dörtlü yönetim sistemini getirmiş, böylece Doğu Roma İmparatorluğu'nun tek başına bir kişinin yönetiminden daha iyi yönetileceğini düşünmüştür. Doğunun Augustus'u kendisi, Galerius ise Ceaser, Batı da Augustus Maximinauns, Ceaser'ı ise Constantius Chlorus olacaktır. Ancak bu sistem İmparator'un ölümünden sonra çatışmalara neden olmuş, nihayetinde önce ikili sisteme geçilmiştir. Constantinus, Licinius'a karşı mücadelesini 324 yılında kazanmasının sonucunda Roma İmparatorluğu'nun hakimi olmuştur. Constantinus zaferinin ardından kısa bir süre sonra Byzantion'u başkent yapmaya karar vermiş, "Tanrının emriyle" hareket ettiğini açıklamış ve kenti yeniden inşa ettirmiştir.¹⁴ Kentin inşası 330 yılında bitmiş, Constantinus şehre yerleşmiş ve kentin kuruluşuna ilişkin kararname Strategeion'a dikilen bir stelin üzerine kazınarak şehrin ismini *Nova Roma Constantinopolitana* olarak değiştirmiştir. Yeniden imar edilen kentte model olarak alınan eski başkent Roma'dakine benzer yapılaşmaya gidilmiştir.¹⁵ Bu dönemde kente yeni sur inşa edilmiş, limanlar yaptırılmıştır. Mese ve Hippodrom yeniden düzenlenmiş, Milion, Constantinus Forumu, Augustion, Senato Binası, Stoa Bazilikası, Khalkoprateia, Büyük Saray ve Aya İrini, Havariyun Kilisesi bu dönemde yaptırılmıştır.¹⁶ Ayrıca tam olarak bilinemesi de ilk Ayasofya'nın da Constantinus tarafından başlatılıp oğlu tarafından tamamlandığı kanısı mevcuttur.¹⁷ Constantinus ölmeden önce yönetimi üç oğlu arasında paylaşmış, oğulları arasında çıkan çatışmalar neticesinde Constantius, başkenti Konstantinopolis olmak üzere Roma İmparatorluğu'nun imparatoru olmuş, çeyrek yüzyıl hüküm sürmüş, Persler'e karşı yürüttüğü savaş sırasında ölmüştür. Ardından İulianus, imparator olmuş, tüm dinlerin icrasına izin vermiş, çok tanrıcılığı canlandırmaya çalışması nedeniyle Hristiyan kilisesi tarafından Apostata* adıyla anılmıştır. İulianus'un kitaplığından oluşmuş Bazilika Kütüphanesi ve ikinci senato binası yapılmıştır. İulianus Persler'e karşı yürüttüğü savaş

---

¹³ Sütünun Constantinus döneminde Got kabilesine karşı kazandığı zaferin anıtı olarak yapıldığına dair değerlendirmelerde vardır.

¹⁴ John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.21. Nevra Necipoğlu, "Constantinus I.(Büyük)", *DBİA*, C.2, TTV, İstanbul 1994, s.439-440.

¹⁵ İnci Delemen, a.g.m. s.59.

¹⁶ John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.22-30.

¹⁷ Müler-Wiener, Wolfgang, a.g.e., s. 84.

*Apostate; din değiştiren kimse, dininden dönmüş kimse.

sırasında yaralanmış ve Tarsus'ta ölmüştür. Yerine ordu tarafından imparatorluk muhafız alayı kumandanı olan Valentinianus getirilmiş, Konstantinopolis'e orduyla geldiğinde kardeşi Valens'i müşterek hükümdar tayin etmiştir. İmparatorluğun batısını Valentinianus, doğusu ile başkenti Valens yönetmiştir. Valens döneminde kentte kendi adıyla anılan su kemeri inşa ettirmiştir. Su kemerinin inşaatı sırasında kendisine karşı ayaklanan Prokopios'a destek veren Khalkedon'un yıktırması olduğu sur duvarlarına ait taşlar kullanılmıştır. Hebdomon'da mimari eserler yaptırmış, imparatorlar için sayfiye alanına dönüştürmüştür. Valens'in 28 Mart 364 yılında Hebdomon'da imparator ilan edilmesinin ardından, ardılları da tahta buradan çıkarak bir geleneğe dönüştürmüşlerdir. Ölümünün (375) ardından oğulları Gratianus imparator olarak Batı'yı, II.Valens müşterek imparator olarak Doğu'yu yönetmiştir. Ancak II.Valens Gotlar'a karşı savaşta ölümünün ardından İmparator 379 yılında müşterek hükümdar olarak İspanyol General Theodosius'u tayin etmiştir.¹⁸ Theodosius döneminde imar faaliyetleri yoğun bir biçimde sürmüştür. Dikilitaş, bu dönemde Hippodrom'a dikilmiştir. Kentin en büyük meydanı olacak bir forum inşa ettirmiş, bir zafer takı olarak inşa edilen ve Porta Aurea olarak bilinen Altın Kapı şehrin surlarına yapılmıştır. İmparatorluğu doğuda, oğlu Arkadius ve batıda oğlu Honorius'a bırakmış, ancak küçük olan oğullarına Arkadius'a Rufinius'u, Honorius'a Stilicho'yu danışman atamıştır. Arkadios döneminden kentte kalan tek eser kendi adını taşıyan sütundur. Altın Kapı'ya giden yol üzerinde babası I.Theodosius'un anısına inşa edilmiş anıtsal sütun, forumun bir parçası olup oğlu II.Theodosius tarafından tamamlanmıştır. Arkadius'un ölümü ardından oğlu II.Theodosius tahta geçmiştir. Yedi yaşında olan hükümdara, Doğu'nun Praefectus Praetoria'sı Anthemios danışmanlık yapmış, II. Theodosius'un hükümdarlığı süresince yönetimde bulunmuştur.¹⁹ II. Theodosius hükümdarlığının ilk yıllarında yoğun nüfus artışına paralel olarak büyüyen kente, yeni surlar yaptırmış, kent 6 km² den yaklaşık 14 km² ye çıkarılmıştır.²⁰ Böylece kentin nihai sınırları çizilmiştir. Birinci Ayasofya, 404 yılında yıkılmış ve yerine II. Ayasofya inşa edilmiştir. Theodosius Kilisesi olarak anılan yapı, 415 yılında tamamlanmış ancak kilise, 532 yılında Nika İsyanı sırasında yakılmıştır. II. Theodosius döneminde kentte Aestios, Aspar, Mokios ve Pulkheria ile II. Theodosius Sarıçları yapılmış, ayrıca bu dönemde yapıldığı düşünülen Aziz Karpos ve Aziz Papyon Martyrionu, Antiokhos ve Lausos Sarayları inşa edilmiştir. Kent, bu

¹⁸ John Freceyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.32-33.

¹⁹ John Freceyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.36-42.

²⁰ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.20.

dönemde son şeklini almış ve kazandığı biçimi sonraki tarihlerde de korumuştur. İmparator kırk iki yıllık hükümdarlığından sonra attan düşerek hayatını kaybetmiştir.²¹

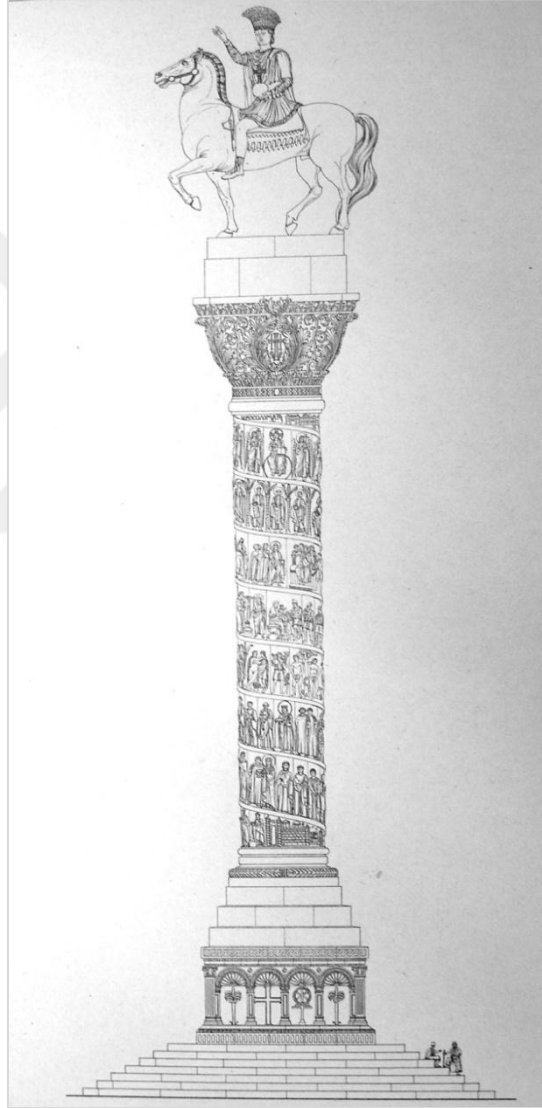
İmparator II.Theodosius'un ölümünün ardından Markianus, I.Leon, II.Leon ve Zenon, Anastasius imparatorluğun başına geçmiştir. Bu süreçte kente, Theotokos Khalkoprateia Kilisesi, Blakhernai Kilisesi, Markianos Sütunu, Aziz İoannes Prodromos Kilisesi, Studios Manastırı, Anastasius Suru, Blakhernai Sarayı yapılmıştır. Anastasius tahta yeğenlerini varis olarak bıraksa da ordu İustinus'u imparator ilan etmiştir. Bu dönemde Anikia İuliana tarafından Aziz Polyektus Kilisesi inşa edilmiştir. İustinus ardılı olan yeğeni İustinianus'u 525 yılında Caesarlığa yükseltmiş, böylece imparatorluğun hakiki yöneticisi olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. İustinianus 527 yılında amcasının ölümü ardından imparatorluk tacını giymiştir. İmparator döneminde İustinianus Kanunnamesini çıkarmış, kente birçok yapı yaptırmıştır. 10 Ocak 532 yılında ortaya çıkan ve Nika İsyanı olarak anılan ayaklanma neredeyse İmparatoru tahtından edecektir. İustinianus kenti terk etmek yerine Theodara'nın telkinleri ile tahtı için mücadele kararı almıştır. Bunun üzerine Belisarius isyancıları Hippodrom'a hapsederek 30.000 kişinin öldürülmesi ile üç gün süren isyanı kanlı bir biçimde bastırmıştır. İsyan sırasında kent büyük tahribata uğramış, birçok yapı zarar görmüş, ya da yıkılmıştır. Theodosius Kilisesi olarak da bilinen Ayasofya ikinci defa yakılmıştır. İsyan sonrasında yeni imar faaliyetine başlanmış, Ayasofya ve Aya İrini yeniden yaptırılmıştır. Sergios Bakhos Kilisesi ile bir önceki yüzyıla tarihlenen Blakhernai Kilisesi ve ayazması İustinianus tarafından daha da büyütülerek yeniden inşa edilmiştir. Silivrikapı civarında Zoodohos Pege (yaşam veren kaynak) Kilisesi'nin ünlü ayazması da İustinianus tarafından yaptırılmış olup günümüze gelebilmiş yapılarıdır. İmparator İustinianus yedinci imparatorluk yılında Augusteion'da kendisi için bir anıt diktirmiştir. Yüksekçe bir sütunun tepesinde atının üstünde İustinianus heykeli yer almaktadır.²² Heykel dikildiği tarihten itibaren neredeyse bin yıl boyunca yerinde kaldığı yapılan gravürler ve 16. yüzyıl seyahatnamelerde heykel parçaları ile kaidesinin durmuna dair anlatımlardan anlaşılmaktadır.

Sayıları yediden az olmayan ve dörtgen forma sahip basamaklardan oluşan silobatin tarifini Prokopius yapmıştır. Stilobatin üstünde dairesel formda, taşlardan örülü, dıştan dökme pirinç levha ve çelenkle kaplı sütunun olduğunu belirtmektedir.

²¹ John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.43-52

²² John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.43-52

Sütunun üstünde ise doğu yönüne doğru ilerlercesine sol ön ayağı havada olan büyükçe bir at ve atın üstünde zirhını giymiş, başında miğferi ile tunçtan İustinianus'un heykelinin yer aldığını anlatmaktadır. İmparator sol elinde üstünde haç olan bir küre tutarken, sağ eli doğuya doğru uzanmaktadır.²³ Petrus Gyllius, İstanbul'u ziyareti sırasında sökülen stilobat ve atlı heykelden bahsetmiş, heykelin uzun süre saray alanında tutulduğu, kısa süre önce de metallerinin sökülerek savaş silahlarının yapıldığı fırınlara taşındığını gördüğünü, yazmış ve heykelin ölçülerini de yaklaşık olarak belirtmiştir.²⁴(Şekil 2.1)

Şekil 2.1 Gurlitt, 1907-1912, İmparator İustinianus Sütunu restitüsyon denemesi(Gurlitt, Cornelius, *İstanbul Mimari Sanatı*, Hasan Duman (hzl.), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 1999. Resim 5g, Levha XVIII.)

²³ Prokopius, *İstanbul'da İustinianus Döneminde Yapılar*, Birinci Kitap. (çev.) Erendiz Özbayoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s.24.

²⁴ Petrus Gyllius, İstanbul'un Tarihi Eserleri, çev.Erendiz Özbayoğlu, Eren Yay. 1997, s.86.

İmparator İustinianus'un otuz sekiz yıl süren hükümdarlığı 565 yılında ölümü ile son bulmuş, naaşı Havariyum Kilisesi'ne defnedilmiştir. İustinianus'un ardından tahta sırasıyla, yeğeni II. İustinus, I.Tiberos ve Mavrikos geçmiştir. Phokas, askeri ayaklanma çıkararak Mavrikos ve oğullarının başını vurdurtmuş, ardından tahta çıkmış, 610 yılında Heraklios tarafından tahttan indirilmiştir. Heraklius, tahta geçmesi ile hanedanlığı aralıklarla da olsa yaklaşık yüzyıl boyunca iktidarda kalmıştır. Heraklius, Blakhernai Sarayı'nı korumak amacıyla Heraklios Suru'nu ve Antiokhos Sarayı'na Azize Euphemia Martyrion'nu yaptırmıştır. Hanedanlığın iktidarlığı Ermeni General Bardanes'in çıkardığı isyan ile son bulmuş, tahta çıkan Bardenas Philippes ismini almıştır. Kısa süren iktidarı ardından II. Anastasius ve III. Theodosius geçse de imparatorlukları kısa sürmüştür.

Suriyeli III. Leon ile imparatorluk yeni bir hanedanlığın yönetimine girmiş, 726 yılında ikonoklazma dönemi ile karanlık bir süreç başlamıştır. Kilise ve manastırlarda figüratif bezemeler 730 yılında yayınlanan kanunname ile tamamen yasaklanmıştır. İkonakırcılık III. Leon'un ölümünün ardından tahta geçen V.Konstantin ve IV.Leon tarafından da sürdürülmüş, IV.Leon'un naipliğini yapan annesi İrene tarafından bir süre de olsa kaldırılmış, ancak V.Leon tarafından 815 yılında Ayasofya'da toplanan konsülle ikonaseverlik yeniden iptal edilmiştir. İmparatorluk tacı giyen II. Mikhail ise ikonaklast olmasına rağmen topluma karşı daha ılımlı davranmış, hapisanedeki keşişleri serbest bırakmış, sürgünde olanları geri çağırmıştır. Ölümü ile sırayla oğlu Theophilos ve torunu III. Mikhail tahta geçmiştir. Theophilos büyük saray içine Magnura Sarayı ile birlikte yeni yapılar yaptırmış, ayrıca deniz surlarını inşa ettirmiştir. III. Mikhail'in naipliğini yapan annesi Theodora 845 Martında topladığı kilise meclisinde 754 yılındaki ikonkırıcı kararnameleri iptal ettirmiş, 787 yılında Yedinci Ekümenik Konsil kararları onaylanmış, 845 yılında Ayasofya'da şükran ayini yapılmıştır.

Photios'un 867 yılında Paskalya Yortusu'nun pazar gününde Ayasofya apsisinde yer alan Meryem Ana ve Çocuk İsa tasvirli mozaiği açması ile ikonakırcılık tamamen yok olmuştur. İmparator III. Mikhail'in müşterek imparator olarak tayin edilen I.Basileios tarafından öldürülmesinin ardından iki yüz yıl boyunca Makedonyalılar hanedanlığı imparatorlukta hüküm sürmüştür. Basileios döneminde birçok kilise restore edilmiş, Büyük Saray'a yeni yapılar eklenmiştir. Bu yapılardan biri günümüze gelmemiş olan, İsa, Meryem Ana ile Mihail, Cebrail ve İlyas Peygamber'e adanmış olan Nea Ekklesia (Yeni Kilise)'dir. Basileios, 886 yılında öldüğünde yerine IV.Leon tahta

çıkılmış, döneminden kalan tek eser ise Konstantinos Lips tarafından yaptırılan Theotokos Tou Libos Kilisesi (Fenari İsa Cami)'dir. Leon'un ölümü ardından ilk olarak kısa süreli de olsa kardeşi Aleksandros, ardından Zoe naipliğinde ve devamında Romanos Lakapenos'un müşterek imparatorluğu eşliğinde VII. Konstantinus imparator olmuştur. Myrekaion Kilisesi (Bodrum Cami) ve yanında yer alan Rotunda olarak adlandırılan yapı Romanos'a atfedilmektedir.

Tahta oturan I.Aleksios ile başa geçen Komnenos Hanedanı döneminde kent merkezi kuzeye kaymıştır. Yeni yapılan Blakhernai Sarayı ve yeni surlar ile Pantokrator Manastırı yaptırılmıştır. Bu dönemde liberal ekonomi politikası benimsemesi ile ticaretin gelişmesine ve kentte yabancı nüfusun artmasına neden olmuştur. Angeloslar döneminde imparatorluk çöküş sürecine girmiştir. Kent, 1204 yılında Latin istilasını uğramıştır. İstila sırasında kent üç gün boyunca yağmalanmış, Mese ve imparatorluk sarayı yakılmış, insanlar ölmüş, bir kısmı evlerinden ayrılarak kentin ve imparatorluğun başka şehirlerine yerleşmiştir. Hippodrom'da yer alan bronz heykeller eritilmiş, mermer heykeller ve rölikler kendi ülkelerine götürülmüştür. Kentin paylaşımı ardından Latin İmparatoru Baudouin ve Venedik'ten gelen Latin Patrik saraya yerleşmişlerdir. Otuzun üstünde kilise ve manastır Latin din adamlarının eline geçmiş, birçok kilise ve manastır bakımsızlıktan harap olmuştur. Latin İmparatorluğu döneminde kent fakirleşmiş, bakımsız kalmıştır. İmparator VIII. Palaiologos Mikhail 1261 yılında kenti Latinler'den geri alarak yeniden imar faaliyetlerine başlamıştır. İlk olarak surları, sarayları ve manastırları onartmış ve kenti tekrar yönetim merkezi haline getirmiştir. Kentte bulunan eski manastırlar 13. ve 14. yüzyılda imparator ailesine ait kişiler ya da kent soyluları tarafından dönemin tarzına göre yenilenmiştir.²⁵

Son dönemlerde imparatorluğun toprakları küçülmüş, eski askeri ve ekonomik gücünü kaybetmiş, iç savaş, deprem ve veba salgını yaşanmıştır. Ayasofya ve çevresinde Hippodrom ile imparatorluk sarayı harap olmuş, bazı kısımları yıkılmıştır. Ayasofya'nın 1346 yılında çöken kubbesinin tamiri bile dışarıdan alınan mali destek sayesinde yapılabilmektedir. Sütunlu caddeler, 12. ve 14. yüzyılda yaşanan yangın ve depremler nedeniyle yıkılmıştır. Artık 14. yüzyılda devlet binaları ahşaba dönüşmüş, eski kent merkezi 15. yüzyıl betimlerinde neredeyse köy görüntüsü ile resmedilmiştir. İmparatorluk üzerinde 14. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin baskısı artmış, Bizans vergi vermek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak kent Sultan II. Mehmed tarafından

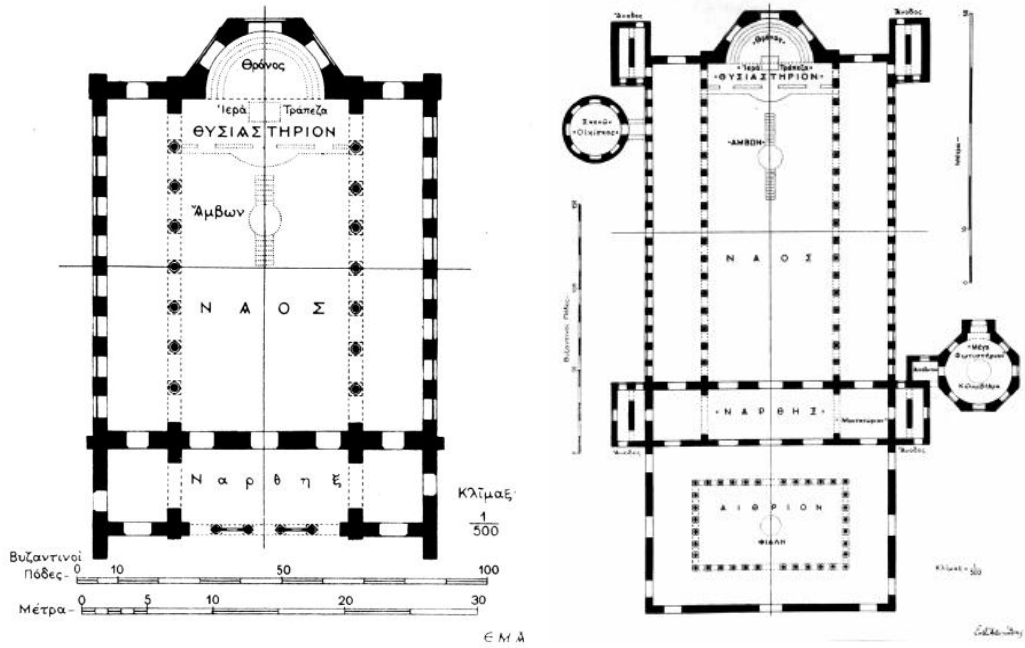
---

²⁵ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.24-26.

1453 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiş, Ayasofya yeni devletin fetih camisi olmuştur.²⁶

2.3.1 Ayasofya

Tartışmalı olmakla birlikte I.Ayasofya yapısı, büyük bir olasılıkla Consantinus (324-337) tarafından başlatılmış olup, oğlu II. Constantius (337-361) tarafından bitirilmiştir. Büyük kilise (Mega Ecclesia) olarak adlandırılan yapı 15 Şubat 360 yılında Başpiskopos Eudoksios tarafından kutsanmış, açılışı yapılmıştır.²⁷ Yapının plan tipi hakkında net bir fikir olmamakla birlikte, sadece uzun bir yapı olabileceği²⁸ bazilika planlı, tek nefli, iki ya da dört yan kanatlı, üst katta galerili ahşap çatılı bir yapı²⁹ olduğu düşünülmektedir.³⁰(Şekil 2-2 ve Şekil 2-3) Ayrıca yapının yakınında Olympas denilen bir vaftizhane ile litürjide kullanılan kutsal eşyaların saklandığı bir skeuophylakion (hazine dairesi) yer almaktadır.³¹

Şekil 2.2 ve Şekil 2.3 Antoniadi, Ayasofya Restitüsyon Denemesi 1 ve 2, (H.Fırat Diker, Belgeler Işığında Ayasofya Onarımları, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk- İslam Sanatları Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s.128 ve 129)

²⁶ WolfgangMüler-Wiener, a.g.e. s. 87-28.

²⁷ Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, YEM Yay., 3.Baskı, İstanbul 2004, s.41. Semavi Eyice, "Ayasofya", *DBİA*, C.1, TTV, İstanbul 1993, s.446.

²⁸ Wolfgang Müler-Wiener, a.g.e. s. 84.

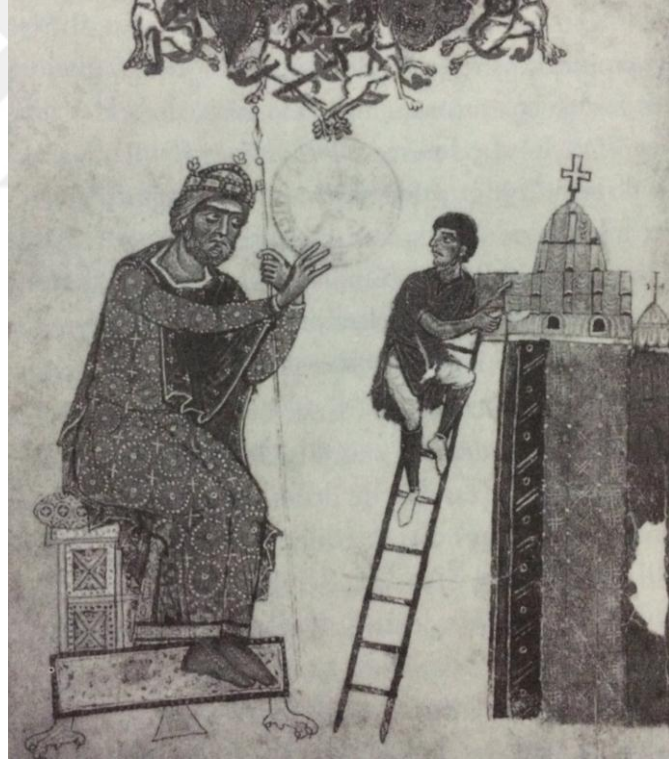
²⁹ John Frey, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.40.

³⁰ Doğan Kuban, a.g.e, s.41

³¹ John Frey, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.32.

Arkadaios'un eşi Elena'nın kilise önüne diktirdiği heykel sebebiyle Patrik İoannes Krisostomos ile aralarında 404 yılında tartışmalar yaşanmış, çıkan tartışmanın sonucunda Patrik sürgün edilmiştir. Sonuçtan memnun olmayan halk bir ayaklanma çıkarmış ve yaşanan ayaklanma sırasında kilise yanmıştır.³² İmparator I.Theodosius tarafından yapımı tamamlanan kilise Patrick Atticus tarafından kutsanarak 10 Ekim 415 yılında yeniden açılmıştır.³³ Sütunlu ve beş nefli yapıya³⁴ dair A.M. Schneider tarafından 1935 yılında yürütülen kazılarda, üzerinde on iki havariyi temsil eden kuzu kabartmalarının işlendiği mermer bloklar bulunmuş; yapının girişine ait parçalar olduğu tespit edilmiştir.³⁵ Ancak yapının kaderi değişmemiş ve İmparator İusitinius döneminde çıkan Nika İsyanı sırasında kilise tamamen yanmıştır.

İmparator İusitinius isyanı bastırdıktan sonra kentte isyan sırasında harap olan yapılara ilişkin inşaa faaliyetlerine başlamıştır. Mimar Trallesli Anthemios'un hazırladığı plan doğrultusunda Miletli İsidoros'un da katılımıyla kilise görkemli bir biçimde eski kilisenin bulunduğu yerde yeniden inşa edilmiştir.³⁶

Şekil 2.4 İustinianus'un Ayasofya'yı inşasını yönetirken gösterir resim. (Robert Ousterhout, *Bizans Yapı Ustaları*, Koç Üniversitesi Yay. İstanbul, 2016, s.57.)

³² Semavi Eyice, a.g.m, s.446.

³³ Müler-Wiener, Wolfgang; a.g.e., s.84. Semavi Eyice, a.g.m, s.446.

³⁴ Müler-Wiener, Wolfgang, a.g.e. s.84.

³⁵ Semavi Eyice, a.g.m, s.446.

³⁶ Prokopios, a.g.e. s.18-19.

İusitinius Ayasofya'sının yapılışı sırasında çeşitli aksilikler yaşanmış; doğudaki kemerin kilit taşının konması sırasında, kemerin oturacağı ayaklarda çatlaklar oluşmuş, yıkılma tehlikesi üzerine yapı ustaları İusitinius'a giderek durumu anlatmışlardır. Ancak İusitinius kemerin tamamlanmasını istediğini ve "Çünkü o kendi üstünde durduğunda artık ayaklara ihtiyaç duymayacaktır" dediğini; ardından kuzey ve güneye bakan kemerlerde de sorunların oluştuğunu inşaatın İmparatorun önerisine uygun bir şekilde tamamlandığını Prokopios anlatmıştır.³⁷ Yaklaşık beş yıl süren inşaat çalışmaları sonucunda "görmekli bir görünüşle ortaya çıkan kilise"³⁸ 27 Aralık 537 yılında bitirilmiştir.(Şekil 2.4)

Prokopios yapının güzelliğini "...Tanrı, yeni tapınağın ne kadar güzel olacağını önceden görerek, bu kadar büyük bir günaha izin vermiştir.³⁹Böylece, bu saygın kilise kül yığını olarak kaldı ama İmparator İusitinius çok geçmeden kiliseyi tornadan çıkmış gibi yeniden yaptırdı; öyle ki, eğer bir kimse Hıristiyanlara yangından önce, kilisenin yıkılması ve şimdi gördüğümüz yapının bir tür modelini göstererek onun yerini almasını isteyip istemediklerini sorsaydı, bana göre bunlar, şimdiki biçimine dönüştürüleceği için, kiliselerinin derhal yakılmasını büyük istekle kabul ederlerdi." şeklinde ifade ederek yapıya ilişkin anlatımına başlamış; ardından imparatorun bu güzelliği yaratmak için dünyanın her tarafından zanaatçı getirdiğinden bahsetmiştir.⁴⁰

İnşaat faaliyetlerinin ardından Prokopios "görmekli bir görünüşle ortaya çıkan yapı" hakkında "güneş ışığından ve onun mermerdeki yansımından bolca nasibini alır, öyle ki, içinin güneşle aydınlatıldığını değil, aydınlığın oradan doğduğunu söylemek mümkündür, tapınağın ışığı öylesine boldur"⁴¹ demektedir.

Süslemelerine ilişkin ise Prokopios; tavanın saf altınla kaplandığını, taşların parlaklığının altınla yarıştığını, her iki kenarda stoa benzeri iki sütun sırasının varlığından, yapı boyunca devam ettiğinden ve altın kaplı tonoz örtülü bu bölümlerin yüksekliklerinin orta mekândan daha az olduğundan, birinin dua eden kadınlara diğerinin erkeklere ayrıldığından ve birbirine benzediğinden; sütunların ve taşların çeşitlerinin üstünlüğünü dile getirmenin zorluğundan söz etmiştir. Ayrıca sütunların rengârenk oluşlarını da çayırdan açan çiçeklere benzetmiştir. Kilisenin İustinianus'un

³⁷ Prokopios, a.g.e, s.23-24.

³⁸ Prokopios, a.g.e, s.19.

³⁹ Prokopios'un burada bahsettiği günah Nika isyanını sırasında II. Ayasofya'nın yakılmasıdır.

⁴⁰ Prokopios, a.g.e, s.19.

⁴¹ Prokopios, a.g.e, s.19.

tapınağa vakfettiği altın, gümüş ve değerli taşlardan yapılmış olan eşyaların varlığından; altar kısmının 40.000 litra gümüşle süslendiğinden de bahsetmiştir.⁴²

Yapının inşa edildiği Akropolis tepesinin dip kayası tesviye edilerek payelere zemin hazırlandığı A. S. Çakmak ve ekibi tarafından yapılan sismik tomografi araştırmaları sonucunda tespit edilmiştir.⁴³ Prokopios dört paye ve kemerleri hakkında; “tapınağın ortasında insan eliyle yapılmış, adına ayak denilen dört büyük yığma (paye) bulunur. Bunla ikisi kuzeyde ikisi de güneyde olmak üzere birbirine karşıt ve eşit şekildedirler ve her çift sütunun aralığında tam dört sütun bulunur. Ayaklar bu şekilde... Büyük taşlardan örülmüştür... Bunların üstünde dört kemer, dörtkenar üstünde yükselir; onların başları da ikişer ikişer birleşerek ayaklarının üst noktalarına dayanırlar. Diğer bölümler çok yüksek boyuta ulaşarak aşağıya sarkarlar. Doğuya ve batıya bakan iki kemer havada yükselirken diğerleri altta küçük sütunlu bir yapı ögesine sahiptir; onların üstünde silindir biçimli yuvarlak başka bir yapı yer alır; gün her zaman buradan gülümsemeye başlar. O, bütün yeryüzüne egemendir ve yeterince ışık alabilmesi amacıyla kısa taş aralıklarla delinmiştir... Aralarında birleşmiş olan kemerler kare biçimini aldıklarından aralarındaki taş alanı dört üçgen (pandantif) oluşturur. Her bir üçgenin destek ucu, kemerlerin birleşme yerlerinde baskıyla altta dar açılı biçimini alır; buradan ara alanla yukarıya doğru genişleyerek destek olduğu daire parçasıyla son bulur ve o düzeyde her bir küresel üçgenin iki üst köşesini oluşturur. Çok büyük küresel kubbe bu daire parçasını olağanüstü bir şekilde süsler, öyle ki, sağlam bir duvar yapısı üstünde değil de bütün alanı gökte asılı altın bir kubbeye örtüyormuş gibi görünür.”⁴⁴ şeklinde anlatmıştır. Ardından eserin ne kadar sağlam yapıldığını gösterir bir örnek olarak ayakların nasıl ve hangi malzemedен yapıldığına ilişkin detayları vermiştir: ayaklar başka yapılarda olduğu gibi yapılmamıştır. Taş dizileri dört köşe oluşturacak şekilde yerleştirildiler; sert ve pürüzlü olanlar işlenerek düzleştirildi; ayağın kenarlarının köşe çıkıntısı oluşturdukları yerde köşeli olarak kesildiler ama köşelerin arasında kalan dörtkenarlı olarak yapıldılar. Bunlardan aralarında, ne “canlı ve yok olmaz” denilen kireçle ne de Babil’de Semiramis’in gururu olan ziftle ne de başka bir şeyle bağlanmış, birleşme aralıklara dökülen kurşunla sağlanmış. Kurşun taşlar arasında her çatlağa akar ve taşların birleşme yerlerinde onları bağlar”⁴⁵ şeklinde tanımlamaktadır. Ayasofya, Prokopios'un bahsettiği gibi her ne kadar sağlam ayaklar üstüne basmış olsa

⁴² Prokopios, a.g.e, s.22-23.

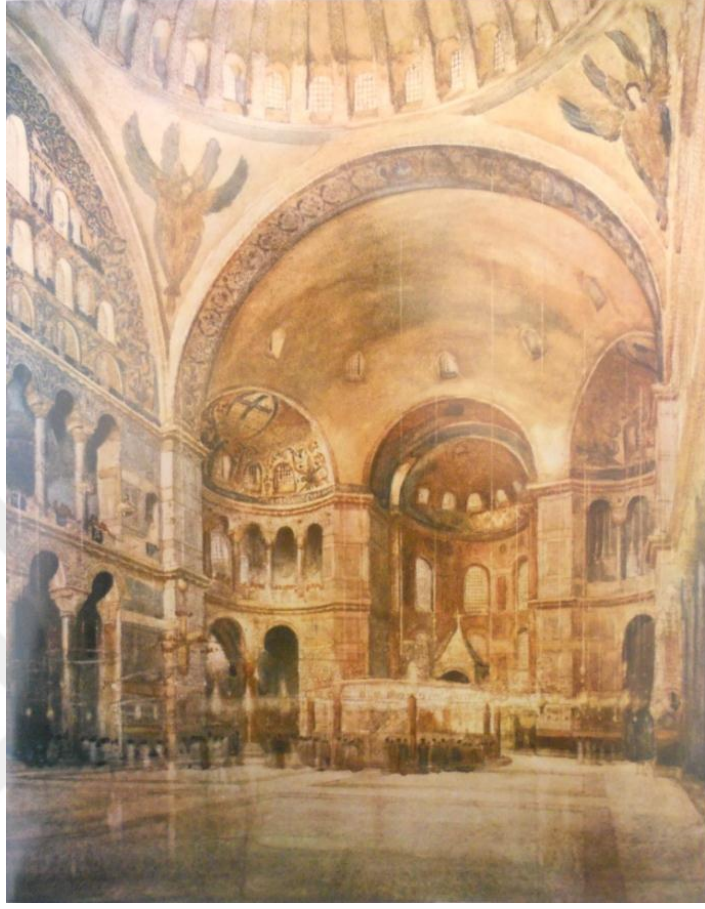
⁴³ John Freely, Ahmet S.Çakmak, a.g.e., s.81.

⁴⁴ Prokopios, a.g.e, s.20-21.

⁴⁵ Prokopios, a.g.e. s.21-22.

da yaşanan 558 depreminde kubbenin doğu dilimi çökmüş, ciborium, kutsal masa ve ambonu yıkılmıştır.⁴⁶(Şekil 2.5)

Şekil 2.5 Henri Prost, 1905, Ayasofya iç mekan restitüsyonu.(Académie D'architecture(ed.) Lœuvre de Henri Prost, Architecture et Urbanisme, France,1960)

Pavlos deprem sonrasında; İmparator İustinianus'un kiliseye geldiğini, içeriye girdiğinde yapının payelerinin dimdik ayakta olduğunu görünce dikkatini çatıya yöneltip, bükülmeden kıpırdamadan yerinde kalan duvarların üstüne yeniden benzersiz zariflikte bir baş inşa ettiğinden, bahsetmektedir.⁴⁷(Şekil 2.6)

İmparator İustinianus yapının deprem sonrasında yeniden inşa işini Miletoslu İsidor'un yeğeni Genç İsidoros vermiştir. Dönem şairi, yazarı Agathias deprem sonrası yapının onarımına dair detaylı bilgi vermiştir." Ve sonra, imparator onu (kiliseyi) tekrar

⁴⁶ Petrus Gyllius, a.g.e. s.64.

⁴⁷ Mabeynci Pavlos, *Ayasofya'nın Betimi*, çev.Samih Rifat, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.39-40.

duvarların yanlara doğru açılması nedeniyle kuzeyden güneye, doğudan batıya olduğundan 6½ ayak daha geniş bir elips biçiminde yapılmıştır.⁴⁹

Yapı ilk onarımını yaşanan deprem sonrasında görerek kısmen de olsa değişimi başlamış, yüzyıllar içinde bu süreç devam etmiştir. Patrik I. Thomas (607-610) kilisenin güney köşesine kendi adıyla anılan Triklinos Thomaites'i inşa ettirmiş, çok katlı, masif kubbeli yapı geçitlerle kiliseye bağlanmıştır. Kilisenin bitişiğinde bulunan Thomaites ve patrikhanenin kütüphanesi 790 yılında yanmış; sonradan tekrar yaptırılmıştır. İmparator I.Basileus (867-886) döneminde batı kemerindeki çatlaklar gibi 869 yılındaki büyük depremin yol açtığı hasarların onarımı yapılmış; kuzey ve güney tympanium duvarlarındaki pencere boşlukları da daraltılmıştır. Yapının atrium civarındaki mum dükkânları ile atrium ve augusteion arasındaki patrikhane sarayı 912 yılında yaşanan yangında harap olmuştur. Yapının kubbesinde 9. ve 10. yüzyıllarda yaşanan bir dizi deprem sonucunda çatlaklar oluşmuş, 989 yılında kubbenin bir kısmı ile batı kemeri yıkılmıştır. Dönemin İmparatoru II. Basileus yapının onarımı için Ermeni Tridat'ı görevlendirmiş ve 13 Mayıs 996⁵⁰ yılında kiliseyi yeniden açmıştır. Bu onarımlar sırasında yapının kubbesinin kırk kaburgasından on üçü ile batı yarım kubbesi ve kemeri tamamen yenilenmiştir.⁵¹

Latin istilasıyla yapı için tehlikeli ve hırpalayıcı yeni bir dönem başlamıştır. İstila edilen kentle birlikte yapı da tümüyle yağmalanmış; binaya ait 24 İncil, 36 buhurdanlık, 300 şamdan, 6000 ayaklı şamdan, 300 tören elbisesiyle birlikte 5 haç, 2 altın, 3 kristal, 250 gümüş şamdan ve 4 meşale yağmalananlar arasında yer almıştır. Ayrıca ambon, iconostasis ve bema üzerindeki gümüş kaplamalar ve diğer değerli taşlar da götürülmüş; altar paramparça edilip, Venedik ya da başka bir Avrupa ülkesine götürülmeye çalışılmış ancak gemiyle birlikte batmıştır.⁵² Ayasofya'da ekümenik patriğin piskoposluk kilisesi görkeminden uzaklaşan, Latin kültürüne hizmet eden bir yapıya dönüşmüştür. Latin egemenliği süresince yapıda beş imparator taç giymiş; Papa ve Latin patrikliğinin itirazına rağmen Venedikli din adamları yapıyı kullanmış; Latin adetlerine göre yeniden biçimlendirilmiştir. Venedik Doju Komutan Henricus Dandolo

⁴⁹ Cryil Mango, Bizans Mimarisi, çev.Mine Kadiroğlu, Ankara,2006.s. 95.

⁵⁰Wolfgang Müler-Wiener, açılış tarihi olarak 994 tarihini vermektedir.

⁵¹Wolfgang Müler-Wiener, a.g.e. s. 87. John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.82. Cryil Mango, a.g.e, s. 96.

⁵² H. Fırat Diker, a.g.t. s.33-34.

galeri katına gömüldüğü ve isminin yazılı bulunduğu bir levha konmuşsa⁵³ da yapılan araştırmalarda hiçbir bulguya rastlanmamıştır.⁵⁴

Kentin 1261 yılında Bizanslıların tekrar eline geçmesinin ardından Ayasofya Patrik Arsenius tarafından Ortodoks litürjisine göre yeniden düzenlenmiş; inşaat sorumlusu Keşiş Rucha tarafından altar, ambon ve solea yeniden yaptırılmış; yapının etrafındaki Milion ve Aquestion gibi çevredeki yapılar bir genelge ile Ayasofya'ya bağlanmıştır. İmparator II. Andronikos yapının güvenliği için güney ve kuzey yönüne payandalar yaptırmış, masrafları ölen eşi Eirene'nin mirasından karşılanmıştır.⁵⁵

Kentin peşini bırakmayan depremlerin bir diğeri de 1343 yılında yaşanmış ve yapı büyük hasar görmüştür. Depremden bir yıl sonra bir sarsıntı daha yaşanmış ardından 19.5.1346 yılında kubbenin üçte biri ve doğu kemeri ile doğu yarım kubbenin bir kısmı çökmüştür. Onarımlar kapsamında doğu yarım kubbe ve kemer ele alınmış; ancak 1353 tarihinde İmparator İoannes VI. Kantakuzenos tarafından onarımı yaptırılan kubbenin yalnızca kötü durumda olan yüzeyleri onarılmıştır. Onarım masrafları Moskova Dükünün bağışları ve toplanan vergiler ile karşılanmıştır.⁵⁶ Bizans'ın son yüzyılında ise yapı kentle birlikte yorgun düşmüş, yıpranmıştır. Kentin 1453 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmesi ile kaderi değişen yapı İstanbul'un fetih camisi olmuştur.

Prokopios yapının mimari detayları anlatmışsa da süslemesi ile ilgili çok az betimleme yapmıştır. Kubbe ve nefleri örten tonozların *altın kaplı* olduğundan bahsetmiş ve altar kısmının *gümüşle süslendiğini* yazmıştır.⁵⁷ Mabeyinci Pavlos ise yapının bezemesine ilişkin daha fazla detay vermiştir. "Kubbenin en tepesine kenti koruyan bir haç işlenmiş sanatla" ve "Çemberin göbeğinde, ince cam küplerle bir haç biçimi çizilmiş; tüm evrenin kurtarıcısı, kurtarsın ve sonsuza dek korusun diye tapınağı" demiştir.⁵⁸ İlerleyen satırlarda yapıdaki mozaiklere ilişkin "Kubbede altın zeminli mozaikler var ve onlardan pırıl pırıl bir altın bolluğu dökülürken aşağı, dayanılmaz ışınlar çarpıyor insanların yüzlerine" diye tarif etmiştir. Altar kısmını *ise*, "Büyük tapınağın absisine doğru kansız kurbanı ayrılmış tüm mekânı... Bütünüyle gümüşle çevirmiş onu İmparator. Ve çıplak gümüş levhaları, din adamlarıyla çok dilli kalabalığı

⁵³ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s. 89.

⁵⁴ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s. 89. <http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/i%C3%A7mkomutan-henricus-dandolonun-mezar-ta%C5%9F%C4%B1>

⁵⁵ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s. 89.

⁵⁶ John Frey, Ahmet S. Çakmak, a.g.e. s.83.

⁵⁷ Prokopios, a.g.e. s.22-23

⁵⁸ Mabeyinci Pavlos, a.g.e. s.47-48.

ayıran duvar üstüne koymamış yalnızca; aynı zamanda sütunları baştanbaşa gümüşle kaplanmış; altı çifti, ışıklar saçıyor şimdi uzaktan insanın gözünü alan."⁵⁹ demektedir. Yapıdaki tasvirlerle ilişkin ise "Sütunların üstünde... yuvarlaktan biraz daha uzun madalyonlar yontmuş çelik kalem. Ortadakine, tohumuz bir doğumla ölümlü görüntüsüne bürünen lekesiz tanrının imgesi kazınmış; onun yanına boyunlarını eğen kanatlı meleklerin cilalı imgesi işlenmiş." şeklinde bilgi vermiştir. Ayrıca on iki havari ile Meryem'in betimlendiğinden, İustinianus ile eşinin isimlerinden oluşan monogramdan da bahsetmiştir.⁶⁰

Fotoğraf 2.1 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Ayasofya apsiste yer alan Meryem Ana ve Çocuk İsa Mozaigi

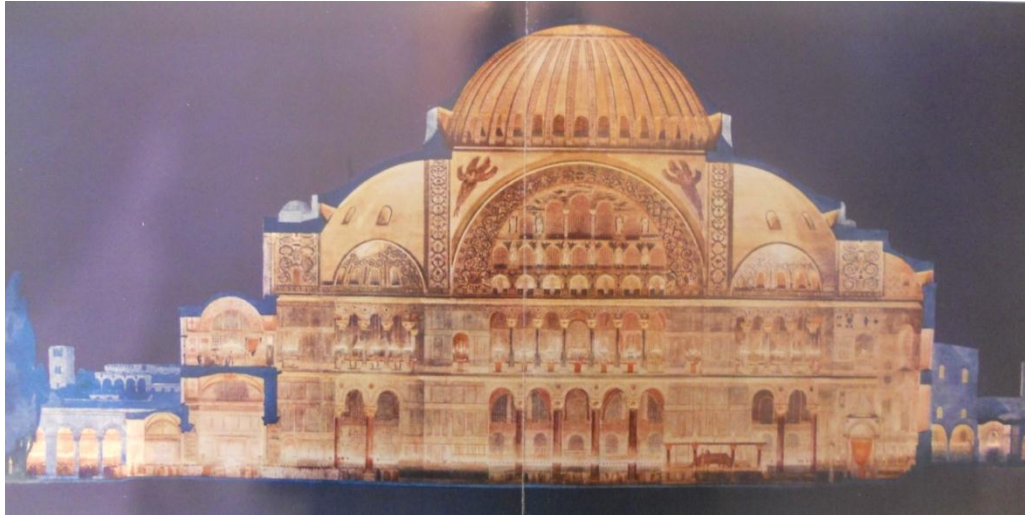
Sonuç olarak İustinianus dönemi Ayasofya'sı mozaik ve bazı resimleri, 768 yılında ortaya çıkan ikonaklast dönemde Patrik Niketas tarafından ortadan kaldırılmış, üzerleri sıvanmış ya da üstleri haçlarla bezenmiştir.⁶¹ Böylece görünümü açısından 557 depreminin ardından 558 yılında ana kubbenin çökmesi sonrasında ikinci büyük değişiklik ikonaklast dönemdeki tahribatla yaşanmıştır. İkonaklast döneminin 843

⁵⁹ Mabeynci Pavlos, a.g.e. s.53.

⁶⁰ Mabeynci Pavlos, a.g.e. s.54.

⁶¹ WolfgangMüler-Wiener, a.g.e. s. 87.

yılında bitmesinin ardından yenilenen süsleme programıyla yapının iç dekorasyonu değiştirilmiş, yenilenmiştir. İustinianus döneminde yapıda yer alan figüratif betimlere ilişkin yalnızca dönem kaynaklarından bize sunulduğu kadarını bilmekteyiz. Yapıda yer alan figüratif süsleme 9.yüzyıla tarihlenmektedir. İkonakırcılık döneminin ardından III.Mikhail (842-867) döneminde Ayasofya yeniden ele alınmış, apsisteki büyük Theotokos (Meryem ve Çocuk İsa) mozaığının yapımı bitirilmiştir.⁶²(Fotoğraf 2.1) Ancak farklı bir görüş olarak mozaığın orijinal olduğu, bu dönemde de restore edildikten sonra 867 yılının Paskalya Yortusu gününde Patrik Photius'un vaazı eşliğinde törenle açıldığı yönündedir.⁶³ Mozaik, koyu lacivert elbisesiyle tahtta oturan ve altın rengindeki zeminde boşlukta yüzer gibi duran Meryem, kucağında çocuk İsa ile betimlenmiştir.⁶⁴ İustinianus döneminde kaynaklarda belirtildiğine göre kubbenin ortasında bir haç bulunmaktadır. Muhtemelen I. Basileos döneminde (867-886) haç yerine İsa tasviri yapılmıştır.⁶⁵ Ancak mozaik 989 yılında hasar görmüş ve 1346 yılında kubbenin bir bölümü yıkıldığında tamamen harap olmuştur. İonnes V.Palaiologos döneminde kubbeye haç yerine 1355 yılında yapılan onarımla dairesel bir madalyon içinde Pantokrator İsa mozaığı yapılmıştır.⁶⁶ Mozaik Osmanlı dönemi 17. yüzyıla kadar yerinde görülebilirken sonraki dönemlerde yapılan restorasyonlar sırasında üstüne yazı getirilerek kapatılmıştır.⁶⁷(Şekil 2.7)

Şekil 2.7 Henri Prost, 1905. Ayasofya restitüsyonu. (Académie D'architecture (ed) L'œuvre de Henri Prost, Architecture et Urbanisme, France,1960)

⁶² Müler-Wiener, Wolfgang, a.g.e. s. 87

⁶³ W.Eugene Kleinbauer, Anthony Bauer, Henry Matthews, Ayasofya, çev. Handan Cingi, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul, 2004, s.65

⁶⁴ W.E. Kleinbauer, A. Bauer, H. Matthews, a.g.e, s.65

⁶⁵ Semavi Eyice, Ayasofya 2, Yapı Kredi Bankası Yay. İstanbul, 1984, s.26.

⁶⁶ Semavi Eyice, a.g.e, s.26.

⁶⁷ Bugünkü mevcudiyetine dair restorasyonlar sırasında yapılan incelemelerde bir ize rastlanmadığı yerinde çalışanlar tarafından belirtilmektedir.

İmparator I. Basileos döneminde batı kemerinin onarım çalışmaları sırasında kemere bir de mozaik yaptırılmıştır. Bu kemerin ortasında dairesel bir madalyon içinde Meryem ve Çocuk İsa, iki yan tarafında ise havarilerden Petrus ve Paulos bulunmaktadır.⁶⁸ İmparator IV. Leon ve Aleksandros tarafından kilisenin mozaik bezemelerine ilişkin faaliyetler devam etmiştir. İmparator kapısı üstündeki mozaığın Basileos'a mı yoksa Leon'a mı ait olduğu tam olarak netleşmemiş olsa da kuzey galeride yer alan Aleksandros portresi ve çevresindekiler 10.yüzyılın başına tarihlenmektedir.⁶⁹ Bezemeler III. Romanos'un (1028-1034) hükümdarlığı döneminde tamamlanmış; Ayasofya'nın sütun başlıkları altın ve gümüşle bezenirken, batı galerinin güney duvarına eşi imparatoriçe Zoe'nın da yönlendirmesiyle değişikliğe uğramış olan mozaik pano düzenlemesi yapılmıştır. Patrik İoannes Ksiphlinos(1064-1075) döneminde iç dekorasyonu tamamlanan kilisenin beması daha görkemli bir şekilde donatılırken zarar görmüş mozaikler de yenilenmiştir. Ayasofya'nın batı galerisinin güney duvarına 1118 yılı civarında dönemin hükümdarı İoannes II. Komnenos, eşi Eirene ve dört yıl sonra da oğulları Aleksios'u temsil eden mozaikler yapılmıştır.⁷⁰ İmparator Manuel I. Komnenos (1143-1180) döneminde Ayasofya'da bir konsil toplanarak alınan kararlar mermer levhalara yazılmış ve kilisenin girişine konulmuştur. Bu levhalar 1567 yılında, Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'nin saçağında kullanılmıştır.⁷¹

Fotoğraf 2.2 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Serafin ya da Kerubim olarak adlandırılan melek figürünün görünümü.

⁶⁸ Semavi Eyice, a.g.e., s.26.

⁶⁹ Müler-Wiener, Wolfgang, a.g.e. s. 87.

⁷⁰ Stefanos Yerasimos, İmparatorluklar Başkenti İstanbul, çev. Ela Gültekin, A.Sönmezay, İstanbul, 2000, s.101

⁷¹ Wolfgang Müler-Wiener, , a.g.e. s. 88.

Latin işgali sonrasında yeniden dizayn edilen yapının güney galerisine Deesis mozaiği yapılmıştır. Kubbeye İonnes V. Palaiologos döneminde Pantakrator İsa mozaiği dışında, doğu kemerinde ve pandantiflerde kerübim ve serafim olarak adlandırılan melek figürleri yaptırılmıştır.⁷² Pandantiflerde yer alan melek figürleri 9. yüzyılda yapılan Pantakrator İsa mozaiği ile birlikte yapıldığına dair farklı bir görüş daha vardır.⁷³ Fossati onarımları sırasında yüzleri kapatılan meleklerin doğuda yönde yer alan ikisi orijinal, batı yönündekiler ise benzerlerinin işlendiği kopyalardır.

2.3.2 Odak Yapılar

İstanbul'un Roma döneminde kentleşme süreçlerini kavramak ve sonrasında gelişen yeniden biçimlenişin boyutlarını algılamak için Ayasofya çevresinde inşa edilmiş önemli yapılara kısaca değinilmiştir.

2.3.2.1 Mese

Kenti doğu ve batı olarak kesen, kentin bütün tarih boyunca omurgasını oluşturan caddeye *Mese* yani orta yol denmiştir. Septimus Severus kentin sınırlarını genişlettikten sonra birince ve ikinci tepenin arasındaki sırta revaklı bir yol yaptırmıştır. Kentin doğu ve batı yönünde gelişmesi ile Septemus Severus portikosu kentin merkez aksını oluşturmuş; mesenin ilk uzantısı olmuştur.⁷⁴

Şekil 2.8 Celal Esad Arseven 1909, Mese ve aksında yer alan X. yüzyılda Constantin sütunu ile forumunun hayali tasviri. (Ali Muslubaş, Sultan Ahmet Tarihi Alan Araştırması Çevre Düzenlenmesi Öncesi İnceleme ve Metod Önerisi, Yay Yayıncılık, 2007 s.73.)

⁷²Müler-Wiener, Wolfgang, a.g.e. s.91.

⁷³W.E. Kleinbauer, A. Bauer, H. Matthews, a.g.e. s.62.

⁷⁴ John Freeeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.11.

Severus'un inşa ettirdiği revaklı yol Constantinus zamanında genişletilerek yeniden yaptırıldığı düşünülmektedir.⁷⁵ (Şekil 2-8) Yol kaplamasına ve revaklara ilişkin bazı kalıntılar, N. Fıratlı ve T.Ergil tarafından yapılan sondaj çalışmaları sırasında bulunan Milion'a ait kalıntılar ile yolun altındaki kanalizasyona ilişkin belgeler, Mese ve Antiohos Sarayı arasından 1964 yılında Naumann tarafından yapılan kazıda ile Çemberlitaş ve Beyazıt çevresindeki kazılarda ortaya çıkarılmıştır.⁷⁶

Mesenin izlerini Divanyolu üzerinden de okuyabilmek mümkündür. Şöyle ki Million'dan başlayarak bugünkü tramvay hattını takip edip Constantinus ve Theodosius Forumlarından geçerek günümüzde Laleli'ye yakın Philadelphion'a kadar devam etmektedir. Mese, biri kuzeybatıdan diğeri güneybatıdan şehrin surlarına doğru giden iki kola ayrılmaktadır. Kuzeybatıya doğru yönelen yol, Capitol, Bus, Xerolophos ve Exakionion'dan geçerek Altın Kapı'da sonlanmaktadır. Güneybatıya doğru yönelen yol ise Philadelphion'dan başlayıp, Polyeuktos Kilisesi'nin güneyinden, Markian Sütunu ve Kutsal Havariler Kilisesi'nden geçerek Charisios Kapısı'na (Edirnekapı) kadar olan hattı takip etmektedir.⁷⁷ Mese; yüzyıllar içinde zaman zaman çıkan yangınlarla yanmış, depremlerde yıkılmış ve yavaş yavaş yok olmuş olsa da, ismi Divanyolu olarak değiştirilse de güzergâh ve törensel anlamı bakımından önemini Osmanlı döneminde de korumuştur.⁷⁸

2.3.2.2 Zeuksippos Hamamları

Zeuksippos* Hamamı Septimus Severus tarafından Hippodrom'un kuzeydoğu köşesine inşa edilmeye başlanmış, Constantinus tarafından Hippodrom ile birlikte inşaatı tamamlanmıştır.⁷⁹ Kent ile birlikte dini törenle takdis edilmiş, pek çok antik heykelle süslenmiştir. Yapı 5. ve 6. yüzyılda birçok yangın ve isyan sırasında uğramışsa da her defasında yeniden inşa edilmiş ya da onarılmıştır. Hamam 8. yüzyılda kullanılmışsa da ancak bir süre sonra yıkılmış, bazı bölümleri hapishaneye dönüştürülmüş, 12. yüzyılda Paliologoslar döneminde bir süre çöplük olarak kullanılmıştır. Hamam 15. yüzyıl ortalarında yok olmuş ve arsası üzerine evler inşa edilmiştir. Sultan Ahmed

⁷⁵ John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.23.

⁷⁶ Doğan Kuban, "Mese", *DBIA*, C.5, TTV, İstanbul, 1994, s.404.

⁷⁷ Doğan Kuban, "Mese", s.404.

* Olympos tanrısı Zeus ve Thrakia kültü olan tanrılaşan süvarinin bileşimi olan Zeus Hippios adından gelmektedir. (John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.16.)

⁷⁸ John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.24. Doğan Kuban, "Mese", s.404.

⁷⁹ John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.16.

Medresesi'nin önünde bugün park olarak düzenlenen alanda 1915 yılında yapılan kazıda hamama ait izler bulunmuştur.⁸⁰

2.3.2.3 Augusteion

Augusteion, Septimus Severus tarafından revaklı bir alan olarak inşa edilmiştir. Constantinus döneminde Augusteion bulunduğu alan yeniden ele alınmış, batı kısmına Tykhe ve Rea tapınakları inşa edilmiş, doğu kısmı Augusteion olarak düzenlenmiştir. Constantinus, buraya annesi Helena'nın heykelini diktirmiştir. Mekânın doğusunda bazilika biçiminde, avlusu heykellerle süslü senato binası yer almaktadır. İmparator I.Theodosius sütun üzerine gümüşten kendi heykelini diktirmiştir. Augusteion 5. yüzyıl başında çıkan ayaklanmada Ayasofya ile birlikte yanmış ve daha sonra kent valisi Theodosios tarafından galerili olarak yeniden inşa edilmiştir. Nika İsyanında bir kez daha yanmış iki katlı olarak yaptırılmış, bu sırada senato binası yeniden inşa edilmiştir. Onarımlar sırasında İustinianus, Theodosius heykelinin yerine yüksekçe bir sütun üzerine kendi heykelini diktirmiştir. Meydanın güneydoğusuna 7. yüzyılda patriğin görev yaptığı bir kaç kattan oluşan binalar ile 11. yüzyılda Aziz Aleksios Şapeli yapılmıştır. Böylece meydan Ayasofya'nın dini ve imparatorluk törenleri için ön avlusuna dönüşmüştür. Latin işgali sırasında kent ile birlikte yağmalanmış, kentin alınması ardından Ayasofya'ya bağlanmıştır.⁸¹

2.3.2.4 Milion Taşı

Milion taşı, kentin merkezini belirtmek amacıyla tetrapylon (dört sütunlu) olarak inşa edilmiştir. Augustus tarafından inşa edilen Milion taşı, Roma'nın diğer kentlerle arasındaki mesafeyi ve kentin merkezini belirten Milliarium Aureum (Altın Miltaş) ile aynı sistemle yapılmıştır. Constantinus tarafından Byzas Suru olarak adlandırılan surun kapısının önünde, Mese'nin başlangıcında bulunan Milion, Adriyatikten başlayıp Konstantinopolis'e gelen Roma Anayolu Via Egnatia için sıfır noktasıdır.⁸²

Kare taban üzerine yükselen dört kemerle taşınan Milion taşı kubbe ile örtülüdür.⁸³ Üstünde Tykhe'nin heykelleri gibi aralarında Constantinus ile annesi Helena'nın haçı tutarken gösterildikleri heykeller yer almaktadır. Ayrıca Trajan'ın, Hadrianus'un ve Theodosios at üstündeki heykeli ile Helios'un dört atlı arabasıyla gösterilen heykelle süslemiştir. İmparator I. İustinianus ise bir güneş saati ekletmiştir.

⁸⁰ WolfgangMüler-Wiener, a.g.e. s.51.

⁸¹ Wolfgang Müler-Wiener, a.g.e. s.248-249. John Freeyl, Ahmet S. Çakmak, a.g.e, s.26-27.

⁸² John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e, s.24.

⁸³ Albrecht Berger, "Milion Taşı", DBIA, TTV, C.5,İstanbul,1994, s.461.

İmparator II. Iustinianus eşi Sophia ve kızı Arabia ile yeğeni Helena'nın heykellerini diktirmiştir. İmparator Philippikos Bardenes (711-718) ve II. Anastasios (713-715) kubbeli yapıyı konsüllere ait resimlerle donatmıştır. İkonaklazma döneminde İmparator V.Konstantinos tarafından bunlar tahribata uğramış, Hippodrom'daki at yarışlarını gösteren resimler ile değiştirilmiştir.⁸⁴

Milion taşından en son 1268 yılında Ayasofya'ya devredilmesi nedeniyle bahsedilmişse de 15. yüzyılın sonuna kadar ayakta olduğu düşünülmektedir. İstanbul'un fethinin ardından Osmanlı döneminde muhtemelen yanında yer alan su kanallarının ve hemen bitişiğindeki suterazisinin yapımı sırasında malzeme olarak devşirilmiştir.⁸⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde fotoğraflarda da görüleceği üzere bölgede yoğun ahşap konut yapılaşması gerçekleştiğinden Milion taşına ait izlerde evlerin arasında kaybolmuştur. Ancak 1957 yılında istimplâkler yapılmış, 1967-68 yılında N. Fıratlı ve T. Ergil tarafından yapılan sondaj çalışmaları sırasında yapıya ait az sayıda da olsa temel duvar ve kaidesi ile birlikte mermer paye gibi kalıntılar bulunmuştur. Yapılan kazılar sırasında bulunan kalıntılar tetrapylonun Bizans döneminin önemli bir caddesi olan Mese üzerinde olduğu ve caddenin tam bu noktada güneydoğuda Büyük Saray'a ya da hemen sarayın kuzeyine yönlendiğini göstermesi açısından önemlidir.⁸⁶ Günümüzde anıta ait tek bir stel parçası zemin seviyesinden aşağıda olan ve su terazisinin yanında cadde üzerinde sergilenmektedir.

2.3.2.5 Hippodrom ve Anıtları

Septimus Severus kentin yeniden imarı sırasında diğer yapılarla birlikte bir de Hippodrom yaptırmak istemiş, oturma sıraları, portikolar ile donatmış ancak inşaat bitmemiş, imparatorun ölümünün ardından tamamlanamamıştır. Yaklaşık yüzyıl kadar terk edilmiş olan Hippodrom inşaatı Constantinus tarafından bitirilmiştir.⁸⁷ (Şekil2.9)

Hippodrom, İmparator Constantinus tarafından Roma'daki Circus Maximus modeline göre genişletilerek saraya bağlanmıştır. Konum olarak Hippodrom, Helenistik Byzantion'un dışında kalan bir vadiye yapay bir teraslama ile güneybatı-kuzeydoğu

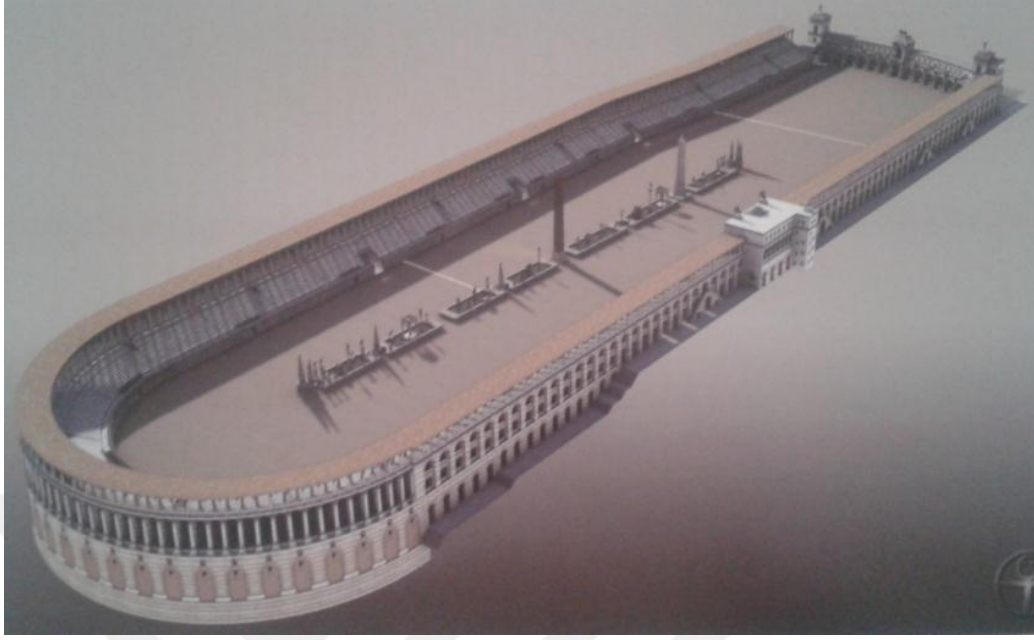
⁸⁴ Albrecht Berger, a.g.m. s.462.

⁸⁵ John Freeeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e, s.24.

⁸⁶ Albrecht Berger, "Million Taşı", s.461.

⁸⁷ Cyril Mango, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Tarihçesi", *Hippodrom/Atmeydanı I İstanbul'un Tarih Sahnesi*, Brigitte Pitarakis (hızl) Pera Müzesi Yayını, İstanbul, Mart, 2010, s.38. C.Mango makalesinde bu bilgileri kaynaklardan verdikten sonra, şehrin surlarının yıkıldığı bir zaman diliminde bu kadar pahalı bir projenin yapıldığına ihtimal vermediğini belirtmiştir.

doğrultusunda yerleştirilmiştir.⁸⁸ Hippodrom ters "U" biçimindedir. İki kanadı uzun olan yapının güneybatı yönünde yer alan sphendon kısmı yarım daire biçimindedir.

Şekil 2.9 A.Tayfun Öner, Hippodrom'un rekonstrüksiyonu (Jonathan Bardill, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Mimarisi ve Arkeolojisi", *Hippodrom/Atmeydanı I İstanbul'un Tarih Sahnesi*, Brigitte Pitarakis (hızl), Pera Müzesi Yayını, İstanbul, Mart, 2010, s.100.)

Hippodrom kapılarının yeri ve spinanın uzunluğu tam olarak saptanamadığı için uzunluğu net olarak belirlenememektedir. Ancak spina üzerinde yer alan anıtlar ile Sphendone'nun varlığı bize ölçülendirmedi bir fikir vermektedir. Aynı zamanda yapılan araştırma kazıları ile ulaşılan veriler neticesinde Hippodrom yaklaşık olarak 420-440 m uzunluğunda ve 117-125 m genişliğinde olduğu düşünülmektedir. Seyirci kapasitesi yaklaşık olarak 30.000-50.000 arasında değiştiği tahmin edilen Konstantinopolis Hippodrom'u Lepnis Magna'da yer alan hippodromlar yaklaşık aynı ölçülere sahip, Circus Maximus'dan ise daha küçüktür.⁸⁹

Hippodrom Konstantinopolis'te halkın en önemli toplanma alanı ve yüzyıllar boyunca hem eğlencelerin düzenlendiği bir alan olmuş; hem de politik bir arena olarak siyaseti belirlemiştir. Sadece imparatorların sözünü söylediği, halkın tepkisini ölçtüğü alan olmamış; zaman zaman halkında imparatora ne istediğini yüksek sesle iletmiş, protesto ettiği alan olmuştur. Örneğin yaşadığı çeşitli protestolardan halk tarafından desteklenmediğini düşünen Anastasius tahtını Hippodrom'da kalabalıklar önünde

⁸⁸ Doğan Kuban, Yegan Kahya, "Hippodrom", *DBİA*, C.4, TTV. 2.Basım, İstanbul, 2003, s.76.

⁸⁹ Cyril Mango, a.g.m. s.37.

bırakırken, İustinianus onu destekleyen kalabalığın adını bağırışları arasında tahta çıkmıştır.⁹⁰

Hippodrom, IV. Haçlı Seferi'ne kadar yıllar içinde tamiratlar, eklentiler ve isyanlarla varlığını sürdürmüştür. Bu eklentiler arasında Örne Sütun ve Obelisk yani Dikilitaş'ta vardır. Dikilitaş, İmparator I. Constantinus tarafından Hippodrom'a yerleştirilmesi düşünülmüşse de gerçekleştirilememiştir. Belki bu yüzden yerine, dikildiği tarihi tam olarak bilinmeyen Örne Sütun yaptırılmış olabilir. Dikilitaşın kaidesinin güneybatı yönünde alt sırada görülen kabartmada başka bir dikilitaş görülmektedir ki bu da Örne Sütun olmalıdır. Dikilitaşın Hippodrom'a geliş macerası I.Theodosius (M.S. 379-395) döneminde spinaya konması ile tamamlanmıştır. Spina üzerine bugün mevcut olmayan ama 6. yüzyıla ait olan Hippodrom'u betimleyen gravürlerde görülebilen anıtlar dikilmiştir.⁹¹(Şekil 2-10)

Şekil 2.10 (Detay) Freshfield Albümü, 1574, Dikilitaşın kaidesinde resmedilen anıtlar. (Trinity College Library⁹²)

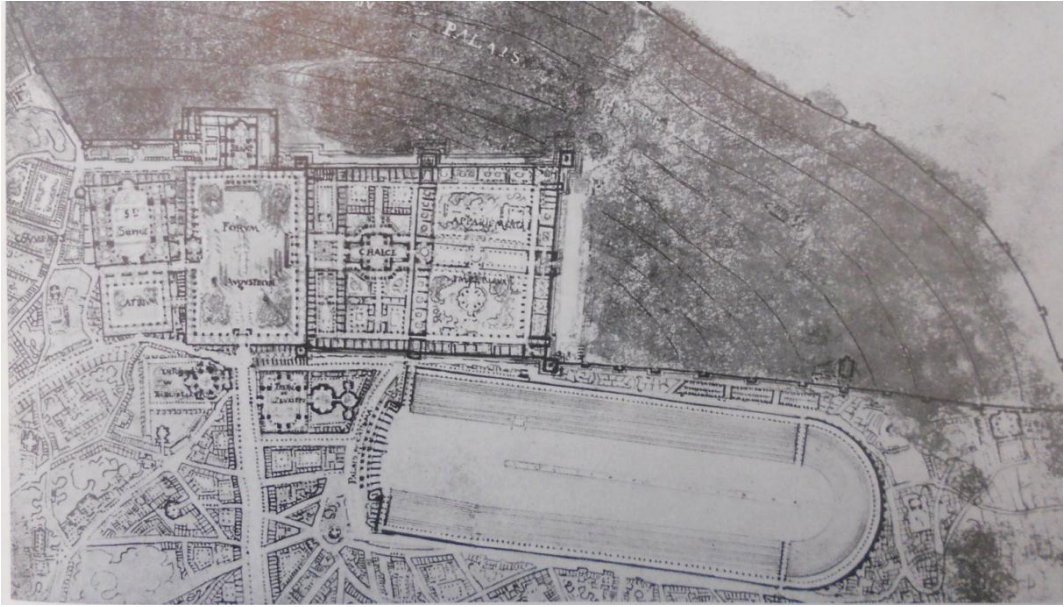
Hippodrom, yapılan yarışmaların sonuca kızan takım ve taraftarların aralarındaki çekişmeler ile siyasal farklılıklar nedeniyle çıkan isyanlar sırasında da yapısal olarak tahribata uğramıştır. Hippodrom'da yarışacak dört yarışmacı takım Roma'daki gibi Maviler, Yeşiller, Beyazlar ve Kırmızılar olarak belirlenmiştir. Dört takım olarak yarışlara devam ederken aslında rekabet Maviler ve Yeşiller arasında sürmüştü;

⁹⁰ Seza Sinanlar, At Meydanı Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine, Kitap Yay., İstanbul 2005, s.34-36.

⁹¹ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.65.

⁹² http://trin-sites-pub.trin.cam.ac.uk/manuscripts/O_17_2/manuscript.php?fullpage=1&startingpage=1 19.3.2016

yarışmalarda az kazanan Kırmızılar Yeşillere, Beyazlar Mavilere dahil olmuşlardır. Böylece yarışmacı takımlar Maviler ve Yeşiller olarak iki takım olarak birleşmişlerdir. Taraftarlardaki takım atışması bir zaman sonra politik ayrışmaya dönmüş, günlük hayata yansımıştır. Bu durum 4. yüzyıldan sonra oyunlardaki şiddeti arttırmış, 450/610 yılları arasında en st seviyeye ulaştırmıştır. Özellikle Hippodrom'da yaşanan ve tarihe Nika İşyanı olarak geçen ayaklanma, İmparator İustinianus'a karşı takımların birleşmesiyle Ocak 532 yılında gerçekleşmiştir. Ayaklanma sırasında İmparator İustinianus neredeyse tahtından olmak üzereyken askerler isyanı bastırmış, bu sırada Hippodrom'da yaklaşık 30.000 kişi katliama uğramış, Ayasofya dahil kentin merkezi yanmıştır. Hippodrom'un yanan kathedra bölümü ve basamakların onarımı için birkaç yıl yarışlara ara verilmiştir.⁹³ İmparator İustinianus tarafından hasar gören yapılar onarılmış, ya da yeniden yaptırılmıştır. Onarım kapsamında Hippodrom'un ahşap oturma sıraları taşa dnştrlmştir.(şekil 2.11) Hippodrom'da takımlar arasındaki rekabete dayalı isyanlar yüzyıllar içinde tekrarlanmış, İmparator Fokas'ın 610 yılında Mavileri desteklediğini ilan etmesinin ardından kızan Yeşiller, Mavilere ait oturma gruplarını yakmışlardır.⁹⁴

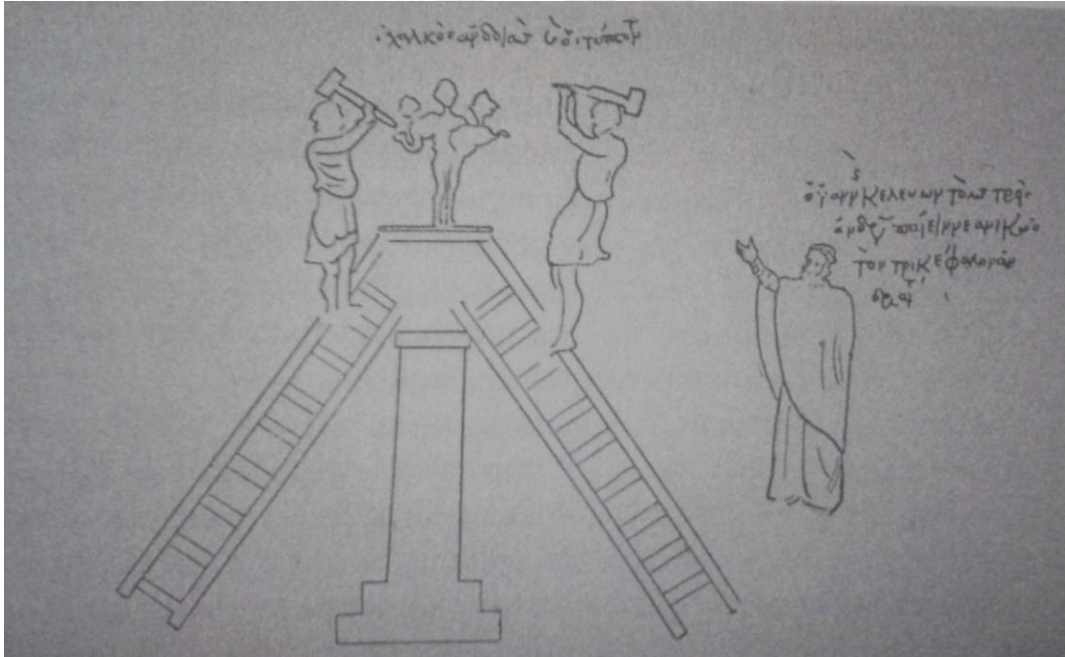
şekil 2.11 Henri Prost,1905, İustinianus dönemi Hippodrom, Ayasofya ve imparatorluk sarayının rekonstrüksiyonu. (Académie D'architecture (ed.) Luvre de Henri Prost, Architecture et Urbanisme, France,1960)

⁹³ Seza Sinanlar, a.g.e. s.29-31.

⁹⁴ John Freeyl, Ahmet S.akmak, a.g.e. s.83

Hippodrom yalnızca isyanlar sırasında hasar görmemiş yaşanan depremlerde de tahribatlara uğramış ve birçok kez onarım görmüştür. 6. yüzyılda yaşanan depremde hasar gören Sphendone tonozlarında oluşan hasarlar onarılmış, cephedeki açıklıklar örülerek kapatılmış, yapının iç kısımları statik açıdan payanda ve kemerler güçlendirilmiştir. Erken ortaçağda bu hücreler ve açıldığı koridorlar kapatılarak sarnıç olarak kullanılmış ve su tesislerine bağlanmıştır. 9. yüzyılda yaşanan depremde ise dikilitaşın tepesinde duran bronz kozalak düşerek kırılmıştır.⁹⁵

Hippodrom'un tahribatına neden olan sebeplerden biri de 726 ile 842 yılları arasında yaşanan ikonaklast dönemdir. Bu dönemde tasvir yasağı gelmiş; kilise ve diğer yapılarda bulunan tasvirler yok edilmişlerdir. İkonaklast dönemde yapısal değilse de Hippodrom'u süsleyen heykellere karşı bir yıkım gerçekleşmiştir. Bu yıkımı gösterir betimlemeler mevcuttur. Skilitzes Yazmaları'nda İmparator İoannis'in Hippodrom'daki heykeli kırdırttığını gösterir çizimler mevcuttur. (Şekil 2.12) Yine bu dönemde insanlara karşıda yıkıcı bir politika benimsenmiş: Hippodrom'da halkın gözü önünde yapılan infazlar alanı açık bir cezalandırma alanına dönüştürmüştür.⁹⁶

Şekil 2.12 Skilitzes Yazması'nda, İmparator İoannis'in hippodromdaki heykeli kırdırttığını gösterir resim. (Seza Sinanlar, *Atmeydanı Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s.29)

⁹⁵ Doğan Kuban, Yegan Kayha, a.g.m. s.77.

⁹⁶ Seza Sinanlar, a.g.e, s.32.

İmparator VII. Constantinos Porphyrogennetus (913- 959) Örne Sütunun tamiratını yaptırmış, bronz plakalarla kaplatmıştır. Yapının oturma yerleri 10. ve 11.yüzyıllarda yaşanan şiddetli fırtına neticesinde büyük tahribata uğramıştır. İmparator I.Andronikos Komnenos Dönemi'nde (1183-1185) ise kathisma tribününün parmaklıkları bir at yarışında yıkılarak halktan 6 kişinin ölmesine neden olmuştur.⁹⁷

Hippodrom ve kentin tahribatı açısından yaşanan en büyük olaylardan biri ise 1204 yılında yaşanan Latin istilasıdır. İstilaya kadar yıllar içinde tamiratlar görecelik varlığını sürdüren Hippodrom, kentin yağmalanması sırasında oldukça zarar görmüştür. Madeni eserlerin bir kısmı ya eritilmiş ya da götürülmüştür. Örne sütunun üzerinde yer alan bronz plakalar ile Herakles, Romulus ve Romus'u emziren kurt heykeli, sfenk de bu eritilen eserler arasındadır. Savaşta asker olan Robert De Clari, Hippodrom'da sadece 30-40 tane oturulacak mermer sıra kaldığını yazmıştır. İmparator II. Theodosius tarafından Khios'dan getirilen ve kuzey cephedeki kulenin üstüne yerleştirilmiş olan quadriga (dörtlü at heykeli) Enrico Dandolo'nun emri üzerine Venedik'e götürülmüş ve San Marco'nun ön kapısı üzerine konulmuştur.⁹⁸ Hippodrom, 50 yıllık Latin iktidarlığı süresince harabe haline getirilmiş, halkın katılmadığı süvari oyunları, şövalyelik dövüşleri yapılmışsa da hiçbir onarım görmeden öylece bırakılmıştır.

Kent 1261 yılında yeniden Bizans İmparatoru VIII. Mihael Palaiologos tarafından ele geçirilmiştir. Palaiologos döneminde seyrek olsa halkın toplanma yeri olmuş, III. Adronikos döneminde (1328-134) turnuvalar için kullanılmış ve bu dönemde yapısal bir takım değişikliğe gidilmiştir.⁹⁹ 15. yüzyıla dair gravürlerde Hippodrom'un mimari kayıplarının olduğu görülmektedir. Kentin Osmanlılar tarafından fethi sırasında Sphendone kısmının üstünde bulunan sütun ve kaideleri ile mermer oturma yerleri yeni yapılarda malzeme olarak kullanılmıştır.

Hippodrom'da Bulunan Anıt ve Heykeller; Hippodrom, spina üzerine yerleştirilen bronz heykeller ve anıt taşlar ile süslenmiştir. Heykellerin çoğu mitolojik figürlerden ve egzotik hayvanlardan oluşmaktadır. Panvinius, 15. yüzyıla tarihlenen gravüründe spina üzerinde iki dikilitaşın yanı sıra farklı sütun ve kaideler ile yüksekçe bir sütun üstünde bir heykeli de betimlemiştir. Dikilitaşın güneydoğu alt kaidesinde resmedilen spina

⁹⁷ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.66

⁹⁸ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.67-68.

⁹⁹ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.68.

üzerinde çeşitli anıtlar görülmektedir.¹⁰⁰ Hippodrom'daki anıtlardan geriye sadece Örme Sütun, Dikilitaş (Obelisk) ve Yılanlı (Burmali) Sütun kalmıştır.

Örme Sütun: Hippodrom'da yerinde kalan üç eski anıttan biridir. Spina üstünde güney yönde en uçta yer almaktadır. Bizans dönemi içinde değişik ölçülerde yontulan kireçtaşı bloklarının örülmesi ile inşa edilmiştir.¹⁰¹ Anıtın boyu, antik dönem arenanın taban seviyesinden 32.51 m uzunluğunda olup temelinde üç basamaktan sonra mermer kaidesine ulaşılmaktadır. Anıtın tam olarak inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak kaide üzerinde yer alan kitabede İmparator ve oğlu Romanos I.Lekapenos tarafından yenilendiği yazmaktadır. Kitabede; "*Bu dört köşeli heybetli ve harika anıt, zamanla harap olmuşken, şimdi İmparator Konstatinos ile devletin şanı olan oğlu Romanos tarafından önceki görüntüsüne nispetle daha iyi duruma getirildi: Rodos kolosu harikulade idi bu bronz anıt ise hayranlık yaratmaktadır.*"¹⁰² yazmaktadır. Kitabe metninde 10. yüzyıl onarımı sırasında sütun üzerine kabartmalı tunç levhalar çakıldığı belirtilmektedir. Örme Sütun üzerinde bulunan boşluklar kitabede belirttiği "*bronz anıt*" ifadesi ile anlam bulmaktadır. Çünkü bu boşluklar bronz levhaların tutturulması için kullanılan kenetlerden geriye kalan boşluklardır. Levhaların hangi dönemde yapı üzerinde söküldüğü bilinmemektedir. Ancak kentin Latin istilasında yaşadığı talan sırasında olabileceği söylenceler arasındadır.

Örme Sütun'un yapılışına ilişkin bilgi olmamakla birlikte Jonathan Bardill, yapının I.Constantinus döneminde Mısır'dan getirtmeye çalıştığı ancak getirmediği dikilitaşın yerine yaptırdığı ve Augustus (Augustus, MS.10 yüzyılda Circus Maximus'un ortasına bir dikilitaş koydurmuştur.) örneğinden yola çıkarak Örme Sütun'un spinanın ortasına diktirdiğini düşünülmektedir. Böylelikle Constantinus, 330 yılında yeni şehrin takdis töreni sırasında Hippodrom'un bir dikilitaştan mahrum bırakmış olamayacağını söyler. Yine zayıf bir ihtimal olarak oğul Constantinus'un babasının Konstatinopolis için düşündüğü ancak Roma'ya hediye ettiği dikilitaşın yerine yeni bir anıt yaptırarak taziyede bulunmak istemiş olabileceğini de ifade etmiştir.¹⁰³

Dikilitaş (Obelisk): Mısır'daki Karnak Amon-Ra Tapınağı'nın önünde bulunan Firavun III. Tutmosis (MÖ 1502-1488) adına yaptırılan Dikilitaş, Constantinus ya da II.

¹⁰⁰ Jonathan Bardill, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri" Hippodrom/At Meydanı I İstanbul'un Tarih Sahnesi, Brigitte Pitarakis (hızl), Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.160.

¹⁰¹ Semavi Eyice, "Örme Sütun", *DBİA*, C.6, TTV, İstanbul, 1994, s.196. Jonathan Bardill, "*Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri*" s.149.

¹⁰² Semavi Eyice, "Örme Sütun", s.196.

¹⁰³ Jonathan Bardill, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri" s.154.

Constantinus idaresinde Mısır'dan getirilmiş olmalıdır. İkizi olan dikilitaş biri Konstantinopolis'e diğeri ise Roma'ya götürülmek istenmiştir. Ancak Konstantinopolis'e götürülecek olan dikilitaş İskenderiye kıyılarında 30 yıl kadar kalmıştır. Dikilitaşın buradan alınarak Konstantinopolis'e yollanması için İmparator Ioulianos tarafından bir emir mektubu yazılmıştır. Dikilitaş, bu dönemde kente gelip gelmediği net olarak bilinmemekle birlikte Theodosius tarafından MS 390 yılında bugünkü yerine yerleştirilmiştir.¹⁰⁴

Dikilitaş'ın kaidesinin bir yüzünde Yunanca diğeri yüzde Latince kitabe bulunmaktadır. Kaidenin kuzeybatı yüzünde yer alan Yunanca kitabede, yerde yatan sütunun Theodosius tarafından Proclus yardımıyla yerine 32 günde dikildiği ifade edilmektedir. Kaidenin güneydoğu yüzünde ise Latince kitabede anıt konuşturulmuş, *yerde uzun yatma süresine, tiranın ölümüne, imparatorun maharetine, zaferi kutlamak için dikilişine ve Proclus tarafından gökler katına dikildiğinden*, bahsetmektedir. Her iki kitabede Proclus ismi geçmekte olup bu kişinin muhtemelen anıtın dikilmesi ile görevlendirilen memur olduğunu göstermektedir.¹⁰⁵

Dikilitaş'ın mevcut uzunluğu 19.59 m olup gerçek boyutunu temsil etmemektedir. Bu taş ve ikizi olarak tanımlanan taşın Amon-Ra tapınağında oyma tasviri yer almaktadır. Tasvirde yer alan yekpare taşlar üzerinde yer alan hiyeroglif yazı Konstantinopolis Dikilitaş'ının güneydoğu yönündeki ile uyumunu göstermektedir. Buradan yola çıkarak taşın ne kadarının eksik olduğu tespit edilebilmektedir.¹⁰⁶ Dikilitaş'ın ocaktan çıkarken gerçek boyutunun 34.79 m olduğu tahmin edilmektedir. Dikilitaş'ın eksik kısmının yerine takılırken mi yoksa taşınırken mi kırıldığı net olmamakla birlikte; Marie France Auzepy'nin dile getirdiğine göre Luc Gabolde Karnak'ta Dikilitaş'ın kırılan parçasını bulmuş ve bu parçanın kesilmediğini ancak yerinden sökülürken kırıldığını tespit etmiştir.¹⁰⁷ Bu konuda Bardill farklı olarak taşın yerine konması sırasında bir kırılma yaşanmış olabileceği üzerinde durmakta, bu kanıyı da Strategion¹⁰⁸'a yerleştirilen yekpare taşın, Hippodrom'da duranın bir parçası olduğunu ve Theodosius zamanında Proclus tarafından dikildiğini anlatan 10. yüzyıl Bizans metni olan Patria'ya dayandırmaktadır. Ayrıca 425 tarihinde şehirde bulunan

¹⁰⁴ Jonathan Bardill, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri" s.154-156. Seza Sinanlar, a.g.e. s.20.

¹⁰⁵ Jonathan Bardill, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri" s. 158

¹⁰⁶ Jonathan Bardill, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri" s. 158-159.

¹⁰⁷ Aktaran; Seza Sinanlar, "2005 yılı mart ayında Fransız Kültür Merkezindeki bir konferans sırasında Marie France Auzepy tarafından ifade edildiğini belirtmiştir." a.g.e. s.21.

¹⁰⁸ Strategion; Byzantion'un eski agorası olup bugünkü Sirkeci'dedir.

anıtların listelendiği Notitia Urbis Constantinopolitanae Strategion'da dikilitaşın Thebai'den geldiği ifadesinin yer alması metni destekler niteliktedir.¹⁰⁹

Dikilitaş'ın kaidesi iki kademedен oluşmaktadır. Kaidenin alt kısmının kuzeydoğu yönünde yer alan kabartmalı yüzeyi tarihi bir belge olarak işlenmiş, Dikilitaş'ın Hippodrom'a getirilmesi ve yerine konmasına ilişkin betimlemeler resmedilmiştir. Güneybatı alt kaide de yer alan yüzeyde Dikilitaş, Örme Sütun ile birlikte spina üzerinde gösterilmektedir. Spinanın hemen altında ise dört atlı araba yarışır vaziyette görülmektedir. Üst kaide de ise oturma yerlerinin üst katı ve alt katı kafesli bir korkuluk ile ayrılmıştır. Kaidenin dört yüzünde üst kısım kathismayı göstermektedir. Kuzeybatı yönünde yer alan kaidede merkezde imparatorluk ailesi olmak üzere iki yanında iki sıra halinde dizilmiş insanlar yer almaktadır. Ön sıradakiler memur, arka sıradakiler ise boyunlarına burma gerdanlık takmış mızraklı askerlerdir. Kuzeybatı ve güneybatı yönünde yer alan kaide yüzlerinde benzer kompozisyonlara yer verilmiştir. Figürler yaşına ve konumuna göre boyutlandırılmışlardır. Kathismada oturan en büyük figür İmparator Theodosius, solunda yer alan figür 390 yılında batının İmparatoru olan Valentinianus'dur. Diğer iki yanda oturanlar ise Arcadius ve Honorius'tur. Kuzeydoğu ve güneydoğu yönünde işlenen kathisma sahnelerine bakıldığında ise farklılık görülmektedir. İmparator bu defa yanında iki figür ile betimlenmektedir. Bu iki figür ikinci eşinden olan çocukları Gratianus ve Stilicho ile eşi Serana'nın oğulları Eucherius olduğu düşünülmektedir. Bardill, Eucherius'un yerine Honorius olduğu kanısındadır.¹¹⁰ Kabartmaların önemli özelliği ise kathismanın resmedilmiş olmasıdır. Böylece bize mekânsal anlamda bir fikir vermektedir. Üç yüzde kathisma, sütunlar üzerine oturan bir kemer ile gösterilmiştir. Fakat güneydoğu yönünde ise daha farklı bir sütun ve örtü sistemi ile görülmektedir.

Üst kaidenin alt sırasında ise her yönde farklı temalar işlenmiştir. Güneydoğu yüzünde çalgıcılar, müzik aletleri, dansçıların olduğu gösteriler müzikli bir zaferin kutlamasıdır. Kuzeybatı yüzünde karşılıklı iki yönde eğilerek İmparatora yönelmiş figürler görülmektedir. Figürlerden solda sivri başlıklı olarak betimlenenler Persler, pelerinli olanlar ise Germenlerdir.¹¹¹ Kuzeydoğu yüzünde iki sıra halinde iki tarafta oturan figürler ve onları ayıran kemerli bir kısım vardır. Bu bölüm, kathismaya birkaç basamakla çıkılan bölüm ya da saraya bağlanan Karea Kapısı olabilir.

¹⁰⁹ Jonathan Bardill, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri" s. 163.

¹¹⁰ Jonathan Bardill, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri"s.162.

¹¹¹ Seza Sinanlar, a.g.e. s.21.

Yılanlı Sütun: Bronz malzemeden yekpare döküm tekniği¹¹² ile yapılmış olan sütun, birbirine sarılarak yükselen ve sonra birbirinden ayrılan boyunların devamında ağızları açık başlarla tasvir edilen üç yilandan oluşmaktadır.(Şekil 2.13) Plataia Savaşı'nda Persler'e karşı savaşan 31 Yunan kentinin kazandıkları zafer sonucunda MÖ 479 yılında bir zafer anıtı olarak yapılan üç ayağın parçasıdır. Tanrı Apollon'un Pythonlara karşı zaferine gönderme olarak da üç python tasvir edilmiş ve Delphi'de yer alan Apollon Tapınağı'na konulmuştur.

Şekil 2.13 Dryden Albümü, 1580-1590, Yılanlı Sütunun görünümü. (https://trinitycollegelibrarycambridge.files.wordpress.com/2016/03/rs7206_tcl006784-scr.jpg 19.3.2016 17.44)

Yılanlı sütun Konstantinopolis'e muhtemelen Constantinius tarafından MS 4.yüzyılda getirilmiştir. Dönemin Filistin Caesare piskoposu olan Eusebius, *Constantinus'un Hayatı* adlı eserinde İmparator'un Hippodrom'da sergilenmek üzere birkaç üç ayak getirttiğini; tarihçi Sozomenus ise 4. yüzyılda Constantinus'un Pers

¹¹² Gülbahar Baran Çelik, Açık Havada 2500 Yıllık Bronz Bir Anıt, Yılanlı Sütun, Vakıf Restorasyon Yıllığı, S.6, İstanbul 2013, s.24.

Savaşları'ndan sonra Yunanlıların savaşa hitap ettikleri heykelleri ele geçirdiğini yazmıştır.¹¹³

Zafer anıtının, altın ya da altın kaplama bir kazan, bir üç ayak ve Yılanlı Sütun'dan oluştuğu kabul görmekte, ancak biçimine ilişkin net bir veri ve görüş birliğine varılamamaktadır. Sütunun şekli ile ilgili olarak; MS 2. yüzyılda yaşamış olan coğrafyacı ve yazar Pausanias, *Periegesis tes Hellas* adlı eserinin anlatımından Bu anlatımdan anıtın parçası olan ve kaybolan bir kazan olduğu anlaşılmaktadır. "Yunanlılar Plataia yöresindeki savaştan sonra müştereken bir tunç yılan üzerinde duran altından bir üç ayaklı kazan adak etmişlerdir. Benim zamanımda bu adak anıtının tunçtan olan kısımları aynen mevcuttu. Fakat altın kısımlarından Phokislilerin önderleri hiçbir şey bırakmamışlardı" diyerek sütunun üzerinde bulunan altın kazanın kimler tarafından yerinden koparıldığından söz etmiştir.¹¹⁴

2.3.2.6 Saray Yapıları

Bizans sarayları, denize ve manzaraya hâkim yerlerde, özellikle teraslandırılan yamaçlar üzerine kurulmuştur. Saray yapılarının çevresi değişik ağaçlar, çiçek tarhları, gölgelikler ve çeşmelere sahip görkemli bahçe ve park olarak düzenlenmiş geniş alanlarla kuşatılmıştır.¹¹⁵

Saray yapıları yalnızca imparatorun bir ikametgâh olarak değil bir yaşam merkezi olarak düşünülen farklı fonksiyonlarda yapıların bir araya gelmesinden oluşmuştur. Kalın duvarla dışa kapalı olan saray, bahçe içinde dağılmış taht, tören ve yemek salonları, senato, Roma mimarisi erken örneklerinden nişli salonlar ile merkezi planlı, kilise ile şapel, oyun salonu, kışla ve saray çalışanları için barınma mekânları, sarnıç gibi farklı yapılardan oluşan bir kompleks niteliğindedir. Yapılar birbirlerine merdiven, koridor ve geçiş mekânlarıyla bağlanmaktadır.

Saray duvarlarında, Hıristiyan inancı ile ilgili dini figür ile konulu tasvirler, imparatorun kahramanlıkları ve av tasvirleri gibi farklı konular işlenen resimler tercih edilmiştir.¹¹⁶ Günümüzde Büyük Saray Mozaik Müzesi'nde sergilenen mozaikler, sarayda yer alan mozaiklerin işçilik ve malzeme kalitesi ile işlenen konuların tespiti

¹¹³ Jonathan Bardill, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri" s. 165.

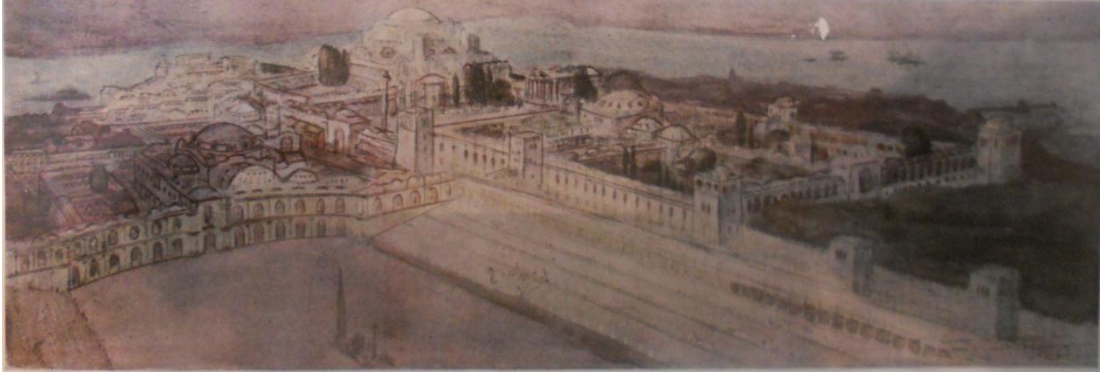
¹¹⁴ Gülbahar Baran Çelik, *Yılanlı Sütun Hakkında Bir Değerlendirme: Belgeleme ve Koruma Sorunları*, İstanbul Kadir Has Üniversitesi Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Lisans Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s.16.

¹¹⁵ Doğan Kuban, "Saraylar", *DBİA*, C.6, TTV, İstanbul, 1994, s.462-463, Gülgün Köroğlu, İstanbul'daki Bizans İmparatorluk Sarayları, Osmanlı Bankası Seminerleri 13 Aralık 2016 http://www.obarsiv.com/pdf/vct_0607_gulgunkoroglu.pdf (15.03.2015)

¹¹⁶Gülgün Köroğlu, a.g.s. 2006.

açısından büyük bir veridir. Saray yapılarında 6.yüzyıla kadar Roma imparatorluk mimarisinin uzantısı olan görkemi, malzemesi ve işçilik bakımından Ayasofya ve Küçük Ayasofya gibi yapılarda; cephe genel mimarisi tasarımını ise Bukoleon Sarayı'na ait yapı cephesinde görmek mümkündür. Ancak 13. yüzyıla gelindiğinde saray mimarisinde zenginlik ve anıtsallık gitmiş yerine Tekfur Sarayı'nda olduğu gibi orta çağ mimarisine dönüşmüştür.¹¹⁷

Büyük Saray; Büyük Saray I.Constantinus tarafından kurulup yüzyıllar boyunca yeni yapıların eklenmesi ile genişletilmiştir. Palation (Saray), To Hieron Palation (Kutsal Saray), Basileos Oikia (İmparator Evi), Hippodrom'u Palation (Hippodrom Sarayı), Palaion Palation (Eski Saray) ve Magnum Palatium, Orta Bizans döneminde Mega Palation gibi isimler ile anılmıştır.¹¹⁸(Şekil 2.14)

Şekil 2.14 Henri Prost,1905, İustinianus dönemi Hippodrom, Ayasofya ve imparatorluk sarayının rekonstrüksiyonu. (Lœuvre de Henri Prost, Architecture et Urbanisme Académie D'architecture, France,1960)

Saraya ait ilk yapılar, İmparator I.Constantinus tarafından kentin imar faaliyetleri sırasında yaptırılmıştır. Saray, kuzeybatısında Zeuksippos Hamamı ve Hippodrom, kuzeydoğusunda Augusteion Meydanı ve Ayasofya yer almakta olup Hippodrom ile Kathisma denilen bölüme doğrudan bağlanmaktadır. Büyük Saray, Hippodrom'un güney ve güney doğusundan Marmara sahiline kadar inen dik yamaç üzerindeki teraslandırılmış alanlar üzerinde konumlandırılmıştır.¹¹⁹ Planına ilişkin bilgi bulunmamakla birlikte ana hatları Constantinus tarafından şekillenen saray yapısı 4. ve 5. yüzyıllar içinde genişletilerek arka arkaya duran pek çok yapı grubundan oluşan bir

¹¹⁷ Doğan Kuban, "Saraylar", s.463.

¹¹⁸ Gülgün Köroğlu, a.g.s., 2006. Asuman Denker, "Büyük Saray" *İstanbul'daki Bizans Sarayları*, Asuman Denker vd.(hızl.) İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yay. İstanbul, 2011, s.14.

¹¹⁹ Gülgün Köroğlu, a.g.s. 2006. Asuman Denker, a.g.m. s.14.

saray kompleksi haline gelmiştir.¹²⁰ Saray 4. yüzyılda, Daphne (ikametgâh), Magnaura (tören salonu) ve Augusteus Konsistorium (Meclis Salonu), Tribunal (Mahkeme), Akubia (resmi davet salonu) ve Khalke (sarayın giriş kapısı) gibi bölümlerden oluşmaktadır.¹²¹ Saray zaman içinde eklentilerle büyüye de önce I.Anastasius (491-518) döneminde çıkan isyanda ve daha sonra I.Iustinianus döneminde yaşanan büyük Nika İsyanı sırasında büyük ölçekte yanmıştır. İmparator I.Iustinianus isyanı bastırarak isyanda zarar gören kenti yeniden yapılanma faaliyetleri sırasında Büyük Sarayın harap bölümlerini de yeniden inşa ettirmiştir. Saray, Khalke, Magnaura ve Ayasofya arasında yer alan portiko sayesinde Ayasofya'nın üst kattaki imparatorluk odalarına bağlanmıştır.¹²² İmparator I.İustinianus'tan sonra diğer imparatorlar da saraya çeşitli ilaveler yaptırarak büyümesine katkıda bulunmaya devam etmişlerdir.

Büyük Saray'ın sınırları içinde en az yirmi kilise ve şapel yer almaktadır. Bunların en eskisi Hagios Stephanos Kilisesi olup söz konusu dini yapıların hazinelerinde ise Hıristiyanlığın en değerli eşyaları olan kutsal kitaplar, kutsal kişilere ait kalıntılar (rölik) ile değerli metal ve taşlarla süslü dini törenlerde kullanılan eşyalar saklanmıştır.¹²³

Kommenos ailesinin imparatorluğu sırasında Blakherna Sarayı önem kazanmış, Büyük Saray'ının da önemli devlet büyüklerinin ağırlandığı resmi imparatorluk ikametgâhı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak kısa bir süre sonra İmparator II.Isakios Angelos, sarayda bir takım onarımlar gerçekleştirirken, diğer taraftan kendisinin yaptırdığı Ayios Mikhail Kilisesi'nde inşaat malzemesi olarak kullanılmak üzere Khalke Kapıları ile birlikte sarayın bazı bölümlerini söktürmüştür.¹²⁴

Konstantinopolis'i 1204-1261 yılları arasında işgal eden Latinler, Büyük Saray'a yerleşmiş, işgalinin bitmesinin ardından VIII. Mikhail, Blakherna Sarayı'nın onarımı tamamlanıncaya kadar Büyük Saray'da kalmıştır. Sonraki yıllarda Büyük Saray işlevini yitirerek, yapıların taş ve mermerleri başka yapıların inşaatında kullanılmıştır.

Kentin fethedilmesi ile birlikte bu bölgede yeni yerleşim bölgesi oluşmuştur. Sarayın mevcut kısımları kullanılırken bazı kısımlar inşaat malzemesi olarak kullanılmak üzere yıkılmıştır. Barut deposu olarak kullanılan Güngörmez Kilisesi 1490-

¹²⁰ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.229.

¹²¹ Gülğün Köroğlu, a.g.s.2006

¹²² Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.230.

¹²³ Gülğün Köroğlu, a.g.s. 2006.

¹²⁴ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.235.

(98?) güçlü bir fırtına da yıldırım çarpması sonucunda patlamış ve o bölgede yer alan 800 ev ile birlikte saray kalıntıları da harap olmuştur. Sultan I.Ahmed döneminde bölgede yeniden yapılaşma görülecek en önemli padişah camilerinden biri inşa edilecektir.¹²⁵

Geniş bir alana yayılan ve büyük bir kompleks oluşturan Büyük Saray'dan günümüze sadece hangi yapılara ait olduğu henüz anlaşılamayan bir rampalı kule, Büyük Saray Mozaik Müzesi olarak kullanılan alanda zemini döşeme mozaikleriyle kaplı, apsisli ve revaklı bir mekan ile Ayasofya'nın doğusundaki Pittakia olarak adlandırılan alanda İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin sürdürdüğü arkeolojik kazılar sonucu gün ışığına çıkarılan mimari kalıntılar ve duvar resimlerine ulaşabilmiştir.

Antiokhos Sarayı ve Lausos Sarayı: Büyük Saray'da hizmette bulunmuş hadım Antiokhos'un sarayı arenanın kuzey ucuna, Hippodrom'un batı tarafına bitişik olarak yapılmıştır. Adliye Sarayı yapımı sırasında 1952 yılında Ramazan Duyuran tarafından yürütülen kazılarda bir yazıt bulunmuş ve Antiokhos'un sarayı olduğu tespit edilmiştir. Saray, çıkan buluntular üzerinden 5.yüzyılın ortasına tarihlendirilmektedir.¹²⁶

Sigma denilen sarayın yarım daire biçiminde avlusunun dış çapı 60 m olup ortasında da kubbeli bir giriş yer almaktadır. Avlu kemerli bir stoa ile çevrilmiş; bu bölümden avlunun dış çizgisi boyunca sıralanan bütün odalarına ulaşılmaktadır. Kubbeli beş kabul salonuna açılan bu odaların en büyüğü ana eksen üzerinde bulunan altıgen planlı triklinos salonudur. Birincisi dairesel ikincisi altıgen plana sahip arkada iki tarafında arka arkaya iki odası yer almaktadır. Mermer kaplı zemin triklinos yarım daire beş apside ve bunların arasında bulunan dairesel planlı odalara sahiptir. Altıncı kenarda ise giriş yer almaktadır.¹²⁷

Ramazan Duyuran tarafından yürütülen kazılar sırasında Antiokhos sarayının altıgen salonunun kuzeydoğusunda başka bir yapı daha ortaya çıkarılmıştır. (Şekil 2.15) Antihokos'un rakibi Lausos tarafından yaptırılan yapı, batıya doğru uzayan, kuzeyde Mese, doğuda Hippodrom'a paralel olan caddeyle güneyde Antiokhos arazisi sınırında inşa edilmiştir. Sarayı önemli kılan çok değerli ve önemli heykellerin burada bulunmasıdır. Heykeller arasında Lindos Athenası, Praktiseles'ten Knidos Aphroditisi,

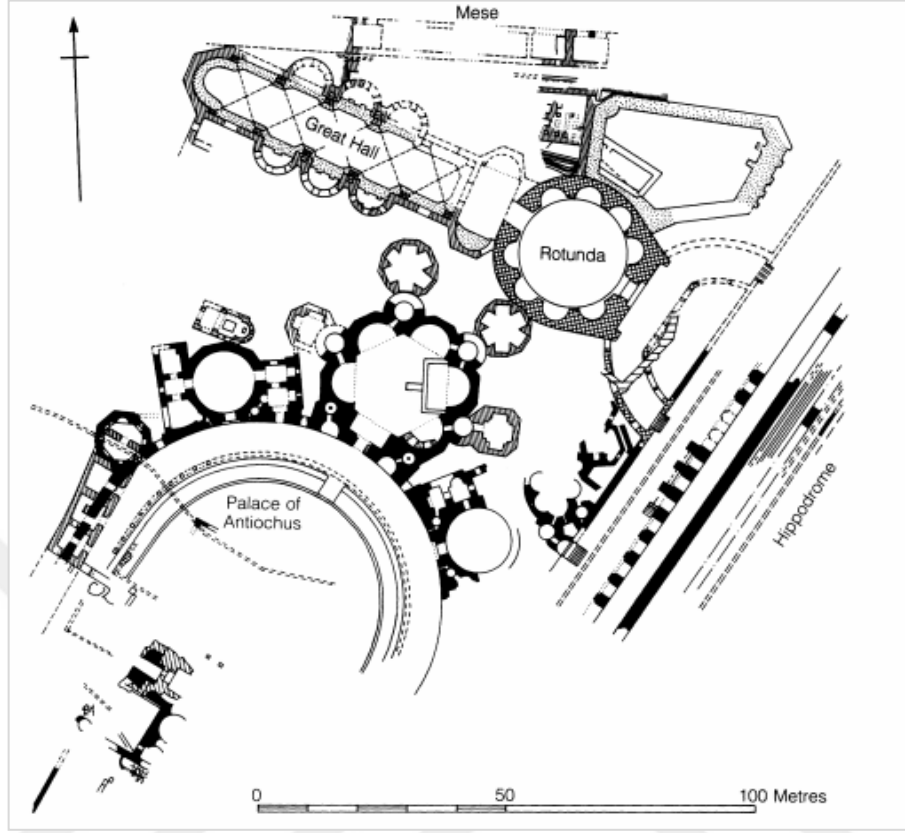
¹²⁵ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.235. Şehrazat Karagöz, "Antiokhos Sarayı", *İstanbul'daki Bizans Sarayları*, Asuman Denker vd.(hzl.) İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yay., İstanbul, 2011, s.85. John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e, s.50.

¹²⁶ Şehrazat Karagöz, a.g.m. s.85. John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e, s.50.

¹²⁷ John Freeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e, s.50.

Lysippos'un Samos Hera heykeli, Phidias'ın Zeus heykeli gibi antik dönem heykelleri yer almaktadır.

Şekil 2.15 Antiokhos Sarayı ve Lausos Sarayının yapıldığı bölgenin konumu. (Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, YKY, 3.Baskı, İstanbul, 2007, s.124.)

Yarım daire biçiminde sütunlu portikosu olan yapı, ana mekânları güneye doğru giden eksen üzerinde dizilmiş odalardan oluşmaktadır. Kent içinde çıkan yangında hasar gören yapı 476 yılında tamamen yıkılmıştır. Yapı ile birlikte sanat eserleri de yok olmuştur. Yeniden inşa edilen yapı Ksenodokhion ve konut olarak kullanılmıştır. Saray 7. yüzyıla gelince tekrar yangında zarar görmüş, kısmen yıkılmıştır. Tam olarak tarihi belli olmayan bir zaman sonra yapının bir kısmı ve apsisli yapının alt kısımları sağlam tuğla duvarların yapılması ile sarnıca çevrilerek 18. yüzyıla kadar kullanılmıştır.¹²⁸

2.3.2.7 II. Sur Yapısı

Septimus Severus'un kenti cezalandırarak, tamamen harabeye çevirdiği sırada kentin ilk surları da nasibini almış ve ortadan kaldırılmıştır. Ancak bir süre sonra Septimus Severus kentte yeniden imar faaliyetine geçince kentin çevresini yeniden

¹²⁸ Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.238. John Freytl, Ahmet S. Çakmak, a.g.e, s.50.

surlarla kuşatmıştır. Sur, günümüzde Yeni Cami civarından başlayıp, güneye doğru tepeye çıkmakta, Çemberlitaş'tan geçerek güneye, Marmara Denizine doğru, devam etmekte, Hippodrom'u da içine alacak şekilde Aprodith Tapınağı'nın yanından (Bukoleon/Çatladıkapı) doğuya doğru kıvrılarak yaklaşık 15 m kotunda Topoi ilk surların temelleri üzerinden Arkadianai yönüne uzanıp Üsküdar karşısında denize varıyordu. Kentin diğer iki suru Constantinus ve Theodosius döneminde kentin büyümesi ile tekrar yapılmıştır. Her yeni sur bir öncekini işlevsizleştirmiştir.¹²⁹

---

¹²⁹ Metin Ahunbay, a.g.m. s.74

3. FETİHTEN 18. YÜZYILA KADAR OSMANLI DÖNEMİ

Kentin fethedilmesi ve devlet idaresinin inşa edilen Topkapı Sarayı'na taşınmasının ardından Sarayburnu-Sultanahmet Bölgesi, Roma döneminde olduğu gibi kent merkezi olmuş, dolayısıyla imar faaliyetleri hızlanmıştır. Roma mimarisinin aksine anıtsal olmayan küçük ölçekli camiler, vezir sarayları, çeşme vb. gibi küçük ölçekli yapılar inşa edilmiş, 16. yüzyılda Damad İbrahim Paşa Sarayı ve 17. yüzyılda Sultan I.Ahmed Külliyesi en dikkat çekici yapılar olarak tarihi çevrenin biçimlenişinde etkili olmuştur. Odak yapı Ayasofya ise İslami programa göre tefrişi yapılmış, yüzyıllar içinde yeni onarımlar ve eklentilerle yeni bir form kazanırken avlusu içinde yeni yapılar inşa edilmiştir.

3.1 Fetih Döneminden 18. Yüzyıla Kadar Dönüştürülen Ayasofya

İustinianus'un görkemli kilisesi Ayasofya uzun ömrü içinde peşini bırakmayan depremlerden tahribatlar görmüş, ikonoklast dönem ile ikonalarından uzaklaştırılmış, Latin istilası sırasında kent ile birlikte yağmalanmış, önemli eserleri kaçırılmış, piskoposluk kilisesi görkeminden uzakta, Latin kültürüne hizmet eden bir yapıya dönüştürülmüştür. İkonoklast dönemin ardından ve kentin Latinler'den geri alınmasından sonra iç mekân dekorasyonunda yenilikler gerçekleştirilmiş, yeni figüratif mozaik bezemeler yapılmıştır.

Fetihten önce kent ve Ayasofya yorgun, eski görkeminden uzak ve bakımsız olarak yeni sahiplerini karşılamıştır. İspanyol elçisi Clavijo,1403 yılında geldiği kentin fetih öncesi durumunu”Şehrin her yerinde büyük saraylar, kiliseler, manastırlar var, fakat şimdi çoğu harap vaziyette... Ayasofya'nın dış kapıları kırık dökük" diye ifade ederken; Floransalı kartograf Buondelmonti 1422 yılında gördüklerini “Ayasofya'nın şimdi sadece kubbesi durmaktadır, geri kalan her şey yıkılmış ve harabeler içindedir.” diye anlatmıştır.¹³⁰

Uzun süredir Müslüman devletler tarafından kuşatılan ancak alınamayan kent, Sultan II. Mehmed tarafından 1453 yılında fethedilmiştir. Fetihten önceki gün İmparator XI. Konstantinos Palaiologos'un da katıldığı bir ayin düzenlenmiş, Osmanlı askerleri surları aşıp kente girdiklerinde halkın çoğu çoktan Ayasofya'ya sığınmıştır.¹³¹

¹³⁰ Aktaran, John Freeeyl, Ahmet S.Çakmak, a.g.e. s.83.

¹³¹ Gülgün Mandıralıoğlu, "Latin İstilasından Osmanlı Fethine İstanbul ve Ayasofya", *600 Yıllık Ayasofyası Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu*, Selmin Kangal (ed.),Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, s.35

Fethin ardından kente giren **Sultan II. Mehmed (1451-1481)** ilk olarak Ayasofya'ya gitmiş, bir anlamda kentin asıl fethi Sultan'ın kiliseye girmesi ile gerçekleşmiştir. Ertesi gün Ayasofya'nın kubbesine çıkan Sultan, yapının her detayını incelemiştir.¹³² Sultan, yapının camiye çevrilmesi için düzenlemeler istemiş ve İslami inancın güçlü öğelerini yapıya ekletmiştir. İlk olarak cuma namazından önce Ayasofya'nın apsis kısmının mihrap olarak düzenlenmesini istemiş, ertesi cuma gününe kadar bu kısma minber ve mahfil yapılmasını emretmiştir. Yapının doğrultusu Mekke yönünde olmadığı için belli bir açıyla mermer mihrap eklenmiştir. Hıristiyan inancına ait rölikler, haçlar, ikonlar ve çanlar ile Ayasofya'nın kubbesi üzerindeki haç da kaldırılmıştır. Göz hizasında kalan figüratif bezemelerin üstü örtülmüş, daha üstte kalanlara ise 16. yüzyıl ortalarına kadar dokunulmamıştır. Yapıya Müslüman kimliğini vurgulayan birkaç hat levhadan başka bir ekleme olmamıştır. Sultan'ın emri üzerine gece gündüz süren çalışmalar sonrasında Fatih Sultan Mehmed ilk cuma namazını, cemaatle beraber Ayasofya'da kılmıştır.¹³³

Böylece Sultan'ın namaz kıldığı ve adına hutbe okunduğu Ayasofya, yüzyıllarca hizmet ettiği Hristiyan dinine ait görevi ardından camiye dönüştürülmüştür. Patriklik merkezi Ayasofya'dan Havariyun Kilisesi'ne taşınmıştır.¹³⁴

Her ne kadar yapı bir camiye dönüştürülmüş olsa da ne ismine dokunulmuş ne de mimari olarak detayı bozulmuştur. Yapının ihtiyacına uygun bakımı yapılmış, Ayasofya içindeki papaz odaları, dersliklere dönüştürülmüştür. Sultan'ın hocası Molla Hüsrev ve Ali Kuşçu'nun da yer aldığı birçok bilim adamı buradaki dersliklerde ders vermiştir.¹³⁵ Caminin kuzeybatı tarafına 1466 tarihinde arada bir yol geçecek mesafede bir medrese inşa edilmiştir.¹³⁶ Yapıya, 1481 yılından önce eski merdiven kulesinin bulunduğu güneybatı köşesine bir minare eklenmiştir.

Sultan II. Mehmed, Peygamber'in dört seccadesinden birini mihrabın sağına asmış, kentin fethi sırasında kullandığı kendi sancağının da yer aldığı zafer yadigarı ve İslami emanetleri Ayasofya'ya hediye etmiştir. Ayrıca Sultan, fetihten sonra ganimet

---

¹³² Gülgün Mandıralıoğlu, a.g.m. s.35.

¹³³ Gülrü Necipoğlu, "Bir İmparatorluk Anıtının Öyküsü Bizanstan Sonra Ayasofya", *Toplumsal Tarih*, Çev.A.Damla Gürkan, S.254, İstanbul, 2015, s.69. H.Fırat Diker, a.g.t. s.45.

¹³⁴ Gülgün Mandıralıoğlu, a.g.m, s.35

¹³⁵ Gülgün Mandıralıoğlu, a.g.m, s.35

¹³⁶ A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, *Kiliseden Müzeye Ayasofya Cami*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2006, s.133.

olarak kendi payına düşen bütün dükkânların ve diğer mülklerin tüm gelirlerini Ayasofya Vakfı'na bağışlamıştır.¹³⁷

Sultan II. Beyazıd (1481-1512) döneminde caminin kuzeydoğu köşesine yeni bir minare eklenmiş ve mermer mihrap yenilenmiştir. Eklenen bu minare 1509 yılında yıkılmıştır. Yaşanan depremle Ayasofya mozaiklerini örten sıvalar dökülmüştür.¹³⁸

Sultan I. Selim (1512-1520) döneminde yapının bakım ve onarım çalışmaları yapılmış olup medresenin bu dönemde yenilenmiş olabileceği düşünülmektedir.¹³⁹

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde Budin fethinden sonra, Buda Katedrali'nden ganimet olarak alınan tunçtan olan iki büyük şamdan camiye vakfedilerek mihrabın iki yanına yerleştirilmiştir. Söz konusu şamdanlar üzerine, zafere ve fetihe ilişkin kitabeler yazılmıştır.¹⁴⁰

Sultan II. Selim (1566-1574) döneminde, yapının bakımından sorumlu vakıf görevlisi Mimar Ahmed, yapının onarıma ihtiyacı olduğu ve yapının etrafında yer alan evlerin yapıya zarar verdiğini Sultan'a bildirmiştir. Oluşturulan heyet incelemeler yaptıktan sonra etraftaki yapılaşmanın yapıya etkilerini ve yapıda oluşan hasarı doğrulamıştır. Sultan'ın kendisi de hasarı teyit ettikten sonra evlerin yıkılması yönünde emir vermiştir. Ayrıca, Ayasofya'nın ahşap minaresine ilişkin 1573 tarihinde Ayasofya vakfının mütevellisine ve Hassa Mimarı Üstad Mehmed'e hitaben yazılan ferman, eskiyen ahşap minarenin yerine tuğladan yapılacak minare ve kaidesi ile birlikte caminin etrafındaki harap payelerin onarımını da onaylamıştır.¹⁴¹

Kısa bir süre sonra Sultan huzurunda müteveli ve İstanbul Kadısı, Mimar Sinan ve uzmanlardan oluşturulacak heyetin yerine giderek yapının hasar tespitinin yapılması ve ardından kapsamlı bir onarıma girişilmesi emredilmiştir. Heyet tarafından caminin bir tarafa doğru kaymaya başladığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine Sultan, Mimar Sinan'ı yapının onarılması için görevlendirmiştir. Sultan "Gereken yerlere muhkem payandalar inşa et ve takviye amacıyla etrafını genişletiver, zira şerefli camiye kendi sultani anıtım olarak yenilemek arzumdur" der.¹⁴² Ayasofya için 1573 tarihinden itibaren hummalı bir onarım süreci başlamıştır. Etrafında yoğunlaşan yapılaşma

¹³⁷ Gülru Necipoğlu, a.g.m. s.69.

¹³⁸ A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e, s.143. Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.91.

¹³⁹ A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e, s.153

¹⁴⁰ Gülru Necipoğlu, a.g.m. s.69. A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e, s.155.

¹⁴¹ Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğunda Bir Mimari Kültür*, çev. G. Ç. Güven, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul, 2005,s.146.

¹⁴² Aktaran, Gülru Necipoğlu, a.g.e. s.146.

sonucunda zarar görmeye başlayan caminin çevresindeki evler yıkılmış, bina avlusu temizlenmiştir. Mimar Sinan, Edirne Selimiye Camii'nin inşaatı ile ilgilendiği dönemde Ayasofya'nın onarımında da görev almış, binaya takviye payandaları yapmıştır. Sultan II. Selim'in Ayasofya'yı kapsamlı olarak yenilemek istemişse de uygulamanın tamamını görmeye ömrü vefa etmemiştir. Caminin minare sayısını dörde çıkarmak üzere iki tane tek şerefeli minare ekletmek ve kendisi için bir türbe ile çeşme yaptırılmasını istemiştir.¹⁴³ Sultan II. Selim minare sayısını ikiden dörde çıkarma kararı yapının görünümüne ilişkin büyük bir değişikliğe neden olmuştur. Ancak Sultan'ın yapılmasını istediği minarelerin döneminde tamamlanamadığını Freshfield Albümü'nde yer alan bir gravürde Ayasofya'nın iki minareli olarak resmedilmesi ile anlaşılmaktadır.(Şekil3.1) İnşa ettirdiği Edirne Selimiye Camii'nde olduğu gibi Ayasofya'da da iki medrese yaptırmak istemişse de gerçekleşmemiştir.¹⁴⁴

Şekil 3.1 (Detay) Lambert de Vos (Freshfield Albümü), 1574, Ayasofya'nın iki minareli görünümü (Trinity College Library¹⁴⁵)

Sultan II. Selim döneminde, Sultan III. Mehmed Türbesi'nin karşısında yer alan ve muhtemelen Ayasofya'nın etrafının açıldığı zaman yaptırıldığı düşünülen çeşme eklenmiştir. Çeşmenin sarnıcı ve taş teknesi yapının güneydoğu köşesinde yer almaktadır.¹⁴⁶ Sultan II. Selim Türbesi'nin yeri ve belki de planı Sultan yaşarken kararlaştırılmış, Sultan'ın ölümünün ardından 1576-1577 yıllarında inşa edilmiştir.¹⁴⁷

¹⁴³ Gülru Necipoğlu, a.g.e, s.148.

¹⁴⁴ Gülru Necipoğlu, a.g.e, s.148. A, Akgündüz, ,S. Öztürk.,Y.Baş, a.g.e, s.155-163.

¹⁴⁵ http://trin-sites-pub.trin.cam.ac.uk/manuscripts/O_17_2/manuscript.php?fullpage=1&startingpage=2119.3.2016

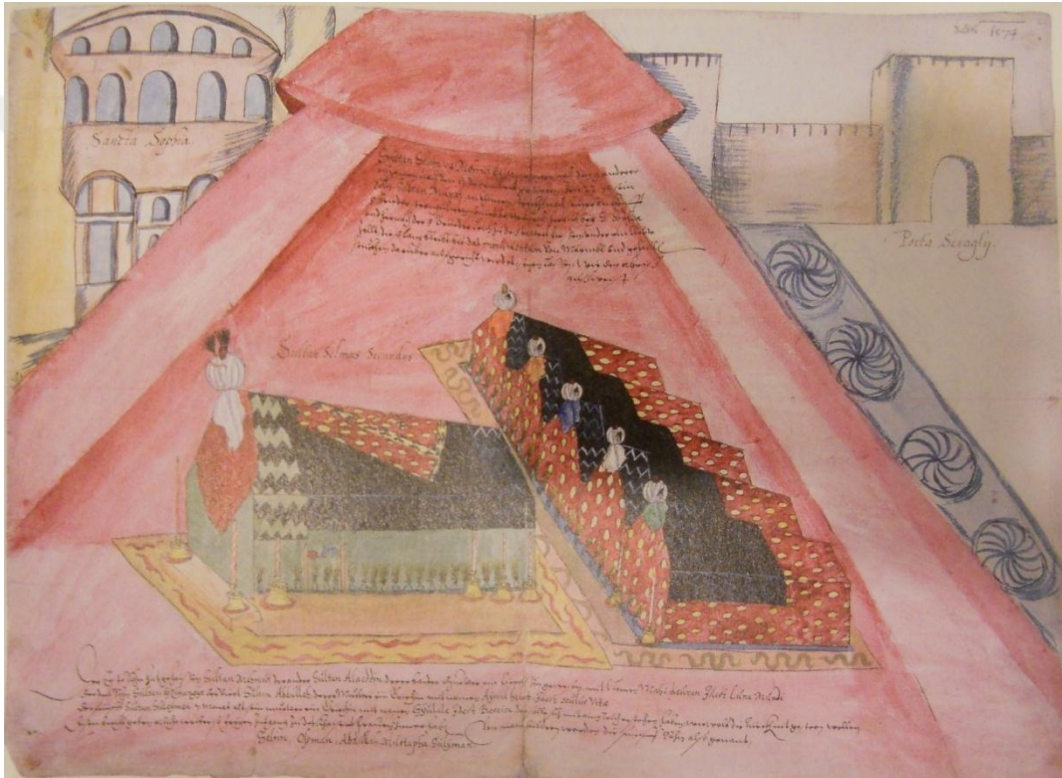
22.10

¹⁴⁶ A, Akgündüz, ,S. Öztürk.,Y.Baş, a.g.e, s.155-163.

¹⁴⁷ Gülru Necipoğlu, a.g.e, s.313.

Bunu destekleyen 1574 tarihli Freshfield Albümünde yer alan gravürde Sultan ve kardeş katli kanunu gereği boğdurulan beş oğlunun sandukaları, kırmızı bir otağ içinde resmedilmiştir.¹⁴⁸(Şekil 3.2)

Sultan II. Selim döneminde yapı, *Ayasofya* yerine *Selimiye* olarak anılmış, Gülru Necipoğlu, Cenova Devlet Arşivi'nde bulduğu Sultan III.Murad'ın Eyüp ve Selatin camilerini ile son olarak Ayasofya'yı gezdiğini anlatıldığı 1575 tarihli bir belgede, "Sonra Santa Sophia'ya gittik ki bunu artık Sultan Selim'in ismine atfen *Selimia* olarak adlandırılıyor" demektedir.¹⁴⁹ Sultan II.Selim yaptırdığı Edirne Selimiye Camii gibi Ayasofya'yı da selatin camiye dönüştürmek istemiş ve bunu da başarmıştır.

Şekil 3.2 Freshfield Albümü, 1574, Avusturya Habsburg elçisine eşlik eden yabancı bir sanatçı tarafından resmedilen Ayasofya ve II.Selim ile şehzadelerinin mezar otağı. (Trinity College Library¹⁵⁰)

Sultan III. Murad (1574-1595) döneminin ilk yıllarında Sultan II. Selim döneminde başlayan onarım çalışmaları kapsamında ele alınması planlanan iki minare ile Mimar Sinan'ın inşa edeceği II. Selim Türbesi (Şekil 3.3) tamamlanmıştır. Yapılan ilk türbenin ardından yapının güney avlusu padişahların defnedileceği hazire alanına

¹⁴⁸ A, Akgündüz, S. Öztürk.Y.Baş, a.g.e, s.168

¹⁴⁹ Gülru Necipoğlu, a.g.e. s.313.

¹⁵⁰ http://trin-sitespub.trin.cam.ac.uk/manuscripts/O_17_2/manuscript.php?fullpage=1&startingpage=21 (19.3.2016)

dönüşecektir. Sultan III.Murad döneminde cami içinde gerekli ufak tamiratlar yapılmış, camii kubbesinin kurşunları yenilenmiş, üstündeki alem altınla varaklanmıştır. Medrese odaları, ek yapılar, taç kapılar, helâlar ve suyolları tamiratları yapılmıştır. Yapı içine mermer okuma mahfilleri yaptırılmış, Bergama'dan mermer küpler getirtilerek cami içi şadırvan olarak kullanılmıştır. Minber, müezzîn mahfili ile dört mermer mahfil, vaaz kürsüsü ve sonraki dönemlerde yeniden yapılacak hünkâr mahfilinin tarihlendirilmeleri ihtilafli olup, bu eserler farklı kaynaklarca sırasıyla III. Murad, I. Ahmed ve IV. Murad dönemlerine tarihlendirilmişlerdir.¹⁵¹

Şekil 3.3 Zacharias Wehme, 1581-1582 Ayasofya ve II. Selim Türbesi'nin görünümü. (600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati, S.Kangal (hızl), Kültür Bakanlığı Yay. İstanbul 2000, s.82)

Sultan, annesi için Mimar Sinan'a bir türbe yaptırmış, Nurbanu Valide Sultan II.Selim Türbesi'ne defnedilince yaşanan veba sonucu ölen şehzadeler yaptırılan yeni türbeye defnedilmiş¹⁵² ve türbe Şehzadeler Türbesi olarak anılmıştır.

¹⁵¹ H.Fırat Diker, a.g.t, s.51. A, Akgündüz, S. Öztürk,Y.Baş, a.g.e, s.178-179. Gülru Necipoğlu, a.g.m., s.72. K.Süssheim, A.M.Mansel, "Ayasofya", İslam Ansiklopedisi, C.2, MEB Yay., 1997, s.50.

¹⁵² A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e. s.181.

Sultan III. Mehmed (1595-1603) döneminde yapıda çeşitli tamiratlar yapılmış, medrese büyük oranda tadilat görmüş, çevresinde bulunan yapılar yıktırılmış, cami açığa çıkarılmıştır. Sultan II. Selim ve Şehzadeler Türbesi arasında Davud Ağa'ya III.Murad Türbesi yaptırılmıştır.

Sultan I. Ahmed (1603-1617) devrinde yapının ihtiyaçları titizlikle incelenmiş, ardından ciddi bir onarım geçirmiştir. İlk olarak Ayasofya önünde bulunan ve külliyyeye su veren Kırkçeşme suları suyuolu maksemi elden geçirilerek yenilenmiştir. 16 Ocak-23 Mayıs 1607 tarihleri arasında medrese musluğunun kapısı, cami döşemesi, medrese çatı kurşunları ve helâların tamiri yapılmıştır. Ayasofya'nın 1608 yılı tamir kayıtlarına göre, kubbe kurşunlarının tamiri ve yenilenmesi, galeri katının tırabzanları ile camlarının tamiri, mihrabın billur camlarının yenilenmesi, panoların eklenmesi, ana kubbe, yarım kubbe, mihrap, minber ve mahfilin onarımı ve yeniden bezenmesi için yüklü bir harcama yapılmış; mihraba çiniler eklenmiş, cami ve medresenin onarımı için malzeme alımı yapılmıştır. İç ve dış duvarlar kireç badanayla sıvanmış, bunun için bütün yapıda tahta iskele kurulmuştur.¹⁵³ Ayasofya haziresinde son padişah türbesi olan III. Mehmed Türbesi de bu dönemde Dalgıç Ahmed Ağa'ya yaptırılmıştır.

Yapılan onarımlar sırasında kubbede bulunan Pantokrator İsa imgesi ile duvar yüzeylerinde bulunan pek çok mozaik, boya ve sıva tabakaları ile kapatılmıştır. Hans Jacob Amman, *kubbede yalnızca yazılar gördüğünü*, Luis Deshayes de Courmenin'in 1621 de *kubbe mozaiklerinin bir kısmının kireç badanayla kapatılıp büyük Arapça harflerle bezendiğini* aktarırken, Topkapı Sarayı'nda hizmet veren Yahudi hekim Domenico Hierosolimitano ise *Meryem ve Çocuk İsa mozaiği duyulan saygı nedeniyle kapatılmadığı galeriden görünebilecek, yalnızca namaz kılınan bölümden görünmeyecek şekilde bez ile örtüldüğünü* anlatmıştır.¹⁵⁴ Ayrıca 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyıla ait gravürlerde bazı figüratif betimlemelerin resmedildiği görülmektedir.

Sultan IV. Murad (1623-1640) döneminde cami ve medrese müstemilatının bakım ve onarımları yapılmıştır. Vefat eden I. Mustafa (1603) için yağhaneye dönüştürülen Ayasofya Vaftizhanesi, türbe olarak düzenlenmiş Sultan I. Mustafa ve daha sonra Sultan I. İbrahim buraya defnedilmiştir. Sultan IV. Murad yapının boş kalan duvarlarının süslemesine çok önem vermiş, döneminde duvarlarda Hattat Bıçakçızade

¹⁵³ Hasan Fırat Diker, a.g.t. s.53. Gülrü Necipoğlu, a.g.m. s.72. A, Akgündüz, ,S. Öztürk.,Y.Baş, a.g.e. s.193-200.

¹⁵⁴ Aktaran Gülrü Necipoğlu, a.g.m, s.72.

Mustafa Çelebi tarafından yazılmış cesim ayetler bulunduğu belirtilmişse de¹⁵⁵ bu yazıların nerede olduğu ve nerelere asıldığına ilişkin veri bulunamamıştır.

Sultan I. İbrahim (1640-1648) döneminde Kâbe ve Hz. Muhammed'in Türbesi tasvirli iki panodan oluşan çini levha yapıya eklenmiştir. Çini levha mihrabın sağ tarafında yer alan dehlizde, yerden 126 cm yükseklikte ve 104x66 cm ölçülerindedir. Ayrıca külliyenin dış avlu duvarının güneydoğu köşesinde mevcut olan mermer sebil de Sultan I.İbrahim'e atfedilmektedir.¹⁵⁶

Sultan IV. Mehmed (1648-1687) döneminde cami ve medresenin bakım ve onarımı yapılmış, suyolu, musluk kapı, kurşun gibi tamiratlar gerçekleştirilmiştir. Teknecizade İbrahim Efendi'nin celi sülüs hattı yazılı dikdörtgen çerçeveli levhalar asılmıştır. Ancak tarihlendirme de iki farklı görüş yer almaktadır. Azade Akar Allah yazılı levhada okuduğu 1644 (1054) tarihi ile İbrahim dönemine tarihlendirirken, bazı araştırmacılar IV. Mehmed dönemine ait olduğunu belirtmişse de¹⁵⁷ yapının 1651 tarihli vakıf kayıtlarında levhalara ilişkin harcamalara rastlanmamıştır.¹⁵⁸

3.2 Fetih Döneminden 18. Yüzyıla Kadar Tarihi Çevrede Değişim

İstanbul'un fethinden sonra kalan Bizans yapılarında özellikle kiliselerin büyük bir kısmı yeniden işlevselleştirilerek kullanılmış, bir kısmı yeni yapılacak binalar için yıkılmış ya da malzemeleri devşirilerek inşaat malzemesi olarak kullanılmıştır. Yeni kent, eski kent dokusu üzerine inşa edilmiş olması sebebiyle Bizans dönemi verileri kısıtlıdır. Fetih sonrası aynı zamanda idari merkez olan ilk saray Beyazıt'ta inşa edilmiştir. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Bab-ı Hümayun, Çinili Köşk ve Fatih Köşkü'nün konum itibarıyla esas idari merkezi olarak Sarayburnu'nun düşünüldüğünü işaret etmektedir. Saray yapıncaya kadar bölgede fazla inşaat faaliyeti görülmesi de¹⁵⁹ özellikle Topkapı Sarayı'nın inşaatının ardından yapılaşma artmış ve çevrede değişim öyküsü hızla yaşanmaya başlamıştır.

Bizans'ın spor, eğlence ve politik arenası Hippodrom, IV.Haçlı İstilası sırasında yağmalanmış, yıkılmış, değerli olan bütün eşyaları ya kaçırılarak götürülmüş ya da

¹⁵⁵ K.Süssheim, A.M.Mansel, a.g.m., s.50.

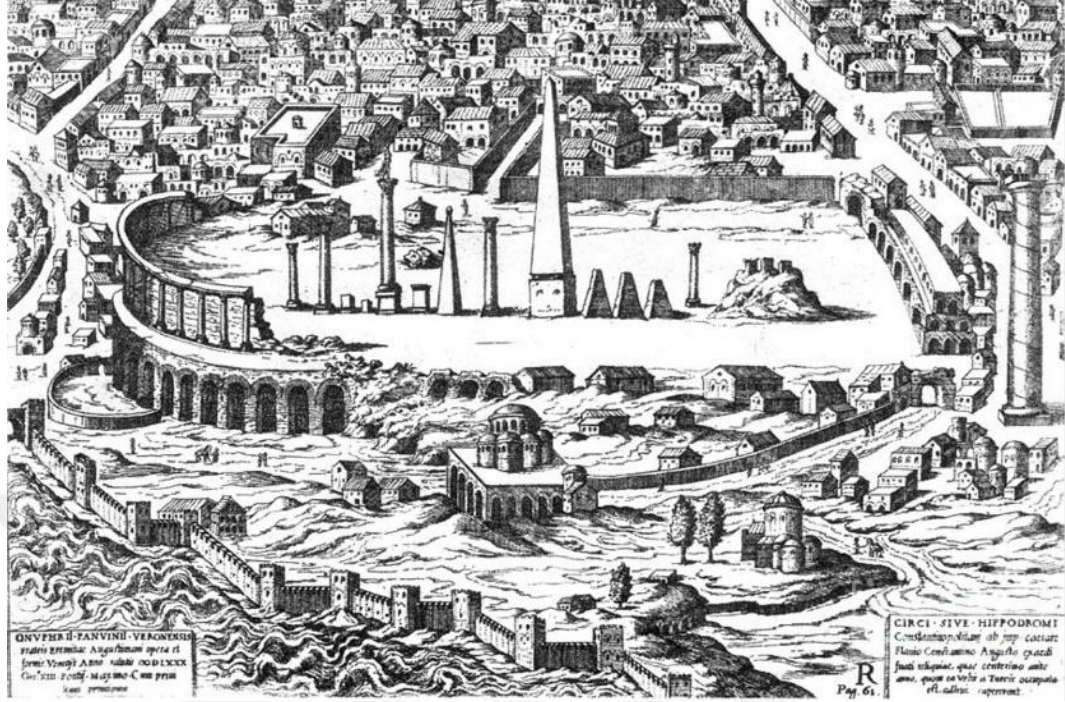
¹⁵⁶ Akgündüz, S. Öztürk., Y.Baş, a.g.e, s.205-208

¹⁵⁷ Azade Akar, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, S.9, Ankara,1971,s.282. Semvi Eyice, "Ayasofya", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, C4, 1991, s.208. Ayvansaraylı Hüseyin Efendi vd. *Hadikatü'l Cevami*, A.Nezih Gültekin (hızl), İşaret Yay.93, İstanbul, 2001, s.43.

¹⁵⁸ Azade Akar, a.g.m, 282. Akgündüz, S. Öztürk., Y.Baş, a.g.e, s.208.

¹⁵⁹ Doğan Kuban, "At Meydanı", Hippodrom/At Meydanı II İstanbul'un Tarih Sahnesi, Brigitte Pitarakis (hızl), Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.23.

madeni olanlar eritilmiştir. Yağmanın ardından eski görkemine kavuşamayan Hippodrom, Osmanlı'nın fethi sırasında da yorgun ve yıkık bir vaziyettedir.

Şekil 3.4 Panvinius 15. yy, Hippodrom ve çevresini gösterir plan (Doğan Kuban, Bir Kent Tarihi, Türkiye Tarih Yurt Vakfı Yay. İstanbul 3.Baskı 2004,s.77)

Hippodrom'un görüldüğü en erken tasvirlerinden biri Cristoforo Buondelmonti'nin 1420 tarihli *Liber Insularum Archipelagi* adlı eserini resimlemek için yapılmış olan kuşbakışı manzaralarda görülmektedir. Bu tasvirde Hippodrom'un oturma sıraları, Ayasofya yönünde yer alan çıkış kapısı, sphedone üzerinde yer alan propylaion ve spina ile üzerindeki anıtlar görülmektedir.¹⁶⁰ Hippodrom'un 1478 tarihli Vavassore ve 15. yüzyılın sonlarını gösterir Panvinius'a ait gravürde (Şekil 3.4) imparatorluk locası ve Sphendone üstünde yer alan propylaion bölümünün sütunlarının ayakta olduğu görülmektedir. Ancak Buondelmonti'de görülen mermer oturma sıraları resmedilmemiş, muhtemelen başka inşaatlarda malzeme olarak kullanılmış olmalıdır. Panvinius'a ait tasvirde spina üstünde ise çeşitli heykeller ve kaideler mevcuttur. Tam olarak heykeller tespit edilememekle birlikte bir sütun üzerinde ayakta duran bir kadın heykeli görülmektedir. Yılanlı sütunun resmedilmediği gravür, Hippodrom'un durumunu gösterir önemli bir görsel belgedir. Hippodrom'un etrafının da resmedildiği gravürde

¹⁶⁰ Jonathan Bardill, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Mimarisi ve Arkeolojisi", Hippodrom/At Meydanı I İstanbul'un Tarih Sahnesi, Brigitte Pitarakis (hızl), Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.91.

batı ve kuzey yönündeki düzenli yapılaşma Büyük Sarayın arazisi üzerinde tam olarak ne olduğu anlaşılabilen binalar ile kilise yapıları dağınık bir biçimde resmedilmiştir.

Şekil 3.5 Peter Coecke van Aelst, 1553, Kanuni Sultan Süleyman'ın Alayı (<http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/336313?img=1> The Metropolitan Museum of Art 10.09.2015)

Hippodrom'u gösterir diğer bir görsel Peter Coecke van Aelst'in Kanuni Sultan Süleyman'ın Atmeydanı'ndan geçen alayını konu edinen 1553 tarihli gravürüdür.(Şekil 3.5) Gravürde harap durumdaki propylaion ve Hippodrom'daki anıtlar görülmektedir. Geriye doğru kilise, cami ve çeşitli anıtlar resmedilmiştir.

Damad İbrahim Paşa Sarayı'nın inşasından kısa bir süre sonra İstanbul'a gelen Dernschwam (1494-1568) Atmeydanı'na dair "Ayasofya'ya yakın bir yerde, Bizans imparatorlarının at yarışı ve başka eğlenceleri izledikleri Hippodrom, Türkler tarafından Atmeydanı olarak adlandırılan zemini toprak birçok anıtın en güzeli olan beyaz mermer tabletler, Sultan Süleyman'ın emriyle alınarak bir caminin yapımında kullanılmıştır." diyerek anlatmıştır.¹⁶¹

İstanbul'da 1544-1548 yılları arasında kalan Petrus Gyllius kente ilk geldiği yıllarda Hippodrom'un, Marmara'ya bakan cephesinde, güneybatı yönünü kuşatacak biçimde on yedi beyaz mermer sütunların kaideleri, başlıklarıyla ayakta olduğu Sphendone bölümünü anlatmıştır. Zamanla bu sütunlarına yerde olduğunu, Kanuni Sultan Süleyman tarafından kervansarayında kullanılmak üzere yıkıldığını, başlıkların kesilerek hamam döşemesi olarak kullanıldığını, geriye kalanlarında başka inşaatlarda malzeme olarak kullanıldıklarını aktarmıştır. Dikilitaşı, örme sütunu ve yılanlı sütunu

¹⁶¹Aktaran; Metin And, *16.Yüzyılda İstanbul / Kent, Saray, Günlük Yaşam*, YKY, 2.Baskı, Ankara, 2012, s.55.

detaylıca anlatmış, Damad İbrahim Paşa tarafından getirtilen ve sarayın önüne dikilen heykelden kısaca bahsetmiştir.¹⁶² Petrus Gyllius'un bahsettiği sütunları, Matrakçı Nasuh'un 1537-1538 yıllarına ait İstanbul panoramasında da görmekteyiz.(Şekil 3.6)

Şekil 3.6 Matrakçı Nasuh 1533 yılı civarı, (Nasuhü's-Silahi (Matrikçı) *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Mönch Türkiye Yay. Ankara, 2000, s.104.)

Hippodrom fetih ile birlikte bir taş ocağı gibi kullanılmışsa da üstünde yer alan üç anıta dokunulmamıştır. Ancak anıtların kaideleri bir dönem toprak yükseltilmesi sebebiyle toprak altında kalmıştır. Örme Sütun yıllar içinde harap olmuş, Yılanlı Sütun üstündeki üç yılan başı kaybolmuştur. Gravürlerde, minyatürlerde ve seyahatnamelerdeki anlatımlarda sütun, birbirine sarılmış halde yükselen, daha sonra birbirinden ayrılan ağzı açık ve dilleri dışarıda betimlenen üç başlı yılan olarak tasvir edilmiştir. Matrakçı Nasuh'un minyatürü (Şekil 3.6) ile Freshfield Albümü'nde yer alan 1574 tarihli gravürde sütun tarif edilen biçimde görülmektedir. Pieter Coecke van Aalst, Yılanlı Sütunu gerçeğe yakın biçimde resmederken, Petrus Gyllius ise anıtı "Dikilitaşlarla aynı sırada başka bir tunç sütun vardır; sütun, Romalı hanımların giydiği stolaların kıvrımları gibi ince kanelürlü değil, birbirine sarılmış üç yılanın kıvrımlarından oluşur; bunlar yukarı doğru yönelmez. Büyük halatlarda görüldüğü gibi bükülür, sonunda üç yılan başıyla son bulur. Yılan başları üç köşeli biçimde sıralanır.

¹⁶² Petrus Gyllius, İstanbul'un Tarihi Eserleri, Çev. Erendiz. Özbayoğlu, II. Kitap, XIII. Bölüm Eren Yay., İstanbul, 1997., s 73-78.

Kaslı sütun gövdesi üstünde yukarı doğru uzanırlar”¹⁶³ şeklinde tasvir etmiştir. Evliya Çelebi ise Yılanlı Sütun'u şehrin tılsımlarından biri olarak nitelerken 10 arşınlık kısmının Sultan Ahmed Camii yapıldığında toprak altında kaldığından bahsetmektedir.¹⁶⁴ Sütun üç yılan başı ile son olarak 1699 yılı haziran ayında Avrupalı gezgin A.de la Motraye tarafından görülmüştür. Motraye “Yılanlı Sütun tepesinde birbirine sarılmış halde iki yılan başı nasıl olmuşsa hala durmaktaydı. Ama haziran ayında karanlık bir gece bu başlar kayboldu. Bu başların kimin tarafında çalındığı araştırılmadı. Fakat bu noktada bir şeyi vurgulamak gerekir. Türklerin canlı şeylerin şekil ve suretlerine karşı onca antipati beslemeleri bu sütunun yıkılmasına ya da eritilip başka bir işte kullanılmasına yetmemiş, sütunu olduğu gibi korumuşlar ve sütun da yüzyıllar boyu ayakta kalabilmiştir. Frenklerden bazıları bu arada Alman elçisinin adamlarından şüphelendiler ve yılanbaşlarının onlar tarafından sökülüp götürüldüğünü düşündüler”¹⁶⁵ demektedir. Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretname'de yılan başlarının 21 Ekim 1700 tarihinde saat 17.20-17.30 arasında kırılmış olduğunu kaydetmiştir.¹⁶⁶ Gaspare Fossati tarafından 1848 yılında bir adet yılan başına ait üst çene bulunmuştur.

Sarayın taşınmasıyla yeniden idari ve kent merkezi olan bölgeye devlet adamları da yerleşmeye başlamıştır. Evliya Çelebi, Sultan Ahmed Cami'nin inşaatının yapılacağı arsa üzerinde beş adet vezir sarayının varlığından bahsetmekte ve "Bu saraylar Sultan Ahmed tarafından alınıp yıkılınca sahra gibi geniş bir alan açılmıştır."¹⁶⁷ demektedir. Örneğin, Vezir Güzel Ahmed Paşa, saray mimarı Sinan'a Hippodrom'un güneydoğu köşesinde bir saray yaptırmıştır. Ancak cami inşaatı sırasında bu saray yıktırılmıştır.¹⁶⁸ Ayrıca Siyavuş Paşa, Sokollu Mehmed Paşa, Sadrazam Sinan Paşa, Kaptan-ı Derya Sinan Paşa Sarayları yıkılan diğer saraylardır. Vezir sarayları olduğu düşünülen yapıların mimarisine ilişkin Matrakçı Nasuh'un minyatürü ile Freshfield Albümü'nde yer alan Lambert de Vos'un gravürü bilgi vericidir. Matrakçı Nasuh minyatüründe şehri kuşbakışı resmederek Hippodrom ve anıtları, Damad İbrahim Paşa Sarayı, Ayasofya, Firuz Ağa Cami, Arslanhane gibi anıt yapılar dışında Sultan Ahmed Külliyesi'nin bulunduğu arsa üzerinde yer alan vezir saraylarına dair fikir edinmemizi sağlamaktadır. Minyatür üzerinden vezir saraylarının Damad İbrahim Paşa Sarayı kadar

¹⁶³ Petrus Gyllius, a.g.e. s 77.

¹⁶⁴ Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, I. Kitap, I. Cilt, S. A. Kahraman, Y. Dağlı (hzl.) YKY,8.Baskı, İstanbul, 2014, s.35.

¹⁶⁵ Aubry De La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, çev. Nedim Demirbaş, İstiklal Kitabevi, İstanbul, 2007, s.221

¹⁶⁶ Aktaran Gülbahar Baran Çelik, a.g.t. s.59.

¹⁶⁷ Evliya Çelebi, a.g.e. s.173.

¹⁶⁸ Wolfgang Wiener Müller, a.g.e, s.93.

görmekli olmadığı daha basit çizgilere sahip olduğu, kırma çatılı, iki katlı olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 3.7 Lambert de Vos (Freshfield Albümü),1574, Ayasofya ve Hippodrom anıtları ile çevrede inşa edilen yapılarının görünümü. (http://trin-sites-pub.trin.cam.ac.uk/manuscripts/O_17_2/manuscript.php?fullpage=1&startingpage=21 19.3.2016 Trinity College Library¹⁶⁹)

Freshfield Albümü'nde yer alan Lambert de Vos gravüründe (Şekil 3.7) Atmeydanı'nın güneyi ve kuzeyini resmederek vezir saraylarını belgelemiştir. Atmeydanı'nın doğu yönünde yer alan vezir saraylarından biri yüksek çevre duvarlarıyla çevrili olup sağır ve kiremitli harpuştalarla son bulmakta ve kurşun kaplı saçaklı olduğu görülmektedir. Duvar yüzeyinde bulunan iki kapı haremlik ve selamlık kısımlarına ait olmalıdır. Kapılar üstünde yer alan çıkmalı köşkler Türk Saray mimarisinin geleneğinin yansıtmaktadır. Duvarın sol kesiminde geride kiremit kaplı bir kanat uzanmakta olup eşit aralıklarla yerleştirilmiş bacalar avluya açılan farklı mekânlara ait olmalıdır. Meydanın kuzey yönünde bu duvar kesintiye uğramakta, Atmeydanı'ndan arka plandaki Ayasofya'ya doğru ilerleyen ve Topkapı Sarayı ile Atmeydanı arasında bağlantıyı sağlayan geniş bir yol yer almaktadır. Atmeydanı'nda şenliklerin yapılmasının son bulunduğu 17. yüzyıldan itibaren bu yola konutlar inşa edilmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁹ (http://trin-sites-pub.trin.cam.ac.uk/manuscripts/O_17_2/manuscript.php?fullpage=1&startingpage=21 19.3.2016)

¹⁷⁰ M.Baha Tanman, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Hippodrom/Atmeydanı II İstanbul'un Tarih Sahnesi, Brigitte Pitarakis (hzl) Pera Müzesi Yayını, İstanbul, Mart, 2010, s.34.

Şekil 3.8 1530 yılı sünnet şenlikleri, Sultan'ın ulemayı kabulü, öndesütun üzerinde duran Budin'den getirilen heykeller. (Filiz Yenişehirlioğlu, İbrahim Paşa ve Sanatta Devrim Olarak Heykel, *Hippodrom/Atmeydanı I İstanbul'un Tarih Sahnesi*, Brigitte Pitarakis (hızl) Pera Müzesi Yayını, İstanbul, Mart, 2010, s.115)

Hippodrom çevresinde inşa edilen vezir saraylarından günümüze bütün olarak gelmemiş olsa da ayakta kalabilen tek saray Damad İbrahim Paşa Sarayı'dır. Atmeydanı'nın kuzeybatı yönüne eski Hippodrom'un kademeleri üzerinde yükselerek inşa edilmesi ile Atmeydanı'nın batı yönünde yapılaşma sınırı çizilmiştir. Tuğla-taş örgü ile inşa edilen saray, dört adet sütunlu avluya sahiptir. İkinci avlunun güneyinde divanhane konumlandırılmıştır. Sarayın yapım tarihi II. Beyazıd dönemine kadar inmekte¹⁷¹ olup yapı Kanuni Sultan Süleyman döneminde onarılmıştır. Saray Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Hatice Sultan ile evlenmesi ardından makbul ve maktul Damad İbrahim Paşa'ya tahsis edilmiş ve öldürülene kadar kendisi tarafından

¹⁷¹ Nurhan Atasoy, İbrahim Paşa Sarayı, Kültür Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2012,s.51.

kullanmıştır. İbrahim Paşa'nın saraya yerleşmesinin ardından, Budin'den savaş ganimeti olarak getirdiği Herakles, Diana ve Apollon heykellerini sarayın Atmeydanı'na bakan cephesine koydurmuştur. Heykeller, Hünername'de bulunan üç minyatürle tasvir edilmiştir. İki sayfadan oluşan minyatürlerde arka planda Damad İbrahim Paşa Sarayı ve padişah locasında töreni izleyen Sultan görülmekte, ön planda ise Örme Sütun, Yılanlı Sütun ile mermer bir sütun üzerine oturtulmuş heykeller yer almaktadır. Heykeller on yıl boyunca kaldığı bu yerde İbrahim Paşa'nın ölümü ardından kaldırılmış, daha sonra heykellere ait bir kayıt bulunamamıştır.¹⁷²(Şekil 3.8) İbrahim Paşa'nın ölümünün ardından saray bir süre acemioğlanlara tahsis edilmiş, zamanla hanedan damatlarından oluşan vezirlere konut, elçiler için misafirhane gibi farklı işlevlerde kullanılmıştır.¹⁷³

Ayasofya'nın doğusunda yer alan bugün Four Season Oteli'nin bulunduğu yerde I.İonnes Tzimiskes'in yaptırdığı, aynı zamanda kilise ve mezar yapısı olan ve Osmanlı döneminde Arslanhane olarak anılan yapı farklı biçimlerde işlevselleştirilmiş, yanına cebehane taşınmıştır. Görmüş olduğu yangın sonrasında harap olan yapı 1804 yılında yıktırılmış,¹⁷⁴ arsasına daha sonra darülfünun binası inşa edilmiştir.

Fatih Sultan'ın kağnıcıbaşı tarafından Bizans Dönemi kilisesinin bir kısmı Güngörmez (Kağnılı) Mescidi adıyla camiye, bir kısmı ise barut deposuna dönüştürülmüştür. Yıllar içinde tamiratlar gören Güngörmez Mescidi, İshak Paşa Yangını'nda (1912) yanmış, yapıdan geriye minare kaidesi ve haziresi kalmıştır.¹⁷⁵

Hippodrom'un kuzey ucunda Sultan II. Beyazıd'ın Haznedarbaşı Firuz Ağa tarafından 1460¹⁷⁶ yılında yaptırılan Firuz Ağa Camii, bölgenin ilk önemli kentsel işareti olmuştur. Cami bugün mevcut olmayan sıbyan mektebi ve türbesi ile küçük bir kompleks oluşturmaktadır. Sıbyan mektebinin bugünkü tramvay yolunun karşısında olduğu düşünülmektedir. Yapının çevre duvarları 1869 yılında Divanyolu'nun genişletilmesi sırasında değiştirilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷² Filiz Yenişehirlioğlu, "İbrahim Paşa ve Sanatta Devrim Olarak Heykel", Ekrem Işın (ed.), *Hippodrom/At Meydanı II, İstanbul'un Tarih Sahnesi*, Pitarakis, Brigitte (hızl.), Pera Müzesi Yay. İstanbul, 2010, s.112-114.

¹⁷³ Wolfgang Wiener Müller, a.g.e, s.494.

¹⁷⁴ Selman Can, Arslanhane Üzerine Yeni Bilgiler, İstanbul Üniversitesi 550.Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV.Yüzyıl) 30-31 Mayıs 2003, Sümer Atasoy (ed.), İstanbul, 2004, s.359-362.

¹⁷⁵ Hadika, a.g.e. s.487. Tahsin Öz, İstanbul Camileri C.I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.79. <http://mufidyuksel.com/istanbulun-kaybolan-camileri-gungormez-camii-mufid-yuksel.html>

¹⁷⁶ Yapının inşa tarihi farklı olarak aktarılmaktadır. İ.Aydın Yüksel, 1460, Doğan Kuban 1461, M.Baha Tanman ve A.Vefa Çobanoğlu 1490 tarihini vermektedir.

¹⁷⁷ Doğan Kuban, "a.g.m. s.23-23. M.Baha Tanman, A.Vefa Çobanoğlu, a.g.m. s.37. İ.Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II.Beyazıd - Yavuz Selim Devri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2.Baskı, İstanbul, 2006,s.250-251.

Atmeydanı'nın güneydoğu yönünde yer alan İskender Paşa Sıbyan Mektebi ve Türbesi 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yaptırılmıştır. Türbenin güneyinde, doğu-batı doğrultusunda, yan yana iki eşit kare mekândan oluşan yapı kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Kuzeyde İskender Paşa'ya ait türbe ile türbenin doğusunda zamanla oluşan hazire yer almaktadır.¹⁷⁸ İnşa edilen ilk yapılardan bir diğeri bugün mevcut olmayan Damad İbrahim Paşa Sarayı'nın güneyinde inşa edilen ve Matrakçı Nasuh'un İstanbul tasvirinde (Şekil 3.6) badem ağaçları ile gösterilen 1515 tarihli Namazgâhtır. Yapı, 1553 yılında Üçler Mescidi'ne dönüştürülecektir.¹⁷⁹ Hocapaşa Yangını'nda ortadan kalkan yapı Irakizade Hasan Efendi tarafından yaptırılmıştır. Aynı yerde 1529 yılında idam edilen Bayrami-Melami şeyhlerinden İsmail Maşuki'nin makam kabri yer almaktadır. Kabir, Hocapaşa yangında tahrip olmuş, 1880 yılında Hasene adında bir hanım tarafından onarılmıştır.¹⁸⁰ Aynı mekânda yer alan Çukur Çeşme, 16. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. Çeşmenin, Mimar Sinan'ın yaptığı Kırkçeşme su tesisine bağlı olduğu bilinmekte, *Çeşme-i Atik der Meydanı Esb ve Saka Çeşmeleri* olarak da bilinmektedir. Rampa ile inilen çukur bir alanın almaşık örgülü set duvarı üzerinde dört adet çeşmenin yanyana konumlandırılması biçiminde tasarlanmıştır. Kesme taştan, sivri kemerli nişe sahip dört çeşmenin kitabesi, ayna taşı ve yalağı mevcut değildir. Çeşmenin Atmeydanı'nda düzenlenen şenliklerde halkın su ihtiyacını karşılamakta olduğu düşünülmektedir.¹⁸¹ Bölgedeki diğer çeşme yapıları, Nakilbent Caddesi'nde Sphendone üzerinde yer alan 1550 tarihli sivri kemerli nişi ve sade tasarımıyla Rüstem Paşa Çeşmesi ve aynı üslupta Sphendonenin Sultanahmet Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu yerde bir çeşme daha inşa edilmiştir.¹⁸²

Ayasofya'nın batısına 1527-1528 yıllarında Şeyh Yusuf Sinan Erdebili tarafından kurulmuş tekke günümüze yenilenerek gelmiştir.¹⁸³ Tekkenin yanında yer alan Caferiye Medresesi ise Babüssaade Ağası Cafer Ağa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Cafer Ağa'nın 1557 yılında ölümünün ardından kardeşi Gazanfer Ağa tarafından medrese tamamlatılarak 1559 yılında eğitime başlanılmıştır. Hiçbir yapıya bağlı olmadan inşa edilen medrese, bağımsız medreseler grubuna girmektedir. Alemdar

¹⁷⁸ A.Vefa Çobanoğlu, İskender Paşa Sıbyan Mektebi ve Türbesi, *DBİA*, C.4,TTV, 2.Baskı, İstanbul, 2003, s.208-209. İ.Aydın Yüksel, a.g.e. s.297.

¹⁷⁹ Jonathan Bardill, *Hippodrom'da Kazılar ve Arkeologlar*, Hippodrom/At Meydanı I, İstanbul'un Tarih Sahnesi, Pitarakis, Brigitte (hızl.), Pera Müzesi Yay. İstanbul, 2010, s.96.

¹⁸⁰ M.Baha Tanman, A.Vefa Çobanoğlu, a.g.m. s.40-41.

¹⁸¹ Semavi Eyice, "Çukur Çeşmeler", *DBİA*, C.2, TTV, İstanbul, 1994,s.537. M.Baha Tanman, A.Vefa Çobanoğlu, a.g.m. s.40.

¹⁸² M.Baha Tanman, A.Vefa Çobanoğlu, a.g.m. s.40.

¹⁸³ Baha Tanman, "Sinan Erdebili Tekkesi", *DBİA*, C.6,TTV, İstanbul, 1994,s.567-568.

Caddesi üzerinde yer alan bodrum üzerinde yükselen medreseye giriş Ayasofya yönündeki Soğukkuyu Çıkmazı'ndadır.¹⁸⁴ Ayasofya'nın güneyinde Mimar Sinan tarafından yapılan Ayasofya Hamamı olarak da anılan Haseki Hamamı yer almaktadır. Hamam, Kanuni Sultan Süleyman'ın başhasekisi Hürrem Sultan tarafından 1556 yılında yaptırılmıştır. Çifte hamam olarak tasarlanan yapı kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Erkeklerle ait olan bölüm Ayasofya tarafına, kadınlara ait olan bölüm ise Sultan Ahmed Camii tarafına yerleştirilmiştir. Söz konusu bölümler, sıcaklıkları ayıran duvara göre simetrik biçimde, birbirine benzer tasarlanmıştır. Erkekler yönüne eklenmiş revak kısmı ile diğer hamam yapılarından farklılık göstermektedir.¹⁸⁵ İnşa edilen bir diğer Sinan yapısı Sokollu Mehmed Paşa Külliyesidir. Külliye'nin bânisi Sokollu Mehmed Paşa ile eşi İsmihan Sultan'dır. Engebeli bir arazi üstüne inşa edilen külliye, cami, medrese, şadırvan ve tekkeden oluşmaktadır. Kitabede yer alan bilgiye göre cami burada bulunan bir kilisenin yıkılmasından sonra inşa edilmiştir.¹⁸⁶

Bölgede 18.yüzyıl öncesindeki en büyük değişiklik Sultan I.Ahmed Külliyesi'nin inşa edilmesi ile yaşanmıştır. Sultan Ahmed Külliyesi, doğuda Mimar Mehmet Ağa Caddesi ve Torun Sokağı, güneyde Tavukhane Sokağı ve Sphendone, kuzeyde Atmeydanı ile çevrelenen geniş bir alan üzerine konumlandırılmıştır.

Külliye, Sultan I.Ahmed tarafından Sedefkâr Mehmed Ağa'ya (1609-1620) yaptırılmıştır. Caminin yeriyle ilgili olarak diğer padişahlar gibi kent silueti içinde kendine yer bulacak bir noktada inşa edilmesi düşünülmüş olmalıdır. Ancak 17. yy başlarında sur içinde topografya açısından büyük bir külliye'nin yerleşmesine elverişli tepe bulunamamıştır. İlk olarak Sultan III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın başladığı ancak bitirilemeyen Yeni Cami'nin tamamlanması düşünülmüşse de uygun bulunmamıştır. Diğer bir öneri de Rüstem Paşa Sarayı'nın istimlak edilerek yerine cami yapılması olmuşsa da evlerin sıklığı ve sokakların darlığı neticesinde çevrede oturanların inşaat sırasında rahatsız olacağı düşünülerek vazgeçilmiştir. Son olarak İbrahim Paşa Sarayı'nın karşısında bulunan alan üzerinde karar kılınmıştır.¹⁸⁷

Cami yapılması düşünülen alanda bulunan mevcut saraylar Sultan I. Ahmed adına hareket eden dönemin Dârüssaade ağası "Pâdişahın vekîl-i mutlakı" olarak

¹⁸⁴ Zeynep Ahunbay, "Cafer Ağa Medresesi", DBİA, C.2, TTV, İstanbul, 1994, s.365-366.

¹⁸⁵ Baha Tanman, "Haseki Hamamı", DBİA, C.4, TTV, İstanbul, 2003, s.4. M.Baha Tanman, A.Vefa Çobanoğlu, a.g.m. s.42.

¹⁸⁶ Doğan Kuban, "Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi", DBİA, C.7, TTV, İstanbul, 1994, s.32.

¹⁸⁷ Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609/1960)* İTÜ Mimarlık Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1975, İstanbul, 36.

tanımlanan El-Hâc Mustafa Ağa b.Abdülmü'în tarafından satın ve değişim yolu ile alınmıştır.¹⁸⁸ Rüstem Paşa ve Mihrimah Sultan'ın kızı Ayşe Sultan'ın mülkü ve Semiz Ahmed Paşa Sarayı olarak bilinen konak 1609 yılında 30.000 floriye, Sultan I. Ahmed'e satılmıştır.¹⁸⁹ Karaçelebizade bu paranın, konağın değerinin çok üstünde olduğunu kaydetmiştir.¹⁹⁰ Sokollu Mehmed Paşa'nın oğlunun Kabasakal'da Sinan Ağa Mahallesi'nde babasından veraset yolu ile mülkü olan Mehmed Paşa Sarayı ya da Sokollu Mehmed Paşa Sarayı olarak bilinen konağı Sultan I. Ahmed'e sattığına dâir belge "Mülknâme" olarak geçmekte ve konağın özelliklerine ilişkin bilgilendirme içermektedir.¹⁹¹ Kızıl Maslak (veya musluk) yakınında Alemî Bey (İlmî Bey) Mahallesi'ndeki menzilin ekleri ve bahçeleri ile birlikte Sultan I. Ahmed'e Abdülmennân oğlu Ali Ağa 1610 yılında 5.000 Floriye satmıştır.¹⁹² Kasap İlyas Mahallesi'nde Cafer Ağa kızı Havva'nın Atmeydanı yakınındaki nakkashâne'de babasının yaptırdığı mescidi, odaları ile enkazını ve pencere demirlerini vekâlet yolu ile Sultan I. Ahmed'in vekiline 1610 yılında 6.000 akçeye satmıştır.¹⁹³

Şekil 3.9 Velican, 1584, İstanbul haritası, (Hünername, Minyatürleri ve Sanatçıları, Doğan Kardeş, İstanbul,1969,s.36)

¹⁸⁸ Mustafa Bilge, *Sultanahmed Cami ve Külliyesi: Kuruluş Öncesi ve Sonrası Belgeler* I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, Prof.Dr.F. M.Emecen, Yrd.Doç.Dr. E.S. Gürkan (ed.), İBB, Kültür A.Ş., 2014, s.529.

¹⁸⁹ Mustafa Bilge, a.g.m.,s.531.

¹⁹⁰ Çelik Gülersoy, *Mavi Cami*, İstanbul Kütüphanesi Yay., İstanbul,1990, s.26

¹⁹¹ Mustafa Bilge, a.g.m. s.531.

¹⁹² Mustafa Bilge, a.g.m. s.535.

¹⁹³ Mustafa Bilge, a.g.m. s.537.

Külliyenin yapılabilmesi için kayıtlarda da geçtiği üzere 16. yüzyıla ait harita ve gravürlerde de görülen vezir sarayları, evler, dükkânlar satın alınarak büyük bir alan açılmıştır. İnşa edilen külliye, diğer sultan külliyelerinden farklı olarak, yapıları kendi içinde bir sınıflandırmaya sahip olup genel dağılımda dağınık bir düzen içine yerleştirilmiştir. Bunun nedeni topografya, arsa durumu ve batı yönünde yer alan Atmeydanı ve anıtların varlığının gözetilmesidir.¹⁹⁶ Ayrıca Atmeydanı caminin doğal bir dış avlusu gibi görev görmüş, hacca gidecek kervanlar camiye namaz kılmak ve dua etmek için geldiklerinde meydanda çadırlar kurmuş, diğer kervanların beklendiği bir durak olmuştur.¹⁹⁷

Külliye cami, hünkâr kasrı, sıbyan mektebi, medrese, arasta, hamam, darüşşifa (mescid ve hamamı ile), imaret-i amire (mutfak, fırın, kiler, yemekhane), tabhaneler, han, darülkurra, türbe, sebiller, çeşmeler, dükkânlar, odalar, mahzenler, kahvehane ve evlerden¹⁹⁸ oluşan büyük bir yapı kompleksi olarak tasarlanmıştır.(Şekil 3.10) Ancak bu yapıların tamamı günümüze gelememiştir. Yapının, Tavukhane Sokağı kısmındaki arasta yapıları 1912 yılı İshak Paşa yangınında zarar görmüş, yapıların bir kısmı ise nedeni bilinmeyen sebep ve tarihlerde ortadan kalkmıştır. Sphendone üstünde yer alan birimlerden darüşşifa yerine 19.yüzyılda Mektebi Sanayi açılmış, dükkânlar, evler, mahzenler ile Atmeydanı'na bakan avlu cephesi üzerinde yer alan kapıların etrafındaki evler yıkılmış, türbe köşesindeki sebilin yerine muvakkithane yapılmıştır.¹⁹⁹

Bölgede inşa edilen diğer 17. yüzyıl yapıları ise Torun Sokak'ta yer alan ancak bugün mevcut olmayan fevkani sıbyan mektebi altında kalan klasik tarzda inşa edilen Muslu Ağa Çeşmesi²⁰⁰ ile, yine aynı sokakta bulunan bir duvar parçası dışında günümüze ulaşamayan Müteferrikabaşı Sinan Ağa tarafından yaptırılan Kabasakal Cami ve çeşmesidir.²⁰¹ Sokollu Paşa Külliyesi karşısında 1692 yılında Buhara (Özbekler) Tekkesi inşa edilmiştir. Tekkenin bölümleri 1887 yılında yenilenmiş, 1900 yılında yeniden inşa edilmiştir.²⁰² Ayasofya İmarethanesi'nin bulunduğu yere 17. yüzyılda Darüssade Ağası Malatyalı İsmail Ağa tarafından tekke inşa edilmiştir. Sultan I.Mahmud imaret inşaatı sırasında tekke Soğukçeşme Sokağı'nın başında, Sur-i

¹⁹⁶ Zeynep Nayır, a.g.t., 47. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, C.37, İstanbul, 2009, s.497.

¹⁹⁷ Seza Sinanlar, a.g.e., s.57.

¹⁹⁸ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", s.497.

¹⁹⁹ Zeynep Nayır, a.g.t. s.44.

²⁰⁰ Affan Egemen, İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, Arıtan Yay., İstanbul, 1993, s.21.

²⁰¹ M.Baha Tanman, A.Vefa Çobanoğlu, a.g.m., s.42.

²⁰² Thierry Zarccone, "Buhara Tekkesi", *DBIA*, C.II, TTV, İstanbul, 1994, s.325.

Sultani'ye bitişik olarak bugünkü yerine taşınmıştır.²⁰³ Firuz Ağa Camii yakınında olduğu tahmin edilen 1631-1632 yıllarına tarihlenen Kapı Ağası Mahmud Ağa Çeşmesi ise günümüze gelmemiştir.²⁰⁴

---

²⁰³ M.Baha Tanman, A.Vefa Çobanoğlu, a.g.m. s.42.
²⁰⁴ M.Baha Tanman, A.Vefa Çobanoğlu, a.g.m, s.42.

4. 18. VE 19.YÜZYILDA AYASOFYA VE TARİHİ ÇEVRE

4.1 18. ve 19. Yüzyılda Ayasofya

Kentin alınması ile Fatih Sultan Mehmed'in ilk olarak gittiği ve ismini değiştirmeden duyduğu büyük saygıyla onarımlarını yaptırdığı Ayasofya, Osmanlı Devleti'nin fetih camisi olmuştur. Fatih'ten sonra gelen sultanlarda Ayasofya'ya gereken değeri vermiş, ihtiyacı olan onarımları yaptırmış, yeni yapılar ekleyerek yapıyı zenginleştirmişlerdir. Eklenen dört minare ve payandalarla Ayasofya'nın mimari olarak büyük bir değişikliğe neden olmuşlardır. Ayasofya'da onarım ve değişim süreci 18. ve 19. yüzyılda hızlı bir biçimde devam etmiştir.

Sultan III. Ahmed (1703-1730) Dönemi'nde Ayasofya ve müstemilatında çeşitli bakım onarımlar yapılmıştır. Caminin farklı zamanlarda suyollarının, cami nezdindeki bodrumla beraber suyolu mahzeninin, cami lağımının, kurşun işlerinin yapılması, Mahfil-i Hümayun haricinde küşâd ve kemer, cami musluklarının ve su kuyusu tulumbasının, müezzin mahfilinin, medrese ile birlikte musluk, kenef ve su hazinesinin, minarelerinin ve kutularının onarımları yapılmıştır. Yapının ihtiyacına binaen yapılan onarımların dışında yapının iç mekânında sıvaların tümü yenilenmiştir. Sultan bugün mihrabın sağında yer alan ve Sultan'ın kendi imzasını taşıyan celi sülüs hatla yazılı levhayı camiye hediye etmiştir. Sultan, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa Dönemi'nde iki minareli camilere mahya yapılmasına ilişkin ferman yayınlamış, Ayasofya'nın mahya masrafını III.Ahmed kendi vakfından karşılanmıştır.²⁰⁵ Caminin hünkâr mahfili, 1728 yılında Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından genişletilerek dışa taşkın hale getirilmiştir.²⁰⁶ Sultan, 1717 yılında bugün yerinde olmayan top kandil ana kubbenin göbeğine astırmıştır. Fossati tarafından yapılan 1847 yılı onarımlarına kadar kandil camide asılı kalmıştır. Gaspar Fossati tarafından hazırlanan albüme bulunan bir resme dayanarak kandilin sekiz köşeli olduğu söylenebilir. Ayrıca “yüksekliği otuz metreyi bulan yerden üç metre yükseklikte ince demir çubuklu avizenin üzerinde 600 kandil bulunmaktadır”²⁰⁷

Sultan III. Ahmed Dönemi'nde yapıyla ilgili kısmi onarımlar yapılmış ancak külliye içinde herhangi bir yapılaşmaya gidilmemiştir.

²⁰⁵ A. Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e. s.211-212. H.Fırat Diker, a.g.t. s.59.

²⁰⁶ Semavi Eyice, "Ayasofya", *DBİA*, C.1,TTV, İstanbul,1993, s.456.

²⁰⁷ Azade Akar, a.g.m. s.283-284. A. Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e. s.211-213. Wolfgang Müller-Wiener, a.g.e. s.93.

Sultan I.Mahmud (1730-1754) önceki ve sonraki sultanlardan farklı olarak Ayasofya'yı etrafı ile ele almış ve bir külliye fikri ile hareket etmiştir. Yapının hem içinde hem de etrafında inşa ettirdiği eklentiler ile yapıyı zenginleştirmiştir. İlk olarak I.Mahmud Osmanlı külliye mimarisinde olan şadırvan, mektep, imarethane, hünkâr kasrı, kütüphane binalarını yapıya eklemiş, Bizans Dönemi hazine binasına (skevophilakion) pencereler açarak imarethanenin erzak deposuna dönüştürmüştür. Ayasofya'nın batı cephesinde yer alan çan kulesi de bu dönemde kaldırılmıştır.²⁰⁸

Sultan I.Mahmud Ayasofya'nın tam bir külliye dönüşmesinin yanı sıra yapının kendisinde de onarımlar yaptırmıştır. 1738-1739 yılları arasında, caminin musluk ve kenef tamirleri caminin, medrese ve cami tuvaletlerinin su yolu, medresedeki şeyh odası, caminin bazı bölümleri ile medresenin kayyım ve müezzin odasının onarımlarına ait harcamalar belgelerde geçmektedir.²⁰⁹ Gravürlerde resmedilen mozaiklerin üstü bu dönem onarımları sırasında beyaz badana ile örtülmüş olmalıdır.²¹⁰

Kütüphane ve dershanelerin inşası ve Ayasofya Cami'nin dökme eşyalarının yapılması ve camii yakınında inşa edilen imaret-i âmire için 4 ev satın alınmıştır. 2.9.1739 tarihli en erken defterde kütüphane ve dershanelerin inşası için gerekli olan kereste, mermer, kireç, küfeki, tuğla, altın varak ve renkli boyalar ile bunların işçilik masraflarının dökümü yapılmış olup bunların ödemesi için padişah emri beklendiği, yine diğer 2.8.1740 tarihli belgede Tophane'de Ayasofya Cami'nin dökme eşyalarının yapılması ile ilgili masraf defteri ve belgenin düzenlendiği tarihte yapılan imalat için 2875 kuruş ödendiğine dair kayıt bulunmaktadır. Söz konusu dökme eşyalar, avize, kandil ya da galeri katındaki trabzanlarla ilişkili olabileceği²¹¹ gibi inşa edilen kütüphanenin Ayasofya içindeki cephesini oluşturan şebekeyle de ilişkili olabileceği düşünülebilir.

Sultan III. Murad Dönemi'nde yapılan hünkâr mahfili, I.Mahmud döneminde onarılmış ve bazı eklemeler yapılmıştır. Ayrıca saraydan çıkıldığında doğrudan hünkâr mahfiline erişimin sağlanabilmesi için hünkâr kasrı yapılmış fakat Abdülmecid Dönemi onarımlarında bu mekân genişletilerek yeniden inşa edilmiştir.

²⁰⁸ Semavi Eyice, Ayasofya, 3, YKY, İstanbul, 1986, s.13.

²⁰⁹ H.Fırat Diker, a.g.t, s.60.

²¹⁰ Semavi Eyice, Ayasofya, 3, s.12.

²¹¹ Aktaran H.Fırat Diker, a.g.t, s.61-62.

Sultan III. Osman (1754-1757) Dönemi'nde 1755 yılında çıkan Hocapaşa Yangını'ndan Ayasofya da etkilenmiş, kubbesindeki kurşunların zarar görmesi sonrası onarımı yapılmıştır.²¹²

Sultan III. Mustafa (1757-1774) Dönemi'nde 10 Temmuz 1759 tarihli kayda göre abdest muslukları, türbeler ve suyollarının tamiriyle birlikte, türbelerin kurşun örtülerinin değiştirilmesi hususunda 336706 akçe tutarında bir keşif yapılarak, onarımın bütçesi Haremeyn Vakfı'nın mukataat gelirlerinden karşılanmıştır.²¹³

Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) Dönemi'nde kütüphane ve imarethane 1777 yılında bir onarım geçirmiştir. Aynı yıl içinde, Ayasofya Meyyit Kapısı'ndan başlayarak Bab-ı Hümayun'a, buradan Soğukçeşme Sokağı'ndan aşağıya Bahçekapı'ya kadar devam eden güzergâh üzerinde yer alan kaldırımlarda tamir ve yenileme çalışmaları yapılmış, onarım keşfini Hassa Mimarı Mehmed Tahir Ağa hazırlamıştır.²¹⁴

Sultan III. Selim (1789-1807) Dönemi'nde "Darüssaade Ağası ve Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nâzırı Halid Ağa 1796 yılında verdiği arzda, Ayasofya halılarının zamanla eskiyerek kullanılmayacak duruma geldiğini, bunların orta kısımdakilerin yenilenmesi halinde, halıların tamamının yenilenmiş gibi görüneceği belirtilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde boyu 3131 ziraya ulaşan 58 adet halıya ihtiyaç duyulduğu, halıların zeminlerinin göğez ve laciverd limonî has boya ile tek renk ve en yüksek kalitede boyanıp, belirlenen ölçülere uygun olacak şekilde ve Uşak Voyvodası'nın denetiminde dokunmaya başlanması istenmiştir. Bu doğrultuda, halıların kasım ayından önce İstanbul'a gönderilerek döşenmesi, peşin olarak 1000 kuruş ödeme yapılması ve kalanının da iş bitiminde ödenmesi kararlaştırılarak, Uşak kadısı ve voyvodasına hüküm yazılmıştır."²¹⁵

Sultan II. Mahmud (1808-1839) Dönemi'nde Ayasofya'da 1809, 1824-1833 ve 1837-1839 yıllarında tamiratlar yapılmıştır. Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesiyle (16 Kasım 1808) sonuçlanan yeniçeri ayaklanması sırasında, imarethanenin vakıf odası tahrip edilmiş, caminin Soğukçeşme Sokağı ve Yerebatan tarafındaki konaklar ile muvakkithane ve türbeleri 18 Kasım 1808 Çarşamba günü yakılmıştır.²¹⁶ Camide 1809 yılında kapsamlı onarım başlatılmış ve bir buçuk ay kadar sürmüştür. Bu kapsamda

²¹² A. Akgündüz, S. Öztürk, Y. Baş, a.g.e, s.233.

²¹³ H. Fırat Diker a.g.t, s.63. A. Akgündüz, S. Öztürk.,Y.Baş, a.g.e, s.233.

²¹⁴ H. Fırat Diker a.g.t, s.64.

²¹⁵ H. Fırat Diker a.g.t, s.65.

²¹⁶ A. Akgündüz, S. Öztürk, Y. Baş, a.g.e, s.237. H. Fırat Diker, a.g.t. s.65.

hasırlar değiştirilerek yeni hasırlar döşenmiş, caminin tamiri için 800 kese akçe harcanmıştır.²¹⁷ Aynı yıl içinde eylül ayında cuma selamlığı sırasında ibadete açılmıştır.²¹⁸ Ayasofya'da bu dönemde yapılan onarımlar için Laleli Evkafı'ndan 1 yük 23791,5 kuruş tutarında harcama yapılmıştır.²¹⁹

Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesi'nden karşılanan ve hassa mimarı tarafından yapılan 1824 yılı onarımı kapsamında Ayasofya İmaret binasının kurşunları değiştirilmiş, imaret içerisindeki hamur tekneleri, avludaki şadırvan ve aşçı odalarının tamiri yapılmıştır.²²⁰ Tutulan kayıtlarda 9 Mayıs 1837-24 Nisan 1838 tarihleri arasında onarımlar devam etmiş, cami genel bir bakımdan geçmiştir. Yapılan işler arasında kurşunların yenilenmesi, şadırvanın pirinç şebekelerinin temizlenip varaklarının yenilenmesi, tavan ve saçaklarının onarımı, beş adet kayyım odası ile türbe odalarının tamiri, kurşunlarının yenilenmesi, türbelerin bulunduğu avludaki dört taraflı parmaklıkların yeniden inşası, cami içindeki bütün maksure parmaklıklarıyla kayyım odalarının boyalarının yenilenmesi, cami duvarları ve minare içindeki cuma şeyhi odası ve medresenin bazı mahallerinin tamiri yapılmıştır.

Sultan Abdülmecid (1839-1861) Dönemi'nde Ayasofya minare külahlarının kurşunun yenilenmesi, medrese su yolları tamiri, medrese için fanus yapımı, II.Mahmud devrinde başlayan ancak tamamlanamayan imam odasının mefruşatı ve vüzera-ı imam odalarının tamiri ile ayrıca 1840 yılında Mahfil-i Hümayun'a kandil alımı ve halı, mefruşatı bağışlarla yapılmıştır. Cami müştemilâtı içinde bulunan muvakkithane, türbeler, imaret, medrese, mekteb ve sebin onarımları yapılmıştır.²²¹

Sultan Abdülmecid döneminde Ayasofya, 1847-1851 yılları arasında gerçekleşmiş olan ve Fossati onarımları olarak ifade bulan geniş kapsamlı bir tamir süreci yaşamıştır. Sultan Abdülmecid, onarımları yapmak üzere görevi ilk olarak Mühendis Abdülhalim Efendi'yi vermişse de işlerinin yoğunluğu sebebiyle yerine daha sonra Gaspare Fossati'yi görevlendirmiştir.²²² İstanbul'a Rus Elçilik binasını yapmak üzere gelen ve dikkat çeken Fossati İstanbul'da birçok inşaatın yapılmasında görev almıştır. İsviçre'de Ticino'da doğan Gaspare Fossati İtalya'da mimarlık eğitimi almış,

²¹⁷ Feridun Dirimtekin, "Osmanlı Devrinde Ayasofya", İstanbul Ansiklopedisi, C.3, İstanbul,1960, s.1460. Erdem Yücel, *Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar*, "Ayasofya Yıllıkları" S.11,Ayasofya Müzesi Yayınları XIV, İstanbul, 1990, s.161.

²¹⁸ A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e, s.237.

²¹⁹ H.Fırat Diker a.g.t. s.66.

²²⁰ A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e, s.240.

²²¹ A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e, s.247. H.Fırat Diker a.g.t. s.70-72.

²²² Selman Can, *Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri ile Seyyid Abdülhalim Efendi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2002, s.49.

kazılara katılmış, rönesans ve Roma mimarisi çizimlerini yapmış bir dönem donra Rusya'ya gitmiş, önemli işlerde görevlendirilmiştir. Kardeşi Giuseppe Fossati'de mimarlık eğitimi almış ve Gaspare Fossati ile birlikte İstanbul'da çalışmıştır. Fossati kardeşler birçok yapının inşaatında bulunmuş, restorasyonlar yapmıştır. Bekir Ağa Bölüğü, Darülfünun Binası, Hazine-i Evrak Dairesi ve Telgrafhane-i Amire binaları yapmış oldukları yapılara örnektir.²²³

Fossati, Ayasofya'nın onarımını kabul etmesinin ardından yapı 1847-1849 yılları arasında ibadete kapatılmış ve 1849 ramazanında yeniden ibadete açılmış, 25 Şubat 1849 tarihini taşıyan iradesinde Abdülmecid, bu onarımların o güne değin yapılan onarımlarla kıyaslanamayacak kadar büyük olduğu kanaatini belirtilmiştir. Onarımlar Sultan'ın saltanatının sonuna kadar devam etmiştir. Fossati kardeşlerin de İstanbul'dan gidene kadar devam eden tamiratlarla ilgilenmiş olduğu düşünülmektedir.²²⁴ Ayasofya restorasyon masrafları Sultan iradesiyle vefat eden Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin hazinede tutulan 1650 keselik evrak-ı nakdiye bedeli tahsis edilmiştir. Ayasofya Camii Vakfı gelirleri de tamirat için kullanılmışsa da Mekkizade terekesiyle birlikte yeterli gelmemiş, hem onarım hem de yeni eklenen binalar Sultan'ın bağışları ve borçlanması ile tamamlanabilmiştir. Tüm onarım çalışmaları Meclis'i Vala'nın nezaretinde yürütülmüştür.²²⁵ Abdülmecid Dönemi'nde yapılan Ayasofya onarımlarını diğer onarımlardan farkı hem yapı ve birimlerinin bütüncül olarak ele alınması hem de belgelenme biçimidir. Gaspare Fossati, Ayasofya'nın onarım öncesini, onarım aşamasını ve sonrasını resmederek yapmış oldukları restorasyonu belgelemiştir. Bu tarz belgeleme yapı üstündeki ve çevresindeki birçok müdahaleyi okumayı mümkün kılmakta, restorasyonun ne denli değişim içerdiğini de görmemizi sağlamaktadır.

Fossati Onarımları: Sultan Abdülmecid tarafından görevlendirilen Fossati 1847 yılında Ayasofya onarımına başlamış, onarımlar 1858 yılına dek sürmüştür. Fossati onarım öncesinde kubbe ve tonozlarda çatlak olduğunu ve buralardan yapının su aldığını ve binanın yıkılma tehlikesi taşıdığını yazmıştır.²²⁶ Onarımlar kapsamında yapı statik olarak ele alınmış galeri katında eğik duran on iki sütun düzeltilmiştir. Ancak bu

²²³ Cengiz Can, "Fossati Gaspare Trajano", *DBİA*, C.3, TTV, İstanbul, 1993, s.326-327.

²²⁴ A, Akgündüz, S. Öztürk., Y.Baş, a.g.e, s.250.

²²⁵ A, Akgündüz, S. Öztürk., Y.Baş, a.g.e, s.251. Semavi Eyice, "Ayasofya", *DBİA*, C.1, TTV, İstanbul, 1993, s.450. Feridun Dirimtekin, "Osmanlı Devrinde Ayasofya", s.1446.

²²⁶ Feridun Dirimtekin, "Osmanlı Devrinde Ayasofya", s.1446.

sayı bazı kaynaklarda on üç olarak da ifade edilmektedir.²²⁷ Sütunlar güneydoğu eksedrada doğudan batıya doğru dördüncü, beşinci; güneybatı eksedranın batıdan doğuya doğru üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı; kuzeybatı eksedrada batıdan doğuya doğru üçüncü, dördüncü ve beşinci; kuzeydoğu eksedrada doğudan batıya doğru üçüncü, dördüncü, beşinci sütunlardır.²²⁸ Düzeltme işlemi sırasında sütunlar muhtemelen askıya alınarak alttaki kaidelerinden ayrılmış, sütunlar yerine getirildikten sonra yeni kaidelerine oturtulmuştur. Sütunların altına eklenen kaideler 6.yüzyıl kaidelerinden farklı tasarımıyla ele alınmıştır. Statik çalışmalarından diğeri ise galeride yer alan sütunların kubbeyi kuzey ve güney yönden destekleyen iki büyük yan kemerin ağırlığıyla eğrildiği saptanmış, bunun sonucunda bir rapor hazırlayarak baskıya neden olan iki yan kemerin itki gücünü hafifletmek için demirle bağlanmasını önermiştir.²²⁹ Ancak böyle bir müdahale sistemin yapıлып yapılmadığı bilinmemektedir. Günümüzde devam eden onarım ve projelendirme çalışmaları sırasında galeri katında kuzey, güney ve batı galeride yapılan georadar ve yerinde yapılan açmalar sonucunda mermer döşeme altında dolu demirler tespit edilmiştir. Bu demir donatılarının bazılarının bağlantı kısımları dış cephede ve galeride kedi yolunda görülebilirken bazıları tarama sonucunda tespit edilebilmiştir.²³⁰ Henüz sonuçlanmamış çalışmada tarama verilerinin doğru çıkması halinde, demir donatılarının ne zaman yapıldığı belli olmamakla birlikte, yapının sistemine ve yapılan müdahaleye ilişkin önemli bir veriye ulaşılmıştır.

Fotoğraf 4.1 Esengül Yıldız Altunbaş, 2014, Kuzeybatı yönünde kasnağında tespit edilen gergi çemberi.

²²⁷ Sema Doğan, dipnotta düzeltilen sütun sayısını Bellinzona Devlet Arşivi Fossati Vakfı'nda bulunan iki evrakta farklı rakamlar zikredildiğinden bahsetmektedir. Aynı kutu içinde yer alan 1291 nolu belgede 12 ifade edilirken 1339 nolu belgede 13 olarak verilmiş olduğunu belirtmektedir. s.49.

²²⁸ Sema Doğan, a.g.e. s.49.

²²⁹ Sema Doğan, a.g.e. s.49.

²³⁰ Demir donatılara ilişkin daha önce Rowland Mainstone, Hagia Sophia adlı eserine değinmekle beraber imkanlar doğrultusunda bütün bir sistem olarak okuyamadığı söylenebilir. Mevcut çalışma Yrd.Doç. C. Çağlar YALÇINER tarafından yürütülmektedir.

Fossati'nin yapıdaki statik uygulamalarından bir diğeri ise kubbedeki bozulma ve deformasyonların taşıyıcı ayak ile payandalarının dışa doğru açılmasından kaynaklandığını düşünerek yapı için büyük bir risk olarak değerlendirmiş ve yapıyı statik açıdan güçlendirme çalışmalarına başlamıştır. Kubbenin itici gücünü ve payandaların yükünü azaltmak için kubbe eteğinin çevresine bir gergi çemberi (Fotoğraf 4.1) yerleştirilmiştir.²³¹

Şekil 4.1 Charles Texier, 1838, Ayasofya kuzeydoğu yönü, bu kısımda görülmesi gereken ağırlık kuleleri resmedilmemiştir. (Sabine Schlüter, Gaspare Fossatis Restaurierung der Hagia Sophia in İstanbul 1847-1849 Bern:Berlin; Frankfurt; Newyork; Paris; Wien; Leng 1999, s.97.)

Kuzey ve güney cephelerde yer alan ikişer uçan payanda, yapısal olarak bir işleve sahip olmadığı kanısına dayandırılarak kaldırılmıştır. Üst örtü önceki onarımlar sırasında kalan molozlardan arındırılmış, kubbeler onarılmış, kurşunlar yenilenmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde yer alan ağırlık kuleleri kaldırılarak kubbenin ana kemerlerine inen ağırlığı hafifletmeyi amaçlamıştır.²³² Ancak Fossati uygulamaları öncesine ait ulaşabildiğimiz gravürlerde (Şekil 4.1 ve Şekil 4.2) ağırlık kuleleri resmedilmemiştir.

²³¹ Sabine Schlüter, "Gaspare Fossati'nin Ayasofya Onarımları" 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu, Selmin Kangal (hızl), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, s.62.

²³² Sema Doğan, a.g.y, s.49-53. Feridun Dirimtekin, a.g.m. s.1454

Şekil 4.2 Willey Reveley, 1785, Fossati onarımlarından önce Ayasofya güney yönünün görünümü. (<http://discover.odai.yale.edu/ydc/Record/3634481> 2.1.2016)

Fossati, statik çalışmalarının yanı sıra yapının bezemeleri üzerinde de yoğun bir çalışma içine girmiştir. Yapının kuzey, güney ve yan nefleri ile galeri katında yer alan mermer kornişlerin tamamı yenilenmiştir. Yapının orta nefinde yer alan bezemeler iyi durumda olmasına rağmen yan nefte yer alan bezemeler 1815 yılı onarımlarında hasar görmüştür. Fossati öncelikle kornişleri duvara bağlayan kenetleri yeniler ile değiştirmiş, yüzeyleri yeniden sıvamış ve ardından mermer kornişler yerlerine takılmıştır.²³³

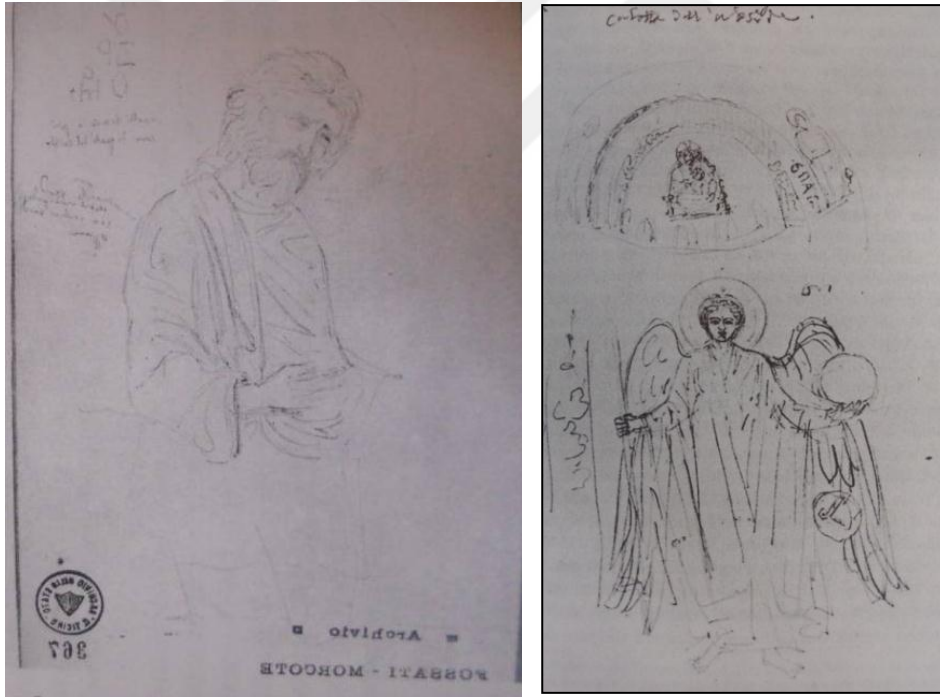

Fotoğraf 4.2 Esengül Yıldız Altunbaş, 2015, Batı galeri pencere ayaklarında açığa çıkarılan mermer taklidi bezeme.

Yapının duvar yüzeyleri farklı özellikteki mermer panolarla kaplıdır. Onarımlar sırasında eksik mermer yüzeylere yeni mermer levhalar takmak yerine, stucco lustro

²³³ Sema Doğan, a.g.e. s.53 galeri katında yer alan

teknikleriyle tümleme yoluna gidilmiştir. Sıvanan zemin üzerine kireç ve mermer tozundan oluşan ince bir katman sürülerek üzerine değişik mermer damarları resmedilmiştir. Desenin uygulanması ardından 19. yüzyıl İtalya'sında yaygın olarak kullanılan, mermer gibi pürüzsüz ve parlak bir yüzey elde edebilmek için su, sabun ve balmumundan oluşan bir terkip ile yüzey birkaç defa cilalanmıştır.²³⁴ Bu teknikte benzer uygulamalar iç narteksin batı duvarının bir bölümünde, orta nefte ve galeri katında görülmektedir. Bu uygulamaların bazıları Cumhuriyet dönemi onarımları sırasında, hasarlı olmaları sebebiyle, kireç badanayla kapatılmıştır. Batı galeri pencere yönündeki ayaklarda yapılan raspalarda mermer taklidi bezeme tespit edilmiştir. Bu yüzeylerin özgün olduğunu dönem ziyaretçilerinin atmış olduğu tarih ve yazılardan anlaşılmaktadır.²³⁵ (Fotoğraf 4.2) Yan nefler ile galeri katı ve nartekste yer alan kapı lento düzeyinde ve örtü sistemine geçişte yer alan alçı kornişler onarılmıştır. Batı galeride kıvrımlı dallar ve çiçek motifi ile diğer bölümlerde ise asma yaprakları formuyla kornişler tamamlanmıştır.

Şekil 4.3 ve **Şekil 4.4** Gaspare Fossati, 1848, Deesis mozaïği detayı ve Apsis, Başmelek betimi. (Sabine Schlüter, Gaspare Fossatis Restaurierung der Hagia Sophia in İstanbul 1847-1849 Bern:Berlin; Frankfurt; Newyork; Paris; Wien; Leng 1999, s.94-97.)

²³⁴ Sabine Schlüter, "Mermer Kaplamalar ve Stucco Luströ Teknikleri ile Yapılan Tamamlamalar Kat.108", "600Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu", İstanbul, 2000, s.181.

²³⁵ Yapının galeri katında başlanmış olan 2014 yılı proje ve uygulama işi kapsamında çalışmalara devam edilmektedir. Söz konusu ayaklarda bulunan malzeme ve diğer analizler yapılmış, yapılmaya devam edilmektedir. Fotoğrafta görülen yüzeyde yalnızca boya katmanları alınmıştır, temizleme ve ihya çalışmaları yapılmamıştır.

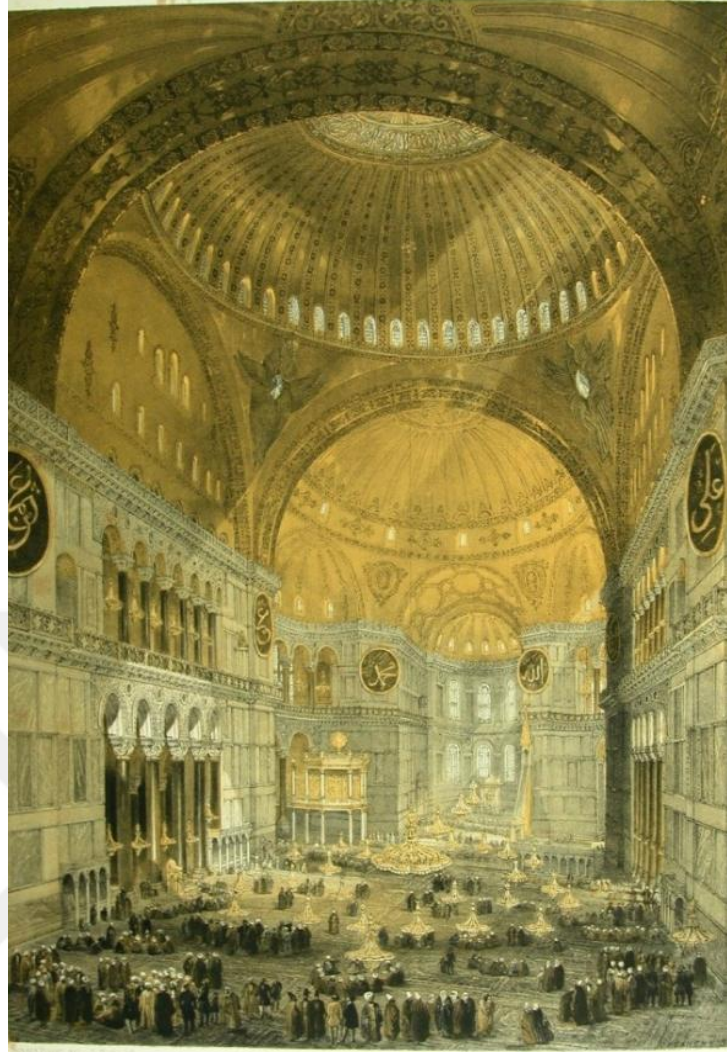

Mozaikler 18. yüzyılın başlarından itibaren kısmen boyalı olan sıva ve alçı katmanların altında kaybolmuştur. Fossati, onarımlar sırasında mozaikleri sıvanın altından yeniden bulmuş, durumu Sultan Abdülmecid'e anlatmıştır. Sultan figüratif resimlerin sergilenemeyeceğini ancak korunması gerektiği talimatıyla onarıma devam edilmiştir. Fossati tarafından tespit edilen mozaikler resmedilerek belgelenmiş,(Şekil 4.3 ve Şekil 4.4) mozaiklerin durumu ve biçimine göre farklı reçeteler geliştirilerek konservasyonları yapılmıştır. Altın mozaiklerin eksik olduğu bölümler altın varakla tamamlanmış, rulo mühürle üzerlerinden geçilerek mozaik görünümü verilmiş, parlak görünmesi için de cila olduğu düşünülen bir katmanla uygulama son bulmuştur. Renkli mozaik taşlarından oluşan haçlar ve narteksteki imparator mozaiği de yine altın varakla kaplanmış, ardından üzerine desen uygulanarak boyanmıştır. Mozaik kayıplarının fazla olduğu yüzeylerde, ışıkla altın mozaik hissi uyandıran renklerle boyayarak üzeri desenlerle tamamlamıştır.²³⁶ İç narteksin güney yönündeki Vestibül Kapısı üzerinde 10. ve 11.yüzyıl başına tarihlenen Meryem ve Çocuk İsa ile İustinianus ve Constantinus mozaiği yer almaktadır. Mozaikler önce belgelenmiş, mozaiğin yalnızca alt kısmında ince bir şerit halinde eksik olan kısım alçı ile tamamlanmış ardından tüm mozaik geometrik ve bitkisel bezemelerle kapatılmıştır. İsa, İmparator VI. Leo (886/912) Meryem ve Baş Melek Gabriel mozaiği imparatorluk kapısı üzerinde yer almaktadır. Tahtta oturan İsa, İmparator IX. Konstantinos ve İmparatoriçe Zoe, İmparator İoannes, Meryem ve Çocuk İsa ile İmparatoriçe Eirene, Aleksios Komnenos, Deesis, Meryem ve Vaftizci Yahya mozaiklerinin onarımları yapılmış, tessaralar demir kenetler ile duvara tutturulmuş, eksik tessera yüzeyleri ise alçı sıva ile tamamlanmıştır.

Şekil 4.5 Gaspare Fossati, 1848, Kuzey tympanium duvarındaki azizlere ait betimler. (Sabine Schlüter, Gaspare Fossatis Restaurierung der Hagia Sophia in İstanbul 1847-1849 Bern:Berlin; Frankfurt; Newyork; Paris; Wien; Leng 1999, s.113.)

²³⁶ Sabine Schlüter, "Gaspare Fossati'nin Ayasofya Onarımları"s.64.

Şekil 4.6 Gaspare Fossati, 1852, Onarım sonrası Ayasofya iç mekan. (Gaspard Fossati, Aya Sofia Constantinople as recently Restored by Order of H.M. The Sultan Abdul Medjid From The Original Drawings by Chevalier Gaspard Fossati, Litographed by Lovis Hagbe Esq.London, Published Agust 14th 1852, by Mess.^{RS} P.and D.Colnaghi and D.Colnaghi and C^o publishers to Her Majesty, 13-14, Pall Mall East. Levha 3.)

Kuzey galerinin kuzeybatı payenin doğu yüzünde bir elinde akakia diğerinde küre tutan tam boy İmparator Aleksandros'un portresi bulunmuştur. Güney ve kuzey tympanium pencerelerinin altında yer alan nişlerin içinde din adamlarının mozaikleri tespit edilmiş (Genç İgnatios, Methodios, Gregorios Thaumaturgos, İonnes Khrisosthomos, İgnatios Theophoros, Kyril ve Athanasios)(Şekil 4.5) ve her birinin üstü sıvanarak bir madalyon içinde bitkisel motiflerle bezenmiştir. Amerika Bizans Enstitüsü 1940 yılında açtığı kuzey tympanium üzerinde bulunan batıdan birinci nişte İgnatios, merkezde İoannes Chrisostomos, batıdan beşinci nişte Athanasios mozağinin parçaları bulunmuştur. *Yapılan son restorasyonda kuzey tympanium duvar yüzeyinden*

alınan sıvanın çimento katkılı olduğu tespit edilmiş, kapalı olan nişlerin bir kısmı açılmış, ancak bu kısımlarda din adamlarına ait mozaiklere rastlanmamış, yalnız bir nişte küçük mozaik parçaları bulunmuştur.* Tahtta Meryem ve Çocuk İsa ile bema kemerinin güney yönünde Baş Melek Gabriel kuzey yönünde Baş Melek Mikhael'e ait mozaik parçalar ve kemer yüzeyinde bir de yazı bulunmaktadır. Onarım sonrasında yüzeyleri ince bir sıva ile örtülmüş, daha sonra geometrik ve çiçek motifleri ile (Şekil 4.6) bezenmiştir.²³⁷

Fossati onarımlar sırasında yapının içinde mevcudunun ihyasının yanı sıra yeni bezemelere de yer verilmiştir. Kubbeyi taşıyan büyük payelerin üzerinde galeri katı seviyesinde Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin kaleme aldığı sekiz büyük kaligrafik levha asılmıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere Sultan I.Ahmed döneminde Ayasofya içinde kapsamlı onarımlar yapılmış, bu onarımlar sırasında yarım kubbe ve ana kubbenin bezemeleri ele alınmıştır. Dönemin seyyahlarının anlatımına göre kubbe merkezinde bulunan Pantokrator İsa mozaığının yerine Arapça kitabe yazılmıştır. Evliya Çelebi kubbenin merkezine Nur Suresi'nin 35.ayetin yazıldığını belirtmiştir.²³⁸

Kubbe merkezinde yer alan kitabe ile doğu yarım kubbe üzerine yamuk bir çerçeve içindeki kitabe Fossati döneminde değiştirilmiştir. Kubbedeki kitabenin yerine daha önce olduğu gibi Nur Suresi'nin 35. Ayeti Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından bir madalyon içine yeşil zemin üzerine altın varakla yazılmıştır. Doğu kubbesi üzerinde Nur Suresi'nin yazıldığı yamuk çerçeve içindeki kitabe²³⁹, yeni süsleme programı kapsamında değiştirilerek kalemişi yapılmıştır. Ancak kitabenin tamamen yok olup olmadığı yerinde yapılacak araştırmalar sonrasında belli olacaktır. Söz konusu kitabe, Guillaume-Joseph Grelot'a ait 1680 tarihli ve Cornelius Loos'a ait 1710 tarihli gravürlerde görülmemektedir. Fakat Fossati onarım öncesi resmettiği levhalar da dâhil birçok gravürde yer almakta olup özellikle D'Ohsson'a ait 1787 tarihli gravürde ise okunur halde resmedilmiştir. Buradan hareketle kitabenin en erken 1710 yılından sonra, belki I. Mahmud Dönemi onarımları sırasında mozaiklerin sıva ile kapatılmasının ardından yazılmış olabileceğini düşündürmektedir.

²³⁷ Sema Doğan, a.g.e. s.73-81.

*2013 yılında başlayan ve 2016 yılı itibari ile devam eden Ayasofya iç mekan proje ve restorasyon çalışmaları sırasında yapılan araştırmalar sonrasında tespit edilmiştir.

²³⁸ Evliya Çelebi, a.g.e., s.91.

²³⁹ H.Fırat Diker, "Belgeler Işığında Fossati'nin Ayasofya'da Yok Ettiği İzler ve Ayasofya'da Kullanılan Harç Üzerine Etimolojik ve Deneysel Bir Araştırma", adlı makalesinde D'Ohsson'a ait gravürde okunur halde bulunan kitabenin Nur Suresinin 35.ayetin ilk ve son cümleleri hariç tamamının yazılı olduğu tespit edilmiştir. s.170-171. K.Süssheim, A.M.Mansel, a.g.m, s.50.

Ayasofya içinde yer alan ve Sultan III.Ahmed Dönemi'nde asılan top kandil ile birlikte aydınlatma elemanları yenilenmiştir. Top kandil kaldırılarak yerine rumi ve palmetlerin bir arada kullanıldığı biçimsel olarak 19. yüzyıl Viktorya Stili'nde ele alınmış yeni kandillikler asılmıştır. Kandillikler orta mekânda kubbeden aşağıya ve galeri katında sütunlar arasına donatılmıştır. Bronz olarak kayıtlara geçen kandilliklerin ahşap olduğu belirlenmiştir. Ayrıca onarımlar sırasında yapıda galeri katı seviyesinde ve kedi yolu üzerinde yer alan korkuluklar değiştirilerek 19.yüzyıl stilinde yenilenmiştir.²⁴⁰ Mihrap cephesinde yer alan alçı içlik pencerelerinden üçü de onarımlar sırasında yenilenmiştir.²⁴¹

Yapının döşemeleri Mısır'dan getirilen hasırlar ve Uşak'tan gelen halılarla kaplanmıştır. Kapılara ise üzerinde ayetlerin yazılı olduğu perdeler asılmıştır. Narteksten ana mekâna açılan kapı kanatları ahşap ile değiştirilmiştir. Ancak Loos'a ait gravürde kapılar farklı görünmektedir. Bugün gördüğümüz kapı kanatları Fossati döneminde eklenmiş olmalıdır.²⁴²

Ayasofya'nın dış cephesi onarım öncesi gravürlerde açık ve tek renk olarak resmedilmişken Fossati uygulaması sonucunda dönüşümlü olarak yeşil ve sarı renkte şeritler halinde boyanmıştır.²⁴³ Fossati'nin yaptığı diğer bir uygulama ise tuğla minarenin diğer üç minareden daha alçak olması sebebiyle külahın altına girland bezemeli bir friz ekleyerek yükseltilmesidir.²⁴⁴

Onarımın ardından "21 Haziran 1851 tarihli kayda göre, Ayasofya Camii'nin ibadete açılmasından sonra, bazı mahallerdeki zemin döşeme taşlarında bozulmalar fark edilmiş ve bu durumun incelenmesi amacıyla Ebniye Meclisi'nden görevliler yerinde inceleme yapmışlardır. Yapılan incelemeler sonucunda, zemindeki bazı döşeme taşları sökülerek, matkapla yerine raptedilmiş, derz aralıklarındaki boşluklar da macun ile doldurulmuştur."²⁴⁵ Cami zeminine ahşap döşenmesi düşünülmüşse de uygulamanın masraflı olması sebebiyle yalnızca mihrap önü ve maksurelerin ahşapla kaplanması

---

²⁴⁰ Feridun Dirimtekin, a.g.m., s.1446. Sema Doğan, a.g.e. s.67. Bugün Fossati dönemi avizelerinden çok az sayıda bulunmaktadır. Avizeler aynı stilde yeniden üretilmiştir.

²⁴¹ Semavi Eyice, Ayasofya 3..s.15.

²⁴² Sema Doğan, a.g.e. s.72.

²⁴³ Sema Doğan, a.g.e. s.56.

²⁴⁴ Sema Doğan, a.g.e. s.53. A, Akgündüz, S. Öztürk.Y.Baş, a.g.e. s.259.

²⁴⁵ H.Fırat Diker, a.g.t. s.73.

uygun görülmüştür Döşemede iskelelerden arta kalan işe yarayacak keresteler kullanılmıştır.²⁴⁶

Ayasofya Cami'nin 3 Ağustos 1849 yılında yeniden ibadete açılmasına karşın,²⁴⁷ onarım ve bakım çalışmaları Abdülmecid'in saltanatının sonuna kadar sürdürülmüştür. Fossati, 1858-1859 yıllarında İstanbul'dan ayrılıncaya kadar, bu çalışmalara katkıda bulunmuş olmalıdır.²⁴⁸ Bu süreçte muvakkithane binasının inşaatı tamamlanmıştır. Ayrıca süren onarımlar kapsamında, 1851 yılında Ayasofya Camii ve Sultan Ahmed Camii'nin çevresi ile bazı mahallelerin kaldırılmaları, 1852 yılında imarethane fırını ve mutfağı ve 1853 yılında Sultan Ahmed ve Ayasofya Camileri'nin imarethane ve ek yapılarına gelen içme suyunun ana su yolu onarılmış ve zarar gören kurşun boruları yenilenmiştir. Muvakkithanenin bitişiğinde yer alan sıra muslukların su haznesi ile öteki eskimiş bölümlerin onarımı gerçekleştirilmiştir. Ayasofya'nın güneybatı avlusundan başlayıp Bâb-ı Hümâyûn Caddesi'ne uzanan Türbe Sokağı'nın döşeme taşları 1857 yılında onarılmış, 1857-58 yıllarında Ayasofya'nın kurşunları onarılarak yeni kurşun çatılar yapılmış ve Kasr-ı Hümâyûn avlusunun üst örtüsü yenilenmiştir.²⁴⁹

Sultan Abdülaziz (1861-1876) Dönemi'nde padişah türbeleri ile türbedar odaları onarılmış, Selim Türbesi türbedarına mahsus oda yapılmıştır. Ayasofya'da bulunan suyuollarının tamamı kapsamlı olarak ele alınmış, minareler cami imamlarına ait odalar, mahfili hümayun, camiye ait bir kapı, arşiv odası onarımı yapılan bölümlerdir. İstanbul Şehremini Ahmed Şevket Bey, cami avlusunda ve camiye bitişik bulunan abdest musluklarını kaldırarak muvakkithaneye yakın yerde yeniden inşa ettirmiş, bahçeyi çevreleyen parmaklıklar bu dönemde yaptırılmıştır.²⁵⁰

Abdülaziz döneminde yapılan düzenlemeler kapsamında medrese ve Ayasofya Vakfına ait dükkânlar yıkılmıştır. Medrese yıkıldıktan kısa bir süre sonra, Ayasofya'nın batısında, atriumun kuzeyinde yer alan ilk medresenin²⁵¹ yakınına yeniden inşa edilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) Dönemi sıvalarda onarımlar, müezzin mahfili, hünkâr mahfili, kütüphane, medrese, imam ve müezzin odalarının tamiri

²⁴⁶ H.Fırat Diker, a.g.t. s.74.

²⁴⁷ A, Akgündüz, S. Öztürk.,Y.Baş, a.g.e. s.266

²⁴⁸ Sema Doğan. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde İstanbul - Ayasofya Camii'ndeki Onarımlar ve Çalışmaları Aktaran Belgeler, Bilig, S.49 Bahar, Ankara, 2009, s.18.

²⁴⁹ Sema Doğan, a.g.m. s.18. A, Akgündüz, S. Öztürk.,Y.Baş, a.g.e. s.288-290.

²⁵⁰ A, Akgündüz, S. Öztürk.,Y.Baş, a.g.e. s.301-308.

²⁵¹ Feridun Dirimtekin, a.g.m. s.1454

yapılmıştır. Yaşanan 1894 yılı depreminde sıvalarda dökülme, payandanın birinde çatlak ve minare külahında bir taşın yerinde oynamasına ilişkin bir rapor hazırlanmış ve Mimar Valori (Valleury), Mimar Daranko (D'Aronco) ve Sultan'ın mimarı Serkiz tarafından 20.10.1894 tarihinde birinci keşif olarak imzalanmıştır.²⁵² Ancak D'Aronco bir ay sonra yeni bir keşif hazırlamış, depremde ana binanın hasar gördüğü yerlere ilişkin bilgi verdikten sonra yöntem ve onarılacak bölümler sıralanmıştır. Yapılan iki farklı keşfin ardından son olarak bir keşif daha istenmiştir. Sonuç olarak III. Murad, II. Selim ve I. Mustafa Türbesi'nin, kütüphane, şadırvan ile onarım ihtiyacı olan bölümlerin onarılması ve caminin sıva tamirlerinin yapılması kararlaştırılmıştır.²⁵³ D'Aronco şadırvan restorasyonunu ve Ayasofya narteks yönündeki yarım kubbeyi sağlamlaştırmak için onarım yapmıştır. Bu onarımlar sırasında batı kemerin iç yüzünde bulunan ve Fossatiler'in belirleyip Salzenberg tarafından incelenen mozaikler zarar görmüştür.²⁵⁴

Mehmed Reşad (1909-1918) Dönemi'nde gazetelerde çıkan Ayasofya'nın tehlikede olduğu haberlerine karşı hükümet yapılacak onarım için İtalyan Mimar Maranconi'yi İstanbul'a davet etmiş, Evkaf Fen Heyeti Reis Muavini Mimar Nihad Bey ile birlikte Ayasofya üzerinde incelemeler de bulunmuştur. Ardından İsviçreli E.J. Proupper, İngiliz Jackson, Fransız Henri Prost, Alman Cornelius Gurlitt ve Hoffman'un aralarında bir fikir birliği olmadan ayrı ayrı incelemeler yapılmış, Evkaf Heyeti Fenniye Reisi Mimar Kemaleddin Bey de bu mimarların her biri ile ayrı ayrı görüşmüş, mimarların onarıma ilişkin farklı fikirlere sahip olduğu anlaşılmıştır. Maranconi ve Henri Prost'dan ayrıca rapor istenmiş, sonuçta uygulamayı yürütmesi için Maranconi'de karar kılınmıştır. Balkan Savaşları ve ardından çıkan I. Dünya Savaşı sebebiyle uygulamaya geçilememiştir.²⁵⁵

Osmanlı'nın son dönemlerinde de yapılan incelemenin ardından **Cumhuriyet Dönemi'nin** ilk yıllarında Ayasofya Cami ile ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün hazırlamış olduğu 2370 sayılı tezkerede, İstanbul'daki Ayasofya Camii'nin kubbesini tutan payandalardan birinin oturması nedeniyle kubbenin tehlikede olduğu belirtilmiştir.

---

²⁵² H.Fırat Diker, a.g.t. s.94.

²⁵³ Detaylı bilgi için, A, Akgündüz, S. Öztürk. Y. Baş, a.g.e. ve H. Fırat Diker, a.g.t. bakılabilir.

²⁵⁴ Afife Batur; "Raimondo D'Aronco'nun İstanbul'daki Restorasyon Çalışmaları Bir Örnek Uygulama: Ayasofya Şadırvanı Restorasyonu", *Semra Ögel'e Armağan – Mimari ve Sanat Tarihi Yazıları*. İstanbul 2000, s.71. "Osmanlı Mimarı" D'Aronco 1893-1909 İstanbul Projeleri Restorasyonlar Projeler Kitaplar Sergi Kataloğu, İstanbul Araştırmaları Ens. Katalog 1, İstanbul, 2.baskı 2010 s.184,s.186, s.188.

²⁵⁵ Erdem Yücel, "Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bulunan Bazı Belgeler" *Vakıflar Dergisi*, X, Ankara, 1973, s. 219 - 228. Erdem Yücel, "Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar" *Ayasofya Yıllıkları* S.11, Ayasofya Müzesi Yayınları No.14, İstanbul, 1990, s.164.

Ancak tarihsel geçmişi nedeniyle bu konuda alınacak her hangi bir kararın sorumluluğunu Vakıflar Fen Heyeti kabul edemeyeceğini ve bu nedenle hükümetçe oluşturulacak uzman bir heyetin kubbe ile ilgili bir karar almasını teklif etmiştir. Konu Bakanlar Kurulu'nda 6 Mayıs 1925 günü görüşülerek kurul oluşturmak ve inceleme yapmak üzere Bayındırlık Bakanlığı görevlendirilmiştir. Hazırlanan rapor doğrultusunda belirlenen iş kalemleri ve bedelleri ortaya konmuş işin önemi sebebiyle Vakıflar Fen Heyeti'nce emaneten yaptırılması kararlaştırılmıştır. Yüksek Mühendis Okulu hocaları yapıya ilişkin araştırma yaparak birtakım tespitlerde bulunmuş ardından onarımlara geçilmiştir. Mimar Kemaleddin, Mühendis Mektebi öğretmenlerinden Mehmed Fikri, Ziya ve İskân Mühendislerinden Hasan Tari Beyler Ayasofya kubbesinin muayenesi ve faaliyet raporunu düzenlemişlerdir. Yapılan 1926 yılı onarımları hem iç ve dış basında önemli yer bulmuştur.²⁵⁶

Müze olmadan kısa bir süre önce Ayasofya Cami'nde yapılan önemli bir diğer çalışma da Amerikan Bizans Enstitüsü Müdürü Thomas Whittemore'un yapıdaki mozaikleri ile ilgili çalışmasıdır. Halil Ethem'in büyük desteğiyle Thomas Whittemore mozaikler ile ilgili temizleme ve açığa çıkarılmasına dair çalışma izni almış²⁵⁷ bir uzmanın gözetiminde olmak kaydıyla 7 Haziran 1931 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile çalışmasına izin verilmiştir.²⁵⁸ Whittemore ve ekibi iznin alınmasının ardında çalışmalara 2 Şubat 1932 yılında başlamıştır.²⁵⁹ Kısa bir süre sonra Ayasofya, Maarif Vekâleti Abidin Özmen'in önerisi ve Atatürk'ün isteği ile Bakanlar Kurulu'nun da 14 Kasım 1934 gün, 94041 sayılı kararı ile 1 Şubat 1935 yılından itibaren müzeye dönüştürülmüştür.²⁶⁰ Whittemore ve ekibi 1932 yılında başlamış olduğu çalışmalarıyla Fossatiler tarafından tamamen kapatılan mozaikleri yeniden gün ışığına çıkarmaya başlamış ve bu çalışma 1950'lere kadar devam etmiştir.(Fotoğraf 4.3)

Müzeye çevrildiği sırada yapı ve etrafındaki kötü görünüme ilişkin bir çalışma yapılmıştır. Yapının onarım kapsamında asli yapısını bozmamak üzere genel tamiri yürütülen mozaik çalışmaları sonrasında yapılacaktır. Ancak bu sırada yapının ihtiyacına binaen üç dış kapısı ile pencerelerinin çürük ve eksiklerinin değiştirilmesi, birinci narteksin tamir ve boyanmasıyla sergiye uygun bir hale getirilmesi, bir iki yerde

²⁵⁶ Erkin Akan, Cumhuriyet Döneminde Ayasofya, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2008, s.32.

²⁵⁷ Thomas Whittemore, *Ayasofya Mozaikleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947 s. 199

²⁵⁸ Erkin Akan, a.g.t. s.33. A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e. s.498. H.Fırat Diker, a.g.t. s.109.

²⁵⁹ A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e. s.498.

²⁶⁰ Erdem Yücel, "Ayasofya Çalışmaları...s.164.

açılmış bulunan tuğla kemerlerin kapatılması ele alınmıştır. Binaya bitişik valilik emrinde bulunan harap okul binasının camiye bitişik olan kısmı ile avlu içinde ve binanın doğusunda minareler altında bulunan dükkânların kamulaştırılması yıkılmasına karar vermiştir.

Fotoğraf 4.3 Thomas Whittemore, Amerika Bizans Enstitüsü tarafından yürütülen mozaik çalışmalar sürerken açığa çıkarılan Meryem ve Çocuk İsa mozaiği (<http://ids.lib.harvard.edu/ids/view/14949632?width=1886&height=2400&html=y> 06.06.2013)

Avlunun düzenlenerek açık müzesine dönüştürülmesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden lahit ile ambon ve sergilenmeye değer mimari parçaları, Bapsisterler ve Nuru Osmaniye Camii avlusunda yer alan kırmızı porfirden lahit ile Zeyrek Camii önündeki lahit ve mimari parçaların getirilmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı eserlerinden

de Süleymaniye'deki Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nden özellikle Osmanlı devrine ait halılar, yazılar, kitap kapları, rahle, şamdanlar gibi eserlerin taşınmasına ve orada tespitlerine sergi mekânlarının yapılmasıyla ilgili çalışma ve keşif yapılmasına, apsis bölümün Osmanlı eserlerinin sergilenmesine hazır hale getirilmesine karar verilmiştir.²⁶¹

Müzeye dönüştürülmesine ilişkin olumlu olumsuz yönde tartışmalar sürerken İstanbul Vakıflar Müdürlüğü'nden Ayasofya Müzeler Genel Müdürlüğü'ne 9 Aralık 1934 yılında devredilen Ayasofya'nın kapısına "tasnif ve tamir sonuna kadar müze kapalıdır" yazan bir levha asılmıştır.²⁶²

Ayasofya, Müzeler Genel Müdürlüğü'ne devredildikten sonra onarımlar hızlandırılmış, Ayasofya'da bulunan ve vakıflara ait olan eşyanın neredeyse tamamı kaldırılmıştır. Ayasofya'nın halılarının bir kısmı Edirne Selimiye Camii'ne gönderilmiş, mihrap, şamdanlar, minber ve mihrabın önünde yer alan birkaç halı bırakılmıştır. Giriş bileti on bir kuruş olarak belirlenen Ayasofya Müzesi, 1 Şubat 1935 yılında yerli ve yabancı ziyaretçilere açılmıştır. İlk gün müze, dört yüz yetmiş ikisi yerli ve iki yüz seksen ikisi yabancı olmak üzere toplam yedi yüz elli kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Açılışından beş gün sonra ise Atatürk müzeye gelerek incelemelerde bulunmuş, bilgi almıştır.²⁶³

Müzeye dönüştürülmesi sonrasında Whittemore ve ekibi mozaiklerle ilgili çalışmaları devam ederken, batı cephesi önünde A.M. Schneider tarafından 1935 yılında yürütülen kazılarda, üzerinde on iki havariyi temsil eden kuzu kabartmalarının işlendiği mermer bloklar bulunmuş; II.Theodosius dönemi kilisesinin girişine ait parçalar olduğu tespit etmiştir.²⁶⁴ Yapı kalıntıları bulunduğu yerde sergilenmek üzere bırakılmıştır.

Aynı yıl çok tartışmaya neden olan ve 1924 yılına kadar kullanılan Abdülaziz dönemi yapısı olan medrese yıkılmış, yapı içindeki kaligrafi levhalar yerlerinden aşağıya indirilmiş, yapının dışına çıkarılmak istenmiştir. Boyutları neticesinde yapıdan dışarıya çıkarılamamış, yıllar sonra yeniden yerine asılmışlardır. Ayasofya içindeki I.Mahmud Kütüphanesi'nin eski yerinde kalarak özelliklerinin muhafaza edilmesi ve Maarif Vekaleti İdaresi'ne bağlı kalması uygun görülmüştür. Binanın doğusunda

²⁶¹ Erkin Akan, a.g.t. s.37-38. A, Akgündüz, ,S. Öztürk.,Y.Baş, a.g.e. s.415. Erdem Yücel, "Ayasofya Çalışmaları...s.164.

²⁶² Erkin Akan, a.g.t. s.42.

²⁶³ Erkin Akan, a.g.t. s.43.

²⁶⁴ Semavi Eyice a.g.m. s.446.

minareler altında bulunan dükkânların yıkılması düşünülmüşse de yıkılmamıştır. Bilet gişesi kötü görüldüğü için bir dönem muvakkithane gişe olarak kullanılmış, kütüphanedeki kitapların taşınması gündeme gelmiş bir vakit sonra da taşınmıştır.

Fotoğraf 4.4 Nicholas V. Artamonoff, 1935, Kazı öncesinde Ayasofya avlusu (<http://atom.doaks.org/atom/index.php/sculptural-fragments-5> 28.2.2016 23.00)

Fotoğraf 4.5 Nicholas V. Artamonoff, 1939, Kazı sonrası II.Theodosius Kilisesi kalıntıları. (<http://atom.doaks.org/atom/index.php/propylaeum-2> 28.2.2016 23.00)

Ayasofya müzeye dönüştürüldükten sonra yıllar içinde hem araştırma kazıları yapılmış, hem de yapı ve eklentileri üzerinde onarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Ancak Ayasofya bugün hala kaynak olarak değerlendirilen Robert L.Van Nice tarafından çizilen proje çalışmaları dışında bütüncül olarak ele alınamamış, projelendirilmemiştir. Son dönemlerde batı cephesi projelendirilmesi tamamlanmış, diğer üç cephenin proje çalışmaları ise devam etmektedir. Birimleri ile birlikte ana bina da parça parça ihtiyaca yönelik onarımlar görmüş ve görmeye de devam etmektedir. Şadırvan, kütüphane, türbeler ve batı cephesi onarımı tamamlanırken iç mekânda naos kısımları ve galeri katında projelendirme ve onarım çalışmaları devam etmektedir. Sürekli bakım ve onarımının yapılması gereken binanın ve eklentilerinin özel olarak ayrılmış bir bütçeye ve bugüne kadar yapıya ilişkin inceleme ve araştırmaların bir araya getirilmeye ihtiyacı vardır.

4.1.1 Ayasofya Betimlerinde Tespit Edilen Değişimler ve Yeni Yapı Eklentileri

Ayasofya ve çevresinde yaşanan değişimin karşılaştırmasını 18. ve 19. yüzyılda resmedilen gravürleri kullanarak yapmak mümkündür. Bu dönemde Ayasofya'nın değişimlerinin diğer yüzyıllara nazaran okumayı kılan gerçekçi denilebilecek biçimde resmedilmesi yapı tarihini okumak açısından çok kıymetlidir. Ayasofya, içine girildiğinde cevaplayamayacağımız yığınlarca detaya ve değişime sahiptir. Söz konusu değişimler zaman zaman büyük ölçekte olsa da bazen sıvaların altında küçük, çarpıcı detaylardır.

Gravürlerden de anlaşılacağı üzere sadece Ayasofya'nın kendisinde değil, üç yönde yer alan avlularında da değişim yaşanmıştır. Son iki yüzyıl yapılaşmanın en yoğun yaşandığı dönem olmuştur. Özellikle Sultan I.Mahmud Dönemi yapılaşmanın fazlaştığı dönemdir. Yaptırılmış olduğu kütüphane, sıbyan mektebi, şadırvan ve imaret binasının eklenmesi ile Osmanlı külliye mimarisinde bulunan yapılar tamamlanmış denilebilir. Böylece Ayasofya 18. yüzyılda yeni eklentileriyle tam anlamıyla külliye hüviyetine bürünmüştür. Sultan Abdülmecid döneminde büyük restorasyon uygulaması gerçekleştirilmiş, muvakkithane yapısı eklenmiştir. Sonraki yıllarda medrese binası yeniden inşa edilmiştir. Ayasofya'nın özgün elemanları olan ve yüzyıllarca ayakta kalan çan kulesi 18.yüzyılda, atrium ise 19.yüzyılda yıkılmıştır.

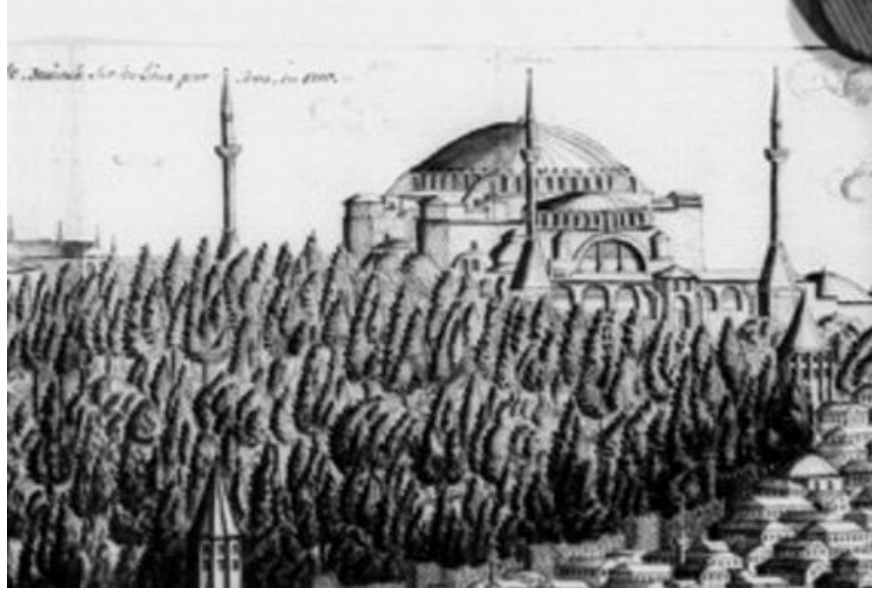
Değişimi daha iyi okumak açısından bir önceki yüzyıla ait görsellerde kullanılarak aradaki farkın algılanması amaçlanmıştır. Bu sebepten Guillaume-Joseph Grelot'un kaleme aldığı "*Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople*" adlı eserinde yer alan 1680 yılına ait Ayasofya genel görünümü verilmiş, sonra son iki yüzyıla ait gravürler kullanılmıştır. İlk olarak yapının kendisi ve çevresini gösterir gravürlerden faydalanılmışsa da her cephesine ilişkin resmedilmiş gravüre ulaşamamıştır. Ardından Ayasofya iç mekânındaki değişimler anlatılarak kanıksadığımız Ayasofya görünümünün dışında nasıl bir görünüme sahip olduğu ortaya konulmuştur. Ardından eklenen yapılara ilişkin katalog halinde bilgiler verilmeye, görsellerle desteklenmeye çalışılmıştır.

Şekil 4.7 Guillaume-Joseph Grelot, 1680, yapı etrafında hazire kısmı oluşmuş, güney batı avlusunda henüz yapılaşma mevcut değildir. Batı yönünde çan kulesi ve atrium duvarları ile bu bölümde din görevlilerine ait müştemilat binaları yer almaktadır. (Guillaume Grelot, *Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople*, Paris, En la Boutique de Pierre Rocolet. Chez la veuve de Dami en Foucau LT, Impr. & Libr. ordin. du Roy & de la Ville, au Palais en la Galerie des Prifonniers, aux Armes du Roy & de la Ville. 1680, s.142.)

Şekil 4.8 Guillaume-Joseph Grelot, 1680, Kuzeybatı yönünden bakılan Ayasofya avlusunda henüz yapılaşma mevcut değildir. Batı yönünde çan kulesi ve atrium görülmektedir. (Guillaume Grelot, *Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople* ...s.126)

Şekil 4.9 (Detay) Cornelius Loos, 1710, Ayasofya kuzeybatıdan görünümü. Batı cephesinde henüz ayakta olan uçan payandalar ve kısa süre sonra yıkılacak çan kulesi görülmektedir. (<http://collection.nationalmuseum.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&lang=en> "Topkapı Sarayı'nın görünüşü adlı eserden ayrıntı." 22.02.2016 01.35)

Şekil 4.10 Gaspare Fossati, 1847, Ayasofya onarım öncesi meydandan görünümü. Ayasofya'nın etrafındaki yapılaşma zaman zaman sorun olmuş, meydandan bakıldığında Ayasofya ve külliye'nin diğer yapılarını algınamaz hale gelmiştir. Henüz restorasyon yapılmamış ve uçan payandaları yerinde olup cephe tek ve açık renk görülmektedir. (Gaspard Fossati, Aya Sofia Constantinople as recently Restored by ... Levha 25)

Şekil 4.11 Gaspare Fossati, 1852, Ayasofya güneybatı yönünden avluya bakış. Sağ köşede I.Mahmud tarafından yaptırılan şadırvan yapısı görülmektedir. Yapının batısından devam eden kemerli ve sütunlu kısım atrium duvarıdır. Etrafındaki yapılar ise cami görevlilerine ait olmalıdır.(Gaspard Fossati, Aya Sofia Constantinople as recently Restored by..Levha 15)

Şekil 4.12 Gaspare Fossati, 1852, Ayasofya batı cephesinin görünümü. Bu bölüm yapının atrium kısmıdır. Yapı camiye dönüştükten sonra abdest alınan kısım olarak kullanılmış, gayrimüslimlerin girilmesine izin verilmemiştir. 18. yüzyıl gravürlerinde görülen çan kulesi kaldırılmıştır. (Gaspard Fossati, Aya Sofia Constantinople as recently Restored by... Levha 16)

Şekil 4.13 Sanatçısı bilinmiyor, 1830 Ayasofya doğu cephesi henüz onarım öncesi, cephe tek renkli, Sultan I. Mahmud tarafından yenilenen Hünkâr mahfili giriş cephesinin görünümü. (<http://collections.vam.ac.uk/item/O153692/haghia-sophia-watercolour-unknown/> 12.01.2016.)

Şekil 4.14 Gaspare Fossati, 1852, Bab-ı Hümayun'dan Ayasofya kuzeydoğu cephesine bakılmaktadır. Mahfil kapısının cephesi değişmiş, kapı ortaya alınarak iki yanına pencere yerleştirilmiştir. Kapı üstünde hünkara ait tuğra ve kitabe yerleştirilmiştir.(Gaspard Fossati, Aya Sofia Constantinople as recently Restored by ... Levha 17)

Şekil 4.15 Cornelius Loos, 1710, Ayasofya iç mekan mihrap yönüne bakış. (<http://collection.nationalmuseum.se> 23.2.2016/01.02)

Cornelius Loos, 1710'lu yıllarda İstanbul'da bulunmuş bu sırada Atmeydanı, Topkapı Sarayı ve şehrin Haliç'e bakan cephesi ile Ayasofya'yı resmetmiştir. Şekil 4.15 verilen betimlemede Ayasofya'nın ana kubbesinde hiçbir kitabe ve mozaik bezeme görülmemektedir. Oysaki Sultan I.Ahmed döneminde kubbede yazının bulunduğunu dönemin seyyahları tarafından yazılmıştır. Yapıda, Sultan İbrahim veya Sultan IV. Murad döneminde Teknecizade İbrahim Efendi'nin celi sülüs hat ile yazılmış dikdörtgen çerçeveli levhaları ise görülmektedir. Yine mihrapta pencere kemerleri arasında dairevi levhaların içinde yazılı kitabeler bulunmaktadır. Mihrabın yarım kubbesi ve kemeri ile payanda yüzeyinde mozaikler görülmektedir.

Şekil 4.16 Cornelius Loos, 1710, Ayasofya iç mekan mihrap yönüne bakış. (<http://collection.nationalmuseum.se> 23.2.2016/01.02)

Mihrabın sol yanında yer alan hünkâr mahfili henüz niş biçimindedir ve üstünde küçük bir çıkıntı resmedilmiştir. Sultan III.Murad Dönemi'ne tarihlenen hünkar mahfili, 1728 yılında Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından genişletilerek dışa taşkın hale getirilmiştir. Sultan I. Mahmud döneminde ise genişletilerek bir de hünkar kasrı eklenmiştir. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde ise yeniden yaptırılmıştır. Mahfilin hemen arkasında yer alan koridorda ise top kandiller yer almaktadır. Kuzey ve güney duvarının görüldüğü betimlemede pencerelerin etraflarının Osmanlı erken dönem uygulaması olan sövelerinin kesme taşla örüldüğü görülmektedir. Kuzey tympanium duvarında süren mevcut projelendirme ve uygulama çalışmaları sırasında yapılan raspa sonucunda bu gravürde yer alan detaya ulaşılmıştır.

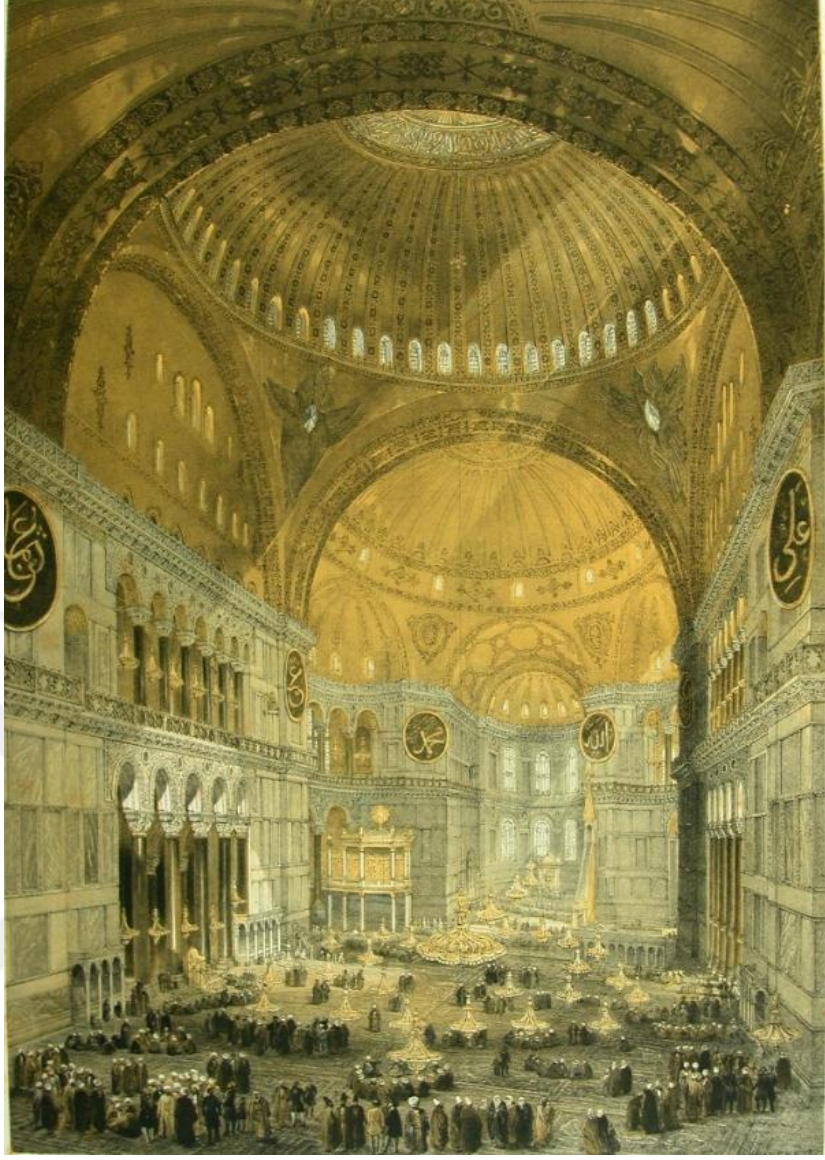
Şekil 4.17 İgnatius Mouradzea D'Ohsson, 1787, Ayasofya iç mekânın mihrap yönüne bakış. (Fatma Canpolat (ed.) İmparatorluğun Meşalesi, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve İgnatius Mouradzea D'Ohsson, YKY, İstanbul, 2002, s.151)

Ana kubbe ile mihrap önü yarım kubbe üzerinde yer alan kitabeler, Cornelius Loos'a ait 1710 tarihli gravürde (Şekil 4.15) görülmezken İgnatius Mouradzea D'Ohsson tarafından resmedilmiştir. Ayrıca hünkâr mahfili değiştirilerek şahnişin biçimine dönüşmüştür. Yarım kubbe kemerleri, güney ve kuzey kemerleri ile pencere etrafı iki renkli olarak boyanmıştır. Doğu kemerinde Loos'un gravüründe görülen mozaik betimlemeler artık görülmemektedir.

Şekil 4.18 Gaspare Fossati, 1852, Restorasyon öncesi ve sonrası Ayasofya iç mekanın görünümü.(Gaspard Fossati, Aya Sofia Constantinople as recently Restored by... Levha 24)

Ayasofya'nın iç mekanının restorasyon öncesi durumunu gösteren betimlemede daha önce D'Ohsson'un 1787 yılında resmettiğinden farklı olarak III.Ahmed tarafından yaptırılan, kubbeden aşağıya sarkan kandillik görülmektedir. Yarım kubbede yer alan kitabeyi bu betimde de görmekteyiz. Loos'un Ayasofya'yı titizlikle resmettiği göz önüne alınırsa yarım kubbe gibi göze çarpan bir alanda kaleme alınan kitabenin gravürde işlememesinin nedeni kitabenin 1710 yılından sonra yaptırılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Şekil 4.19 Gaspare Fossati, 1852, Restorasyon sonrası Ayasofya iç mekanın görünümü. (Gaspard Fossati, Aya Sofia Constantinople as recently Restored by... Levha 3)

Onarımın tamamlandığını gösteren betimlemede ise yapı artık farklı bir bezeme programı ile ele alınmış, aydınlatma, levhalar ve hünkâr mahfili tamamen değişmiştir. Ayrıca kuzey ve güney tympanium duvarında bulunan pencereler küçültülmüş, kesme taşla örülen sövesi sıvanarak kapanmıştır. Payanda üzerinde bulunan seraphim ve kerubimlerin yüzleri kapatılmıştır. Yarım kubbedeki kitabe büyük ihtimalle oluşturmuş oldukları bezeme tasarımının bütünlüğünü kaybetmemek adına kapatılmış ya da üstü sıvanarak örtülmüştür.

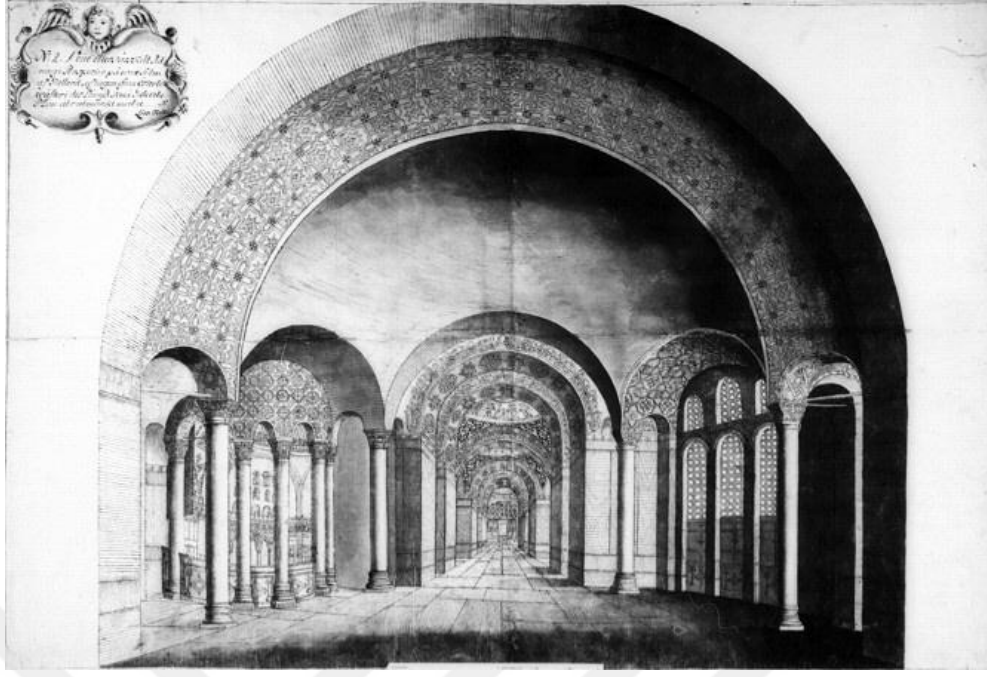

Şekil 4.20 Cornelius Loos, 1711, Ayasofya güney galeride doğudan batıya bakış. Onarımdan yaklaşık 140 yıl önce Loos tarafından resmedilen güney galeri katı orta bölümünün doğu tonozunda madalyon içinde Pantokrator İsa ile Kherub ve Seraph betimlendiği görülmektedir. (<http://collection.nationalmuseum.se/23.2.2016/01.02>)

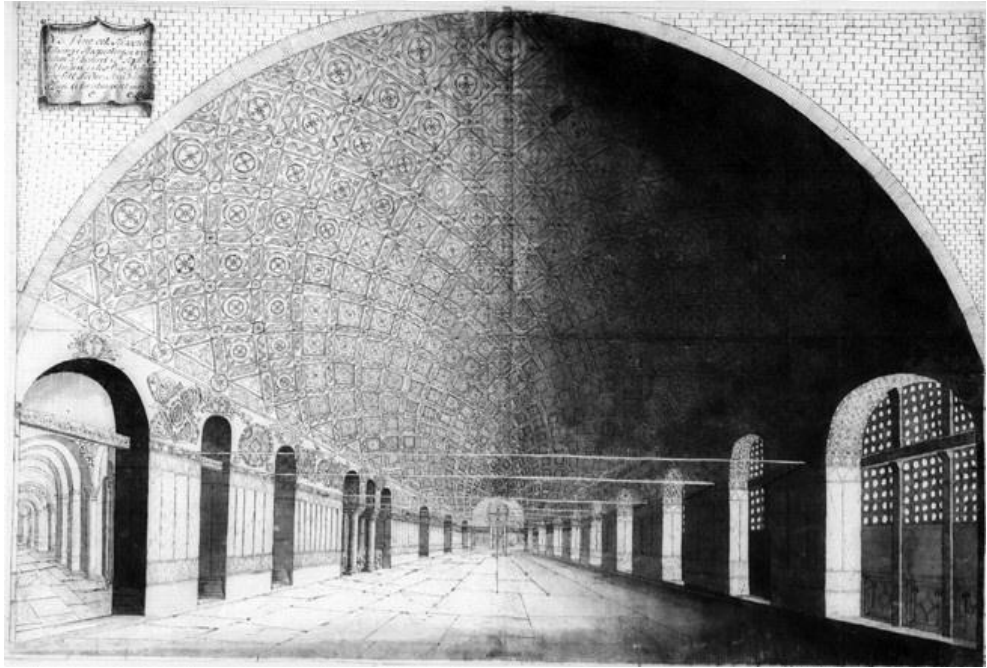

Şekil 4.21 Gaspard Fossati, 1852, Ayasofya güney galeride batıdan doğuya bakış. Fossatiler mozaikle ilgili çizimler yapmışlarsa da mozaiklerin bulunduğu tarih ve resimlerin tarihi bulunmamaktadır.²⁶⁵ Onarımda galeri katının tamamı sıvanarak kalemişi ile bezenmiştir. Ana mekâna bakan sütunların taşıdığı duvar yüzeyindeki bezemlere ise dokunulmamış aynen sergilenmiştir. (Gaspard Fossati, Aya Sofia Constantinople as recently Restored by... Levha 13)

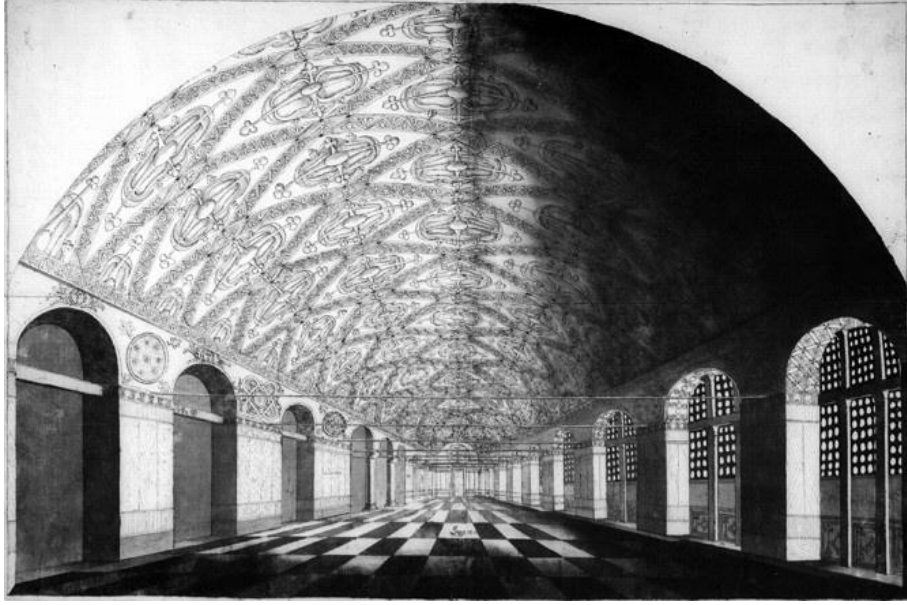
²⁶⁵ Sema Doğan, a.g.e. s.86.

Şekil 4.22 Cornelius Loos, 1712, Ayasofya kuzey galeride doğudan batıya bakış. (<http://collection.nationalmuseum.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=37985&viewType=detailView> 23.2.2016)

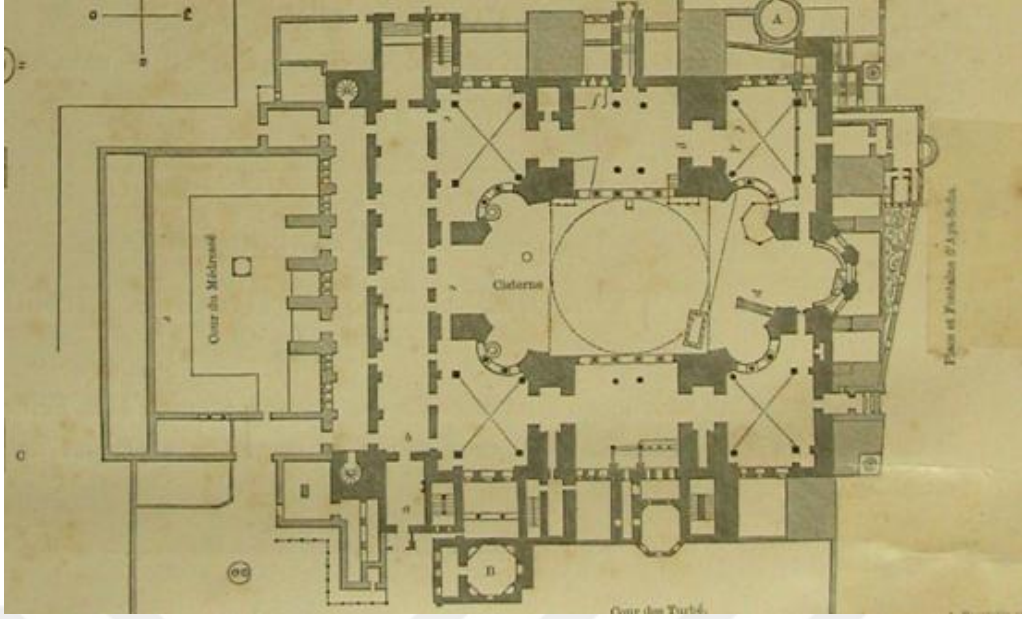
Şekil 4.23 Cornelius Loos, 1711, Ayasofya batı galeri için çizdiği iki betimden biridir. Fossati onarımdan sonra yeniden bezediği galeri katında da benzer düzenleme görülmektedir. (<http://collection.nationalmuseum.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=61093&viewType=detailView> 23.2.2016)

Şekil 4.24 Cornelius Loos, 1711, Ayasofya batı galeri için çizdiği iki betimden biridir. Fossati onarımdan sonra yeniden bezediği galeri katında da benzer düzenleme görülmektedir. (<http://collection.nationalmuseum.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=61148&viewType=detailView> 23.2.2016)

Şekil 4.25 Gaspare Fossati, 1852, batı galeriyi kuzeyden, güneye bakış. Onarım sonrasında geometrik ve bitkisel motifli kalemşi ile bezenen yüzeyler görülmektedir. Loos'un gravüründe görülen bezeme detaylarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tonz üstünde yer alan kasetlemeler ile kemerler üstünde yer alan bitkisel motifler birbirine benzemektedir. (Aya Sofia Constantinople as recently Restored by... Levha 13).

Şekil 4.26 Gaspare Fossati, 1852, Ayasofya genel planında atrium duvarları (Gaspare Fossati, 1852, *Aya Sofia Constantinople as recently Restored by...* s.6.).

Fotoğraf 4.6 1850-60, Ayasofya Şadırvanı ve geride atrium. Semavi Eyice, *Ayasofya*, C.3, YKY, İstanbul, 1986, s.41.)

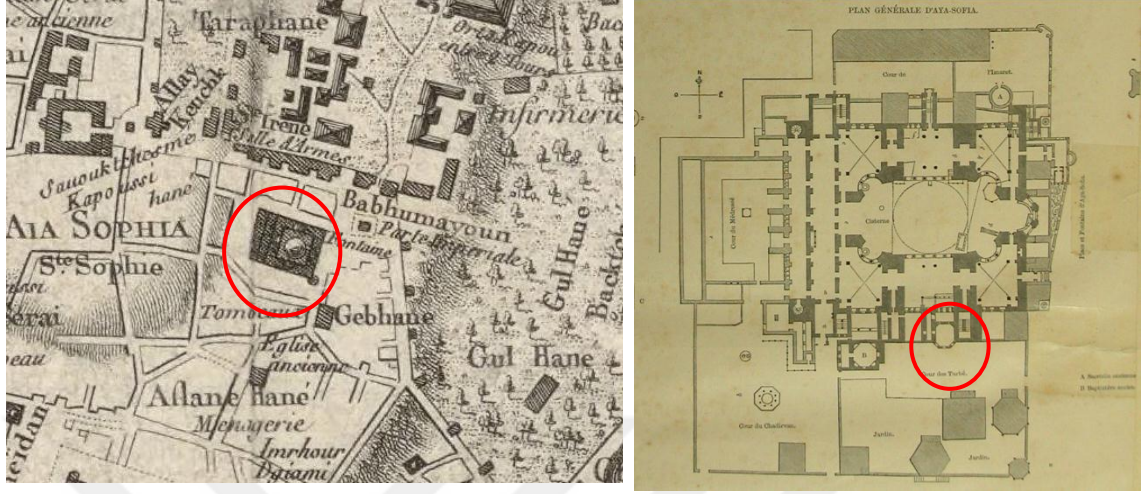
Gravürler ile planlarda çizilen ve bazı fotoğraflarda duvarın sadece küçük bir kısmı görülmektedir. Batı cephesinde yapılan 1935 yılı kazı çalışmaları sırasında sınırları belirlenmiştir. Avlu 47,6 m uzunluğunda 32,5 m genişliğinde olup, dört köşede kalın payandeler, aralarda ise sütunlardan oluşmaktadır.²⁶⁶ Mansel, atrium duvarlarının 1873 yılına yıkıldığını belirtmişse de Ayasofya Medresesi'nin de yıkılmasına neden olan cadde ve sokak düzenlemeleri ile büyük eserlerin etrafının açılması çalışmaları sırasında 1869 yılında yıkılmış olmalıdır.

²⁶⁶ Arif Müfid Mansel, *Ayasofya*, İslam Ansiklopedisi, C.2, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s.54.

4.1.2 Sultan I.Mahmud Kütüphanesi

Konum: Ayasofya iç mekânda, güney nef üzerinde iki payanda arasında yerleştirilen kütüphane binasının hazine-i kütüb kısmı hazire bölümünde yapı dışına inşa edilmiştir.

Harita 4.1 Kauffer,1776, İstanbul Haritası **Şekil 4.26** G.Fossati 1852, Ayasofya Planı

Tarihçe: Sultan I.Mahmud tarafından yaptırılan kütüphanenin mimarının kim olduğu kesin olarak bilinmemesine karşılık h.1155/? tarihine kadar hassa baş mimarı olan Kayserili Hacı Mehmed Ağa'nın olduğu düşünülebilir.²⁶⁷

"Kütüphanenin vakfiyesi Ocak 1740 hazırlanmış ve kitapların bir kısmı aynı yılın şaban ayında temin edilmişse de açılış merasimi ancak 21 Nisan 1740 (24 Muharrem 1153) tarihinde yapılmıştır."²⁶⁸ Sultan I. Mahmud'un da katıldığı açılış merasiminde Buhar-i Şerif hatmedilmiş, duası okunmuş, kütüphane müfessir ve muhaddisleri tarafından birer açılış dersi verilmiş, vaazın ardından dua ile merasim son bulmuştur. Sultan I. Mahmud, kütüphane görevlilerine hediyeler vermiştir.²⁶⁹ Şair Zeynî tarafından söylenmiş olan inşa kitabesi, hazine-i kütübe giriş kapısının iç tarafına bakan kemer aynasında Sultan I. Mahmud'un tuğrasının üst tarafında yer almaktadır.

Görenler tarh-ı matbû'un didiler Zeyniyâ Tarih

Bu nev dârü'l-kütüb icâd-ı sultân-ı cihân-ârâ (1152/1740)²⁷⁰

Kütüphane açılışının ardından saray ve devlet görevlileri tarafından kütüphaneye kitap bağışları olmuştur. Tarihçi Subhî'ye göre kütüphanenin kuruluşundaki kitap sayısı

²⁶⁷ Ayşe Yetişkin Kubilay, *XVIII. ve XIX.Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mayıs, 1998, İstanbul, s.153

²⁶⁸ İsmail E Erünsal, *Türk Kütüphaneler Tarihi*, II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını:22, Ankara 1988, s. 88

²⁶⁹ İsmail E.Erünsal, a.g.e,s.88. A, Akgündüz, ,S. Öztürk.,Y.Baş,a.g.e, s.214.

²⁷⁰ Ayvansarayi, a.g.e. s.42

4.000 adet olup, dönemine göre oldukça büyük bir rakamdır. Subhî, ayrıca açılış öncesi hazırlıkları sırasında, kütüphanenin som suma yastıklarla döşendiğini ve her tarafa perdeler çekildiğinden, Toderini ise, yerlerin camilerdeki gibi döşendiğinden söz etmektedir.²⁷¹ Sultan I. Mahmud kütüphaneyi açılış sonrasında da ziyaretlerde bulunmuş, görevlilere hediyeler vermiştir. Kütüphane kataloğunda I. Mahmud tarafından kütüphanenin kurulmasına ilişkin bir girişi, Haremeyn Müfettişi, Anadolu ile Rumeli Kazaskerleri'nin tasdik ve mühürleri vardır.²⁷² Kütüphane açılışı yalnızca devlet erkânı arasında önemsenmemiş, halk tarafından da benimsenmiştir. Kütüphanenin tezyinatı ile ilgili bir de destan yazılmıştır.

Âl-i Osman 'nın şevketi, Yoktur nazir-i devleti

Dört köşede medh okunur, Kütübhanе 'nin zineti

Zineti dehre saldı fer, Vasfa sezadır serteser

Ayasofya Camii 'nde, Eyledi bir âli eser

Muvaffak eyledi Allah, Hayrolur makbul inşaallah

Seyredip kütübhaneyi, Her gören dedi maşallah²⁷³

Kütüphaneye yapılan ek vakfiyelerle personel sayısı ve ücretler arttırılmıştır. Kütüphanede günlük beş akçeye çalışacak bir buhûrî ile kullanacağı buhur için de beş akçe baha-yı buhur tayin edilmiştir. Farklı kütüphanelerde önceden başlayan “kütüphanede öğretim” bir süre sonra bu kütüphanede de başlamış ve düzenli bir hale getirilmiştir. Kütüphaneye atanan dersiam, muhaddis ve şeyhü'l-kurranın öğrencilere vereceği dersler vakfiyede önceden düzenlenmiş, derslere devam eden öğrencilere ise vakfiyede ücret tayin edilmiştir. Kütüphanede ilm-i feraiz, hadis, ulûm-ı nafia, ilm-i kıraat dersleri okutulmuştur. Kütüphanede öğrenci sayısı II. Mahmud Dönemi'nde 30 olup, öğrenciler belli miktarda ücret almaya devam etmişlerdir.²⁷⁴

Kütüphane, 1777 yılında imaret ile birlikte onarım görmüş ve 4920 kuruşluk bir harcama yapılmıştır. Sultan II.Abdülhamid Dönemi'nde kütüphane, II.Selim ve III.Murad Türbe yapılarının çinileri ve tamiratına ilişkin rapor 1883 yılında sadrazam tarafından hazırlanmıştır. Sultan'a sunulan raporda 104.143 kuruşluk yekun tutan harcamanın, 1883 yılı bütçesinden karşılanacağı, Suphi Paşa tarafından tavsiye edilen

²⁷¹ Aktaran, Ayşe Yetişkin Kubilay, a.g.t. s.153.

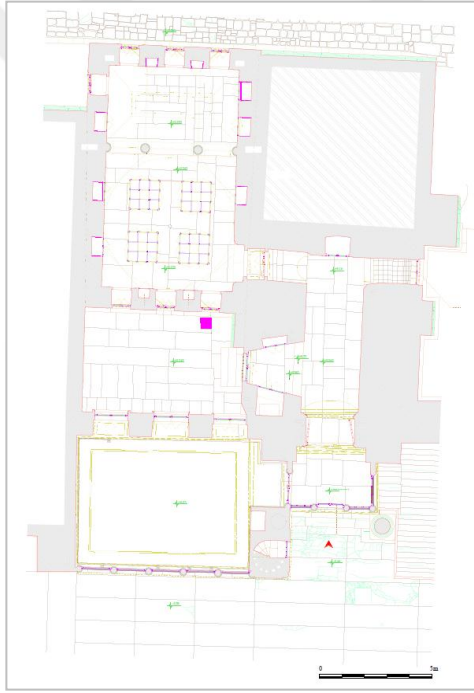
²⁷² İsmail E.Erünsal, a.g.e. s.88.

²⁷³ İsmail E.Erünsal, a.g.e. s. 88.

²⁷⁴ İsmail E.Erünsal, a.g.e. s.90.

ve muhtemelen Fransız Mimar Mösyö Derüni tarafından yapılacağı belirtilmiştir. Mösyö Deruni tarafından kütüphanenin çinileri ve dolapları tamir edilmiş, bir kısmı yenilenmiştir. Onarımına ek olarak 1884 Nisan ayında 1261 kuruşluk harcama yapılmıştır. Bunun dışında kütüphane, türbeler ve diğer bazı mahallerin tamiratı gerekmiş; 1896 yılında emanet yöntemi ile 36224 kuruş harcanarak tamiratları yapılmıştır. Kütüphanenin 1906 yılında da önemli onarımlar geçirdiği kaynaklarda geçmekle birlikte onarıma ilişkin detay bulunmamaktadır.²⁷⁵

Mimari Özellikleri: Kütüphane küçük bir giriş, okuma odası, ışık taşılığı ve hazine-i kütüb ve bu birimleri birbirine bağlayan bir koridordan oluşmaktadır. (Şekil 4.27) Yapıyı, Ayasofya iç mekândan giriş cephesi boyunca devam eden altın yaldızlı pirinç şebeke ayırmaktadır. (Fotoğraf 4.7)

Şekil 4.27 Kütüphane kat planı

Fotoğraf 4.7 Kütüphane giriş cephesi (R.Ousterhout, N. Başgelen, *Tarihi Kartlarda Yaşayan İstanbul Osmanlı Öncesi Anıtları*, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul, 2005, s.53 F.20)

Giriş holü, enine dikdörtgen küçük bir mekân olup üstü alemlerle sonlanan aynalı tonozla örtülüdür. Giriş holü ile birlikte okuma odasının Ayasofya iç mekâna bakan cephesi pirinç şebekelidir. Şebekeler, mukarnas başlıklı sütunlarla birbirinden ayrılmış,

²⁷⁵ A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e, s.316. H.Fırat Diker, a.g.t. s.64,90,101, Ayşe Yetişkin Kubilay, a.g.t, s.159-160, Semavi Eyice, "Ayasofya Kütüphanesi", *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1991 s. 214.

kemerli, barok bezemeli, altınla tombaklanmış²⁷⁶ panolardan oluşmaktadır. Ana giriş kapısı iki bronz pano arasında iki kanatlı ve aynı sanatla işlenmiş pirinç şebekenin devamı niteliğindedir. Kapıda "Ya Fettah"²⁷⁷ yazılı iki tokmak bulunur. Giriş kapısının sağında okuma salonuna, karşısında Ayasofya özgün mermer söveli kapısı ve kapı üstünde mermere işlenmiş celis sülüs hatla "Kelime-i Şehadet" yazılı kitabe bulunmaktadır. Mekânın duvar yüzeyleri mermer kaplı olup, orijinal çini bordürlerle bezenmiştir.

Dikdörtgen planlı okuma salonu Ayasofya'nın güney nefi üzerinde konumlandırılmıştır. Pirinç şebekeli cephesi ile Ayasofya'nın ana mekânına, şebekenin karşısında yer alan cephesi Ayasofya'nın özgün duvar ve pencerelerinden oluşmaktadır. Mekânın özgün duvarları mermer ve üstünde 17. yüzyıl çinileri ile kaplanmıştır. Duvarın merkezine somakiden I. Mahmud tuğrası dikkat çekicidir. Üstünde iki ayrı çini kitabe yer almaktadır. Giriş kapısının solunda fildişi ve sedef kakmalı kapaklı bir niş²⁷⁸ ve devamında mermer taklidi bir duvar yüzeyi vardır. Nişin gerisinde ise Ayasofya'nın sütunlarından biri yer almaktadır. Odanın üstü ahşap düz kaset tavanla, üst örtüsü ise düz ahşap döşeme ile kaplanarak etrafı ahşap bir korkulukla çevrilerek mahfil olarak kullanılmak üzere düzenlenmiştir. Bu bölüme okuma salonu dışında, batı cephesinde bulunan küçük bir kapıdan ulaşılmaktadır.

Tonozla örtülü koridor "L" biçimindedir. Koridordan ışık taşılığına ulaşılmaktadır. Bu taşlık bir dönem kütüphanenin kömür deposu olarak kullanılmıştır.²⁷⁹ Koridorun sonunda sağ tarafta pencere açıklığı, sol tarafta ise hazine-i kütüb kısmına ait giriş kapsı mevcuttur. Koridor duvar yüzeyleri iri rozetler, çintemani, çin bulutu gibi soyut motifler ile şakayık ve kıvrık dallardan oluşan motifli çinilerle kaplanmıştır. Ayrıca koridorda yer alan bahar dalı kompozisyonlu 16.yüzyıl pano döneminin en güzel örneklerindedir. Kütüphanede 16., 17., 18. ve 19. yüzyıllara ait İznik, Kütahya, Tekfur Sarayı çinileri birlikte kullanılmıştır. Yıllar içinde yapılan onarımlar sırasında aralarına 16. yüzyıl taklidi Fransız fayansları da eklenmiştir.

Hazine-i kütüb bölümü kütüphanenin diğer bölümlerinden farklı olarak Ayasofya dışında bağımsız olarak iki payanda arasına kesme taştan inşa edilmiştir.

²⁷⁶ Özgününde tombaklı olduğu tespit edilen şebekeler yapılan son restorasyonla altınla varaklanmıştır.

²⁷⁷ Ya Fettah; Allah'ın isimlerinden, kullarının her türlü güçlük ve sıkıntılarının açan, kolaylaştıran manasına gelmektedir.

²⁷⁸ Neriman Malkoç(1956) bu dolap içinde kitapların Dewy sistemine göre tasnif edilmiş fişlerini saklayan katalog çekmeceleri olduğundan bahsetmektedir.

²⁷⁹ Mamud Özlü, "Ayasofya Kütübhanesi", İstanbul Ansiklopedisi, Neşriyat Kollektif Şti. İstanbul, 1960, s.1483.

Hazine-i kütüb kısmına üzerinde mermere işlenmiş celî sülüs "*Besmele*" kitabesi bulunan bir kapıdan girilmektedir. İç kısımda ise I. Mahmud'un tuğrası ile üstünde ise on dört beyitlik Arapça inşa kitabesi bulunmaktadır. Bir kartuşun içinde hattat imza satırı bulunmakta, h. 1153 tarihli kitabede İsmail²⁸⁰ adı geçmektedir.

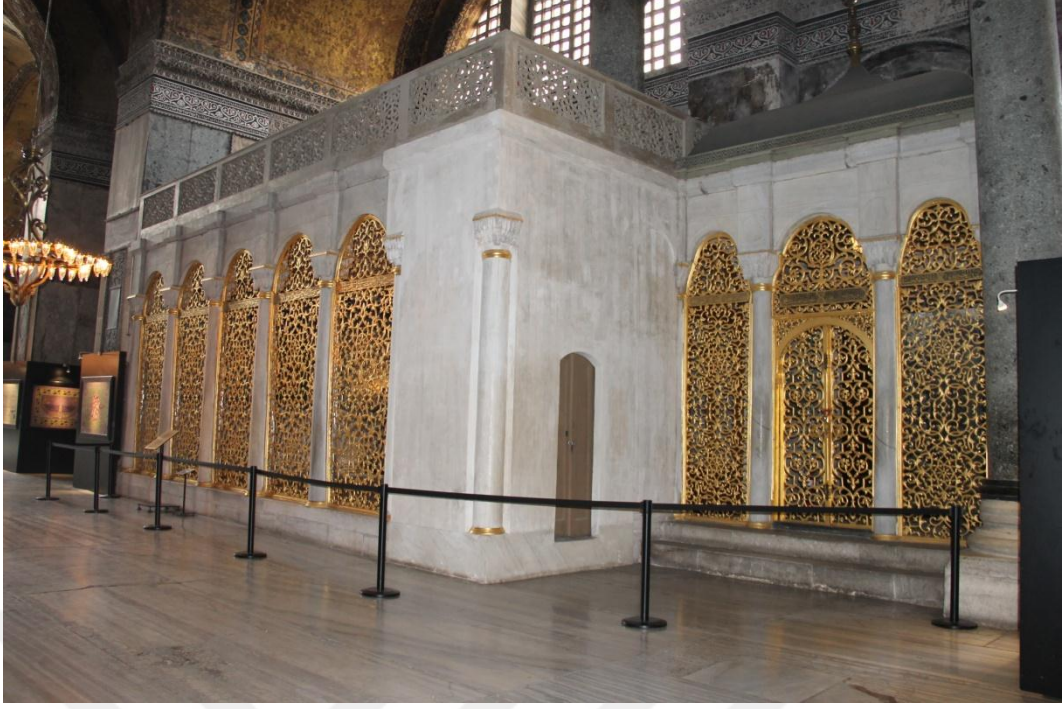
Demir kanatlı kapı ile girilen hazine-i kütüb bölümü, kubbeli bir kare mekân ile mermer sütun ve kemerlerle ayrılan dikdörtgen bir bölümden oluşmaktadır. Kare sekizgen kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür. Kasnakta mermer üzerine işlenmiş celî sülüs ile Fâtır Sûresi'nin 35/29-35. âyetleri yazılıdır. Kuşağın hattat imzası bulunmamakla birlikte, I.Mahmud dönemi yapısı olan Ayasofya Şadırvanı celî sülüs yazılarının hattatı, Baltacızâde Mustafa Paşa olduğu kayıtlıdır.²⁸¹ Bütün hazine-i kütübü dolaşan diğer bir kitabe kuşağı da kırmızı zemin üzerine paftalar halinde celi ta'lik yazı kuşağıdır. Kare mekânı örten kubbe alçı malakariler ile bezenmiş, altı adet zarif alçı içlik pencere ile yerleştirilmiştir. Kubbenin kör cepheleri boş bırakılmamış sağır alçı içlik pencere yapılarak pencere düzeni devam ettirilmiştir. Kare mekânın ışık taşılığına bakan cephesinde altlı-üstlü toplam altı pencere ile aydınlanmaktadır.

Dikdörtgen bölüm, kare mekândan ikisi duvarda ikisi serbest olmak üzere, mukarnas başlıklı, zarif dört sütun ve sütunlara oturan yuvarlak kemerlerle ayrılmıştır. Zemin bir basamak kadar yüksek tutulmuş ve üstü malakari bezemeli aynalı tonozla örtülmüştür. Cephede altlı-üstlü altı pencere ve yan cephede ise iki pencere ile aydınlanmaktadır.

Kubbenin tam altına kitaplık yerleştirilmiştir. Kübik forma sahip kitaplık dönemin çizgisinde zarif bir işçilikle ele alınmıştır. Kare taban üzerine oturan kitaplık, tabanın dört köşesine oturan, dört kare prizma biçimindedir. Kitaplık üstte dört köşede de ahşap, tel kafesli sekizgen formlu bulan kubbe ile örtülmüştür. Kubbelere altın varaklı alemle son bulmaktadır. Kitaplığın dıştan çepeçevre dolaşan lento üzerinde ve içte kağıt üzerinde bulunan yazı yer almaktadır. Dışta dolaşan yazı kırmızı zemin üzerine altınla yazılmıştır. Kitaplığın menteşeleri, ters lale biçimindeki tutamakları ile anahtarlıkları pirinçten olup zarif bir işçilikle işlenmiştir. Hazine-i kütüb bölümünün tüm duvar yüzeyi ile pencere ve niş içleri çinilerle kaplanmıştır. Bu bölümdeki çiniler 16. yüzyıl İznik çinileri olup yapılan onarımlar sırasında aralarına Fransız fayansları takılmıştır.

²⁸⁰ (İsmail Refik b. Eş-Seyh Mustafa Şefik) adı geçmektedir. Süleyman Berk, "*Ayasofya Kitabeleri ve Hatları*", Vakıflar Dergisi, 2006 Vakıf Medeniyeti Özel Sayısı, s.66.

²⁸¹ Semavi Eyice, a.g.m, s.214, Süleyman Berk, "*Ayasofya Kitabeleri ve Hatları*", Vakıflar Dergisi, 2006 Vakıf Medeniyeti, Özel Sayısı, 2006 s.67.

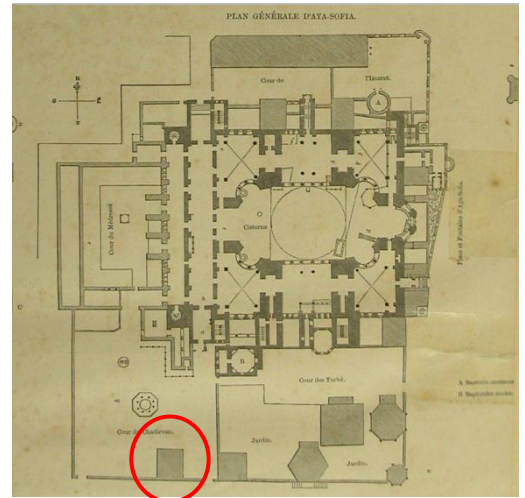

Fotoğraf 4.8 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Ayasofya I.Mahmud Kütüphanesi'nin Ayasofya içinden görünümü.

Yapı Ayasofya içine daha sonradan eklenmesine rağmen, yapıda aykırı durmamıştır. Bu durumu sağlayan temel neden boyutlarının abartıdan uzak, gayet ölçülü olarak ele alınması, tasarımında duvar yerine, Ayasofya'nın ışıltılı mozaiklerine göz kırpan, pirinç şebekelerinin tercih edilmesidir.(Fotoğraf 4.8)

4.1.3 Sıbyan Mektebi

Konum: Ayasofya güneybatı yönünde bahçe duvarı sınırında konumlandırılmıştır. Bugün ziyaretçi kapısının bulunduğu yerde sağ tarafta bulunan yapıdır.

Harita 4.1 Kauffer,1776, İstanbul Haritası **Şekil 4.26** G. Fossati 1852, Ayasofya Planı

Tarihçe: Sultan I. Mahmud tarafından 1740/1742 yılında inşa ettirilmiştir. Yapının inşa kitabesi mevcut değildir. Cornelius Gurlitt'in 1907 yılına ait Ayasofya ve külliyesinin vaziyet planında bu birimi kahvehane olarak göstermiştir.²⁸² Cumhuriyetin (1923-1928) ilk yıllarında düzenlenen Vakıf Mektepleri listesinde (Mekatib-i Vakfiye Cedveli) o tarihlerde bu binanın imama tahsil edildiğini belirtilmiştir.²⁸³ Caminin müzeye çevrilmesinin ardından mekteb büro olarak kullanılmış, daha sonraları üst katı "dönemin Bakanı'nın şifai emriyle müdür lojmanı olarak kullanılacağı İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'ne Ayasofya Müzesi Müdürlüğü tarafından yazıyla 15.7.1980 tarihinde bildirilmiştir."²⁸⁴ Lojmana dönüştürülürken yeni odalar, bölümler oluşturulmuş, son yıllarda bu bölümler temizlenerek özgün planına kavuşmuştur.

Fotoğraf 4.9 B.Kargopoulo, 19.yy, Dışa açık cephesi ile Sıbyan Mektebi (*Sultan II.Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları*, Hakan Yılmaz (ed.) İBB Kültür A.Ş. Yay.İstanbul, 2008, s.233)

Mimari Özellikleri: Fevkani olan yapı kesme taş ve tuğla sıralı küçük bir yapıdır. Zemin katı iki bölümlüdür. İki kemerli dışa açık bölümün yapılış amacı bilinmemekle birlikte, yukarıda bahsi geçtiği gibi kahvehane olarak kullanıldığı zaman düzenlenmiş olmalıdır.(Fotoğraf 4.9)

²⁸²Cornelius Gurlitt, İstanbul Mimari Sanatı, çev.Rezzan Kızıltan, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmet Vakfı, Ankara 1999.Levhalar kısmı, s.XXVII

²⁸³Semavi Eyice."Ayasofya Sıbyan Mektebi",*DBİA*,C.I,TTV, İstanbul, 1993, s.463.

²⁸⁴ H.Fırat Diker, a.g.t, s.156.

Fotoğraf 4.9 Encümen Arşivi, 1937, Sıbyan Mektebi görünüşü.

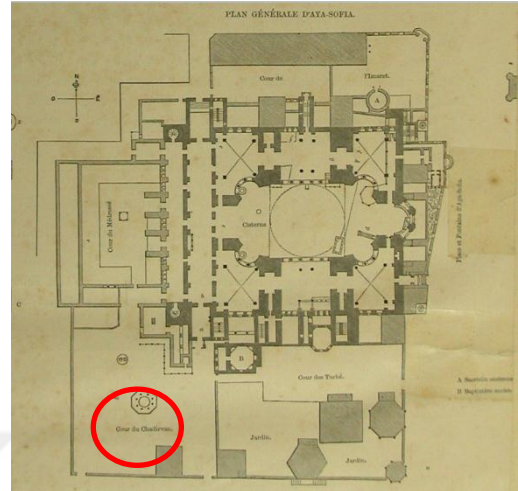
Fotoğraf 4.11 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Sıbyan Mektebi mevcut durumu.

Zemin katın yarısı, iki kemerle dışarı açılan bir mekân biçiminde iken diğer yarısının hizmetli odası olduğu düşünülmektedir. Taş merdivenle ulaşılan üst katta dersane ve muallim odası olmak üzere iki bölüm yer almaktadır. Dersane odası kare planlı olup kubbe örtülüdür. Dersane, üç cephede açılan dikdörtgen söveli üçer penceresi ve kubbe kasnağındaki pencereleriyle aydınlık bir mekândır. Giriş merdiveninin yanındaki, üzeri ayna tonozla örtülü küçük oda ise ders veren hocaya aittir. Merdivene komşu olan duvarda ocak bulunmaktadır. Yapı, bugün müze ofisi olarak kullanılmaktadır.

4.1.4 Sultan I.Mahmud Şadırvanı

Konum: Ayasofya bahçesinde güneybatı yönünde sıbyan mektebine yakın bir konumda yer almaktadır.

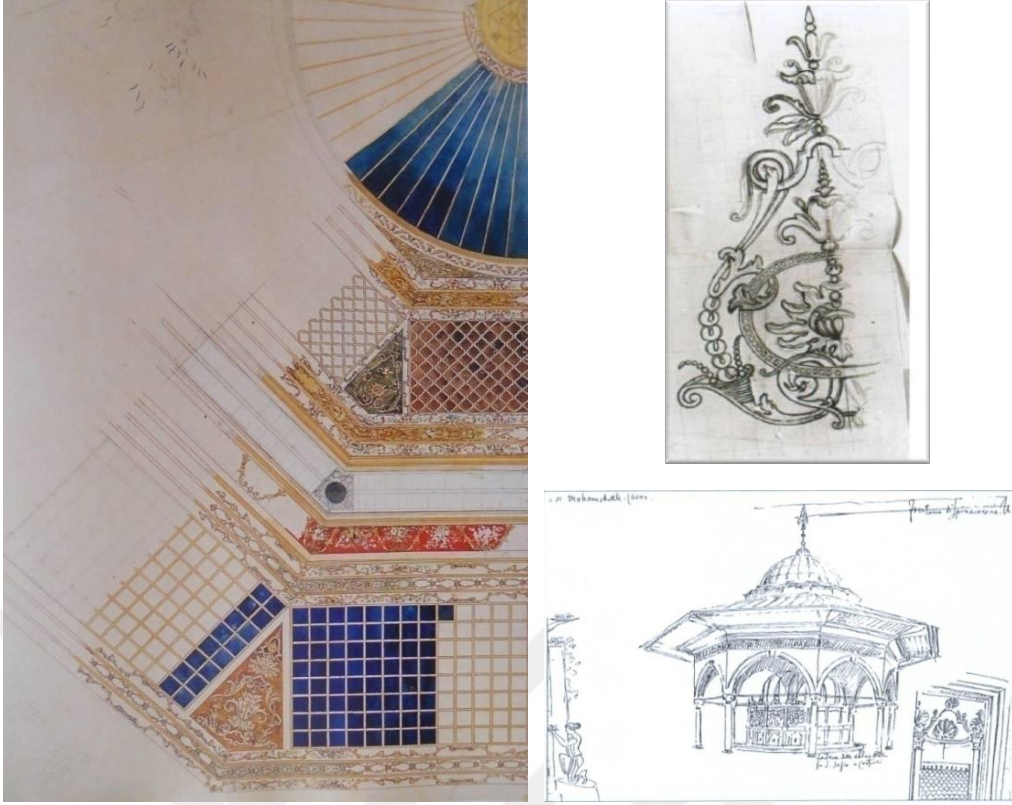
Harita 4.1 Kauffer,1776, İstanbul Haritası **Şekil 4.26** G. Fossati 1852, Ayasofya Planı

Tarihçe: Sultan I.Mahmud tarafından 1740 yılında yaptırılmıştır. Şadırvan, yıllar içinde çeşitli bakım ve onarımlar görmüş; 1824 yılında onarılmış, 1824-1829 yılları arasında ara ara temizliği, 1837-1838 tarihleri arasında pirinç şebekelerin temizlenmesi, varakların yenilenmesi ve tavan ile saçakların tamiri, 1842 yılında kurşunlarının onarımı, 1843 yılında muslukların tamiri yapılmıştır.²⁸⁵ Şadırvanın onarılması için 1898 tarihinde Mimar D’Aronco, tarafından bir keşif hazırlanmıştır. Prof. Dr. Afife Batur, kaleme aldığı makalede²⁸⁶, D’Aronco tarafından yapılan restorasyona ilişkin belgeler sunmuş, uygulamanın nasıl ve hangi yöntemlerle yapıldığını ortaya koymuştur. İlk olarak, Osmanlı döneminde eski eser olarak değerlendirilen yapıların restorasyonuna kontrol tayin edilmekte olduğu tespit edilmiş, restorasyonun ana ilkesi olarak “aslına uygun bir biçimde” yapılması ifade edilmiştir. Belgeler, D’Aronco’nun hazırlamış olduğu keşifle ilgili detaylı bilgi sunmaktadır. Buna göre; çatının yeniden inşası, kubbe içi ve dışının boyanması, kubbe ortasında yer alan tezyinatın icrası, kurşunun yenilenmesi gibi...²⁸⁷ D’Aronco onarımının önemli bir başka tarafı ise şadırvana ilişkin çizimler, saçaklara ait restorasyon etüdü ve desen çalışmalarının yapılmış olmasıdır. Söz konusu çizimler Udine Kent Müzesi’nde bulunmaktadır. (Şekil 4.28, 4.29, 4.30)

²⁸⁵Hasan Fırat Diker., a.g.t, s. 66-102

²⁸⁶Afife Batur; “Raimondo D’Arango’nun İstanbul’daki Restorasyon Çalışmaları Bir Örnek Uygulama: Ayasofya Şadırvanı Restorasyonu”, *Semra Ögel’e Armağan – Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*. İstanbul 2000, s. 71-83.

²⁸⁷Afife Batur; a.g.m. .s.79.

Şekil 4.28, 4.29, 4. 30 D'Aronco, 1894-1900, Şadırvana ait desenler. ("*Osmanlı Mimarı*" D'Aronco 1893-1909 *İstanbul Projeleri Restorasyonlar Projeler Kitaplar Sergi Kataloğu*, İstanbul Araştırmaları Ens. Kat.1, İstanbul, 2.baskı 2010 s.184,186, 188.)

Şadırvan, Cumhuriyet Dönemi'nde farklı zamanlarda onarımlar görmüş, Rölöve Müdürlüğü'nce 1960 yılında restorasyon yapılmış, müteahhit ve idare arasında geçen yazışmalarda renk ve desenlerin uygulamaları üzerinde durulmuştur. Şadırvan saçağının renginin bu dönemde değiştirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Diğer uygulama 1980 yılında yapılmış, maalesef onarımlarda D'Aronco bezemeleri tahrip edilmiştir. Yapılan 1993/1994 yılı restorasyonunda pirinç elemanların bazıları değiştirilmiştir. Aslında mimari çizgiler açısından şadırvanda bir değişiklik olmasa da desenler ve zemin renginde tahribat olarak sayılabilecek uygulamalar yapılmıştır. Son olarak 2012-2013 yılında onarım gören şadırvanın D'Aronco dönemi özgün saçak rengine ulaşılmış, rengin lapuslazuli olması gerekirken yeşil-mavi olarak uygulanmıştır. İç saçakta araştırma rasparları sırasında bulunan şakayıklardan oluşan desenler tespit edilmiş, yüzeyde bulunan ve mevcut desenler sonraki dönemlerde uygulanmıştır.²⁸⁸

²⁸⁸Şadırvan onarımına ilişkin detaylı bilgi için, Esengül Yıldız Altunbaş, Ayasofya Şadırvanı 2011 Yılı Restorasyonu, Ayasofya Yıllıkları, S.14, Ayasofya Müze Yayınları, No.17, İstanbul, 2014

Mimari Özellikler: Mimarı bilinmeyen şadırvan, mukarnas başlıklı sekiz sütun, sütunlar üstüne oturan geniş açıklıklı, sivri kemerli revaklıdır. Revağın üstü geniş saçak ve kasnak üzerine oturtulan kubbe ile örtülüdür. Sekizgen revağın gerisinde bulunan mermer havuz ise on altı mermer levhanın birleşmesiyle oluşmaktadır. Sekizgen planı, sivri kubbesi, mukarnas başlıkları ile klasik üsluba sahip olan şadırvan, özgün kalemışı bezemeleri, şebeke ve mermer havuz tasarımı ile barok özelliktedir.(Fotoğraf 4.12)

Fotoğraf 4.12 B.Kargopoulo, 19.yy, D'Aronco onarımı öncesi Ayasofya Şadırvanı (Sultan II.Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, Hakan Yılmaz (ed.) İBB Kültür A.Ş. Yay.İstanbul,2008, s.249.)

Kubbe, dış ve iç saçaklar ile ahşaptır. Muhtemelen D'Aronco döneminde yeniden bezenen saçaklar bezeme programı açısından benzerlik; renk ve çiçek motifleri açısından farklılık göstermektedir. Saçaklar, bezemeli üç sıra edirnekari bordür ardından çitalarla kasetlenmiş yüzey ile yine üç sıra bezeli bordüre sahiptir. Köşelerde alçı kabartma süslemeler yer almaktadır. Merkezde altın varaklı, çiçek bezeli yıldızlı göbekli kubbe, göbekten çıkan ve ışınsal etki yaratan altın varaklı çitalarla bölümlenmiştir. Şadırvanın on altı bölümlü mermer su havuzu ve etkileyici şebeke süslemesi ince bir zevki işaret etmektedir.(Fotoğraf 4.13-Fotoğraf 4.14)

Fotoğraf 4.13 Cornelius Gurlitt, 1907-1912, Ayasofya Şadırvanı D'Aronco restorasyonu sonrası (Cornelius Gurlitt, *İstanbul Mimari Sanatı*, Hasan Duman (hzl.), Enf. ve Dök.Hiz. Vakfı, Ankara, 1999, R.35c.)

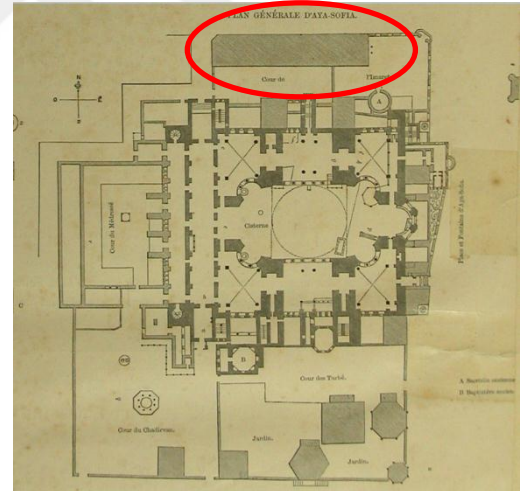
Fotoğraf 4.14 Esengül Yıldız Altunbaş, 2015, Ayasofya Şadırvanı'nın mevcut durumu.

Su havuzun her bir mermer levhası kabartmalı çiçek motifleri ile bezenmiştir. Her biri üzerinde önceki onarımlarda değişen çiçek motifli 16 pirinç musluk aynası yer almaktadır. Mermer su havuzu, üstünde barok motifli bronz şebeke ile devam

etmektedir. Şebekede de, mermer yüzeylerde olduğu gibi kabartmalı bitkisel motiflerle bezenmiştir. Şebeke, üçgen bir alınlık ve tepelik ile tamamlanmıştır. Şebeke, 16 parça ve her bir parçayı birleştiren sütunçelerden oluşmaktadır. Sütunçelerden yükselen kaburgaların merkezde birleşmesi ile açık kubbe oluşturulmuş ve alemle son bulmuştur. Revağın dış cephesinde Baltacızade Mustafa Paşa tarafından kabartma olarak celi sülüs hattıyla kaleme aldığı kuşak yazısı vardır. Kuşak yazısında İmam Busiri'ye ait Arapça olarak Hz.Muhammed için kaleme alınan Kaside-i Bürde'nin on altı beyiti okunmaktadır. Revağın iç yüzünde ise kuşak halinde ta'lik hatlı tarih manzumesi vardır. Şebeke üzerinde on altı beyitten oluşan bir tarih manzumesi daha yer almaktadır. Her iki tarih manzumesi de Emin adlı şaire, yazı ise dönemin ünlü hattatlarından Ahmet Arif Efendi'ye aittir. Şebeke üzerinde yer alan sütunçelerin üzerinde Enbiya Suresi'nde geçen “Biz her şeyi sudan yarattık” ayeti yer almaktadır.²⁸⁹

4.1.5 İmarethane

Konum: Ayasofya kuzey yönüne konumlandırılan imaret binasına bahçe duvarının kuzeydoğu köşesinde yer alan kapıdan girilmektedir.

Harita 4.1 Kauffer,1776, İstanbul Haritası **Şekil 2.26** G. Fossati 1852, Ayasofya Planı

Tarihçe: İmaret binası “Havali-i cami-i merkurunda vaki talebe-i ulum ve fukaranın” yararlanabilmesi²⁹⁰ için Sultan I. Mahmud tarafından inşa edilmiştir. İmaretin açılışı 19 Ocak 1743 (23 Zilkade 1155) tarihinde Sultan I. Mahmud tarafından yapılmıştır. Sadrazam Haremeyn Muhasebecisi Ali Efendi'ye Bina Emini Gümrükçü Sabık İshak Ağa'ya, vakıf mütevellisi ve mimar ağaya üç hilat giydirilmiştir.²⁹¹

²⁸⁹ Semavi Eyice. “Ayasofya Şadırvanı” DBİA, C.1, TTV, İstanbul, 1993, s. 464.

²⁹⁰ A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e, s.223.

²⁹¹ A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e, s.224.

Şeyhü'l-islam Pirizade Mehmet Efendi tarafından imaretin yapılmasına dair şu tarih düşürülmüştür.

Tamam oldukda tarihin didi Sahib bu mısra'la

Ayasofya abad oldı el hakk bu imaretle 1155 (1742/1743)²⁹²

İmaretin imarına ilişkin Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden yer alan İmaret-i Âmire ile ilgili 6.7.1743 tarihli belgede, imaretin yapımı için 4 evin 20750 kuruşa satın alındığından bahsetmektedir. Bu miktarın 10.000 kuruşunun 2 yıl önceki, 2106 kuruşunun o yılki Hameyn-i Şerifeyn Hazinesi'nden karşılandığı belirtilmiştir. Kalan 4862,5 kuruşunun da Kütüphane-i Hümayun geliriyle 2 yıl önceki Vidin defterdarlığından gelen toprak vergisinden mahsub olunduktan sonra 3781,5 kuruşa daha ihtiyaç duyulmakta olduğu, bu meblağın da o yılki toprak vergisinden alınması için padişahın emri istenmiş ve onay alınmıştır.²⁹³

Şekil 4.31 ve **Şekil 4.32** Guillaume Joseph Grelot, 17.yy, İmarethane öncesinde Ayasofya kuzey avlusu (Guillaume Grelot, Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople... s.9-126)

²⁹² Ayvansarayı, a.g.e. s.43

²⁹³ Hasan Firat Diker, a.g.t. s. 62.

Gravürde cami duvarının bitişğinde iki katlı bir yapı yer almaktadır. Bu yapı belgelerde geçen dört yapıdan biri olup olmadığı bilinmemekle birlikte imaret binası kapısının bulunduğu yerde olduğu görülmektedir. Ancak diğer cepheden resmedilen avlu tamamen boştur. (Şekil 4.31 ve Şekil 4.32) Belge değerlendirildiğinde Ayasofya'nın etrafındaki değişimlerden biride Soğukçeşme Sokağı yönünde bugün var olan evlerin dışında meskûn alanların da olduğuna işaret etmektedir. Bahsi geçen 4 evin kamulaştırılmasının sebebi muhtemelen imaret binasının bulunduğu arsanın inşaata hazır hale getirilmek istenmesidir.²⁹⁴ İmarethanenin bulunduğu alanda yer alan Naziki Tekkesi, imaret binasının inşasıyla bugünkü yerine taşınmıştır.²⁹⁵ İmaret ile ilgili "zamanın çeşitli bekçi destanlarından ve menkıbelerinden anlaşıldığına göre, imarete dağıtılan ve fodla denilen ekmeklerin yanı sıra, fukaraya her gün çorba verilmekte, perşembe günleri ayrıca zerde pilavı çıkmaktadır."²⁹⁶

Ayasofya arşivi 19. yüzyılda imarethane bahçesindeki bir yerde muhafaza edilmiş, Evkaf-ı Hümayun Dairesi'nin defter sandıklarını koymaya mahsus olan arşiv binası Kosti Kalfa tarafından 1871 yılında tamamlanmak üzere tamiratını gerçekleştirmiştir. Evrak mahzeni 1885 yılında tekrar tamir edilerek içine bir oda ve evrakların konması için dolaplar yapılmıştır. En az iki katlı ve iki odalı bu mekân hazine dairesinin bir süre arşiv olarak kullanıldığını göstermektedir.²⁹⁷ Cornelius Gurlitt, 1907 tarihli çiziminde hazine dairesini arşiv binası olarak göstermiş ve yapının durumuna ilişkin açıklamada bulunmuştur. Açıklamada yapının biçimine ilişkin bilgi verdikten "*şimdi çok bakımsız bir durumda ve arşiv binası olarak kullanılmakta olan bu yapı, ahşap ilavelerle katlara ayrılmıştır. Yapıyı iki kata bölen pencereler Türkler tarafından yapılmıştır.*" demektedir.²⁹⁸ Hazine binasındaki arşiv bilinmeyen bir tarihte imaret binasına ve Ayasofya mahfillerine taşınmış, II. Abdülhamid Dönemi'nde mahfildeki arşivler alınarak papaz odalarına nakledilmiştir. İmarethanedeki Ayasofya Evkafı Arşivi 1947 yılına kadar muhafaza edilmiş, ancak arşivin bakımsızlıktan ilgisizlikten kaybolduğu ya da bir yerlere taşındığı²⁹⁹ düşünülmektedir.

İmarethane 1920'li yıllardan 1970'li yıllara kadar Vakıflar Baş Müdürlüğü deposu, bir süre kurşun deposu ve kurşunhane olarak kullanılmıştır. İmarethane ile

²⁹⁴ Hasan Fırat Diker, a.g.t. s. 62.

²⁹⁵ M.Baha Tanman, Ahmet Vefa Çobanoğlu, a.g.m. s.51.

²⁹⁶ Semavi Eyice, "Ayasofya İmareti", DBİA, C.1, TTV,1993, İstanbul, s.458.

²⁹⁷ A, Akgündüz, S. Öztürk.,Y.Baş, a.g.e, s.226.

²⁹⁸ Cornelius Gurlitt, a.g.e. s.20.

²⁹⁹ Azade Akar, a.g.m. Makalesinde arşive ilişkin "Fakat bakımsızlık ve ilgisizlikten yok olmuştur veya bir yere nakledilmiştir."denmektedir. s.289.

ilgili 1985 yılında hazırlanan “Ayasofya İmaretı Restorasyon Projesi” adlı tez ile imaretin mevcut durumuna ait detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre; imaretin revak ve yemekhane girişı Kùltür ve Turizm Bakanlığı’na kiralanarak kitap satış yeri; yemekhane bölümü Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından basımevi deposu; mutfak Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce kurşun atölyesi; fırın ise kurşun ve ahşap deposu olarak kullanılmıştır. İmarethaneye ait birimler iç mekânların kullanıma göre değişikliğe uğramıştır. Revak kapatılmış,(Fotoğraf 4.15) yemekhane birimi içeriden birbirinden ayrı mekânlara dönüştürölmüş, bütün mekânlara ahşap konstrüksiyonla asma katlar yapılmıştır. Avlu ikiye ayrılmış, arka avluya bekçi evi, tuvaletler ve personel binası gibi mekânların eklenmiştir.³⁰⁰ 2004 yılına kadar Vakıflar Bölge Müdürlüğü’nün kurşun deposu olarak kullanılan imarethane binası, günümüzde restorasyonu yapılarak Vakıflar İdaresine ait Halı-Kilim Müzesi’ne dönüştürölmüştür.

Fotoğraf 4.15 Cüneyt Kuter,1985, İmarethanenin kapatılan revakı. (A.Cüneyt Kuter , “Ayasofya İmaretı Restorasyon Projesi” İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1985, F.35.)

Ayasofya ile arasında bir avlu oluşturulan imaret binası kuzey bahçe duvarı boyunca batıdan doğuya doğru konumlandırılmıştır. Bina üç bölümlü olup, ilk iki bölüm foddla fırını ve aşhane, bunları takiben doğuya doğru uzanan mekan ise

³⁰⁰A.Cüneyt Kuter , “Ayasofya İmaretı Restorasyon Projesi” İTÜ Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1985, s.6.

yemekhanedir. Yemekhane bölümün önünde sütunlara oturan üç bölümlü bir revak yer almaktadır. (Fotoğraf 4.16)

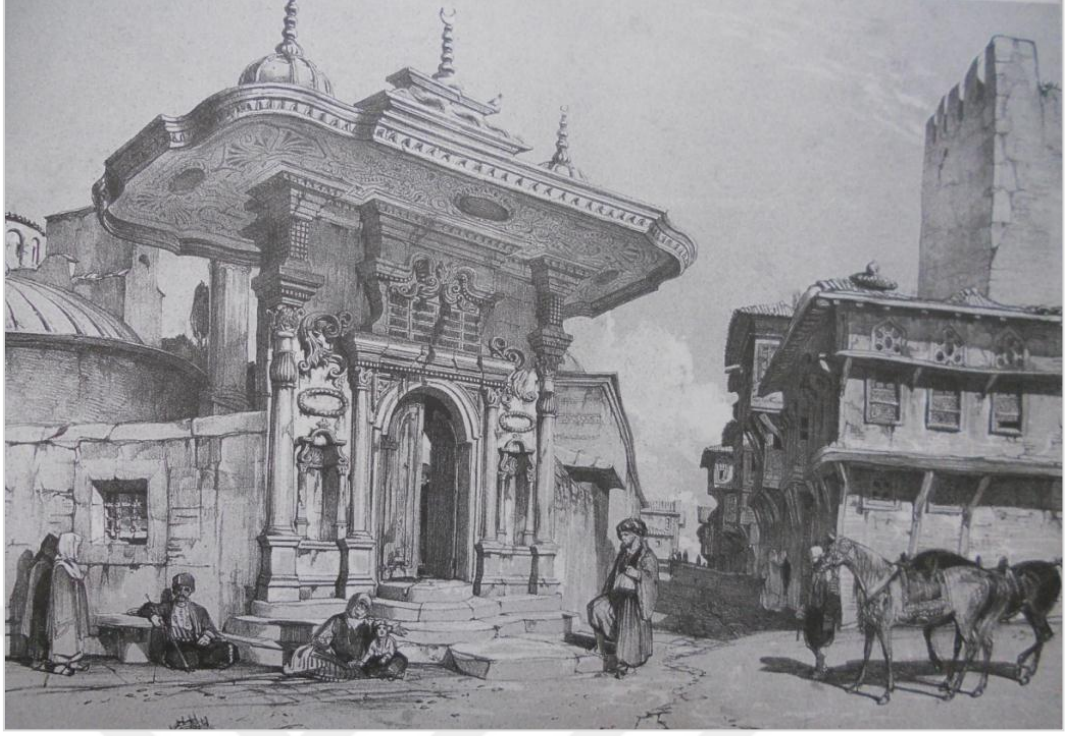

Fotoğraf 4.16 Esengül Yıldız Altunbaş, 2014, Ayasofya İmarethane'sinin görünümü.

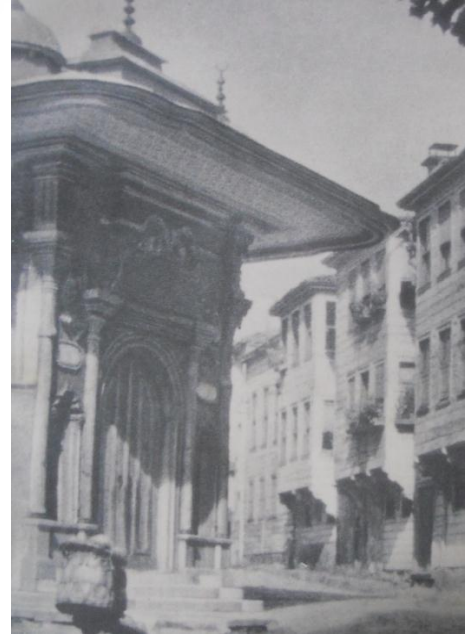
Mimari Özellikleri: İmarethane, aynı dönem yapısı olan Sıbyan Mektebi gibi kesme taş tuğla örgülü olup, fırın, mutfak, yemekhane ve zahire depolarından oluşmaktadır.

İmarethane binası bezeme anlayışı ile kendisinden önceki imaret binalarından farklılık göstermektedir. Sultan III. Ahmed ile başlayan Lale Devri anlayışı ve batı etkileri I. Mahmud Dönemi'nde de zarif çizgiler ile sürdürülmüştür. Revakta yer alan sütunların başlıkları ve giriş kapısı ile merasim kapısı barok üslupta ele alınmıştır. Merasim kapısı ile karşısında yer alan III. Ahmed Çeşmesi'nin farklılığı Bab-ı Hümayun'un klasik yapısı karşısında vurucu bir etkiye sahiptir. Bugün yapının içine girildiğinde kalemişi ya da herhangi bir süsleme ögesine rastlamak mümkün değildir. İmarethanenin revaklı girişi ile avlu kapısı süslemeleri zaman içinde onarımlar sırasında değişikliğe uğramıştır.

İmaret kapısı J.F. Lewis tarafından çizilen ve 19. yüzyıla tarihlenen gravürde gerçekçi bir yaklaşımla ele alınmıştır. (Şekil 4.33) Kapının boyutları, süsleme detayları Guillaume Berggren'e ait (Fotoğraf 4.17) 1880 yılında çekilen fotoğrafla benzerlik göstermektedir. Ancak barok özellikle bezeli saçak zaman içinde müdahale görmüş, bezemesi değişmiştir (Fotoğraf 4.18-Fotoğraf 4.19)

Şekil 4.33 J.F. Lewis, 19 yy, imaret kapısı.(Serkan Özgencil, *Kentin Anlam Haritaları-Gravürlerle İstanbul*, Kitabistanbul, 2008, s.155.)

Fotoğraf 4.17 Guillaume Berggren,1880, İmaret kapısı, (Sema Doğan, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011,s.71.)

Fotoğraf 4.18 İstanbul Albümü, 1955, İmaret kapısı bezemelerinin değiştiğini gösterir fotoğraf. (Çelik Gülersoy, *Soğukçeşme Sokağı*, TTOK Yay. İstanbul, 2001)

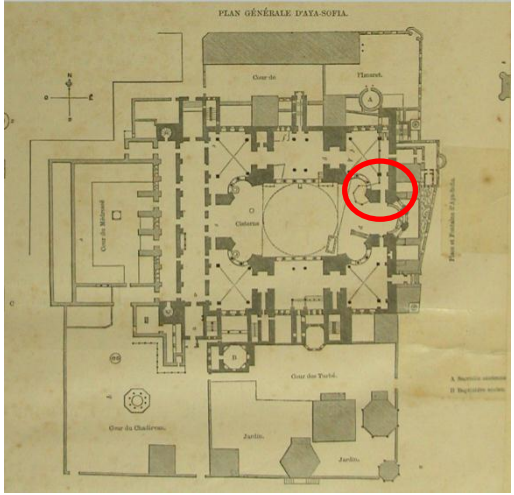
Fotoğraf 4.19 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Ayasofya İmaret kapısı mevcut durumu.

İmarethane avlusuna bakan sıralı beş yapı bulunmaktadır. Bunlardan biri Bizans döneminin hazine dairesi (skeophilakion)'dir. Sultan I. Mahmud tarafından kapı ve pencereler açtırılarak erzak deposu haline dönüştürülmüştür. Bizans dönemine ait sarnıç, Ayasofya'nın kuzey payandalarından birinde kubbeli, tek katlı bir odadan oluşmaktadır. İmarethane bahçesinde bir vakıf odası olduğu belgelerde kaydedilmiş olup 1908 tarihli bir belgeye göre evrak mahzeni karşısında veya yakınında olduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen kubbeli, tek odalı mekan vakıf odası olması ihtimali mevcuttur.³⁰¹

4.1.6 Hünkâr Mahfili

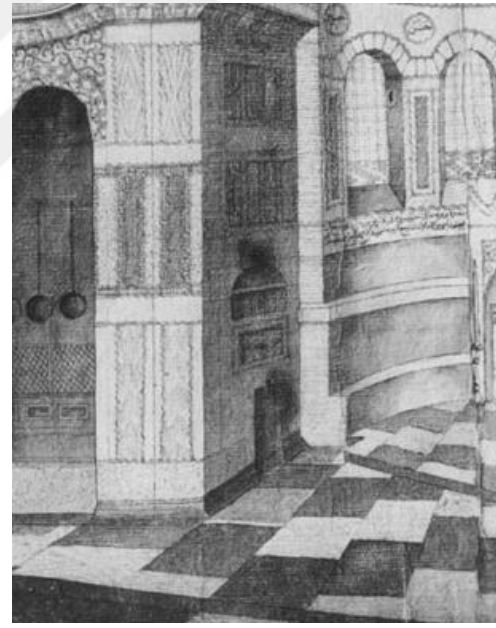
Konum: Mihrabın solunda yer alan hünkar mahfili, doğu yönünde bir koridor ve ona bağlanan birimler ile Ayasofya doğu cephesinde yer alan girişten oluşmaktadır.

³⁰¹A, Akgündüz, ,S. Öztürk.,Y.Baş, a.g.e, s.226.

Harita 4.1 Kauffer,1776, İstanbul Haritası **Şekil 4.26** G. Fossati 1852, Ayasofya Planı

Tarihçe: Ayasofya, camiye dönüştürüldükten sonra sultanların ve saray halkının çok önem verdiği bir mâbed olmuştur. Kadir gecelerine, kandillere, mühim mevlitlerin çoğuna sultanların katıldığı ve cuma namazlarını yapılan mahfil bölümlerinde kıldığı bilinmektedir.³⁰²

Şekil 4.34 (Detay) Guilanme Joseph Grelot, 1680, Ayasofya iç mekân hünkâr mahfili.(Guilanme Grelot, Relation Nouvelle d'un Voyage De Constantinople... s.147.)

Şekil 4.35 (Detay) Cornelius Loos, 1710, Ayasofya hünkâr mahfili.

Ayasofya'ya yapılan ilk mahfilin kim tarafından yaptırıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte III.Murad dönemine atfedilmektedir. Yapılan mahfil, 17. ve 18. yüzyıl gravürlerinde görülebilmektedir. Gravürlere göre hünkâr mahfili, minberin

³⁰²M. Baha Tanman, "Mahfil". *İslam Ansiklopedisi*, TDV, C.27, İstanbul, 2003,, s. 331– 333

solunda kalan dehlizin bulunduğu yerdedir. Mahfil olarak kullanılan dehliz içinde yer alan mevcut çiniler 16. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu tarihlendirmeden yola çıkarak ilk mahfilin 16. yüzyılda yapılmış olabileceği düşünülmektedir.³⁰³ Mahfil sonraki yıllar içinde Sultan I. Ahmed tarafından onarılmış,(Şekil 4.34 ve Şekil 4.35) 1712 yılında III.Ahmed tarafından genişletilmiş ve I. Mahmud döneminde değiştirilmiştir.³⁰⁴

Hadikat'ül Cevami'de mahfile ilişkin "Mahfil-i Hümayun dıvar dahilinde idi; Sultan Ahmed Han Salis'in emri hümayunuyla şeh-nişin olmuşdur. Sabit merhumun tarihi vardır: *"Gele beş vakt cem'at okuya tarihin Padişah eyledi bu mahfil-i paki tevsî"*1124³⁰⁵

Semavi Eyice mahfile ilişkin "Şair Nedim'in bir tarih kasidesinde hünkâr mahfilinin 1141/1728'de Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından genişleterek daha güzel biçimde yapıldığıyla övülür." bahsederken³⁰⁶ "Sabit adlı bir başka şairin kaydına göre ise III. Ahmed 1712 yılında mahfili genişletilmiş, 1728 yılında dışa çıkıntılı hale getirilmiştir."³⁰⁷ demektedir.

Hadikat'ül Cevami'de mahfil için ayrıca "Tabaka-i ulyada vaki' mahfili hümayun Sultan Mahmud Han'ındır." demektedir.³⁰⁸ Sultan I. Mahmud Dönemi'nde direkler eklenerek mevcut katın üzerine gelecek şekilde değiştirildiği anlaşılmaktadır. Değiştirilen hünkâr mahfilinin kuzeydoğu minaresinin hemen yanında merdivenle çıkılan bir kapısı bulunmaktadır. Daha sonra buraya eyvan tarzında bir yapı yapılmıştır.³⁰⁹ Bu kısım eklenen dehlizlerle köşedeki rampaya bağlanmıştır. Sultan I.Mahmud tarafından rampadan hazine dairesine açılan kapının önüne bir bölüm daha eklenmiştir. Eski fotoğraflara bakıldığında bu bölümün üstünde bir kat daha bulunduğu görülmektedir.³¹⁰ İki katlı olarak görülen bu yapı hünkâr kasrı olarak tanımlanan yapı olmalıdır. Minarenin güneyinde kalan ve mahfile girişi ve geçiş sağlayan rampa onarımı yapılmıştır. Bu kısımlara ait kapılar, hünkâr kasrı sofasına açılmaktadır. Kapılar üzerinde I. Mahmud dönemi tamir kitabeleri bulunmaktadır.³¹¹ D'Ohsson'a ait gravür (Şekil 4.36) ile Gaspare Fossati'nin onarım öncesi yapmış olduğu eskizden (Şekil 4.37)

³⁰³ A. Akgündüz, S. Öztürk, Y. Baş, Üç Devirde Bir Mabet, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2005, s. 373.

³⁰⁴ A. Akgündüz, S. Öztürk, Y. Baş, Üç Devirde Bir ..., s.394,419/420, 460.

³⁰⁵ Ayvansarayi, a.g.e. s.42

³⁰⁶ Semavi Eyice, "Ayasofya", *DBİA*, C.I, TTV, İstanbul, 1993, s.456.

³⁰⁷ A. Akgündüz, S. Öztürk, Y. Baş, a.g.e. s.212.

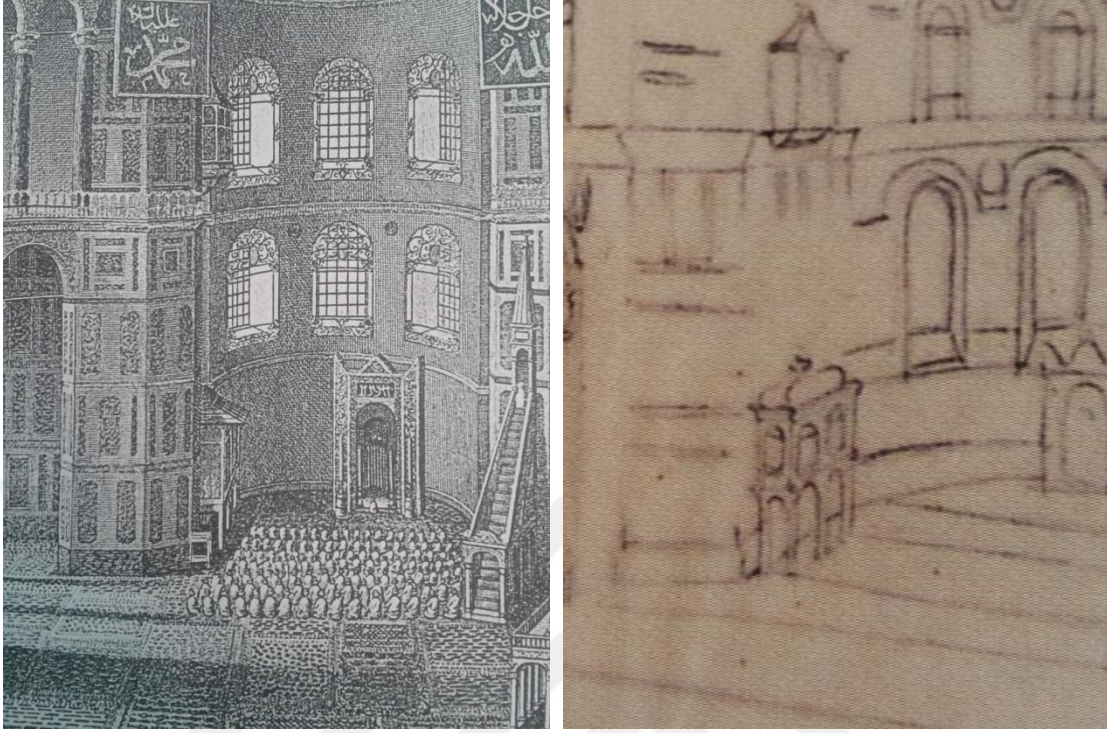
³⁰⁸ Ayvansarayi, a.g.e. s.42

³⁰⁹ Feridun Dirimtekin, "Ayasofya", s.1454. Semavi Eyice, "Ayasofya", s.456.

³¹⁰ A. Akgündüz, S. Öztürk, Y. Baş, a.g.e. s.460.

³¹¹ A. Akgündüz, S. Öztürk, Y. Baş, a.g.e. s.461.

okunduğu kadarıyla da kayıtlarda geçen eski hünkâr mahfilin mihraba bakan cephesi, dört sütunun taşıdığı bir şahnişinden oluşmaktadır.

Şekil 4.36 (Detay) D'Ohson, 1787, Ayasofya 2. hünkâr mahfilinin görünümü.

Şekil 4.37 (Detay) Gaspard Fossati, 1847, Ayasofya 2. hünkâr mahfilinin görünümü. (Sema Doğan, Ayasofya ve Fossati Kardeşleri Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul, 2011, s.50.)

D'Ohsson'a ait gravürde sütunlar üzerinde yükselen şahnişin neredeyse mihrap yüksekliğinde olup kırma bir çatı ile örtülmüştür. Fossati'ye ait eskiz de ise şahnişin kısmı daha kısa ve tonoz ile örtülmüştür. Bu farklılık mahfilin arada bir onarım görmüş olabileceğini düşündürmektedir. İki gravürde de eski mahfilin üstünde yer alan kapalı bir balkon gibi görünen bölümü Azade Akar, mahfil olarak tanımlamış ve saray kadınlarına mahsus olabileceğinden bahsetmiştir.³¹² Ancak 19. yüzyıl onarımları sırasında eski hünkâr kasrı kaldırılmış, bugün yerinde yalnızca dehliz içinde mihrabı ve çinileri kalmıştır. Çinilerin bulunduğu yüzeylere bakıldığında yaklaşık 2.30 metrelik bir yükseklikten bahsedilebilir Böylece hünkâr kasrı, Bab-ı Hümayun'dan çıktıktan sonra padişahın hem doğrudan eski hünkâr mahfiline geçişini sağlamış, hem de dinlenme mekânı olmuştur. Abdülmecid döneminde, Fossati kardeşlerin Ayasofya'da yaptıkları

³¹² Azade Akar, a.g.m. s.281.

onarım ve inşa faaliyetleri sırasında eski hünkâra ait çıkma, şebeke ve mermerler kaldırılarak bugün mevcut olan üçüncü hünkâr mahfili inşa edilmiştir. (Şekil 3.49) Hünkâr kasrı 1970'li yıllarda ikametgah olarak kullanılmış, 1980 yılının ağustosunda ibadethaneye dönüştürülerek ibadete açılmış, aynı yılın eylülünde ise restorasyon gerekçesi ile kapatılmıştır. Son olarak 1991 yılında tekrar mescit olarak düzenlenerek yeniden ibadethane olarak kullanılmaya başlanmıştır.³¹³

Şekil 4.38 Gaspard Fossati, 1852, Onarımlar sırasında yenilenen hünkâr mahfili (Aya Sofia Constantinople as recently Restored by... Levha 9)

Mimari Özellikleri: Fossati, Bizans tarzında ele aldığını söylemektedir. Mahfil ve koridor sütunlar üzerinde yükselmiştir. Hünkâr mahfilinde kullanılan sekiz sütundan üçü Fatih Camii bahçesinden getirilmiştir.³¹⁴ Bu sütunlar koridor kısmında kullanılmış olmalıdır.³¹⁵ Sütunların üstünde yükselen ana mekân altıgen planlıdır. Mahfilin tavanı kalemşi ile süslenmiştir. Yapının etrafını tabana oturan dikdörtgen ajurlu mermer korkuluk levha, hemen üstünde akantus yapraklarla bezeli altın yaldızlı ahşap korkuluk sarmaktadır. Korkulukların aralarında yer alan sütunlar üst örtüyü taşımaktadır.(Fotoğraf 4.20) Yapı, Sultan Abdülmecid'in simgesi olan altın yaldızlı

³¹³ A. Akgündüz, S. Öztürk.Y.Baş, Üç Devirde Bir ..., s.516.

³¹⁴ Semavi Eyice, Ayasofya 3, s.17.

³¹⁵ Defne Tekay, "Hünkâr Mahfili", *Ayasofya Yıllıkları*, S.13, Ayasofya Müzesi Yayınları No:17, İstanbul, 2010,s.381.

radyal ışınli güneşten olan alem ile son bulmaktadır. Ajurlu mermer korkuluklardan üçü 6. yüzyıla tarihlenirken diğeri özgün mermer levhalardan üretilmiştir.³¹⁶

Fotoğraf 4.20 Esengül Yıldız Altunbaş, 2014, Ayasofya hünkâr mahfilinin mevcut durumu.

Hünkâr mahifili ana mekândan doğu duvarı boyunca bir koridor yer almaktadır. Koridorda mahfil gibi ahşap korkuluklara sınırlandırılmıştır. Koridordan aşağıya bir merdivenle ana binaya geçişi sağlanmıştır. Hünkâr mahfilinden bir kapıyla birbiri ardına iki bölüm ile ardından 19.yüzyıl saray mimarisi benzeri hünkâr sofasına geçilmektedir. Hünkâr sofası duvarları İtalyan Ressam Antonio Fornari'nin Mekke ve Medine betimlemeleri ile bezenmiştir. Ayrıca bugün nartekste bulunan Abdülmecid'in tuğrası daha önce burada yer almaktadır. N.Lanzoni tarafından yassı mermer levha üzerine altın zemine yeşil tesseralarla mozaik tekniği ile hazırlanan³¹⁷ tuğra, önce bir süre Topkapı Sarayı depolarında kalmış ardından bugünkü yerine takılmıştır.³¹⁸ Sofanın ardından yer alan küçük hol ile Ayasofya'nın doğusuna çıkış yapılmaktadır.

³¹⁶ Sema Doğan, a.g.e. s.56.

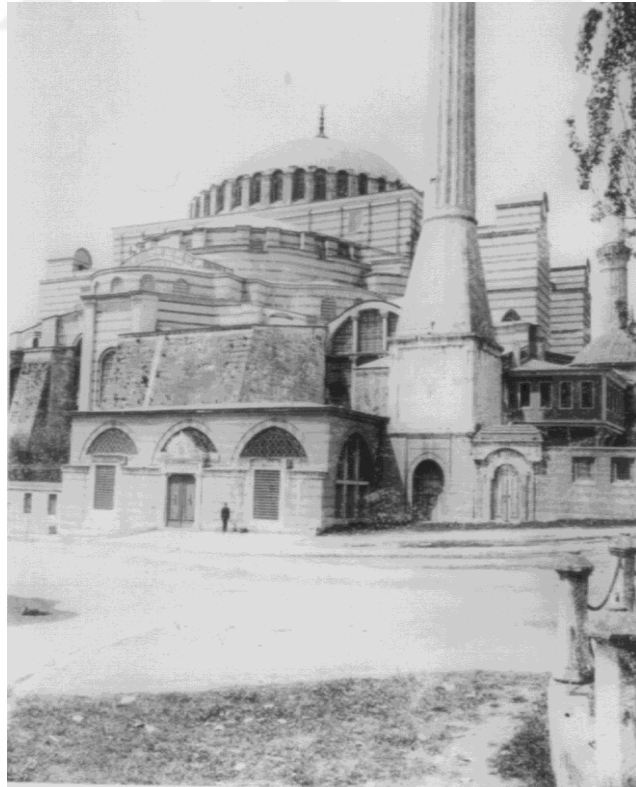
³¹⁷ Semavi Eyice, Ayasofya 3, s.17. Sema Doğan, a.g.e. s.56.

³¹⁸ Semavi Eyice, "Ayasofya'da Abdülmecid'in Mozaik Tuğrası" Ayasofya Yıllıkları S.13, Ayasofya Müzesi Yay.No.16., İstanbul,2014,s.52.

Şekil 4.39 Sanatçısı bilinmiyor, 1810, Ayasofya doğu cephesi, hünkâr mahfili girişi.
(<http://collections.vam.ac.uk/item/O153692/haghia-sophia-watercolour-unknown/>
24.2.2016, 16.19.)

Fotoğraf 4.21 Abdullah Frères, 19.yy, Ayasofya doğu cephesi, hünkâr mahfili girişi
(<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b28897/> 16.06.2014 11.50)

Fotoğraf 4.22 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Ayasofya doğu cephesi, hünkâr mahfili girişi mevcut durumu.

Fossati hünkâr mahfili ile birlikte Ayasofya'nın doğusunda yer alan hünkar sofası kapsını da değiştirmiştir. Onarım öncesine ait gravürlerde³¹⁹ genel olarak ön cephesi iki kemerli olarak resmedilen ve altta bir kapı ve pencere açıklığı bulunan sade bir cephe düzenlemesi görülmektedir.(Şekil 4.39) Ancak Semavi Eyice "mahfil üzerinde üç kemerden ikisini demir parmaklıklı pencere şekline sokmuş, ortadakine de mermer söveli kapı yapmıştır.³²⁰" demektedir. Kapının üstünde imzasız Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından ta'lik hatla 1849 tarihli yazılmış kitabe³²¹ ile kitabe üstünde Abdülmecid'in Tuğrakeş Sabit imzalı tuğrası bulunmaktadır.³²² Tuğranın bulunduğu yerde ön cephe boyunca devam eden mermer tepelik 16. yüzyıl karakterini taşımaktadır.³²³ Bugün yapı mescid olarak kullanılmaktadır.(Fotoğraf 4.21- Fotoğraf 4.22)

³¹⁹ Buna örnek J.F.Lewis, (1838), Tarbese, (1837-38), John Cam Hobhouse, (1813) David Roberts, (1833) ait gravürlere bakılabilir.

³²⁰ Semavi Eyice, a.g.m. s.456.

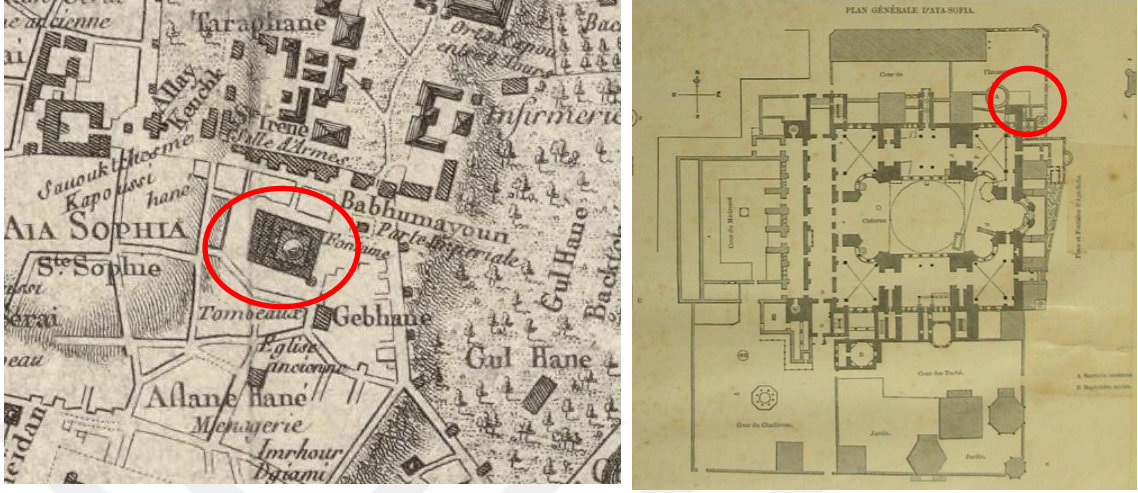
³²¹ A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e. s.516.

³²² Azade Akar, a.g.m, s.288.

³²³ Azade Akar, a.g.m, s.288.

4.1.7 Hünkâr Kasrı

Konum: Ayasofya kuzeydoğu yönünde, hazine dairesine bitişik olarak inşa edilmiş yapı bugün mevcut değildir.

Harita 4.1 Kauffer, 1776, İstanbul Haritası **Şekil 4.26** G. Fossati 1852, Ayasofya Planı

Tarihçe: Ayasofya mahfilini onarımını yapan Sultan I.Mahmud ayrıca hazine dairesinin bulunduğu yere bir de kasır yaptırmıştır. Kaynaklarda hünkâr kasrı olarak ifade bulan yapı Ayasofya'nın doğusunda bulunan hünkâr mahfiline girişi sağlayan bölümdür. Önceki bölümde de bahsedildiği üzere Sultan I.Mahmud tarafından rampadan hazine dairesine açılan kapının önüne bir bölüm daha ekletmiştir. Bu bölümün gravür ve fotoğraflarda iki katlı olduğu görülmektedir. Yapı, hünkâr kasrı olarak tanımlanan³²⁴ yapı olmalıdır. Fossati, Ayasofya onarımları sırasında yapıyı resmetmesine karşın raporunda hünkâr mahfilinin yenilenmesini yazmış, dışarıdaki kasra değinmemiştir.³²⁵ Yapı, 1929 yılına kadar ayakta kalmıştır.

Mimari Özellikleri: Fossati planından yola çıkarak dikdörtgen planlı olduğu görülen yapı, iki katlıdır. Kagir alt katın üstüne ahşap malzeme ile yapılmıştır. Fossati onarımları öncesi yapılan gravürlerde iki farklı cephe düzenlemesi görülmektedir. İlk olarak sanatçısı bilinmeyen 1810 tarihli (Şekil 4.39) ve Charles Texier'e ait 1838 tarihli gravürlerde (Şekil 4.40) yapının doğuya bakan cephesi resmedilmiştir. İki katlı kırma çatılı ve yuvarlak kemerli pencerelere sahiptir. Pencerelerin söveleri farklı bir renkle belirginleştirilmiştir. Pencere kemer altında sövelerle aynı tarzda bir kayıt geçmekte, bu

³²⁴ Tarkan Okçuoğlu, "19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Hünkâr Kasrıları Üzerine Değerlendirmeler", İstanbul Araştırmaları Yıllığı, S.3, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2014, s.131-132.

³²⁵ Tarkan Okçuoğlu, a.g.m. s.131.

kayıt cephede silme biçiminde devam etmektedir. Cephedeki hareketlilik eliböğünde ile silmeler ve pencere sövelerinin farklı renkte boyanması ile sağlanmıştır.

Şekil 4.40 Charles Texier, 1838, Hünkâr kasrının görünümü.

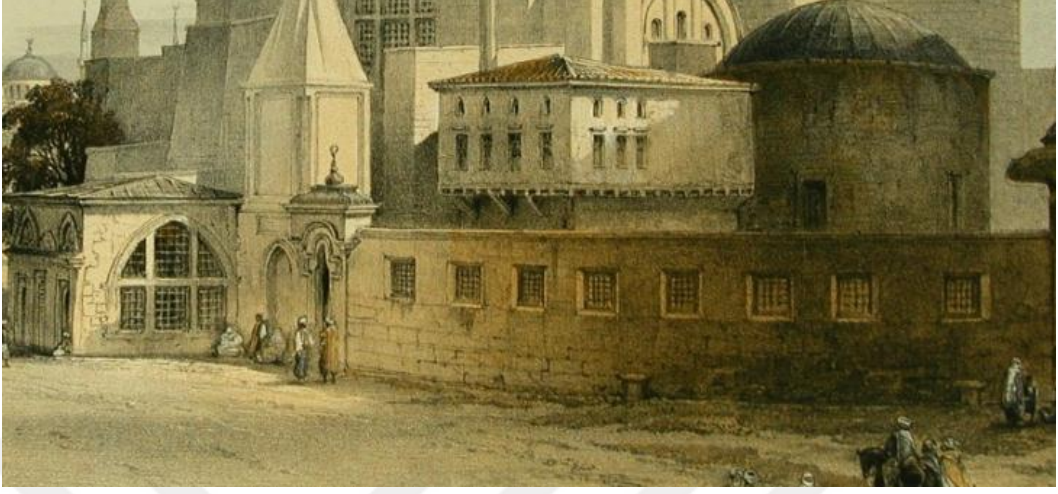
David Roberts'e ait 1833 tarihli gravürde (Şekil 4.41) kasır kuzeydoğudan resmedilerek hem doğu hem de kuzey cephesi resmedilmiştir. Gravürde genel mimari özellikleri verilirken, cephelerdeki pencere düzeni farklılık göstermektedir. Her iki cephenin ana unsuru olan pencereler, kareye yakın dikdörtgen biçiminde olup iki kat olarak düzenlenmiştir. Pencere arasında yer alan silme cephe boyunca devam etmektedir..

Şekil 4.41 David Roberts, 1833, Ayasofya Bab-ı Hümayun yönünden bakış, Ayasofya ve hünkâr mahfili girişi ile hünkâr kasrının görünümü.

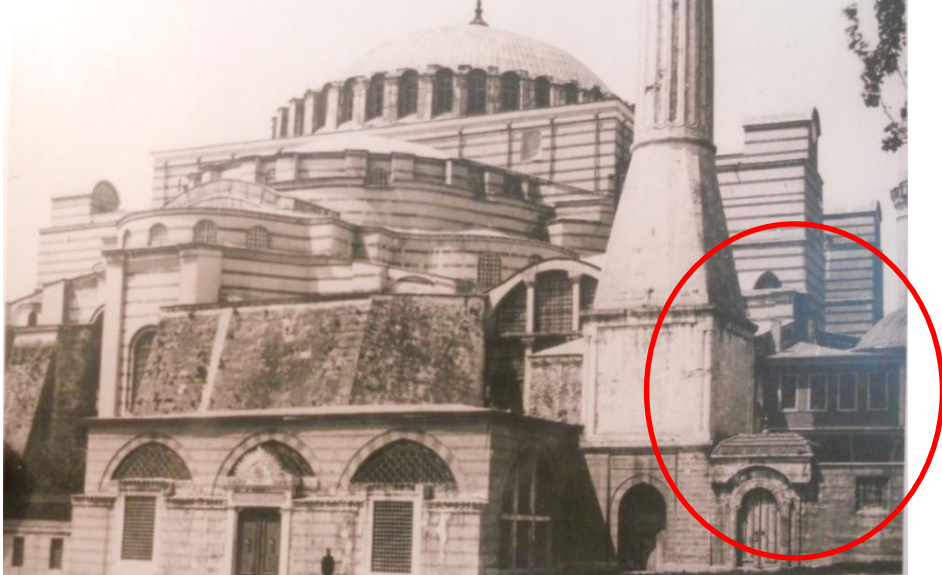
<http://collections.vam.ac.uk/item/O1105458/findens-landscape-and-portrait-illustrations-etching-david-roberts/01.02.2016>

Fossati yapıyı (Şekil 4.42) Charles Texier'in gravürüne yakın resmetmiştir. Yuvarlak kemerli tepe pencereleri ile altta dikdörtgen formlu pencere dizisi görülmekte, doğu cephesinde dört, kuzey cephesinde ise üç pencere bulunmaktadır

Şekil 4.42 (Detay) Gaspare Fossati, 1852, Hünkâr kasrının görünümü

Yapıya ilişkin bilgilere, Fossati onarımı sonrası çekilen fotoğraflardan ulaşılmaktadır. Söz konusu fotoğraflarda yapının gravürlerde resmedildiği gibi iki katlı, kırma çatılı olduğu görülmekle birlikte pencere detaylarında farklılık söz konusudur. Gravürlerde kemerli tepe pencereli olarak düzenlenen pencerelerin dikdörtgen formda tek kat oldukları ve doğu cephesinde dört, kuzey cephede ise beş adet (Fotoğraf 4.23) bulunduğu görülmektedir.

Fotoğraf 4.23 Sebah&Joailer, 19.yy, Ayasofya Doğu Cephesi, minarenin arkasında yer alan hünkâr kasrı. (Sema Doğan, Ayasofya ve Fossati Kardeşler (1847-1858), Arkeoloji ve Sanat Yay.,İstanbul, 2011, s.60.)

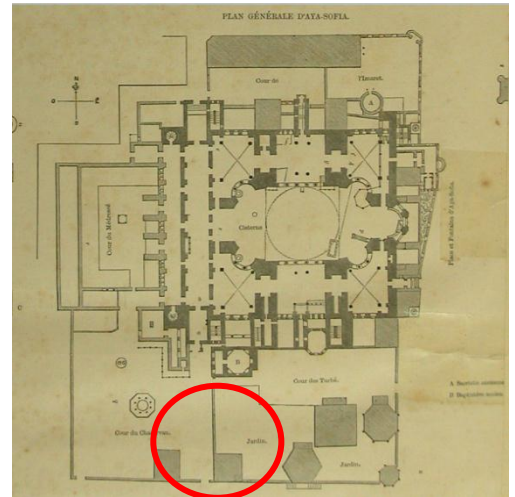

Fotoğraf 4.24 Bab-ı Hümayun terasından Ayasofya, 1929 (Halil Edhem, *Nos Mosquées de Stambol*, Traduction de E.Mamboury, Librairie Kanaat Yay., Stamboul, 1934, s.132)

Kuzey cephedeki pencerelerin David Roberts gravüründe de beş adet, Fossati tarafından üç adet betimlenmiş olması, büyük olasılıkla Fossati'nin yapıyı onarım öncesi resmettiğini ya da daha sonraki yıllarda yapılan onarımlar sırasında değişmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bugün mevcut olmayan yapı 1940'lı yıllara kadar ayakta kaldığı fotoğraflarda görülmektedir.(Fotoğraf 4.24)

4.1.8 Muvakkithane

Konum: Ayasofya güneybatı avlusunda bugün çıkış kapısı olarak kullanılan kapının yanında yer almaktadır.

Harita 4.1 Kauffer,1776, İstanbul Haritası **Şekil 4.26** G. Fossati 1852, Ayasofya Planı

Tarihçe: Muvakkithane yani vakit odası olarak kullanılan yapı Osmanlı Döneminde halkın namaz vakitlerini öğrenmesi için yapılmıştır. Sultan Abdülmecid döneminde Fossatiler tarafından tasarlanmış yapının müteahhidi Mısırlı Yani Kalfa'dır.³²⁶ Ayasofya onarımları sırasında inşaatına başlanmış, 1851 yılında işçi ücretleri ödenememiş, bu sebepten inşaat durmuşsa da sıkıntı aşılarak inşaatın 1853³²⁷ yılında tamamlanması sağlanmıştır. Muvakkithane de aynalı, çerçevesi Londro menşeli iki saat konulmuştur.³²⁸ Ayasofya'nın müzeye dönüştürüldüğü sırada muvakkithanenin içindeki yazı levhaları ile bazıları çok değerli olan saatler dağıtılmıştır. Sultan I.Mahmud Kütüphanesi'nde üç adet saat bulunmaktadır. Ancak bu saatlerin muvakkithaneye ait olup olmadıkları bilinmemektedir. Muvakkithane günümüzde müzenin ofisi olarak kullanılmaktadır. Muvakkithanelerin bazılarında büyük saatlerin konulduğu ve saatlerin ayarlarının dış ve iç sarsıntılarla bozulmaması için yapılan mermer kaideler yer almaktadır. Bu mermer kaide örneği Ayasofya Muvakkithanesi dışında Yeni Camii, Galata Mevlevihanesi'nde de vardır.³²⁹

Şekil 4.43 Fossati, 19.yy, Muvakkithane cephe ve plan çizimi.(Sema Doğan, Ayasofya ve Fossati Kardeşleri Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul, 2011, s.64)

Fotoğraf 4.25 (Detay) Abdullah Fréres, 19.yy, Muvakkithanenin görünümü.

³²⁶ A, Akgündüz, S. Öztürk., Y.Baş, Üç Devirde Bir ..., s.517-18.

³²⁷ Sema Doğan Fossatilerin Ayasofya faaliyetlerini anlattığı eserinde inşaatın bitiş tarihini 1850 olarak vermektedir.

³²⁸ Süheyl Ünver, *Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler*, Atatürk Konferansları V, 1971-1972'den ayrı basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s.236.

³²⁹ Zeliha Kumbasar, *Osmanlı Dönemi İstanbul Muvakkithaneleri*, Yıldız Teknik Ün,versitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s.29.

Mimari Özellikleri: Fossati, muvakkithane ile ilgili yapmış olduğu plan ve görünüşe bakıldığında uygulamada bir takım farklılıkların olduğu görülmektedir. (Şekil 4.43) Kubbe kasnağına konulan cephe saati ve pencere biçimi uygulanmamış, yerine yuvarlak kemerli dört pencere yerleştirilmiştir. Cephelerde yer alan pencere aralarındaki yuvarlak pencereler uygulanmamış, kubbe görünüştekinden daha yüksek tutulmuştur.(Fotoğraf 4.25)

Ampir üslupta ele alınmış muvakkithane yapısı kare planlıdır. Tek mekândan oluşan yapının ortası yüksek kaideli sekiz sütunun taşıdığı yüksek kasnaklı küçük bir kubbe ile diğer bölümleri çatı ile örtülmüştür. Mermer döşemeye sahip yapının ortasında profilli ayaküstüne oturan yuvarlak mermer bir masa yer almaktadır.

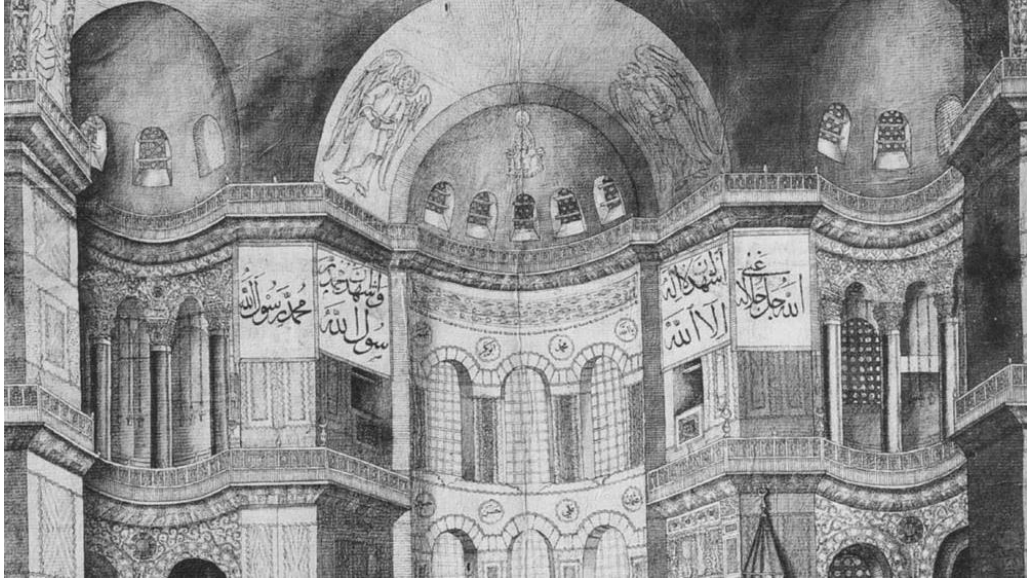
Fotoğraf 4.26 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Muvakkithane binası mevcut durum.

Yapının kuzey cephesi giriş cephesi olup sıvalıdır. Diğer üç cephe ise kesme taş örgülüdür. Her cephede üç pencere yer almaktadır. Pencereler yuvarlak kemerli, ampir üslupta metal şebekeli olup neredeyse cephe yüksekliğince devam etmektedir. Yapının kasnağı kuzey ve doğu cephesi yapılan onarımlar sırasında boyanmış (Fotoğraf 4.26) mekânın içi ofise dönüştürmek amacıyla bölümlere ayrılmışsa da bugün bu bölümler kaldırılmıştır.

4.1.9 Yazı Levhalar

Evliya Çelebi, Ayasofya'nın duvarlarında IV.Murad'ın emriyle Teknecizade³³⁰ Mustafa Çelebi tarafından hazırlanan Allah, Peygamber ve dört halifenin isminin yazıldığı levhalardan bahsetmektedir. Ayrıca levhaların Karahisari tarzında yazıldığını ve elif harflerinin yazı boyutlarının büyüklüğünden ve diğer harflere kattığı güzellikten bahsetmiştir.³³¹ Fossati onarımlarından önce daha ufak ölçülerde sekiz adet madalyon ile dikdörtgen çerçeve içinde Teknecizâde İbrahim Efendi'nin celi sülüs hattı ile yazılmış levhaları bulunmaktadır.³³² Söz konusu levha ve madalyonlar 18. yüzyıl gravürlerinde görülmektedir. (Şekil 4.44) Gravürlerden, küçük madalyonlar içinde "Allah", "Muhammed" ile birlikte dört halife "Ebubekir", "Ömer", "Osman", "Ali" isimleri ile "Hasan" ve "Hüseyin"'in adlarının yazıldığı okunmaktadır. Azade Akar'ın aktardığı kadarıyla hattatın imzası "Allah" yazılı madalyon üzerinde belirtilmiş olup 1644 (h.1054) tarihini taşımaktadır.³³³ Bu tarih ise her ne kadar Sultan I.İbrahim dönemini vermekte ise de, bir çok araştırmacı 1651 tarihine işaret ederek IV.Mehmed dönemine ait olduğunu belirtmişlerdir.³³⁴

Şekil 4.44 (detay) Cornelius Loos, 1710, Mihrap pencere aralarında madalyonlar ve levhalar görülmektedir.

³³⁰ Bazı kaynaklarda Teknecizade yerine Bıçakçizade olarak geçmektedir. Bknz. Hadikatü' Cevami,

³³¹ Evliya Çelebi, a.g.e., s.91

³³² Ayvansariyi, a.g.e.s.42.

³³³ Azade Akar, a.g.m., 282.

³³⁴ A, Akgündüz, S. Öztürk, Y.Baş, a.g.e. s.208.

Fossati, zeminleri bozulan Teknecizâde İbrahim Efendi'ye ait celi hat levhaları kaldırarak yerine aynı metinleri içeren yeni levhalar yaptırmıştır.³³⁵ Yeni levhalarda Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılan hatlar, öğrencileri Şefik Bey ile Ahmed Efendi'nin kareleme yöntemiyle büyütülmesi ile levhalar üzerine işlenmiştir.(Şekil 4.45) Ayrıca Abdullah Efendi ile birlikte Osman, Mehmed, Bekir, Arap Said ve Mısırlı lakabı ile kayıtlı nakkaşlarla ekip başı olarak ismi geçen Hüseyin adında biri levhaların yapımı sırasında çalışmalarda yer almışlardır. Levhaların kenarlarında yer alan kabartmalı bezemeler ise Dimitri ve Andon isimli sanatçıların elinden çıkmıştır. Bahriye marangozhanesinde yaptırılan daire formuna sahip levhalar tek parça olmayıp birden fazla parçadan oluşmaktadır. Levhaların çapı yaklaşık olarak 7.50 m'dir. Üzerine işlenen hattat imzası 1.75x0.95 m boyutlarında olup kullanılan kalem ağzı 0.35m ölçüsüne sahiptir.³³⁶ Levhalar üzerinde "Allah", "Muhammed" ile birlikte dört halife "Ebubekir", "Ömer", Osman, "Ali" isimleri ile Hasan ve Hüseyin'in adları yazılmıştır.(Fotoğraf 4.27-4.28)

Şekil 4.45 Gaspare Fossati, 1849, Ayasofya'ya asılan levhaların desen çalışması. (Sema Doğan, *Ayasofya ve Fossati Kardeşleri*, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul, 2011, s.67)

³³⁵ Ayvansariyi, a.g.e., s.43.

³³⁶ Azade Akar, a.g.m., 282. Sema Doğan, a.g.y, s.67. Sefer Arapoğlu, "Ayasofya'nın Ana Kubbesi'ndeki Nur Suresi" *Ayasofya Yıllıkları* S.13, 2010, s.351.Talip Mert, "Ayasofya Hattayı Kadıasker Mustafa İzzet Efendi", *Ayasofya Yıllıkları* S.13, Ayasofya Müzesi Yay.No.16., İstanbul,2014, s.301.

Levhalar 1849 tarihli olup 1935 tarihine kadar asıldıkları yerde kalmış, Ayasofya'nın müzeye çevrildiği yıllarda "müzenin mimarisini" bozduğu düşüncesiyle asıldıkları yerden indirilen levhalar bir süre yerde kalmıştır. Bu sırada levhalar buldukları yerde nem ve havasızlıktan hasar görmüştür. Bir ara Sultan Ahmed Camii'ne asılmak istenmişse de levhaların büyüklüğü ve caminin boyutları düşünülünce vazgeçilmiştir. Muhtemelen levhalar ilk yapıldığında parçaları yapı içinde birleştirilerek tamamlanmış olmalıdır. Levhalar boyutları nedeniyle Ayasofya iç mekândan dışarıya çıkarılamamış, hünkâr mahfilin bulunduğu yerde 1949 yılına kadar beklemiş daha sonra tekrar yerlerine takılmışlardır. Böylece dünyanın bilinen en büyük hüs-i hat levhaları yok olmaktan kurtulmuştur.³³⁷

Fotoğraf 4.27 Sebah&Joailier, 1888/1910, Fossati onarımlarında asılan levhalar. (<http://www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.03675/24.01.2014>)

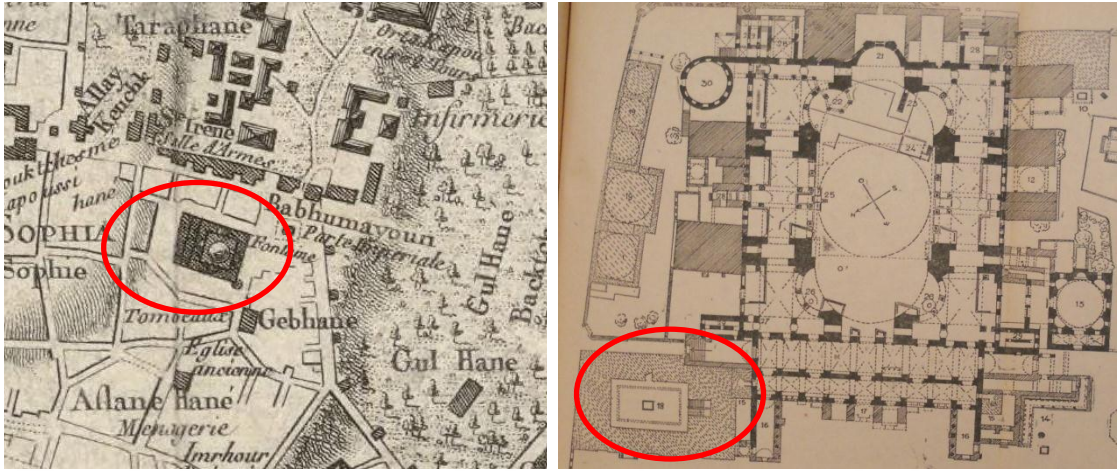

Fotoğraf 4.28 Esengül Yıldız Altunbaş, 2015, Levhaların mevcut durumu.

³³⁷ A. Akgündüz, S. Öztürk., Y.Baş, a.g.e, s.271. Semavi Eyice, Süleyman Berk, "Ayasofya, Kitabe ve Hatları" *Vakıflar Dergisi*, 2016 *Vakıf Medeniyeti Yılı Özel Sayısı*, Vakıflar Genel Müd.Yay., Ankara, 2006, s.65.

4.1.10 Ayasofya Medresesi

Konum: Ayasofya kuzeybatı köşesinde yer alan yapı 1939 yıllarında yıkılmıştır.

Harita 4.1 Kauffer, 1776, İstanbul Haritası **Şekil 4.46** Gurlit, Ayasofya Planı

Tarihçe: İstanbul'un fethinin hemen ardından Fatih tarafından ihtiyacı karşılamak üzere papaz odaları medreseye dönüştürülmüştür. Bu odaların Ayasofya'ya komşu olduğu bilinen patrikhanenin bir kısmı olduğuna da ihtimal verilebilir. Fatih Sultan Mehmed vakfiyelerinden öğrenildiğine göre esas Ayasofya-yı Kebir Medresesi olarak da anılan Ayasofya Medresesi bizzat Fatih'in vakfi olarak cami yanına inşa edilmiş, içine 1466 yılında kütüphane eklenmiştir. Medrese, caminin arka kısmına cami ile arada bir yol geçecek mesafede tek katlı olarak inşa edilmiştir. Medrese, Fatih Külliyesi yapıldıktan sonra bir süre boş kalmıştır.³³⁸ Ayvansarayı, II. Bayezid devrinde bir kat daha ilave ettiğini ve yeniden açtığını bildirmiş olduğu³³⁹ medrese yıllar içinde tamiratlar görmüş, son olarak Fossati onarımları sırasında elden geçmiştir. Semavi Eyice bu onarımlar sırasında medresenin yeniden inşa ettiğini belirtmişse de³⁴⁰ yeniden inşası yerine medresenin ihtiyacına binaen gerekli tamiratlar yapılmıştır.³⁴¹ İnşa edilip zaman içinde eklentileri ve tamiratları yapılan medreseye ilişkin tarafımcı görsel bir malzemeye rastlanılmamıştır. *İstanbul Seyahatnamesi* adlı eserinde Grelot, Ayasofya betimlerken Osmanlı Dönemi'nde eklenen binaları işlemiş ancak medreseyi

³³⁸ A. Akgündüz, S. Öztürk. Y.Baş, a.g.e, s.134, 153. Ayvansarayı, a.g.e. s.42. A.Süheyl Ünver, İstanbul Risaleleri C.1, Hzl. İsmail Kara, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayın no:17, İstanbul,1995, s.213-214. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri Mimarisi 855-886(1451-1481) III*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay. İstanbul, 2.baskı 1989,s.316-321. Mübahat S. Kütükoğlu, XX.Asra Erişen İstanbul Medreseleri, TTK, Ankara, 2000, s.42.Semavi Eyice, "Ayasofya Medresesi", İslam Ansiklopedisi, C.4, TDV, s.215.

³³⁹ Ayvansarayı, a.g.e. s.42.

³⁴⁰ Semavi Eyice, "Ayasofya Medresesi", s.215.

³⁴¹ A. Akgündüz, S. Öztürk. Y.Baş, a.g.e. s.265.

resmetmemiştir. Aynı durum Fossatiler içinde söylenebilir. Hazırlamış oldukları albümde ne medreselere değinilmiş ne de plana dâhil edilmiştir.

Şehremini Server Paşa tarafından 1869 yılında İstanbul'un Cadde ve sokakları yeniden düzenlenmiş, "...büyük eserlerden olan Ayasofya Cami-i şerifinin etrafında bulunan binaların yıkımıyla cami tamamen meydana çıkarılmıştır." Bu kapsamda istikamete mani olduğu gerekçesi ile medrese ve bir minarenin de yıkılması gündeme gelmişse de minare kurtulmuş ancak medrese yıkılmaktan kurtulamamıştır.³⁴²

Ayasofya civarında yol yapımı sırasında Şehremaneti'nce yıkılan mekteplerin yerine daha büyük bir mektep inşası düşünüldüğü 1873-75 yıllarındaki yazışmalarda geçmektedir. Şehremaneti'nin 9 Temmuz 1873 tarihinde Sadaret'e gönderdiği belgeye göre eski medresenin yeri, yola ve avlu kısmına katılmış olduğundan, yeni medresenin "tanzim kılınan resmi mucibince imaret ittisalına müceddeden inşası" yani düzenlenen projesi uyarınca imaretin bitişiğine yeniden yapımı kararlaştırılmıştır.³⁴³ Daha önce hazırlanmış olan planlar doğrultusunda yıkılmasından yaklaşık 4, 5 yıl sonra yeniden inşa edilmiştir. (Fotoğraf 4.29)

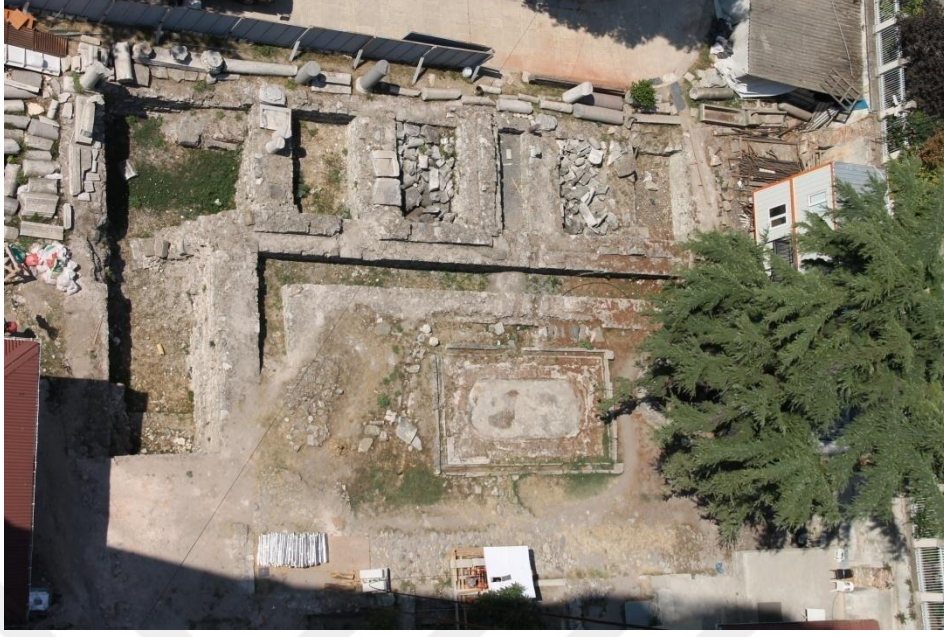
Fotoğraf 4.29 Encümen Arşivi, 1936, Ayasofya Medresesi görünümü.

Medrese, "Ayasofya-yı Kebir Medresesi olarak da anılan yapı, Şeyhülislam Hayri Efendi'nin meşihatı zamanında başlatılan medreselerin ıslahı çalışmalarıyla İstanbul medreselerinin "Darü'l-hilafeti'l-aliyye medreseleri" adıyla tanzim edilmesi

³⁴² A. Akgündüz, S. Öztürk.Y.Baş, a.g.e. s.303-304.

³⁴³ http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0218154001392107970.pdf (27.2.2016)

sırasında bu düzenlemeye göre tali kısım-ı ewelin 2. sınıflarına tahsis edilmiştir."³⁴⁴

Fotoğraf 4.30 Esengül Yıldız Altunbaş, Ayasofya Medresesi kalıntıları mevcut durumu.

Ayasofya Medresesi'nde 1924 yılına kadar eğitim devam etmiş, daha sonra İstanbul Belediyesi'nce öksüzler yurdu haline getirilmiş, Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinin ardından 1935 yılında boşaltılmıştır. Ayasofya'nın etrafını açmak gayesi ve mevcut medrese binasının "eski eser" özelliğinde olmadığı gerekçesiyle 1936-1937 yıllarında Müzeler idaresi tarafından yıktırılmıştır³⁴⁵

Temelleri Alpaslan Koyunlu tarafından 1982 yıllarında onarım çalışmaları kapsamında toprak ve moloz yığını kaldırılmasından sonra bulunmuştur. Alpaslan Koyunlu tarafından bulunan temel kalıntıları, bölme duvarları, suyolları, şadırvanın kaidesi ile ana gezinti yolları bütünüyle ortaya çıkarılmış,(Fotoğraf 4.30) temel duvarları onarıldıktan sonra rölöveleri yapılmıştır.³⁴⁶ Kalıntıları görülen medreseye ilişkin "Ayasofya Koruma Problemleri"ne ilişkin yayınlanmış bildiride Semavi Eyice ve Alpaslan Koyunlu tarafından öneride bulunmuşlardır. Semavi Eyice, *Muvakkithaneninin ofis olarak kullanılmak yerine müzeye dönüştürülmesi ve yıkılan medrese arsası üstüne ofis olarak kullanılmak üzere yeni büro inşa edilmesini*, önerirken Alpaslan Koyunlu ise *medresenin bulunduğu yerde, medresenin rekonstrüksiyonu yapılarak müdürlük binası fonksiyonu verilmesini, eski kaynaklarla geliştirilebilecek olan Avan Projesini*

³⁴⁴ Semavi Eyice, "Ayasofya Medresesi", s.216.

³⁴⁵ Semavi Eyice, "Ayasofya Medresesi", s.216.

³⁴⁶ Erdem Yücel, Ayasofya'da Yapılan Onarımlar...s.165.

kendisinin yaptığını ve bu planda bir kütüphane, bir küçük buluntular müzesi, enstitü ve araştırma bölümleriyle inşa edildiği zaman uluslararası bilim merkezi haline getirilmesi gerektiğini, önermişlerdir.³⁴⁷ Muhtemelen bu öneriler üzerinden geliştirilen rekonstrüksiyon projesi hazırlanmış ilgili Anıtlar Kurulu'na gönderilmiş ve onaylanmıştır. Ayasofya Müzesi idari binası olarak kullanılmak üzere projelendirilen yapı, uygulama ihalesi yapılmış uygulaması aşamasındadır.

Mimari Özellikleri: Fotoğraflar üzerinden değerlendirildiğinde dikdörtgen planlı ve avlulu kâgir yapı kırma çatı ile örtülüdür. Avlu yönünde ahşap sütunların taşıdığı revaklar ile merkezde kubbeli bir şadırvan (Fotoğraf 4.31- 4.32) yer almaktadır.

Fotoğraf 4.31 Encümen Arşivi, 1935, Medrese avlusundan görünüm.

Fotoğraf 4.32 Encümen Arşivi, 1935, Medrese üst kattan görünüm.

Medrese, alışılmış medrese formundan farklı olup Tanzimat Dönemi mimarisini yansıtmaktadır.(Fotoğraf 4.33) Kâgir bina bodrum üstü iki kattan oluşmaktadır. "İstanbul Müftülüğü Şer'i Siciller Arşivi'nde bulunan, 1915 yılında yapılan Ders

³⁴⁷ Ayasofya Koruma Problemleri'ne ilişkin bildirimlerinin sunulduğu ve Ayasofya Müzesi Yıllığı Yayın 12'de yayınlanan Ayasofya Koruma Problemleri İle İlgili Bilim Adamlarının Bildirileri, kapsamında Prof.Dr.Semavi Eyice ve Yük.Müh.Mim.Alpaslan Koyunlu medreseye ilişkin yukarıda anlatılan önerilerde bulunmuştur. Veli Yenisoğancı, L. Suat Kongaz (Hzl.) *Ayasofya Yıllığı*, No:12, Ayasofya Müzesini Koruma ve Turizm Derneği, Ankara, 1992, s.17 ve 35.

Vekâleti Medrese ve Müderris Defteri'nde yer alan belgeye göre medresenin alt katında on dört, üst katında on sekiz olmak üzere büyüklü küçüklü otuz iki odası vardır. Ayrıca Her iki katta helâsı, genişçe bir avlusu, ortasında bir şadırvanı, gusülhanesi ve çamaşırlığı bulunan medresenin içinde 103 talebe oturmasına rağmen ancak 80-90 talebenin barınabileceği"³⁴⁸ belirtilmiştir.

Fotoğraf 4.33 Encümen Arşivi, 1935, Medrese giriş cephesinin görünümü.

Birinci ve ikinci katta birbirinin simetrisi olan ve bütün cephe boyunca devam eden yuvarlak profilli kemerli yüksek pencereler cephede dikkat çekici mimari unsurlardır. Cephenin merkezinde yedi basamakla ulaşılan yuvarlak kemerli giriş kapısı yer almaktadır. Pencere, kat silmeleri, sıvalı yüzeyler ve derzli yüzey karşıtlığıyla cephe hareketlendirilmiştir. Yapının rekonstrüksiyonu gündeme gelmiş ancak henüz uygulama aşamasına gelinmemiştir.

4.2 18. ve 19. Yüzyılda Tarihi Çevre

Devletin yüzünü Avrupa'ya döndüğü 18. ve 19. yüzyılda devlet sistemi ve kurumları değişmiş, yeni şehircilik anlayışı gelişmiş ve mimaride yeni bir biçimlenmeye gidilmiştir. Ayasofya odaklı tarihi çevrede 18.yüzyılda başlayan ve özellikle 19.yüzyılda ağırlık bulan bu süreçten etkilenmiştir. Çevrede, devlet içinde kendi alanlarında ilk olacak kurumlara ait kütleli yapılar inşa edilerek devlet kurumları

³⁴⁸ Semavi Eyice, "Ayasofya Medresesi" *DBİA*, C.1, TTV, İstanbul, 1993, s.460.

yoğunlaşmıştır. Tezin bu bölümünde Ayasofya'nın giriş cephesinin literatürde *batı cephesi* olarak geçmesi sebebiyle buradan referansla çevrede yönlendirme yapılarak bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu doğrultuda güney yönünde Hippodrom/Atmeydanı ve çevresi, doğu yönünde Bab-ı Hümayun Caddesi, kuzey yönünde Soğukçeşme Sokağı ile batı yönünde Alemdar Caddesi üzerindeki yapılaşma incelenmiş, yapılar kataloglanarak anlatılmıştır.

4.2.1 Ayasofya Güney Yönü

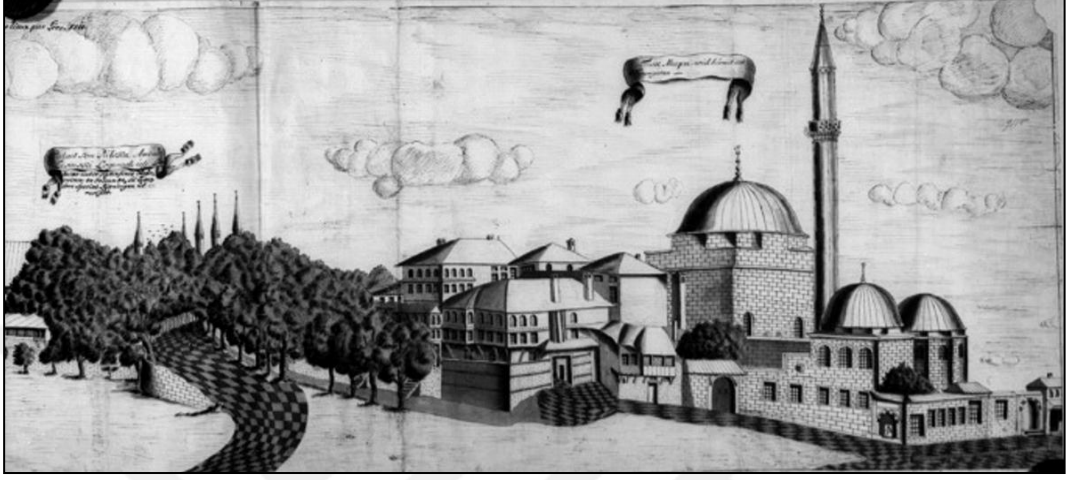
Bölüm içinde Ayasofya'nın güneyinde kalan Atmeydanı ve etrafında gelişen yapılaşma ve değişimler işlenmiştir. Damad İbrahim Paşa Sarayı ve Sultan Ahmed Cami Atmeydanı'nda iki yönde sınır çizgisi oluşturmuş kütleli yapılar. Damad İbrahim Paşa Sarayı'na yüzyıllar içinde yeni işlevler kazandırılmış, yapı da bir takım değişikliklere uğramış, yeni birimler eklenmiştir. Güney yönde 18. yüzyılda yapılaşma neredeyse durmuşsa da 19 yüzyıl başından itibaren yeniden hızlanmıştır. Özellikle devlet batılılaşırken kurumlarda da değişime ihtiyaç duyulmuş, yeni yapılanma yeni binaların yapılmasını sağlamıştır. Yeni yapılar, mütevazı ölçülerden uzak kütleli, kagir ve batı etkili bezemelerin görüldüğü yepyeni bir anlayışla vücut bulmuşlardır. Söz konusu yapılaşma konumuz tarihi çevrede de yaygın olarak görülmüştür.

4.2.1.1 Atmeydanı

Hippodrom'un kuzey yönündeki basamakları üzerine inşa edilen Damad İbrahim Paşa Sarayı (16. yüzyıl) ile güneyinde Sphendone üstüne Sultan Ahmed Külliyesi (17. yüzyıl) ölçü ve tasarımlarıyla Atmeydanı'nın çehresini değiştirmiş, aynı zamanda bu yönlerde doğal bir yapılaşma sınırı ve belirleyicisi olmuştur. Fakat her iki yapı kompleksinin zaman içinde yıkılan, değişen ve kaybolan bölümleri dışında, yeniden işlevselleştirilen ve yeni bir yapıya alan kazanmak için yıkılan birimleri de olmuştur.

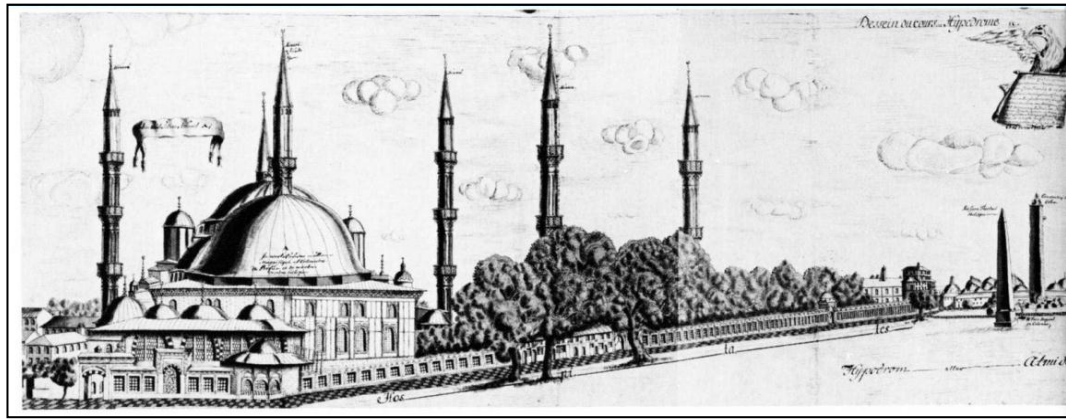
Özellikle Damad İbrahim Paşa Sarayı yüzyıllar içinde devletin farklı kurumları tarafından kullanılmış, bu arada yapının çehresi de değişmiştir. İbrahim Paşa Sarayı, 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devlet adamlarına konut olarak kullanılmaya devam ederken, bu tarihten sonra ahır, boyahane, defterhane, mehterhane, tımarhane, hayvanat bahçesi, dokuma atölyesi, arşiv deposu, askeri ambar, hapishane gibi işlevler yüklenmiştir. Bu süreç içinde yapının özgün cephe tasarımı da yeni yapılan binalarla değişmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde (1939) dördüncü avlu ve bağlı birimleri yapılacak Adliye Sarayı için yıkılmıştır. Sarayın geriye kalan bölümlerinin restorasyonu (1965)

yapılmış ve Türk İslam Eserleri Müzesi'ne (1983) dönüştürülmüştür. Külliye ve saray yapısı dışında çevrede küçük ölçekli bir takım yapılar yer alsa da Atmeydanı meydan olarak kalmaya devam etmiştir. Cornelius Loos tarafından 1710 yılında hem külliye yönü ile hem de saray yönünden resmedilen meydanın 18. yüzyılın başında nasıl bir görünüme sahip olduğu ve bir bütün olarak durumunu ortaya koymuştur.

Şekil 4.47 Cornelius Loos, 1710, Firuz Ağa Cami ve Damad İbrahim Paşa Sarayı

Cornelius Loos'a ait ilk gravürde (Şekil 4.47) Firuz Ağa Cami ile geriye doğru uzayan ve önünde peyzaj düzenlemesi görülen Damad İbrahim Paşa Sarayı yer almaktadır. Firuz Ağa Cami bir külliye biçiminde görülmektedir. Yol çalışmalarında yıkılan klasik üsluptaki bahçe duvarları ve yapıları gravüründe resmedilmiş olması belgeleme açısından önemlidir.

Şekil 4.48 Cornelius Loos, 1710, Sultan Ahmed Türbesi, geride minareler ve Hippodrom anıtları

İkinci gravürde ise (Şekil 4.48) Hippodrom'u çevreleyen Sultan Ahmed Türbesi ve geriye, doğru minareler, Hippodrom anıtları ve bugün bir kısmı mevcut olmayan

Sultan Ahmed külliyesine ait yapı birimleri görülebilmektedir. Resmedilen I.Ahmed Türbesi'ne ait bugün mevcut olmayan sebil ve değişen avlu duvarına ilişkin bilgi içermesi açısından önemlidir. Duvarın solunda yer alan ikinci kapı medresenin bulunduğu alana açılan kapı olup bugün mevcut değildir. Bugün açık olan revağın kapalı olduğu ve saçağın daha kısa olduğu anlaşılmaktadır. Anıt kaidelerinin henüz toprak altında kalmadığı, meydanın toprakla doldurulmadığı anlaşılmaktadır. Anıtların gerisinde ise kubbeleri ile imaret ve darüşiffa yapıları görülmektedir.

Şekil 4.49 Anonim, 1809, Sultan Ahmed Camii ve Atmeydanı'nın görünümü.([http://collections.vam.ac.uk/item/O916882/at-meydani-or-the-hippodrome-watercolour-anonymous-greek-artist/Victoria and Albert Museum](http://collections.vam.ac.uk/item/O916882/at-meydani-or-the-hippodrome-watercolour-anonymous-greek-artist/Victoria%20and%20Albert%20Museum) 20.03.2016)

Atmeydanı, Sultan IV. Mehmed, II. Süleyman, III. Ahmed ve II. Mustafa'nın Edirne Sarayı'nı kullanmayı tercih etmelerinin ardından şenliklerin durduğu, daha çok siyasi olayların yaşandığı bir meydana dönüşmüştür. Sultan Ahmed Camii olayı (1648), Çınar Olayı (Vaka-i Vakvakiye 1656) ve bir kadının taşlanarak öldürülmesi (1860) devlet erkânı ile halkı meydandan uzaklaştırmıştır.³⁴⁹ Osmanlı'nın erken dönemlerinde yaşanan bir takım olaylar neticesinde idamların gerçekleştiği cezalandırma alanı olarak da kullanılan Atmeydanı, 16. yüzyıldan sonra bir toplanma ve harekete geçme alanı olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda yeniçerilerin, sipahilerin ya da ulemaların

³⁴⁹ Özdemir Nutku, "Atmeydanı'nda Düzenlenen Şenlikler", *Hippodrom/At Meydanı II İstanbul'un Tarih Sahnesi*, Pitarakis, Brigitte (hızl), Pera Müzesi Yay.İstanbul, 2010, s.90. Seza Sinanlar, a.g.e., s.64.

toplanarak saraya karşı ayaklanmaların başladığı yer olmuştur. Ayaklanmalar neticesinde IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed tahttan indirilmiş, hatta II. Osman, İbrahim, III. Selim ve IV. Mustafa yaşanan olaylar neticesinde yaşamlarından olmuştur.³⁵⁰

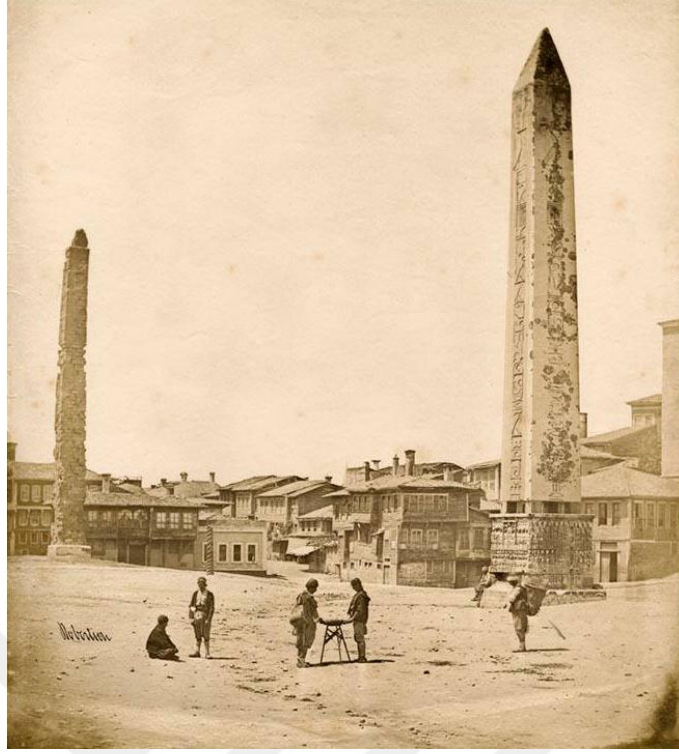
Şekil 4.50 Therond (M.Brest'in bir tablosundan), 1860, Atmeydanı'nın görünümü. (<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/589/001500217006.pdf?sequence=3&isAllowed=y> 14.2.2016)

Şenlikleri yapılmadığı meydan artık saraya karşı seslerin yükseldiği, mücadelenin sürdüğü bir arenaya dönüşmüştür. Şenlikler, düğün ve spor gibi etkinlikler 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir süre Edirne'ye taşınmışsa da meydanın asıl gözden düşmesi hanedanın Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe'ye taşınmasıyla olmuştur. Bu değişikliklerle birlikte eğlencelerin yeni adresi Kâğıthane, Haliç kıyıları, Ok Meydanı, Dolmabahçe kıyısı ve sırtları, Beykoz ile Kadıköy olmuştur.³⁵¹ Artık Atmeydanı, hanedanın kullanımından çok halkın kullandığı, depremler sonrasında toplandığı, günlük yaşamlarını sürdürdüğü alan olarak kullanıldığı çeşitli gravürlerden (Şekil 4.50) okunmaktadır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ardından da II. Mahmud tarafından kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin talim yapacağı bir alana ihtiyaç duyulmasıyla Atmeydanı bir talim alanına dönüşmüştür. Atmeydanı talimhane olarak kullanılmasının ardından tekrar dikkat çekmeye başlamış, özellikle yabancı araştırmacıların ilgisine mazhar olmuştur.³⁵² Hippodrom ve çevresinde 1856-1927 yıllarında araştırmalar yapılmış, araştırmalarda alttan geçen su yolları belirlenmiş, anıtların kaideleri birikmiş topraklardan arındırılarak açığa çıkarılmıştır.

³⁵⁰ Seza Sinanlar, a.g.e., s.64-65.

³⁵¹ Özdemir Nutku, a.g.m., s.64. Seza Sinanlar, a.g.e., s.68.

³⁵² Seza Sinanlar, a.g.e., s.72.

Fotoğraf 4.34 James Roberston, 1853, Anıt kaideleri ile ilgili çalışma yapılmadan önceki haline dair görünüm. (Bahattin Öztunçay, *James Robertson Pioneer of Photography in The Ottoman Empire*, Eren Yay.İstanbul,1992, s.67.)

Fotoğraf 4.35 Sophus Williams & E. Linde & Co, 1865-1890, Kazı çalışmalarını sonunda etrafı çevrilen anıtların görünümü. (<https://www.rijksmuseum.nl>³⁵³)

³⁵³ (<https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objects?s=objecttype&p=2&ps=12&f.principalMaker.sort=Sophus+Willia ms+%26+E.+Linde+%26+Co.&ii=6#/RP-F-F13227,18> 16.02.2016)

Atmeydanı'nda yapılan gösteriler sırasında dökülen kumlar ve Sultan Ahmed Külliyesi'nin inşaatı ile etrafta yapılan inşaatlar sırasında dökülen hafriyatla meydanın taban seviyesi yükselmiş anıtların kaideleri toprak altında kalmıştır. (Fotoğraf 4.34) İlk olarak Charles Newton tarafından yürütülen 1855 yılında Yılanlı Sütun'un çevresinde kazılar yapılmıştır. Çalışmalar sırasında birikmiş toprağın temizlenmesi ile sütun üzerine Phokis Alfabesi'yle kazınmış yazılar bulunmuş, metin daha sonra OttoFrick ve Philipp Anton Dethier tarafından çözülmüştür. Yazıtta Kserkses komutasındaki Persler'i MÖ 479 yılında Plataia Savaşı'ndan yenen başta Lakedaimonlular, Atinalılar ve Korintler olmak üzere otuz bir Yunan şehrinin ismi yazıldığı belirlenmiştir.³⁵⁴ Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gönderilen askerler tarafından, 1856 yılında Newton'un yokluğunda, kazılara devam edilmiş, Örme Sütun ve Dikilitaş'ın kaidesini neredeyse tamamı ortaya çıkarılmıştır.³⁵⁵ Kazılardan sonra anıtların etrafına 1856 yılında demir parmaklıklar yaptırılmıştır.³⁵⁶ (Fotoğraf 4.35) Hippodrom'da hükümetin izniyle yapılan bir diğer kazı 23 Mart 1927 yılında British Academy'nin himayesinde adı bilinmeyen bir bağışçının desteğiyle yapılmıştır. Kazı, Oxford Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü'nde hoca olan Stanley Casson, David Talbot Rice, G.F. Hudson ve A.H.M.Jones katılımıyla yapılmıştır. Hippodrom'un farklı yerlerinde çeşitli araştırmalar yapılmış, batı yönde oturma sıralarına gölgelik yapan revaklarla ilintili bezemeli saçaklık parçaları ve sütunlar bulunmuştur. Bu kazı esnasında meydanın orta aksında açmalar yapılmış, spinaya ait iz bulunamamışsa da Örme Sütun ve Yılanlı Sütun'un çeşme olarak işlev gördüğüne ve alanda yer alan Bizans ve Türk dönemi su yoluna dair izler ortaya çıkarılmıştır.³⁵⁷ Kazılarda düzensiz konmuş bir yalak ile Yılanlı Sütun içinden geçen vali, asilzade ve eski bir konsülün damgasının yer aldığı kurşun bir boru bulunmuştur. Bu veri sütunun belki de Hippodrom'a yerleştirildiği sırada çeşme işlevi kazandırıldığını göstermektedir.³⁵⁸ Çeşme olarak işlevsel hale getirilmiş olması, sütunun Latin istilasından önceki dönemde diğer madeni eserler gibi yerinden sökülerek eritmekten kurtarılmasının kanıtı niteliğindedir. Örme Sütun çevresinde yapılan kazılar sonucunda tabanın dibinde dikilitaş aksının altına giden bir geçit bulunmuş, 15 cm çapında bir delik dikey olarak sütunun kaidesi içinden yukarıya doğru çıkmakta olduğu görülmüştür. Delik ve geçitte tespit edilen kurşun boru izleri çeşme olarak

³⁵⁴ Gülbahar Baran Çelik, a.g.t. s.65-67.

³⁵⁵ Jonathan Bardill, "Hippodrom'da Kazılar ve Arkeologlar", *Hippodrom/At Meydanı I, İstanbul'un Tarih Sahnesi*, Brigitte Pitarakis (hızl), Pera Müzesi Yay. İstanbul, 2010s.83-84.

³⁵⁶ Semavi Eyice, *Örme Sütun*, DBİA, C.6, TTV, İstanbul, 1994,s.196.

³⁵⁷ Jonathan Bardill, *Hippodrom'da Kazılar...*, s.84

³⁵⁸ Jonathan Bardill, *Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları*, s.167

kullanıldığıının işareti olarak görülmüştür. Kanallardan gelen su bu borudan yukarıya doğru çıkarak kaidenin dört yüzünde, kitabenin alt kısmında mozaik yalağa aktığı düşünülmektedir. Böyle bir su sisteminin anıtın yapım tarihi ile aynı olmalıdır.³⁵⁹ Kazılara 1928 yılında Sultan Ahmed Türbesi'nin kuzeyinde devam ettirilmiş, Hippodrom'a ait izlere rastlanmamıştır. Kazıda sadece, Zeuxippos Hamamı'na ait olduğu düşünülen yapı kalıntıları bulunmuştur.³⁶⁰

Ernest Mamboury ve Theodor Wiegand 1918 yılında Sphendone'un alt yapılarını ve doğu yöndeki odaları inceleyip Hippodrom'un planını yapmışlardır. Aynı zamanda Büyük Saray'ın bulunduğu alanda bölgesel kazı ve araştırmalar da yapmışlardır. Hippodrom'un tam ölçülerine ulaşmak amacıyla 1930 yılında yeniden kazılar başlamıştır. Kazılar sonucunda Hippodrom'un genişliği ve düzensiz şekli ile ilgili verilerin ortaya çıkması sağlanmıştır.³⁶¹ Hippodrom'un kuzeybatı yönünde yapılması planlanan Adalet Sarayı'nın temel çalışmaları sırasında ortaya çıkan temel kalıntıları nedeniyle 1950 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Aziz Ogan yönetiminde Müdür Yardımcısı Rüstem Duyuran denetiminde kazılar yapılmıştır. Kazılar neticesinde 5. yüzyıla tarihlenen Antiokhos'a ait saray yapısının odaları ve sarayın kime ait olduğunu tespit edilmesini sağlayan üstü yazılı sütun bulunmuştur. Bizans Sarayı ve Damad İbrahim Paşa Sarayı'nın dördüncü avlusu maalesef inşa edilen Adalet Sarayı altında kalmıştır.³⁶²

Tanzimat Dönemi ile birlikte meydanın çevresinde, nezaret, yüksekokul, müze gibi yeni kamu binaları yapılması gündeme gelmiş, böylece Atmeydanı'nın yeniden önem kazanması sağlanmıştır. Sergi-i Umumi 1863 yılında Sultan Abdülaziz'in ve devlet bürokratlarının katılımıyla açılmıştır. Sergi sebebiyle meydanda geçici binalar inşa edilmiş, Avrupalı devletlerin katılımının da sağlandığı sergi sırasında meydanda düzenlemeler yapılmıştır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Beyazıt ve Eminönü meydanları ile birlikte Atmeydanı için de Fransız Şehirci Joseph Antoine Bouvard'dan meydan düzenlemesi yapmasını istenmiştir. Projede (Şekil 4.51) Atmeydanı'nın Sultan Ahmed Camii ve Hippodrom anıtları dışında kalan yapılar yıkılarak yeni büyük avlulu 19. yüzyıl binaları ile çevrelemiş bir meydan tasarlanmıştır. Neyse ki proje uygulanmamıştır.

³⁵⁹Jonathan Bardill, Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları...,s.154.

³⁶⁰Jonathan Bardill, Hippodrom'da Kazılar..., s.86.

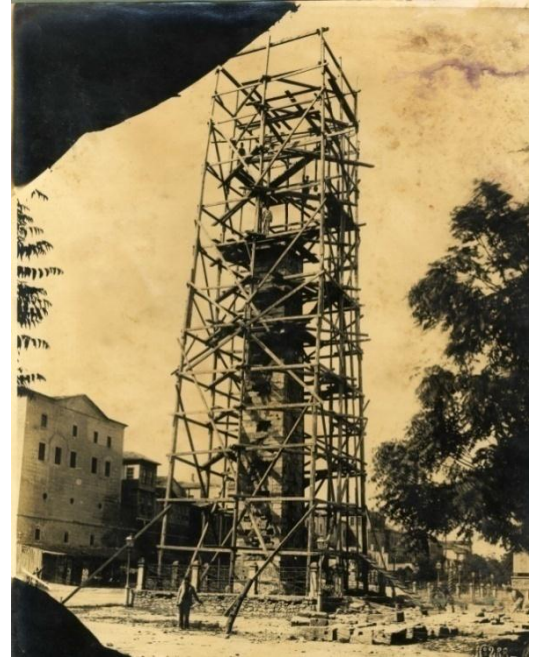
³⁶¹Jonathan Bardill, Hippodrom'da Kazılar..., s.88.

³⁶²Jonathan Bardill, Hippodrom'da Kazılar...,s.89-90.

Şekil 4.51 Joseph Antoine Bouvard, 1902, Atmeydanı düzenleme projesi (Hippodrom/Atmeydanı II İstanbul'un Tarih Sahnesi, Brigitte Pitarakis (hızl), Pera Müzesi Yay. İstanbul, 2010, Kat.No.106, s.348.)

Meydanın kuzey yönünde Millet Parkı olarak adlandırılan halka açık bir park düzenlenmesi yapılmıştır. Atmeydanı anıtlarından Örme Sütun yüzyıllar içinde hasara uğramış, neredeyse yıkılmak üzereyken 1895-1896 yılında (Fotoğraf 3.36, 3.37 ve 3.38) onarılarak sağlamlaştırılmıştır.

Fotoğraf 4.36 ve **Fotoğraf 4.37** Encümen Arşivi, 1895-96 yılı civarı, Örme Sütun onarım öncesi ve onarım sırasında görünümü.

Fotoğraf 4.38 (Detay) Sebah&Joallier, 1895-96 yılı civarı, Örne Sütun onarım sonrası görünümü. (http://katalog.iae.org.tr/arsiv/FKA_000805.jpg İstanbul Araştırmaları Enstitüsü 15.03.2015 15.12)

Sphendone üstünde yer alan Sultan Ahmed Külliyesi'nin parçası olan Darüşşifanın yerine Sanayi Mektebi inşa edilmiş böylece meydana güney yönünde net bir sınır çizilmiştir. Alman İmparatoru II.Wilhelm'in İstanbul'u ziyareti ardından parçaları 1901 yılında Almanya'dan getirtilen çeşmenin inşa edilmesi ve geniş katımlı açılışın yapılması ile meydanın önemi yeniden kazanmıştır. Ayrıca, çirkin bir görüntü sunan civardaki ahşap parmaklıkların Mekteb-i Sanayi'de yapılacak demir parmaklıklarla değiştirilmesine karar verilerek bir çevre düzenlemesi yapılmıştır.³⁶³

Şehremini Cemil Paşa (Topuzlu), meydanın önceki dönemlerde yaşanmış ayaklanmaları hatırlan bir isimle anılmasının önüne geçmek amacıyla 1911 yılında Atmeydanı'nın adını *Sultanahmet Meydanı* olarak değiştirmiştir.³⁶⁴

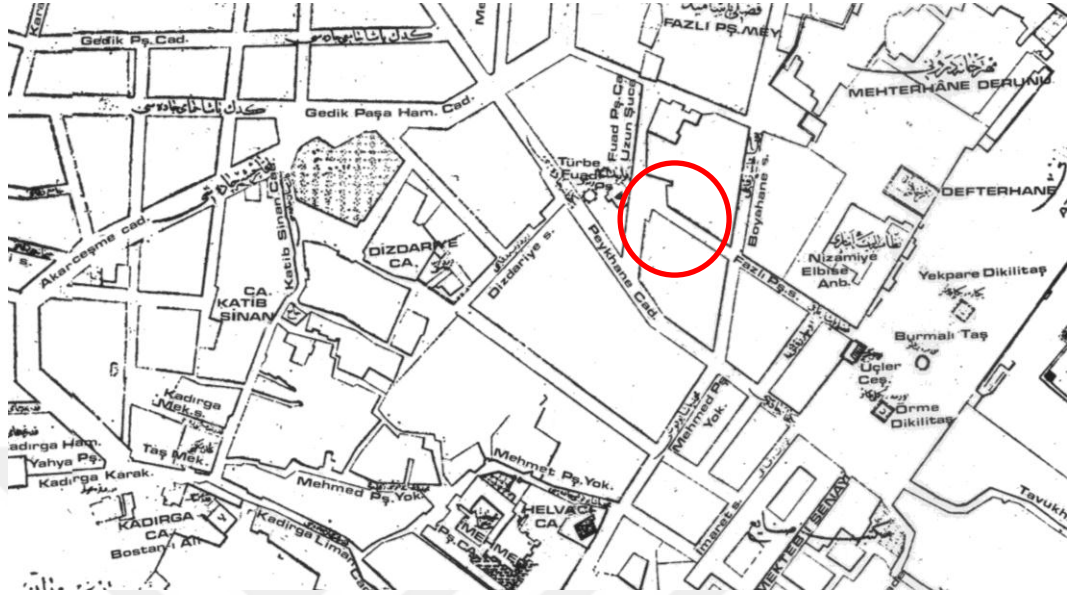
Yeniden önem kazanan Sultanahmet Meydanı, 1919 yılına gelindiğinde ülke topraklarının işgal altındaki durumunu ve emperyalizmi protesto etmek isteyen büyük kalabalıkların miting alanına dönüşmüştür. Günümüzde her sene ramazan ayında etkinlikler düzenlenmekte olup, günlük hayat içinde yerli ve yabancı turistlerin ilgi gösterdiği şehrin önemli mekânlarından biri olarak varlığını sürdürmektedir.

³⁶³ Nurcan Yazıcı, "Türk Alman Dostluğunun Hatırası/Nişanesi Sultanahmet'teki Alman Çeşmesi'nin İnşa Süreci ve Bir Çizimin Düşündürdükleri," *İki Dost Hükümdar Sultan II.Abdülhamid ve KaiserII.Wilhelm*, İlon BAYTAR (ed), TBMM Milli Saraylar Daire Bşk. Yayın No53, İstanbul, s. 176.

³⁶⁴ Seza Sinanlar, a.g.e. s.74.

4.2.1.2 Defter-i Hakani Nezareti ile Tapu ve Kadastro Binası

Konum: İbrahim Paşa Sarayı'nın Hippodrom'a bakan cephesine inşa edilmiştir. Vedat Tek tarafından yapılan ikinci bina ise önceden inşa edilen binanın önüne yapılmıştır.

Harita 4.2 Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Haritası, P. B.3.

Tarihçe: Defterhane-i Amire, klasik dönemden Tanzimat'a kadarki süreçte Divan-ı Hümayun bünyesinde devletin üç ana kaleminden biridir. Nişancı'nın maiyetinde olan Defter Emini'nin idaresinde, araziye müteallik işlemleri gerçekleştiren, tek bir oda şeklinde görev yapan bir teşkilattır.³⁶⁵

Defterhane, Topkapı Sarayı'nın inşasından sonra bürokrasinin merkezi olan sarayda bulunmaktadır. Defterhane defterleri, Adalet Kulesinin bulunduğu yerde Divan-ı Hümayun'un toplandığı mekânın hemen yanında, üçüncü kubbenin altındaki odada divana ait diğer defterlerle birlikte saklanmıştır. Arşiv gibi kullanılan Defterhane tek bir odadan meydana gelmektedir.³⁶⁶ Ancak Divan-ı Hümayun toplantıları önemini kaybetmesi ile birlikte Defterhane 18. yüzyılda Damad İbrahim Paşa Sarayı'na taşınmıştır.³⁶⁷

Damad İbrahim Paşa Sarayı'nın birinci avlusunda yer alan divanhane yapısı, Defterhane ve Tevki Kalemleri'ne tahsis edilmiştir. Bina Emini Süleyman Ağa tarafından Fazlı Paşa Sarayı'nda Defterhane ve Tevki Kalemlerine tahsis edilen odaların

³⁶⁵ Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, *Defterhane'den Tapu ve Kadastro'ya Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün Tarihçesi*, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayın No.2, Ankara, 2010. s.45.

³⁶⁶ U.Demirbaş, A.O. Çınar, M.Demirel vd. *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi I)*, Osmanlı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay.No.41, Ankara 1999, s.5.

³⁶⁷ U.Demirbaş, A.O. Çınar, M.Demirel vd., a.g.e., s.5.

tamirine ilişkin talepte bulunduğu 1743 tarihli bir belge³⁶⁸ yaklaşık olarak Defterhane'nin saraydan taşınma tarihini ortaya çıkarmaktadır. Yine 1744 tarihinde Sadaret Kethüdası tarafından Defterhane kâtipleri için çeşme yaptırıldığı, 1745 tarihindeki bir belgede ise *Defter-i Hakani ittihaz olunan Fazlı Paşa Sarayı* denilmesi binanın artık defterhane olarak kullanıldığının işaretidir.³⁶⁹

Defterhane binası 1798 ve 1800 yıllarında da onarım görmüştür. Yapı, 1808 yılında Alemdar Paşa Vakası sırasında çıkan yangında zarar görmüş, bunun üzerine yapının bazı bölümleri onarılmış ve yeniden Defterhane olarak kullanılmıştır.³⁷⁰ Zarif Orgun tarafından Şehit Mehmed Paşa Yokuşu üzerindeki bir evin bahçesinde Defterhane'ye ait kitabe bulmuştur.³⁷¹ Zarif Ongun, kitabeye ilişkin bilgiler ile fotoğrafları Prof. Dr. Nurhan Atasoy ile paylaşmıştır.³⁷² Ayrıca Prof. Dr. Nurhan Atasoy, *İbrahim Paşa Sarayı* adlı eserinde paylaştığı kitabeye ilişkin h.1236 (m.1820) tarihini verirken Keçecizade İzzet Mehmed Efendi tarafından talik hatla mermere yazılan kitabede, *II. Mahmud tarafından mevcut bir Defterhane binasını yenilenmiş olduğundan bahsettiğini belirtmiştir.*³⁷³

Kitabede, *Kavanin-i atik'in tatbik edildiği ve daru'l-kitab* olarak adlandırılan Defterhane'nin *Sultan Mahmud Han* tarafından "*büyük masraflar edilerek imar edildiği*" ifade edilmektedir. Dolayısıyla *Defter-i Hakani Nezareti* yazılı kitabe yapının girişine asıldıktan sonra eski kitabe muhtemelen unutulmuş, zamanla kaybolmuştur.³⁷⁴ Defter-i Hakani'nin, etrafında yer alan ahşap arabacı dükkânları nedeniyle yangın tehlikesi atlatması üzerine, 1827'de Sermimar-ı Hassa Seyyid Abdülhalim Efendi tarafından çevre duvarları ve çatısı yenilenmiş, çevredeki dükkânlar da yıkılmıştır.³⁷⁵

Defterhane binasının ahşap kısımlarının kâgire çevrilmesi ve yeni odalar eklenerek genişletilmesi amacıyla 1860 yılında onarım çalışmaları başlamıştır. Merhum Kani Bey'in konağı kiralanarak Defterhane memurları buraya nakledilmiştir. Onarımın tamamlanması ile bir mahzen yapılması ve mefruşatının yenilenmesi gibi işlemler,

³⁶⁸ Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, a.g.e.s.47.

³⁶⁹ Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, a.g.e.s.48.

³⁷⁰ Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, a.g.e. s.48.

³⁷¹ Nurhan Atasoy, İbrahim Paşa Sarayı, Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, s.75.

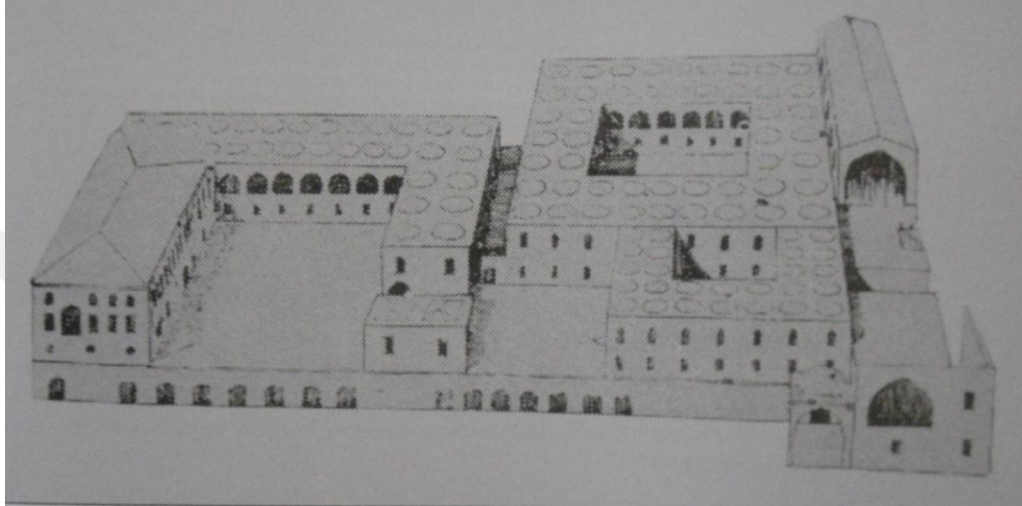
³⁷² Nurhan Atasoy, a.g.e. s.75'te yer alan dipnotta bu bilgiyi paylaşmış, Konyalı'nın Defterhane'ye ilişkin vermiş olduğu inşa tarihinin 1295 tarihinin Zarif Orgun tarafından bulunan kitabe ile bina inşa tarihinin belirlenmiş olduğunu belirtmektedir.

³⁷³ Nurhan Atasoy, a.g.e. s.75.

³⁷⁴ Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, a.g.e. s.49.

³⁷⁵ Selman Can, *Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri ile Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü Doktora Tezi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s.85.

yaklaşık iki yıllık bir süre içinde gerçekleştirilmiştir.³⁷⁶ Bu çalışmalar sırasında cami şerif'in ittihaz olunan mahallinde onarım kapsamına alındığı görülmektedir. Bina içindeki caminin Fatih tarafından yaptırıldığı, kâgir bir mihrap, ahşap bir minber ve kürsü ile müezzin mahfilinden oluştuğu, zamanla yapının izlerinin kaybolduğu, ancak defterhanenin inşasıyla defter eminleri ile daire çalışanları camiye ihya ve vakfettikleri ifade edilmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde depo olarak kullanılan yapının mescit olduğunun anlaşılması üzerine yeniden ihya edilmiştir.³⁷⁷

Şekil 4.52 Sedat Çetintaş, İbrahim Paşa Sarayı Restitiüsyon Denemesi (Nurhan Atasoy, *İbrahim Paşa Sarayı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müd.Ankara, 2012, s.111.)

Fotoğraf 4.39 (Detay) Pascal Sébah, 1865, Mankenler Müzesi olarak adlandırılan yapı. (Hendrikje Kilian vd., *Historische Fotografie aus Istanbul*, Braus, 2001, s.27.)

³⁷⁶ Gözde Çelik, İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s.200.

³⁷⁷ Mehmet Yıldırım, Songül a.g.e., s.50.

Tahrir, emlak, vergi ve ceride muhasebelerinin defterhanenin bünyesinde birleştirilmesi ile 1860 tarihli bir resmi tebliğ sonrası teşkilat yapısındaki değişikliklerle vergi ve nüfusa ait belgelerinde defterhanede muhafaza edilmesine başlanmıştır. Evrakların artması sebebiyle hem muhafaza edilmesi hem de yeni yer açılabilmesi için “İnşası tamamlanan defterhanenin kapısına hakettirmek üzere vergi emini tarafından tanzim olunan tarihin takdimi” ifadesini taşıyan belgeye göre, bina 1880 tarihinde de tamiri yapılmış veya yeniden inşa edilmiştir.³⁷⁸ Kâgire dönüştürülen ahşap yapı *Mankenler Müzesi* (Fotoğraf 4.39) olarak tarif edilen bina olmalıdır. Yapının 1894 yılında yandığı, arkasında küçük bir defterhane binası olduğu kaynaklarda geçmektedir.³⁷⁹ Ancak kâgir defterhane binasının 1880 yılında inşa edildiği (Fotoğraf 4.40) düşünülürse yapı tamiratlar sonrasında tamamen değiştirilen defterhane binası olmalıdır.

Fotoğraf 4.40 Abdullah Frères, 19.yy sonu, yeni yapılan Defter-i Hakani Nezareti binası ile yanında iki katlı evrak mahzeni.(II.Abdülhamid Arşivi LC-82361)

Defterhane, 1871 yılında Defter-i Hâkânî Nezâreti adını almış³⁸⁰, bina 1894 depreminde hasar gördüğü için bir konak kiralanmış ve bu arada bina tamir edilmiştir.³⁸¹ 1896 yılında Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne ait evrak mahzenleri dolmuş, evrakın bir kısmı kalem odalarında muhafaza edilmeye başlanmıştır. Artan personel ve evrak nedeniyle mevcut bina yetmez duruma gelmiş, bina önünde yer alan üç dükkân

³⁷⁸ Gözde Çelik, a.g.t., s.200-201.

³⁷⁹ Nurhan Atasoy, a.g.e.,72-73.

³⁸⁰ Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, a.g.e., s.52.

³⁸¹ Gözde Çelik, a.g.t., s.201

yer sorununu gidermek için 1897 yılında satın alınmış³⁸² ve yıkılarak yeni binanın yapılması kararlaştırılmıştır.

On yıl sonra 1907 tarihli bir belgede yeni ek binanın yapım aşamasında ortaya çıktığı üzere 1880 tarihli yapının önünde bulunan iki katlı ”*kuyud-u hakaniye mahzenlerinin*” temellerinin yeterince sağlam olmadığı, bunların yıkılarak yeni yapıya devam edilmesi gerektiği ve inşaatın “*Sultan Ahmet Cami-i Şerifi meydanının tarih ve asar-i atika nokta-i nazarından haiz olduğu şeref ve ehemmiyeti nazar-ı itibare alınarak*” ödenek artırımı istenmiştir.³⁸³ Bunun üzerine 1880 yılında yapılan kâgir defterhane binasının önüne Mimar Vedad Tek tarafından 1907-1908 yılında yeni bir Defter-i Hakani Nezaret binası inşa edilmiş(Fotoğraf 4.41), eski kagir bina ile yeni bina arasına 3 metrelik mesafe bırakılarak bir koridor üzerinden yapılar arasında geçiş sağlanmıştır. Eski bina arşiv ve yemekhane olarak kullanılırken, yeni bina İstanbul Tapu ve Kadastro Bölge Müdürlüğü olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

Fotoğraf 4.41 Tek Aile Arşivi, 1908, Defteri Hakan-i Nezareti Binası (<http://www.mimarlikmuzesi.org/Gallery/DisplayPhoto.aspx?ID=18&DetailID=2&ExhibitionID=13> 07.03.2016 09.15)

Mimari Özellikleri: Kagir olarak inşa edilen ilk defterhane binası,(Fotoğraf 4.40) 1820 yılında büyük bir kısmı ahşap olarak inşa edilmiş, yıllar içinde onarımlar görmüş, 1881 yılında kâgire çevrilmiştir. Bina dört katlıdır. Tanzimat mimarisi üslubunda ele alınmıştır. Basık kemerli, altı adet dikdörtgen pencereler ikişer gruplar halinde üç kat

³⁸² Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, a.g.e., s.52.

³⁸³ Aktaran, Afife Batur a.g.e, s.101.

boyunca devam etmektedir. Cephe, pencerelerin yarattığı ritim ve plastırlarla hareketlendirilmiştir. Binanın hemen yanında bulunan ve bina ile benzer cephe özelliklerine sahip iki katlı evrak mahzeni Vedat Tek'in binasının inşası sırasında yıkılmıştır.

Fotoğraf 4.42 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Defteri Hakan-i Nezaret Binası (Günümüz Tapu ve Kadastro Müdürlüğü) görünümü.

Vedat Tek'in tasarlamış olduğu yapı, (Fotoğraf 4.42) simetrik bir eksen üzerinde yer alan giriş mekânı çift kollu merdiveni aynı eksen üzerindedir. Merkezde oluşan mekânı ortadan kesen koridor ve karşılıklı konumlandırılan odalardan oluşan bir düzenlemeye sahiptir. Neo-klasik cephe, kat silmeleri ile üçe bölünmüş, merkez aksı ve iki yanda bulunan çıkıntılar, pencere düzenlemeleri ile hareketlendirilmiştir. Katlarda pencere düzenleri hem kendi içinde hem de katlar arasında birbirinden farklıdır. Zemin kat pencereleri basık kemerli iken ikinci katta pencereler sivri kemerlidir. Birinci katta çıkıntı yapan kısımlarda basık kemerli diğer yüzeylerde dikdörtgen formlu, dördüncü katta da çıkıntılı kısımlarda ise sivri kemerli diğer yüzeylerde dikdörtgen formlu pencereler kullanılmıştır. Cephedeki, pencere çeşitliliği ve içindeki ritmi, kat silmeleri, yatayda ve dikeyde kullanılan plastırlar ile eli böğründeli geniş saçak uygulaması ile çini uygulaması yapıyı oldukça dikkat çekici kılmaktadır.

4.2.1.3 Düğümlü Baba Tekkesi

Konum: Bugün mevcut olmayan tekke, Damad İbrahim Paşa Sarayı'nın zemin katı sayılabilecek birimlerinin içinde yer almaktadır.

Harita 4.3 Necip Bey İstanbul Haritası, 1918.

Tarihçe: Şeyh Hafız Mustafa Efendi, Amasralı Alemdar Ailesi'nden olup babası Yahya Efendi, Amasra'daki Nakşibendî Tekkesi'nin şeyhidir. Şeyh Hafız Mustafa Efendi, medrese eğitimini tamamlayıp hafız olduktan sonra Moskova Savaşı'na giden gönüllülerle birlikte Amasra'dan gemiyle ayrılmış, burada ezan okumuş ve sesinin güzelliği nedeniyle Laz Ahmed Paşa'nın dikkatini çekmiş, kendisine imamlık yapmış ve daha sonra İstanbul'a gelmiştir. Şeyh Hafız Mustafa Efendi, Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra Damad İbrahim Paşa Sarayı içindeki tekkeye yerleşerek elli yılını burada geçirmiştir. İp ve paçavraları sarığına, kuşağına ve elbisesine düğümler atarak bağladığı için "Düğümlü Baba" adıyla anılmaya başlayan Şeyh Hafız Mustafa Efendi 1866 yılında vefat etmiş ve tekkeye defnedilmiştir.³⁸⁴ Tekke, kesin olarak bilinmemekle birlikte Sultan II.Mahmud (1808-1839) arabacıbaşısı tarafından inşa edilmiştir.³⁸⁵ Tekke mensuplarından Vecihi Paşazade İsmail Kemal Sadık Paşa 1868/59 yıllarında tekkeyi tamir ettirmiş, bir de vakfiye ile donatmıştır.³⁸⁶ "Kemalname-i Düğümlü Baba" adlı iki

³⁸⁴ Gönül Bozoğlu, *Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağış 220 numaralı Nizami Hamsesi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2006, s.38-39.

³⁸⁵ M.Baha Tanman, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "a.g.m, s.54

³⁸⁶ M. Baha Tanman, İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990, s.851

ciltlik manzum bir menakıbnâme yazmıştır.³⁸⁷ Ayrıca, Düğümlü Baba Tekkesi'nde (1885-86) kütüphane³⁸⁸ kurulmuştur³⁸⁹

Fotoğraf 4.43 Düğümlü Baba Tekkesi görünümü. (<http://eski.istanbulium.net/post/390>.)

Cumhuriyet Dönemi'nde terk edilen tekke(Fotoğraf 4.43),1965'te Damad İbrahim Paşa Sarayı'nın onarımına başlanmasından bir süre önce yıktırılmıştır. Tekkenin türbe bölümünde yer alan kabirler ise Sultan Ahmed Türbesi'nin bahçesine taşınmıştır. Damad İbrahim Paşa Sarayı'nın Türk ve İslâm Eserleri Müzesi olarak kullanıldığı sırada Arabacıbaşı'nın sandukası bir süre daha korunmuş ancak sonradan sandukanın ortadan kaldırılmasıyla Düğümlü Baba Tekkesi'nin son izi de yok olmuştur.³⁹¹

Mimari Özellikleri: Damad İbrahim Paşa Sarayı'nın alt yapısı Hippodrom'a ait birimlerden oluşmakta olup zemin kat seviyesinde sayılabilecek, kible doğrultusunda gelişen, beşik tonoz örtülü, dikdörtgen planlı birimler yer almaktadır. Tekke bu Atmeydanı'na açılan birbirine bağlı yan yana iki birimin dönüştürülmesi ile oluşturulmuştur. Sarayın avlusuna çıkan merdivenden sola doğru ikinci sırada yer alan

³⁸⁷ Baha Tanman, "Düğümlü Baba Tekkesi" DBİA,C.3, TTV İstanbul, 1994, s.107

³⁸⁸ Kütüphane, Düğümlü Baba'nın tekkesinde kurulduğundan bu adı taşımaktadır. Kitaplar daha sonra 1914'te Sultanselim'deki Medreset'ül Mühassisin'e, 1924'te Murat Molla Kütüphanesine, 1949'da da Süleymaniye Kütüphanesine taşınmıştır. Bu koleksiyonda 241 yazma, 847 basmadan oluşan 1088 cilt kitap bulunmaktadır. Düğümlü Baba Kütüphanesindeki eserler üzerinde ise Düğümlü Baba'ya ait vakıf mühürleri bulunmaktadır. (Aktaran Gönül Bozoğlu, a.g.t., s.39.)

³⁸⁹ İsmail E. Erünsal, İstanbul (Kültür ve Edebiyat / İstanbul Kütüphaneleri) İslam Ansiklopedisi, TDV, C.23,2001,s.284.

³⁹⁰ <http://eski.istanbulium.net/post/101574221480/sultanahmet-d%C3%BC%49F%C3%BCml%C3%BC-baba-tekkesi>

³⁹¹ Gönül Bozoğlu, a.g.t. s.39.

birim tekkenin tevhidhanesine, kuzey yönünde tevhidhaneye saplanan birim ise türbeye dönüştürülmüştür.

Tevhidhane kısmının güney yönündeki kemerli açıklığın bir kısmı örülerek, II.Mahmud dönemine özgü perde ve kandil desenli bezemeye sahip bir mihrap ile yanına da bir kapı yerleştirilmiştir. Kapı, tevhidhanenin gerisinde bulunan ve Atmeydanı cephesinde dışa taşkın olarak tasarlanan bir başka birime açılmaktadır. Tevhidhanenin doğu yönündeki mekâna bağlanan kemerli açıklıklar türbe olarak kullanılmış, demir parmaklıklarla sınırlandırılmıştır. Güneydeki kemer açıklığında bulunan sandukalar Düğümlü Baba'ya ve Arabacıbaşı'na, kuzeydeki kemer açıklığına yerleştirilen sandukalar ise şeyhlere aittir.³⁹² Tevhidhanenin kible yönündeki tek katlı, kagir duvarlı ve çatılı birimi selamlık mekânı olarak kullanılmış olmalıdır. Yapının cephelerinde basık kemerli üçer pencere sıralanmaktadır. Sarayın avlusunun Atmeydanı'na bakan cephesinde, tevhidhanenin üzerine denk gelen yerde tek katlı ahşap bir yapı yer almaktadır. Bu yapının da tekkeyle bağlantılı, harem dairesi olduğu düşünülebilir.³⁹³ Doğu - batı doğrultusunda inşa edilen yapı ahşap olup çatısı kiremit kaplıdır. Dikdörtgen bir dizi pencerenin sıralandığı cephesi çıkmalarla hareketlendirilmiştir. Cephesi, II. Mahmud dönemi ampir üslubunda ele alınmış, üçgen alınlıkla tamamlanmıştır.

4.2.1.4 Hapishane-i Umumi

Konum: Hapishane yapıları Damad İbrahim Paşa Sarayı'nın kuzey kesiminden başlayarak Firuz Ağa Cami yönüne doğru konumlandırılmıştır.

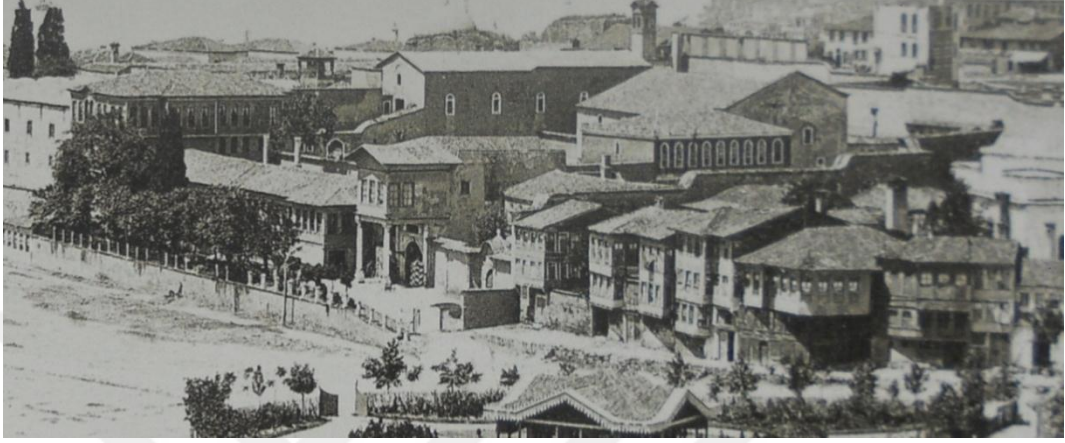

Harita 4.4 Alman Mavileri,1913-14, P.H.6.

³⁹²Baha Tanman, "Düğümlü Baba Tekkesi" s.108.

³⁹³Baha Tanman, "Düğümlü Baba Tekkesi" s.108.

Tarihçe: Damadİbrahim Paşa Sarayı'nın kuzey kesimi 1831 yılında Hapishane-i Umumi (Fotoğraf 3.35) olarak düzenlenmiştir. Hapishane koşulları ve idaresi üzerine yapılan ıslahatlarla, Avrupalı devlet adamlarının da hassasiyetlerine uygun olarak 1871 yılında devlet erkânının da katıldığı bir törenle hapishanenin açılışı yapılmış, açılışın ardından hapishane halkın birkaç gün boyunca ziyaretine açılmıştır.³⁹⁴

Fotoğraf 4.44 (Detay) Pascal Sebah, 1865 Hapishane-i Umumi binalarının görünümü. (Hendrikje Kilian vd. *Historische Fotografie aus Istanbul*, Braus, 2001, s.27.)

Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarından biri de Tanzimat Dönemi ile birlikte zindandan hapishaneye dönüşüm sürecidir.³⁹⁵ Sultan II.Mahmud ile başlayan yenileşme süreci Tanzimat Dönemi ve Sultan Abdülhamid saltanatı sırasında devam etmiştir. Dönüşüm dönemin siyasi ve sosyal yapısına göre farklılıklar gösterse de hapishaneler özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde daha fazla önemsenmiş ve üzerinde durulmuştur.³⁹⁶

Batılılaşma ile birlikte yargı ve adalet mekanizmasında yeni düzenlemeler yapılmış, adli sistemde savcılık, noterlik, adliye müfettişliği gibi birçok yeni birim kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde hapis cezası ilk kez Tanzimat Dönemi'nde 1840, 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunlarıyla kabul edilmiş, 1840 yılından sonra gerçekleştirilen yargı reformu ile Osmanlı mahkemelerine yeni düzenlemeler getirmiş, Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 1858 yılında çıkmasından sonra Osmanlı yargı sistemi hapishaneler ile tanışmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1840'lardan itibaren yapımına başlanan hapishanelere karşın Meclisin tasarladığı şekilde ilk örnek hapishane 1870

³⁹⁴ Emel Demir, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu ve Çanakkale Hapishane Örneği*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013,s.44.

³⁹⁵ Zafer Atar, "20. Yüzyıl Başlarında İstanbul Hapishane-i Umumi'de Mahkûmların Üretim Faaliyetleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 35, Nisan 2015, s.20.

³⁹⁶ Zafer Atar, a.g.m. s.2.

yılında Sultanahmet'te açılmıştır. Çeşitli tarihlerde yayınlanan nizamnameler ve talimatnameler doğrultusunda yapılan düzenlemeler ve ıslahatlar Sultan'ın onayına sunulmuş ve bu çalışmaların sonucunda 1880 yılında tevkifhane ve hapishanelerde uyulması gereken fiziki ve idari kuralları belirleyen 6 bölüm ve 97 maddeden oluşan nizamname yayınlanmıştır.³⁹⁷ Ayrıca, II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren hapishanelerdeki mahkûmların çalıştırılması hususu üzerinde önemle durulmuş, devletin merkez hapishanesi konumunda olan Hapishane-i Umumi, Osmanlı hapishanelerinde yapılacak olan üretimin merkezi olarak kabul edilmiştir. Kısa bir süre sonra Hapishane-i Umumi içinde imalathaneler tesis edilerek üretime geçilmiştir.³⁹⁸ Hapishane bünyesinde marangozhane, terzihane, kundurahane ve süpürgehane bulunmakta olup dışarıdan gelen talepleri karşılamıştır. Aynı zamanda mahkûmlar burada mesleki anlamda atölyelerde eğitilirken okuma yazma derslikleri de açılmıştır.³⁹⁹

Hapishane Müdürü Bahri Bey eşliğinde hapishaneyi gezen Basiretçi Ali Efendi, "Avrupa hapishanelerinin ancak bu kadar güzel olabileceğini vurgular ve hapishane içinde yiyeceği, içeceği, yatağı, çamaşırhanesi, hamamı, mutfağı, hastanesi ile birlikte birçok şeyin olduğunu ve muhteşem bahçesinin varlığından bahsetmiştir. Ayrıca Müslüman ve Hristiyanlara ait cami ve kilisenin olduğundan söz etmiştir. Mahkûmlara yapılan hastane ve hapiste oldukları sürece imalat yapacakları alet edavat ile imalathanenin olduğunu ve yapmış oldukları malların karşılığında kazandıkları paranın tekrar kendilerine verilmek üzere sandıklarda saklanmasından mutluluk duyduğunu" belirtmiştir.⁴⁰⁰

Hapishane binalarının durumu Adliye Sarayı olarak kullanılan eski Darülfünun binasının 3-4 Aralık 1933 gecesini yanmasından sonrasında değişmiştir. Adliye sarayının yanmasının ardından yeni bir adliye sarayı yapılması gündeme gelmiş, yer olarak Damad İbrahim Paşa Sarayı ve hapishanelerin bulunduğu alan uygun bulunmuş ve projeyi belirlemek için iki defa yarışma açılmıştır. Yarışmanın ilki 18 Nisan 1947 günü sonlanmış ancak uygulamaya değer bir eser belirlenememiştir. İki yıl sonra yinelenen yarışmayı M. Emin Onat ve S. Hakkı Eldem'in ortak projeleri (Şekil 4.53) kazanmıştır.⁴⁰¹

³⁹⁷ Özgür Yıldız, "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği", Gazi Akademik Bakış Cilt 9 Sayı 17 Kış 2015, s.94-95.(gazi.edu.tr/posts/download?id=143229)

³⁹⁸ Zafer Atar, a.g.m., s.21.

³⁹⁹ Zafer Atar, a.g.m., s.24.

⁴⁰⁰ Aktaran; Emel Demir, a.g.t., s.45.

⁴⁰¹ <http://www.mimarlikmuzesi.org/Gallery/DisplayPhoto.aspx?ID=25&DetailID=2&ExhibitionID=30> 14.02.2016

Şekil 4.53 Emin Onat ve S. Hakkı Eldem, 1951-55, İstanbul Adalet Sarayı Projesi, (<http://www.mimarlikmuzesi.org/Gallery/DisplayPhoto.aspx?ID=25&DetailID=2&ExhibitionID=30> 14.02.2016)

Yarışmayı kazanan Adliye Sarayı Projesi ile Damad İbrahim Paşa Sarayı ve hapisane binalarının yıkılması gündeme gelmiştir. İnşaatın yapılmasına ilişkin koruma kavram ve kuralları üzerine ciddi ve sert tartışmalar yaşanmıştır. Binaların kültür varlığı olduğu anlatılmaya çalışılmış, özellikle Mimar Sedat Çetintaş bu alanda birçok yazı kaleme almış, ancak yıkılmasında sakınca görmeyen anlayış kazanmıştır. Bu anlayışın bir örneği olarak İbrahim Hakkı Konyalı "*Umumi Hapishane Binası Yıkılabilir*" başlıklı köşe yazısında yapıları şöyle anlatmaktadır. Eski saray yapısını "*Binanın üstü yabani sarmaşık tarlası ve fidanlık haline gelmiştir. Kubbelerin çoğu bilhassa sağ cenahtakiler çökmüştür. Binada mermer sütunlar, kıymetli başlıklar ve taşlardan eser yoktur. Kemerler birinci katın üstüne yığma taş halinde oturtulmuştur. Zelzeleler, yağmurlar,*

bakımsızlık binanın hüviyetini ve rengini silmiş gibidir. Binanın bu haliyle, yalnız İstanbul'da değil, yurdun birçok yerlerinde sayısız emsaline rastlanabilir. Bugün İstanbul'da bu yapıdan daha berbat bir hale gelmiş Sinanın birçok eserleri vardır. Üsküdar'da Şemsipaşa, İstanbul'da Şehzade, Topkapı'da Ahmetpaşa Medreseleri örnek olarak gösterilebilir. Bunlar yıkılıp giderken zaten tonoz halini alan ve altında 500 günahkâr yurttaş köstebek hayatı yaşatan ve inleyen şu harabenin üstünde durmak hem yurttaşların sıhhati, hem de şehrin imarı bakımından hiçte doğru değildir. Sözü derhal ızmaya bırakmalıdır. Bu haraben solunda pırlanta gibi bir esere Maliye Hazine-i Evrakı- arkasında hüviyetini oldukça saklamış bir saray akşamı vardır. Kurulacak Adliye binası bu dede yadigârlarını tebarüz ettirmek için bir ayna vazifesini görecektir."⁴⁰² şeklinde tanımlamakta ve fotoğrafla bu durumu ortaya koymaya çalışmaktadır.(Fotoğraf 4.45)

Fotoğraf 4.45 İbrahim Hakkı Konyalı, Hapishane-i Umumi Binası arkadan görünüşü.(<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/604/00158002010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> 25.02.2016)

Sonuç olarak hapishane binalarının yıkılmasında bir beis görülmemiş, hapishanenin tasfiyesi, 4 Mayıs 1939 tarihinde başlanmıştır. Mahkûmların bir bölümü İmralı Adası'na, bir bölümü Üsküdar'daki Paşakapısı Hapishanesi'ne, sadece para borçları olup, salıverilmesi yaklaşanlar da geçici olarak başka bir bölüme nakledildikten

⁴⁰² <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/604/001580020010.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

sonra haziran ayında yapının yıkımına başlanmıştır. Ancak Sedad Hakkı Eldem ve Emin Onat tasarımı olan adliye binasının mahkemeler bloğu sarayın arkasında inşa edilmiş, hapishane arsasına gelecek olan bina kazılarda arkeolojik eserlerin bulunması nedeniyle uygulanmamıştır. Sedad Hakkı Eldem arkeolojik buluntular sonucunda yeni bir proje hazırlamış, proje ilgili Anıtlar Kurulu'ndan geçmişse de, uygulanamamıştır.

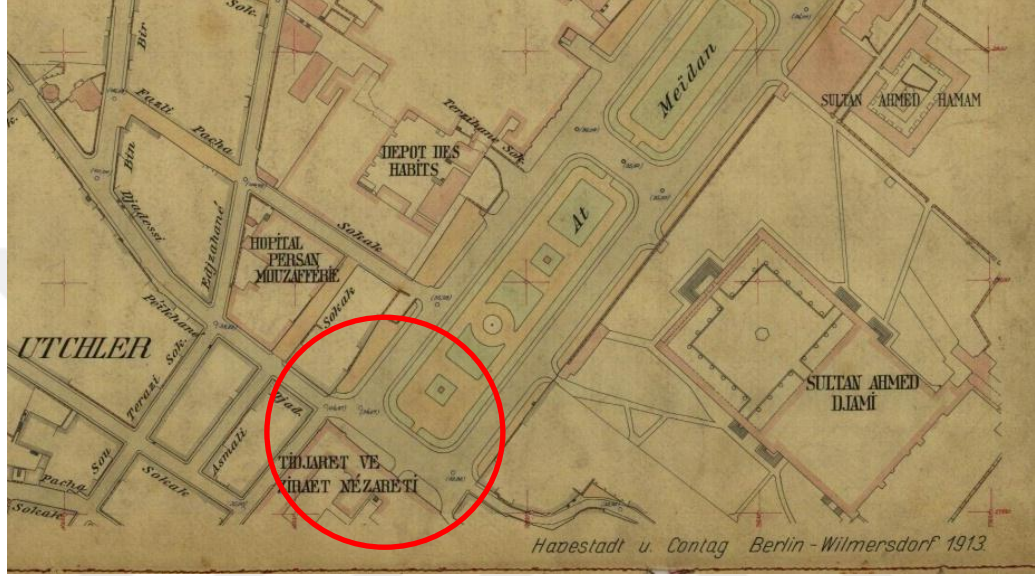
Fotoğraf 4.46 1910'lar, Alman Çeşmesi'nin arkasında Hapishane-i Umuminin görünümü.(http://mekan.me/details.php?image_id=3698&mode=search&sessionid=75ca68526d4359d9d5400be9fec9e6b8 21.01.2016)

Mimari Özellikleri: Hapishane binalarının ilki 1830'lu yıllarda yapılmış, zamanla iyileştirilen koşullar ve gereksinimler doğrultusunda yenilenecek yeniden açılmıştır. Atmeydanı'na bakan binalar Defterhane Nezaret Binasının hemen yanından başlayarak Firuz Ağa Cami'nin arkasında inşa edilen konutlara kadar devam etmektedir. Meydan cephesinde hem genel hapishane, biraz ilerisinde ise kadın hapishanesi yer almaktadır. Hapishane yapısına ait kıyafet deposu ve yukarıda bahsi geçtiği gibi hamam, hastane, atölye gibi birimleri hem batıya hem de Damad İbrahim Paşa Sarayı'nın dördüncü avlusuna doğru yayılmıştır.(Fotoğraf 4.46) Atmeydanı'na bakan binaların alçak bir çevre duvarıyla meydandan, yüksek bir duvarla da Firuz Ağa Camii sınırından ayrılmıştır. Dönem fotoğraflarına bakıldığında binaların en az iki katlı, katlar arasında dolaşan silmeler ile cephe boyunca dikdörtgen formlu, basık kemerli pencerelerle döneminin mimarisini yansıtmaktadır. Giriş kapısının üstünde dışa taşkın olarak tasarlanan cephe yapıya hareketlilik kazandırırken üstüne bir arma konulmuştur.

Yıkılmasından hemen önce çekilen bir fotoğrafta kitabeli girişi, volütlü ve girlandlı başlıklara oturan sütun ve üçgen alınlıklı giriş saçağı görülmektedir.⁴⁰³ Ön cephede bulunan binaların gerisinde irili ufaklı birçok yapı bulunmaktadır.

4.2.1.5 Mekteb-i Sanayi, Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Yeniçeri Müzesi

Konum: Hippodrom'un güneyinde Sphendone üstünde yer alan Sultan Ahmed Külliyesi'nin Darüşşifasının bulunduğu yere inşa edilmiştir.

Harita 4.4 Alman Mavileri, 1913-14, P.H.6.

Tarihçe: Tanzimat Dönemi'nde locaların kaldırılması ile mevcut ve yeni kurulan fabrikalarda çalışabilecek teknik elemanların yetiştirilebilmesi amacıyla sanayi mektepleri açılmıştır. İlk mektep Zeytinburnu'nda 1848 yılında kurulmuşsa da eğitime başlanamamıştır.⁴⁰⁴ Ardından Midhat Paşa girişimi ile Tuna valisi olduğu sırada Niş, Sofya ve Rusçuk'ta Islahhane adıyla okullar açılmıştır. Midhat Paşa, İstanbul'da yeni kurulan Şura-yı Devlet'te bulunduğu sırada da bir mektebin de İstanbul'da açılmasına ön ayak olmuştur.

Mektebin kuruluş amacı, programı, yönetim esasları 17 Kasım 1868 tarihinde 64 maddelik bir nizamname ile belirlenmiştir. Teorik dersler sabahları okulda, pratik dersler ise öğleden sonraları kışın 5, yazın 6 saatten az olmamak kaydıyla atölye ve çeşitli işyerlerinde sanat öğretmenlerinin gözetiminde yapılmıştır. Sanayi Mektebi

⁴⁰³ M.Baha Tanman, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "At Meydanı ve Çevresinde Osmanlı Mimarisi", Hippodrom/At Meydanı, İstanbul'un Tarih Sahnesi, Ed.Ekrem Işın, Pera Müzesi Yay. İstanbul, 2010, s.54

⁴⁰⁴ Osman Ergin, a.g.e. s.50. Emre Dölen, "Sanayi Mektebi", C.6, DBİA, TTV, 1994, İstanbul, s.444.

yabancı öğretmen ve uzmanlarla kadrosunu genişletirken okulu başarı ile bitiren öğrenciler teknolojiyi yakından tanımaları için Avrupa'ya gönderilmiştir.⁴⁰⁵

Sultan II. Abdulhamid (1842-1918) Dönemi'nde sanayi mektepleri, kendi adına bağlanarak 'Hamidiye Mektebi Sanayi Âlisi' kapsamında yeniden düzenlenmiştir. Sadrazam Said Paşa, sanayi mekteplerinin konumlarının iyileştirilmesiyle yakından ilgilenmişse de okullar 1894 yılına kadar başıbozuk bir dönem geçirmiş ve öğrenci sayılarında ciddi sayılabilecek azalmalar olmuştur. Öğrenci olarak on yaşının altındaki çocuklar da mektebe kabul edilmiş ancak bu çocukların herhangi bir sanat kolu ile uğraşmalarına izin verilmemiştir. Mektepte "ihtiyaç sınıfları" oluşturularak mesleki eğitimin yanı sıra Elifba-i Osmanî, Kıraat-i Türk-i, Kuran-ı Kerim, Ulüm-u Diniye gibi dersler verilmiştir. Ebuuziyya Tevfik zamanında asıl işlevinden uzaklaşarak kimsesiz çocukları barındıran ve karınlarını doyuran bir kurum haline gelen mektebin yeniden asıl işlevine getirmek amacıyla 1891 yılından itibaren yabancı uzmanlarla çalışılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda Lusak marangozhane, Fridman tenekecilik, Mister demirhane şefliğine getirilirken 1894 yılında Fransız Serviyer'i Fen Muavinliği'ne atanmıştır.⁴⁰⁶

Mektebin inşa edildiği yerde daha önce Bizans Dönemi'nde de savaş hammaddesi demir olan savaş aletlerinin yapıldığı bir imalathane bulunmaktadır. İstanbul'un fethi sonrası Gedik Ahmed Paşa girişimi ile 1454 yılında burada kılıç imalathanesi kurulmuştur. Osmanlı'da Dımışkilhane olarak da bilinen Kılıçhane de 15.yüzyıldan itibaren faaliyet devam etse de ara ara imalatlar durmuştur. Sultan I.Mahmud döneminde (1730-1754) ise Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa üretimi tamamen durdurarak yapıyı yeniçeri kıyafetlerinin dikildiği dikimhaneye dönüştürmüş, ancak III. Selim döneminde tekrar kılıç üretimine başlanmıştır.⁴⁰⁷

Osman Ergin'in kaleme aldığı Türk Maarif Tarihi adlı eserinde "*Dımışkilhanenin terk edilmiş bir bina olduğu ve hükümetçe satılığa çıkarıldığı, Ali Ağa tarafından satın alındığı*" ifade edilmektedir. "*Terk edilmiş olmasının sebebi başka yerde bir kılıçhanenin açılmış bulunmasıdır. Yoksa kılıçtan istiğna hâsıl olmuş değildir. Bunu da tesadüfen öğreniyoruz. Henüz tarihlerde, arşivdeki vesikalarda bir kayda*

⁴⁰⁵ Emre Dölen, "Sanayi Mektebi" DBİA, C.6, TTV, İstanbul, 1994, s.444.

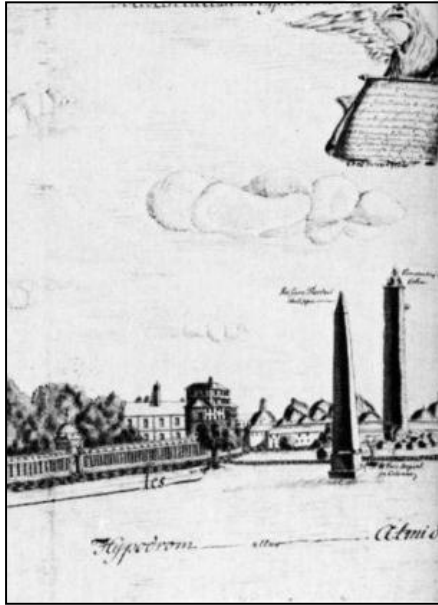
⁴⁰⁶ Yaşar Semiz, Recai Kuş, "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim, İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)" Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Dergisi, S.15, 2004, s.282-284.

⁴⁰⁷ ..., Kılıçhane, İstanbul Ansiklopedisi, TTV, C.4, İstanbul, , 2003, s.559,

rastgelmedik."⁴⁰⁸ denilmektedir. Ardından bina ile ilgili "*Fakat (1284) 1867 yılında İstanbul'da sanayi mektebi açıldığı zaman bunun Sultanahmet'te Atik Kılıçhane binasında açılmış olduğunu o mektep hakkındaki resmî tebliğde yer alan «Atik Kılıçhane mahallinin mektep ittihazı ile ona göre tesviyesi» fikrasından öğreniyoruz.*"⁴⁰⁹ bilgisini vermektedir. Söz konusu ifade ile kılıçhanenin kamulaştırıldığı ve 1867 yılına kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Harita 4.5 F. Kauffer, İstanbul Haritası, 1776, Sanayi Mektebi öncesi yerleşim.

Şekil 4.54 (Detay) Cornelius Loos, 1710, Atmeydanı gravüründe imaret yapıları

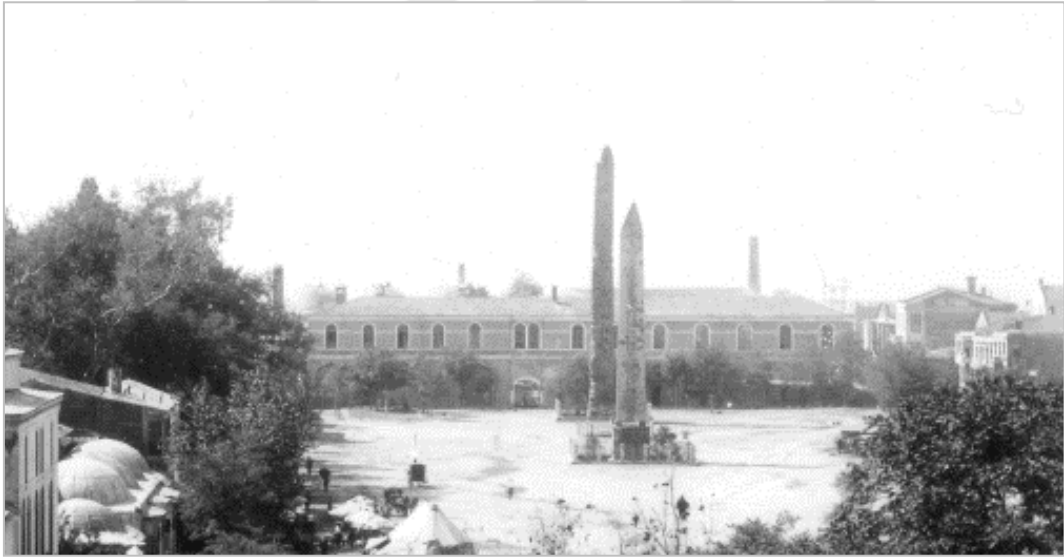
Fotoğraf 4.47 James Robertson, 1853, Sanayi Mektebi binası öncesi inşa edilecek alanın görünümü.

⁴⁰⁸ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi* C.I-II, Eser Matbaacısı, İstanbul, 1977, s.634.

⁴⁰⁹ Osman Ergin, a.g.e, s.634.

Osman Ergin kılıçhanenin yerini "işe başlandığında eski Kılıçhane binasının mektebe kifayet etmeyeceği anlaşıl原因 olarak bitişğinde bulunan ve şunun bunun eline geçmiş olan cami-i şerif ve imaret binalarıyla arsalar ve Üç ev istimlak edilip mektebe kalb ve ilave olmuştur"⁴¹⁰ diyerek imaret binasına yakın olduğuna işaret etmiş, ancak Zeynep (Nayır) Ahunbay imaret binasının yanlışlıkla "Fatih veya Sultan Ahmed Kılıçhanesi" olarak adlandırıldığını belirtmiştir.⁴¹¹ Mektebin inşa edildiği yerde 1609 yılında Sultan Ahmed Külliyesi'ne bağlı imaret yapıları ile darüşşifa ve mahzen gibi yapılar inşa edilmiştir.⁴¹²(Harita 4.5, Şekil 4.54, Fotoğraf 4.47) Gerek kılıçhane binasının tamirata gerekse yeni bina inşaat için devlet bütçesinden paralar aktarılmış, sürekli gelir olarak da Unkapanı Köprüsü hâsılatı ile Karaköy Hanı mektebe akar olarak tahsis edilmiştir.⁴¹³ Yine bu dönemde Yeniçeriler Kıyafethanesi hâsılatı mektebe aktarılarak gelir sağlanmıştır.⁴¹⁴

Fossati tarafından inşa edilen (Fotoğraf 4.48)⁴¹⁵ ve 1868 yılında eğitime başlanan Mekteb-i Sanayi binası 1894 depreminde zarar görmüş, binanın onarımı için İtalyan Mimar D'Aronco görevlendirilmiştir. Depremin ardından "talebe bir müddet Atpazarı'nda ve Şehzadebaşı'nda muhtelif binalarda tedrisata" devam etmiştir.⁴¹⁶

Fotoğraf 4.48 (Detay) Sebah&Joailer, 19.yy, Sanayi Mektebi binasının görünümü (Alman Arkeoloji Enstitüsü D-DAI-IST-9450)

⁴¹⁰ Osman Ergin, a.g.e. s.634.

⁴¹¹ Zeynep Nayır, a.g.t. s.84.

⁴¹² Zeynep Nayır, a.g.t. s.84-86.

⁴¹³ Osman Ergin, a.g.e. s.634.

⁴¹⁴ Osman Ergin, a.g.e. s.636. Selçuk Mülayim, "19. Yüzyıl Osmanlı Müzeciliği", *Osmanlı Araştırmaları XXXIV* Prof. Dr. Muammer Kemal Özerin Hatıra Sayısı - II Halil İnalçık(vd.) (ed.) İstanbul, 2009, s.197.

⁴¹⁵ Cengiz Can, "Fossati GaspareTrajano", *DBİA*, C.3,TTV, İstanbul, 1994, s.326-327.

⁴¹⁶ Osman Ergin, a.g.e. s.636.

Depremden kısa bir süre önce, D'Aronco, 1890 Torino Sanayi Sergisi'nde birincilik kazanması ardından Sultan Abdülhamid tarafından İstanbul'a davet edilmiştir.⁴¹⁷ D'Aronco'nun İstanbul'a gelmesinin ardından II. Osmanlı Tarım ve Sanayi Ürünleri Ulusal Sergisi'ne ait projelerin hazırlaması için 11 Temmuz 1893 günü anlaşma yapılmış,⁴¹⁸ ancak yaşanan deprem nedeniyle mimarın hazırladığı proje uygulanamamıştır.

D'Aronco ilk olarak depremden zarar gören yapıların restorasyonu ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Restorasyon uygulamaları için 1894 yılı sonlarında Ziraat Bakanlığı ile 4 yıllık bir anlaşma imzalamıştır.⁴¹⁹ Bu görevi çerçevesinde Kapalıçarşı, cami, kışla, saray gibi birçok yapının tamir veya restorasyonunda başmüfettiş olarak görev yapmıştır.⁴²⁰ D'Aronco'nun deprem sonrası imar faaliyetleri arasında Mekteb-i Sanayi onarımı ve yeniden inşası da yer almaktadır. D'Aronco bina da yapmış olduğu inceleme sonucunda bir rapor hazırlamış ve raporda yapının çok hasar gördüğünü anlatmıştır. Rapora göre; basmahane, onarılsa hızarhane bölümleri ile hamam odaları dışında binanın geriye kalan kısımlarının kullanılmayacak durumda olduğunu ve Yeniçeri Müzhanesinin yıkılması gerektiğini belirtmiştir. Bu sebepten binanın ve dükkânları ile birlikte hemen boşaltılmasını gerektiğini 14 Temmuz 1894 (10 Muharrem 1312) tarihili raporunda yazmıştır.⁴²¹ Ardından yapılan imar faaliyetleri sırasında mektep binasının bir kısmı yeniden inşa edilmiş, bir kısmının da onarımı yapılmıştır. Onarım sonrasında yapının Atmeydanı cephesindeki kısmı Ziraat, Orman ve Maadin Nezareti ile Yeniçeri Müzesi'nin kullanımına bırakılmıştır.⁴²² Yeni yapılan bina ile arka kısmında eğitim faaliyetlerine devam eden mektebin 19 Ağustos 1899⁴²³ tarihinde açılışı yapılmıştır.⁴²⁴ Ancak açılışı yapılan binanın 1900 yılında 25. cülus yıldönümü için ikinci defa açılışı yapılmıştır. Bu törenden önce zemin katında yer alan dükkânlar kaldırılmış, iki yanda da teras katları ilave edilmiştir.⁴²⁵ (Şekil 4.55)

⁴¹⁷ Doğan Kuban, a.g.e, s.614,

⁴¹⁸ Afife Batur, "D'Aronco, Raimondo Tommaso", *DBİA*, C.2, TTV, İstanbul 1994, s.550.

⁴¹⁹ Afife Batur, "D'Aronco, Raimondo Tommaso", s.550.

⁴²⁰ Doğan Kuban, a.g.e. s.617

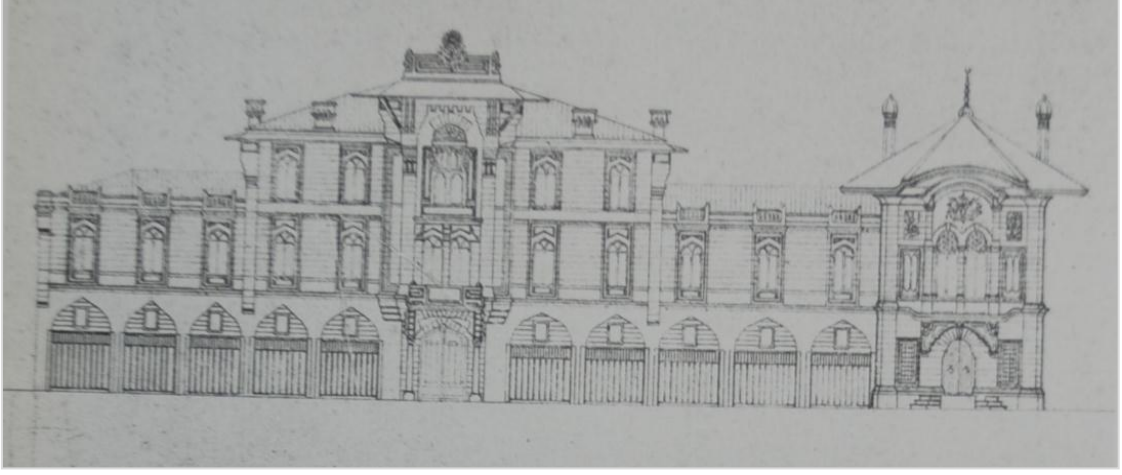
⁴²¹ M.Genç, M.Mazak, *İstanbul Depremleri Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi*, İGDAŞ Yayınları, İstanbul, 2001, s.229.

⁴²² D.Barillari, E. Godoli, İstanbul 1900 Art Nouveau Mimarisi ve İç Mekânları YEM Yayın, İstanbul,1997, s.59.

⁴²³ Afife Batur, *Sanayi Mektebi Binaları*, makalesinde açılış tarihi olarak 31 Ağustos 1899'da II. Abdülhamid'in (hd1876-1909) 24. cülus günü yıldönümünde açılmıştır. demektedir.(DBİA, C.6, TTV, İstanbul,1994, s.445.)

⁴²⁴ Osman Ergin, a.g.e. s.636.

⁴²⁵ Zeynep Ahunbay, "Sultan Ahmet Meydanı'nda Bulunan Marmara Üniversitesi Rektörlük Binaları'nın Tarihi Kimliği ve Restorasyon Sorunları", *Prof. Dr. Doğan Kuban'a Armağan*, Zeynep Ahunbay vd. (ed.), İstanbul, 1996, s.200.

Şekil 4.55 D'Aronco, 1894-1900, Ziraat, Orman ve Maadin Nezareti ve Yeniçeri Müzesi projesi, (Diana Barillari, Ezio Godoli, *İstanbul 1900 Art Nove Mimarisi ve İç Mekânları*, YEM Yay. İstanbul, 1997, s.60.)

Osmanlı Devleti II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeni bir düzenlemeye geçerek nezaretlerde değişiklikler yapmıştır. Bu doğrultuda ormanlık alanlardan elde edilen gelirin artırılması amacıyla 7 Şubat 1893 tarihinde Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti kurulmuş, başına kesintisiz 15 yıl boyunca görevini sürdürecektir Selim Melhane Paşa getirilmiştir. Ticaret, sanayi ve istatistik işleri 3 Kasım 1911 tarihinde Ticaret Nezareti'nden, Orman, Ma'adin ve Ziraat Nezareti'ne nakledilerek nezaretin adı Ticaret ve Ziraat Nezareti olarak değiştirilmiştir. Yapının kitabesinde de Ticaret ve Ziraat Nezareti yazmakta ve tarih olarak değişikliğin yapıldığı h.1329 (m.1911) tarihi yer almaktadır.⁴²⁶

Yeniçeri Müzesi: Onarım sonrası yapının bir bölümü Yeniçeri Müzesi olarak kullanılmıştır. İstanbul'un ilk müzesi 1846 yılında Aya İrini'de Fethi Ahmed Paşa tarafından kurulmuş, içinde daha önce depolanan ve Osmanlı Devleti'nde kullanılan silahlar sergilenmiştir. Fethi Ahmed Paşa silahlardan başka askeri tarihi de yansıtacak bir sergileme yapmak istemiş, 1826 yılında kaldırılan Yeniçeri Ocağı'na ait kıyafetler eski albümlerden faydalanarak tekrar diktirmiş ve sergileyeceği mankenleri yaptırmıştır. Kıyafetler ilk olarak Askeri Müzesi'nde sergilenmiş fakat koşulların uygun olmaması sebebiyle İbrahim Paşa Sarayı yakınlarına taşınmıştır.⁴²⁷ Müzenin taşındığı yeri hakkında tam olarak bilgiye sahip olmamakla birlikte Çadır Mehterhanesi'ne taşındığı ve 1894 depreminde hasar gördüğü⁴²⁸ ya da Sultanahmet'te yer alan elbise ambarına

⁴²⁶ Fatmagül Demirel, a.g.e. s.180. Baha Tanman, Ahmet Vefa Çobanoğlu, a.g.m. s.57.

⁴²⁷ Tülin Çoruhlu, "Yeniçeri Müzesi", *DBİA*, C.7, İstanbul, 1994, s.471.

⁴²⁸ Tülin Çoruhlu, "Yeniçeri Müzesi", *DBİA*, C.7, İstanbul, 1994, s.471.

nakledilerek Yeniçeri Müzesi adı altında ziyarete açıldığı⁴²⁹ belirtilmektedir. Yeniçeri Müzesi'nin yerine dair bir diğer görüş ise Pascal Sebah'a ait fotoğrafta görünen ahşap bina olduğudur.(Fotoğraf 4.49) Ahşap binanın Manken Müzesi olduğu ve 1894 yılında yandığını belirtilmektedir.⁴³⁰ Ancak Semavi Eyice, Alemdar Vak'ası sırasında mehterhane ile kasrının yandığını belirtmiş ve "*Mehterhane Kasrı II. Mahmud tarafından yeniden yapılarak 1231'de (1816) inşaatı tamamlanmıştır. Sonraları defterhane durumuna getirilen bu binaların arasında Türk-neo-klasiği üslubunda tapu dairesi de inşa edilmiştir.*"⁴³¹ demektedir. Ayrıca ahşap binanın bulunduğu alana 1881 yılında kagir Defterhane-i Hakani Nezareti binası inşa edildiği düşünüldüğünde ahşap binanın 1894 depreminden çok önce ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 4.49 (Detay) Pascal Sebah, 1865, Yeniçeri Kıyafethanesi/ Mankenler Müzesi olarak geçen yapının görünümü. (Hendrikje Kilian vd., *Historische Fotografie aus Istanbul*, Braus, 2001, s.27.)

Müzenin yerine ilişkin bir diğer bilgi ise D'Aronco tarafından 1894 yılı Sanayi Mektebi binası ile ilgili deprem sonrası kaleme aldığı raporunda yer almaktadır. Raporunda "*Yeniçeri Müzehanesi kısmının yıkılması*" ifadesi ile müzenin en azından deprem öncesinde sanayi mektebi binasında yer aldığını öğrenmiş bulunuyoruz.

Yeniçeri Müzesi, 1894 depreminin ardından hasar görmüş ve eserler Vezneciler'de Mısırlı Zeynep Hanım Sokağı'nda bulunan bir yapının ikinci katına taşınmıştır.⁴³² Müzenin uygunsuz bir yerde bulunması Sultan II. Abdülharnid'i rahatsız etmiş ve "*Cennetnekan Sultan III. Selim hazretlerinin saltanat döneminden bugüne*

⁴²⁹ Cenap Çürük, "Askeri Müze", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, C.3, Ankara, 1993, s.492.

⁴³⁰ Nuhan Atasoy, a.g.e., s.72 (Resim 31, alt yazısında yandığı tarih belirtilmiştir, s.73.).

⁴³¹ Semavi Eyice, "İbrahim Paşa Sarayı", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, C.21, Ankara, 2000, s.346.

⁴³² Tülin Çoruhlu, a.g.m. s.471.

kadar, Yeniçeriler de dahil olmak üzere, her sınıftan askerlerin giymiş oldukları kıyafetlerin sergilenmesine mahsus bir müze tesis edilmektedir. Halen hususi bir mahalde teşhir edilmekte bulunan Yeniçeri kıyafetleri de oraya nakledilmeli ve bunun için Gülhane'de tesbit edilecek münasib bir yerde tek katlı bir bina yapılmalıdır. Keyfiyetin, Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Beyefendi hazretlerinden dahi gerekli bilgiler alınmak suretiyle, hükümetçe değerlendirilerek varılacak kararın mazbata ile saraya arzı Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri icabındandır. 1315⁴³³ diyerek yeni bir müze kurulmasını emretmiştir.

Müze, belgede bahsi geçtiği gibi Gülhane'ye Ziraat, Orman ve Maadin Nezareti binası yanına, "Yeniçeri Müzehanesi" olarak inşa edilmiştir. Böylece müze deprem öncesi bulunduğu yere yeniden taşınmıştır. D'Aronco tarafından inşa edilen binanın 31 Ağustos 1899 yılında açılışı yapılmıştır. Ahmed Muhtar Paşa tarafından II. Meşrutiyetin ilanından sonra kıyafetler Askeri Müze'ye alınarak sergilenmiştir.⁴³⁴

Yapı, 1940'lı yıllarda onarım geçirmiş, bu sırada harap olmuş saçak bezemesi değiştirilerek saçak altlarının ahşap levhalarla kaplandığı bilinmektedir.⁴³⁵ Kullanımı 1959 yılında İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'ne bırakılan binanın 15.12.1963 tarihinde Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından alınan bir kararla binanın cephesini bozmamak şartıyla betona tahvili konusunda mahzur görülmemiş, ancak ek bina inşaatına müsaade edilmemiştir. Yapı 27 Aralık 1977 tarihinde kundaklama sonucu yanmıştır. Yangın binanın üç katlı bölümünü tümüyle harap etmiş, Yeniçeri Müzesi kısmı ise daha az hasar görmüştür.⁴³⁶ Neyse ki, toplantı salonunun özenle işlenmiş ahşap tavanı ve nakış işleri⁴³⁷ yangınından zarar görmeden kurtarılmıştır.

Yapının 1978-80 yıllarında hazırlanan projeleri doğrultusunda onarımı yapılmıştır. Marmara Üniversitesi Rektörlüğü tarafından kullanılmaya başlanan yapı 30 Mart 1984 tarihinde yeniden açılmıştır. Yapının müze kısmı Marmara Üniversitesi Cumhuriyet Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Mimari Özellikleri: Sanayi Mektebi binasına ait ilk yapının 19. yüzyıl fotoğrafları üzerinden değerlendirildiğinde iki katlı kırma çatılı olduğu görülmektedir. İlk katta

⁴³³ Aktaran Selçuk Mülayim, a.g.m, s.198. (Yıldız Sarayı Hümayunu, Baş Kitabet Dairesi, Saray Başkatibi Tahsin. Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Hususi, 124, 5 Ra. 1315).

⁴³⁴ Selçuk Mülayim, a.g.m. s.198, Tülin Çoruhlu, a.g.m., 472.

⁴³⁵ Zeynep Ahunbay, a.g.m. 203. (Merhum Mustafa Akarçay'dan sözlü olarak alınan bilgidir.)

⁴³⁶ Zeynep Ahunbay, a.g.m. 195.

⁴³⁷ Zeynep Ahunbay, a.g.m 197.

cephede boyunca sivri kemerli açıklıklı dükkânlar ile üst katta yatakhane ve idari odası olarak kullanılan birimlere ait yuvarlak kemerli pencere dizisi görülmektedir. Giriş ise yuvarlak kemerli olup üstünde ikiz pencere tasarımı ile vurgulanmıştır. Cephe, yalın bir düzenlemeye sahip olup, cephedeki hareketi birbirine bağlanmış pencere söveleri ile kat sınımları sağlamaktadır. Giriş kapısından, binanın gerisinde kalan iç sokak ve arkada yer alan binalara geçiş sağlandığı Ayverdi Haritaları'nda görülmektedir.(Harita 4.2)

Fotoğraf 4.50 Abdullah Frères, 1880-1883, Sanayi Mektebi binasının görünümü (<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b27863/> 18.05.2015)

Harita 4.2 Ekrem Hakkı Ayverdi, 1958, İstanbul Haritaları, P.B.3, Elbise ambarını ve defterhane binasını ile sanayi mektebini gösterir plan.

Fotoğraf 4.51 Phébus, 1893-1894, D'Aronco tarafından inşa edilen Tarım, Orman ve Maadin Nezareti ve Yeniçeri Kıyafethanesi'nin görünümü.(Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, Hakan Yılmaz(ed.) İBB Kültür A.Ş. Yay. İstanbul,2008, s.497.)

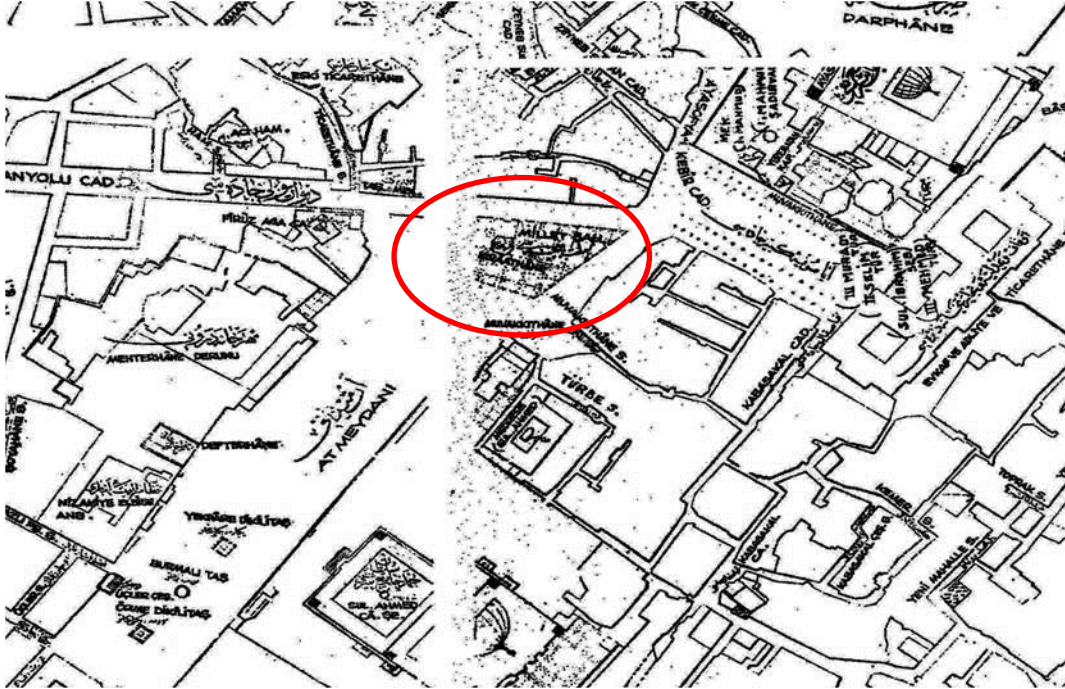

Fotoğraf 4.52 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Ticaret ve Ziraat Nezareti binası (Günümüzde Marmara Üniversitesi Reskölrlük binası) mevcut durumu.

D'Aronco tarafından yapılan yeni bina bodrum kat üzerinde üç katlı inşa edilmiştir. Giriş aksının iki yanında yer alan bölümlerin meydana bakan cepheleri teraslar olarak düzenlenmiş mermer korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Yeniçeri Müzesi nezaret binasından farklı olarak iki katlı tasarlanmıştır. Türk yapı geleneğini içeriden tanıma fırsatı bulan D'Aronco özellikle 18. yüzyıl İstanbul barok mimarlığına yeni katkılar sunduğu Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Yeniçeri Müzesi binaları özgün uygulama örneklerindedir.⁴³⁸ D'Aronco sanayi mektebinin yalın cephe düzenlemesi yerine, ön cephesi neo-osmanlı öğelerle ortaya çıkarırken (Fotoğraf 4.51- 4.52), okul kullanımına ayrılmış olan arkada kalan mekânlarda daha basit biçimde ele alınmıştır. Yeniçeri Müzesi'nin cephesinde görülen dalgalı kırık çatısı, pencerelerin profilli kasaları, katları işaretleyen eğrisel kornişleri ve giriş holünü kaplayan çift kollu döner merdiveni ile ünlü Osmanlı barok anıtlarının izinden gitmektedir.⁴³⁹

4.2.1.6 Yeni Millet Bahçesi

Konum: İstanbul'un batılı anlamda ilk park düzenlemesi Atmeydanı'nın kuzey ucunda yer almaktadır.

Harita 4.2 Ekrem Hakkı Ayverdi, 1958, İstanbul Haritaları.

⁴³⁸ Afife Batur, "D'Aronco, Raimondo Tommaso" s. 551.

⁴³⁹ D. Barillari, E. Godoli, İstanbul Mimarlığı 1900 Art Nouveau Mimarisi ve İç Mekanları, çev.Aslı Ataöv, YEM Yay. İstanbul, 1997, s.60.

Tarihçe: Sonradan Yeni Millet Bahçesi olarak adlandırılan park 1854 yılında yapılmıştır. Tarihi yarımada halka açık yapılan ilk bahçe düzenlemesi olması açısından önemlidir.⁴⁴⁰

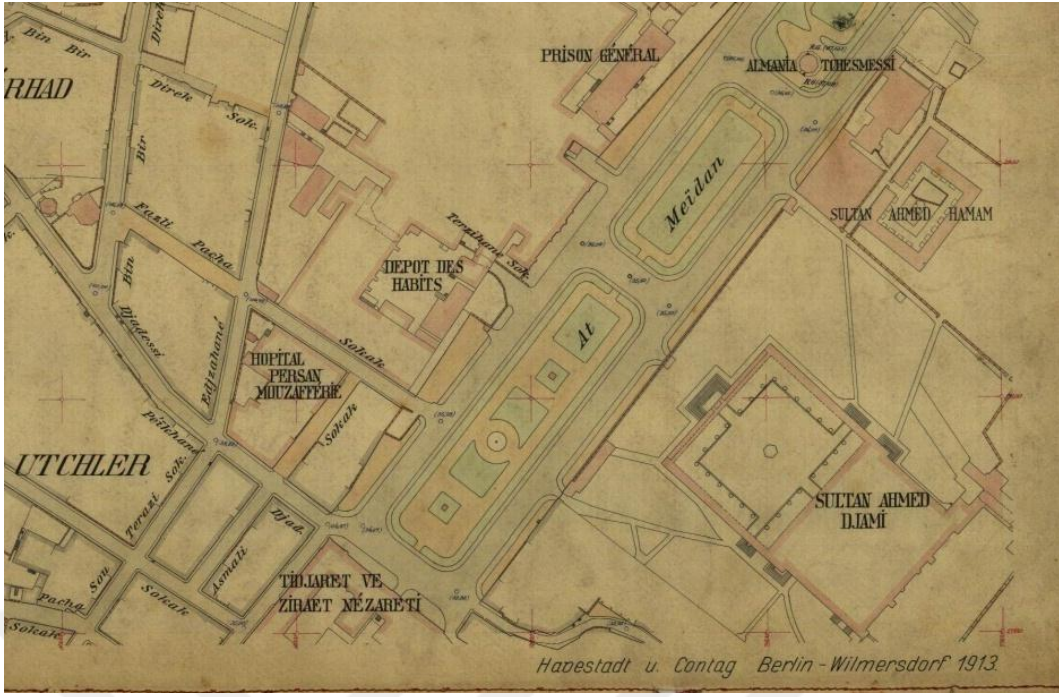
Fotoğraf 4.53 (Detay) Paskal Sebah, 1865, Millet Bahçesi Ayasofya yönü. (Hendrikje Kilian vd., *Historische Fotografie aus Istanbul*, Braus, 2001, s.27.)

Mimari Özellikler: Üçgen formlu parkın sınırı, kuzey yönündeki ucu Divanyolu Caddesi'ne, bir ucu Firuz Ağa Cami duvarına, diğer ucu ise bugünkü Alman Çeşmesi'ne yakın bir noktaya dayanmaktadır. Parkın etrafı ahşap perde duvarla çevrili olup içinde bir pavyon yer almaktadır. Pavyon kare planlı, üstü kırma çatı ile örtülüdür. Yapı tek katlı olup çepeçevre saran sütunlara oturan verandası bulunmaktadır. Büyük dikdörtgen pencereler tüm cephelerde yer almaktadır. Dört cepheden girişi olduğu görülen yapının zemini yüksek tutulmuş olup yapıya birkaç basamakla ulaşılmaktadır.(Fotoğraf 4.53)

4.2.1.7 Sergi-i Umumi-i Osmanî

Konum: Sergi ana binası, Sultanahmet Meydanı'nda Dikilitaş ile o dönemde henüz inşa edilmemiş olan Alman Çeşmesi arasında kalan alanda, ek bina ise Dikilitaş ile Örne Sütun arasında inşa edilmiştir.

⁴⁴⁰Gülberk Bilecik, Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa tarafından 1870 yılında yaptırıldığını kaydeder. Gülberk Bilecik, Ayverdi Haritası'nın Işığında XIX. Yüzyılda İstanbul'un Tarihi Yarımadası'nda İnşaat Faaliyetleri, İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2004, s.229

Harita 4.4 Alman Mavileri, 1913-14, P.H.6.

Tarihçe: İlk sergilere küçük ölçekli de olsa 18. yüzyıl sonuna doğru Avrupa’da açılmış, 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise sanayi ve ticari ürünler ile kültür sanat eserlerinde sergilendiği uluslararası fuarlara dönüşmüştür.⁴⁴¹ Avrupa’da ulusal nitelikte açılan ilk sergi 1798 yılında Paris’te Champ de Mars’da, uluslararası nitelikte ise Londra’da 1851 yılında açılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu açılan bu sergilere çeşitli pavyon ve ürünler ile katılmıştır. Osmanlı topraklarında aynı nitelikte bir sergi 28 Şubat 1863 yılında, Abdülaziz, Sadrazam Yusuf Kamil Paşa, Hariciye Nazırı Ali Paşa, Serasker Fuad Paşa ve Mısır Hidivi İsmail Paşa’nın katıldığı bir tören ile açılmıştır. Sultan Abdülaziz sergiyi dört saate yakın gezmiş; ertesi gün tekrar gelmiştir.⁴⁴²

Sergi-i Umumi Osmani, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk büyük ve uluslararası sergisidir. Sergi için sergileme alanı bulmak önemli bir sorun olmuştur. Çünkü diğer uluslararası sergilerde sergilenen eşyaların yanı sıra inşa edilen sergi binaları da kendi başına sergilenen mekânlar olmuşlardır. Açılan sergiler ile birlikte “*sergi mimarlığı*” kavramı ortaya çıkmış,⁴⁴³ sanayi devriminin ardından mühendisliğin gelişmesi ile “hiçbir tarihi geçmişi olmayan, yeni bir mimari üslup üretmeden, amaca uygun demir-

⁴⁴¹Nurcan Yazıcı,a.g.m. ,s.128.

⁴⁴²Osman N.Ergin., Mecelle-i Umur-ı Belediye II, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul,1995, s.710

⁴⁴³Nurcan Yazıcı, “Atmeydanı’nda İlk Osmanlı Sergi Binası ve Mimar Bourgeois – Parvilleé-Montani İşbirliği”, *Hippodrom / Atmeydanı II İstanbulun Tarih Sahnesi* Pera Müzesi Yayını, İstanbul, 2010, s. 131

çelik konstrüksiyondan oluşan binalar” inşa edilmiştir. Bu binalar “tarihi formlar” ile kaplanarak sergileme alanları olarak kullanılmıştır.⁴⁴⁴

Osmanlı İmparatorluğu’nda sergileme alanı olarak öncelikle yeni bir bina inşa etmek yerine mevcut yapılar değerlendirilmiş, ancak uygun bir bina bulunmaması sebebiyle yeni bir binanın inşa edilmesine karar verilmiştir. Fazıl Paşa başkanlığındaki komisyonla inşa edilmesi düşünülen sergi binasının masraflarının sergiyi gezenlerden alınacak akçelerden temin edilmesi belirtilmiş; kendisinin de dahil olduğu ekip ile yeni bir bina inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.

Öncelikle sergi için etrafı açık bir alana ihtiyaç olduğundan, II. Mahmud Türbesi civarındaki Bezmialem Valide Sultan tarafından yaptırılan Valide Mektebi’nin bahçesine yeni bir bina yapılması düşünülmüş,⁴⁴⁵ sergi sonrasında Çarşı-i Osmani olarak kullanılması planlanmıştır. Ancak alanın yeterli gelmeyeceği düşünülerek Atmeydanı’nda yeni bir binanın inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁶ Osmanlı döneminde Atmeydanı düğünlere, kutlamalara ve ayaklanmalara sahne olmuş, felaketler sırasında halkın toplanmalarına, askeri talimlere ve oyunlara ev sahipliği yapmıştır. Bu kadar çok işlev kazandırılan Atmeydanı’nın sergileme alanı olarak kullanılması hiç şaşırtıcı olmamakla birlikte meydanda geçici de olsa ilk defa bir yapının inşa edilmesi düşünülmüştür.

İnşa edilecek sergi binalarının çizimleri önceden hazırlanarak, inşaatı Mustafa Fazıl Paşa, Mısırlı Sarraf Kevork Bey, Eramian ve Oppenheim’den oluşan bir şirkete ihale edilmiştir.⁴⁴⁷ Yapı tamamlandığı 1863 yılı başında 3500 m²’lik bir alana yayılan dikdörtgen planlı üç kapılı özel bir bina olmuştur.⁴⁴⁸ Binanın mimarı 19.yy ikinci yarısında İstanbul’da faaliyet gösteren Auguste Bourgeois (1821-1884) adlı Fransız mimardır. İç dekorasyonunu ise 1851 yılında İstanbul’a Yeniköy’de bir köşkün dekorasyonu için gelen Leon Parvillée yapmıştır. Sergide ismi geçen bir diğer isim Daire-i Hümayun tasarımını yapan Pierre Montani’dir.⁴⁴⁹ Mimar olan ancak kayıtlarda ressam olarak geçen Montani küçük yaşta İstanbul’a gelmiş, ressam, dekoratör,

⁴⁴⁴ H. Volkart., ‘Sergi Binaları’ çev.N.Çakıroğlu, *Arkitekt*, S.295,1959,s.71. Nurcan Yazıcı, a.g.m. s. 131

⁴⁴⁵ Sevilay Kasap, *Sergi-i Umumi Osmani*, 1863, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Ens. Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s.24.

⁴⁴⁶ Osman N.Ergin.,a.g.e. s.709/710

⁴⁴⁷ Nurcan Yazıcı,“Atmeydanı’nda İlk Osmanlı Sergi Binası ve Mimar Bourgeois – Parvilleé-Montani İşbirliği”, s. 132, Sevilay Kasap, a.g.t. s.25.

⁴⁴⁸ İstanbul, *Sergi-i Umumi-i Osmani*, İstanbul Ansiklopedisi, DBIA, C.6.,TTV, İstanbul 1994, s.531.

⁴⁴⁹ Nurcan Yazıcı, *Atmeydanı’nda İlk Osmanlı Sergi Binası ve Mimar Bourgeois – Parvilleé-Montani İşbirliği*, s. 137

teorisyen, yazar ve sanat tarihçisi olarak Osmanlı sanat ortamında çok yönlü bir kişi olmuştur.⁴⁵⁰

Serginin kuruluş ve esaslarının belirleyen 60 maddelik Sergi-i Umumi-i Osmani Nizamnamesi hazırlanarak 22 Aralık 1862 tarihinde gazetelerde yayınlanmış, serginin önemini anlatan bir genelge tüm yurda gönderilmiştir. İstanbul ve taşrada görevli vali ile kaymakamlardan oluşan komiteler kurularak, sergilenecek malzemeleri seçmekle görevlendirilmiştir.⁴⁵¹ Sergi, 13 ayrı pavyondan oluşmuş, güzel sanatlar için ayrı bir bölüm hazırlanmıştır. Sergilenenler arasında tarım ve orman ürünleri, un, şeker, şeker mamülleri, meşrubat; madenler, madencilikte kullanılan alet ve makineler, inşaat malzemesi, mermer, odun ve maden kömürü; sanayi alet ve makineleri, kesici aletler, ateşli silahlar, saat, anahtar vb. altın gümüş mamulleri, süs eşyaları, koza ham ipek, pamuk, yün ve tiftik mamülleri, boya mum, itriyat, tespih vb. işlenmiş deri ve deri mamulleri; giyim eşyası el işleri, hazır elbise; havlu, sofrta takımları; ahşap mobilya, müzik aletleri, keçe halı, kilim, haritalar, inşaat maket, model ve planları, resimleri; matbaa harfleri, makineleri, cilt işleri olmak üzere 13 ayrı pavyon yer almaktadır. Sergide ülkenin dört bir yanından gelen 10.000 ürün sergilenmiştir. En geniş yer tarım ürünlerine ayrılırken dokuma hammaddeleri ve dokumacılık ürünleri ile ateşli veya kesici silahlar sergide yer alan diğer önemli ürünlerdir.⁴⁵²

Sergi cuma, pazartesi, salı ve perşembe günleri erkeklere çarşamba ve cumartesi günü ise kadınlara açıktır. İlk başta sergi ücreti cuma ve cumartesi günleri 6, diğer günler 3 kuruş iken⁴⁵³ daha sonra halkın katılımını artırmak için düşürülmüştür. Çevre il ve ilçelerden gelenlere indirimli tarifeler uygulanmış, sergi çevresinde eğlence ve dinlenme mekânları açılmıştır. Cuma ve Cumartesi günleri Asakir-i Nizamiye-i Şahane Muzıkası halk konserleri vermiştir.⁴⁵⁴

Yurt dışından da sergiye ilgi oldukça fazladır. Viyana, İngiltere ve Fransa'dan iş adamı, gazeteci ve meraklı gruplar gelmiştir. İlk olarak Viyana'dan 142 kişi, ardından 450 kişi gelerek İstanbul'da beş gün kaldıktan sonra İzmir'e gitmişlerdir.⁴⁵⁵

Sergide yerli ve yabancı üreticilere ödülleri verilmiştir. Halep eşyasını teşhire memur Şeyh Mustafa Efendi, Beyrut eşyasını teşhire memur Abdülkadir Efendi, Şam

⁴⁵⁰ Nurcan Yazıcı, "Bilinmeyen Yönleriyle Montani Efendi", *Arkitekt*, S. 495, İstanbul, 2003, s.42-47.

⁴⁵¹ İstanbul, "Sergi-i Umumi-i Osmani", s.531.

⁴⁵² İstanbul, "Sergi-i Umumi-i Osmani", s.531.

⁴⁵³ 19. Yüzyıl Fuarlarında Osmanlı İmparatorluğu | 1863 Serg-i Umumi-i Osmani Sergisi / Mirat Gazetesi s.13.

⁴⁵⁴ İstanbul, İstanbul, "Sergi-i Umumi-i Osmani", s.532. Sevilay Kasap, a.g.t, s.35.

⁴⁵⁵ Osman Nuri Ergin, a.g.e. s.710

eşyasını teşhire memur Abdülkadir Efendi; Diyarbakır eşyasını teşhire memur Abraham; Bağdat eşyasını sorumlusu İskender, Yanya sorumlusu Kosto Piço, Halepli iş adamı Anton Zatti ve M.Donato, Dersaadet eşyasını teşhire memur Dr. Filori beşinci dereceden Mecidiye nişanı almıştır. Ransomes, Garret et Fils, Ganneron firmaları ve bazı yabancı mühendis ve teknikerler de ödül almışlardır.⁴⁵⁶

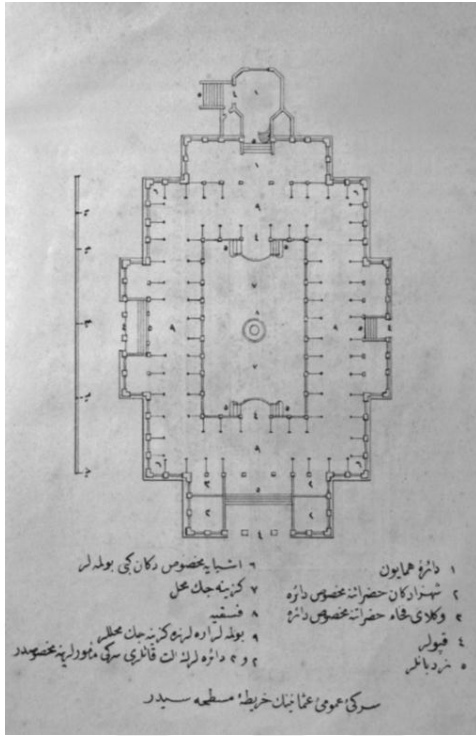
Sergi, 1863 yılı temmuz ayı sonunda yani beş aya yakın açık kaldıktan sonra kapanmıştır. Sergi binasının yapılması düşünülen ilk yer olan Valide Mektebi'nin bahçesinde yapılmış olsaydı kalıcı olacağı belirtilmiştir. Ancak Atmeydanı'na inşa edilen Sergi-i Umumi-i Osmani binasının Tercüman-ı Ahval Gazetesi'nin 1 Mart 1865 (23Şevval 1282) tarihli ilanında *Sultanahmet Meydanı'nda yer alan binanın yıkılacağı ve enkazının müzayedede sonucunda satılacağı* duyurulmuş, ilgilenenlerin Şevval ayının yirmi beşinci perşembe günü (3 Nisan 1864) sergi binasına gelmesi istenmiştir. İlan sonrasında yapılan müzayedelerde Bab-ı Vala-yı binasının komisyonu tarafından gönderilen Nikogoz (?) Kalfa üzerinde 160.000 kuruşta karar kılınmıştır. Sergi binası ile birlikte sergi güvenliğini sağlayan askerlerin kaldığı karakolda yıkılmıştır. Sergi ek binası da kasım ayında yıkılması kararlaştırılmıştır.⁴⁵⁷ Sergi binasının geçici de olsa Hippodrom da inşa edilmesi ve çevrede çağdaş mimarinin uygulama alanı gayretini göstermesi açısından önemlidir.

Mimari Özellikler: Ana bina 105x85 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı bir yapıdır. Sultan Ahmed Cami yönüne bakan ana cephe, öne çekilerek diğer birimlerden daha yüksek tutulmuştur. Yapının girişi ortada büyük, iki yanda küçük üç kemerle vurgulanmıştır. Ortada yer alan üç kemer dışındaki bütün kemerler, pencere ve duvar örgüsü ile kapatılmıştır. (Şekil 4.56) Cephedeki kemer ve pencere tasarımı diğer cephelerde de tekrar edilmiştir. Diğer üç cephede birbirinden farklı giriş tasarımları ile ele alınmıştır.

Mira'at Dergisi'nde yapılara ait verilen planlarda mahallerin tek tek tanımları yapılmıştır. Alman Çeşmesi yönündeki üç açıklıklı girişin iki yanında odalar yer almaktadır. Plan üzerinde belirtildiğine göre (Şekil 4.57) girişin sağında yer alan 'şehzadegan hazretlerine mahsus daire' soldaki ise 'Vükela-i fehham hazretlerine mahsus daire'dir. Bu iki dairenin altında ise sergi memurlarına ait odalar yer almaktadır. Kapıdan girildiğinde sütunlu bir iç koridorun binayı çepeçevre sardığı görülmektedir. ‘

⁴⁵⁶ İstanbul, "Sergi-i Umumi-i Osmani", s.532.

⁴⁵⁷ Sevilay Kasap, a.g.t. s.77-78.

Şekil 4.56 1863, Sergi-i Umumi binasına ait ön cephesi (Mir'at Gazetesi, nr.1,1279)

Şekil 4.57 1863, Sergi-i Umumi binası planı (Mir'at Gazetesi, nr.1,1279)

Kapıdan girildiğinde sütunlu bir iç koridorun binayı çepeçevre sardığı görülmektedir. Gezinti yeri olarak belirtilen bu mekândan doğu ve batı yönünden kapılar ile avluya ulaşılmaktadır. Avlunun ortasında bir fiskiye yer almaktadır ve bu alan yine ‘gezintiye mahsus’ alan olarak belirtilmiştir. Dairesel bir forma sahip fiskiye iç mekân tasvirlerinde köşeli olarak gösterilmiştir. Su havuzuna etraftan su bağlanmış, sergi esnasında çıkabilecek yangına karşı beş adet yangın tulumbası ve tulumbacılar yerleştirilmiştir.⁴⁵⁸

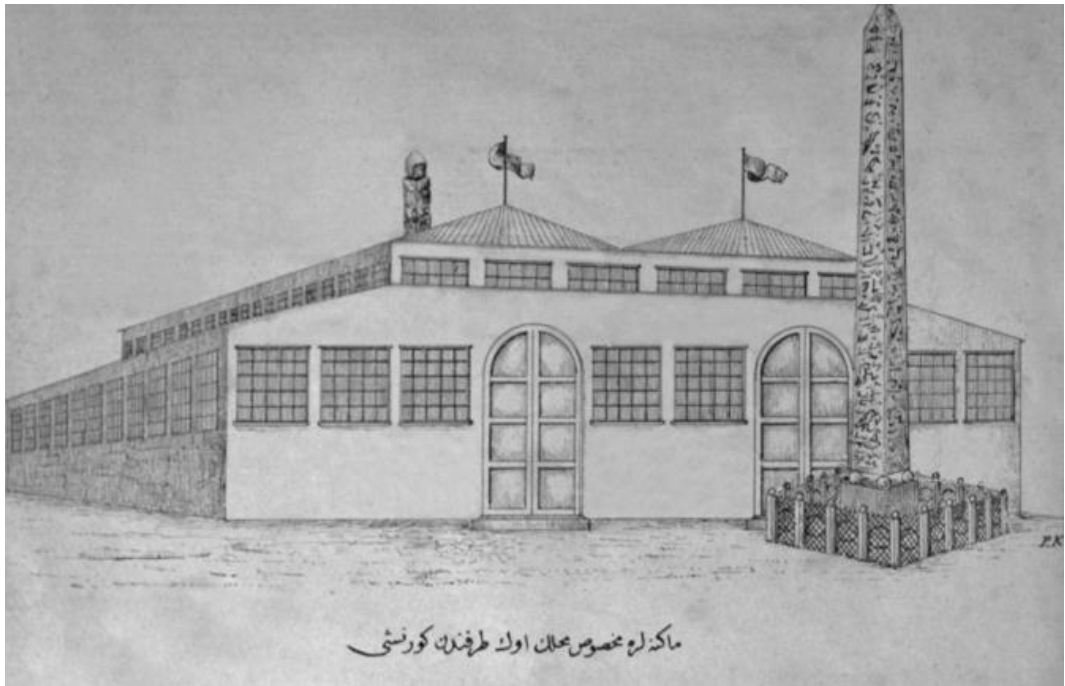
Binanın, Dikilitaş yönüne ana binadan üç basamakla ulaşılan Daire-i Hümayun yerleştirilmiştir. Montani Efendi tarafından tasarlanan Daire-i Hümayun bölümü, düzgün olmayan sekizgen planlı, konik çatılıdır. Yapının üst kısmındaana binada olduğu gibi saçak kornişli dolanmaktadır. Merdivenlerle ulaşılan yapı, ana binadan daha alçak tutulmuştur. Mekân, Dikilitaş yönünde diğer pencere tasarımından farklı olarak yuvarlak kemerli ikili pencere düzenlemesi ile aydınlanmaktadır. Giriş kapısı Sultan Ahmed Camii yönünde olup kapı önünde iki sütuna oturan bir sundurma yer almaktadır. (Fotoğraf 4.54) İç mekân tavan süslemelerine ilişkin üçgen düzenlemeler içinde gül, sümbül motifleri ve Montani tarafından yapılan İstanbul manzaralarının olduğu kaydedilmiştir.

⁴⁵⁸ Nurcan Yazıcı, “Atmeydanı’nda İlk Osmanlı Sergi Binası ve Mimar Bourgeois – Parvilleé-Montani İşbirliği”, s. 140.

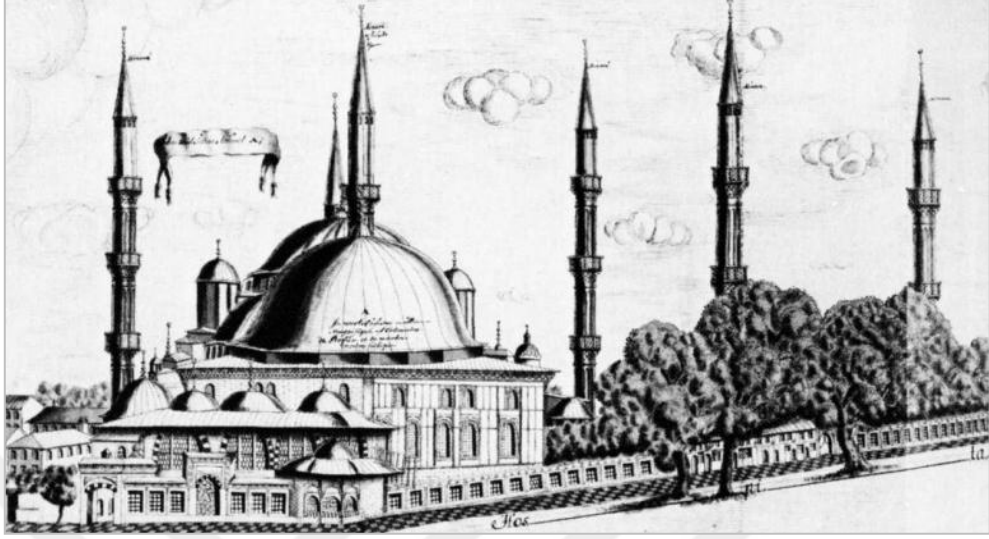
Fotoğraf 4.54 Sophus Williams, 1863-65, Sergi binası Daire-i Hümayun bölümü (<https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objecten?p=10&ps=12&maker=Sophus+Williams+%26+E.+Linde+%26+Co.&ii=2#/RP-F-F13241,11009.01.2015>)

Şekil 4.58 Serg-i Umumi ek binasının görünüşü.(Mir'at Gazetesi, nr.1,1279)

sebin kaldırılarak yerine muvakkithane yapılması ile günümüze ulaşmamıştır. Muvakkithanenin meydana bakan cephesinde döşeme olarak kullanılan sivri kemerli üç mermer levha ise sebilden geriye kalan parçalar olmalıdır.⁴⁶¹

Şekil 4.59 (Detay) Cornelius Loos, 1710, Sultan Ahmed Türbesi, muvakkithane yerinde bulunan sebil ve değişen duvar ile kapının görünümü.

Şekil 4.60 (Detay) Melling, 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başı, Sultan Ahmed Türbesi, muvakkithane yerinde olan sebil. (Yüzyıllar Boyunca Venedik ve İstanbul Görünümleri, Filiz Çağman, Atilla Dogrigatovd (Bil. Kom.) Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul,1995 s.51)

Kaynaklarda muvakkithanenin II. Mahmud Dönemi'nde 1828 yılında yapılmış olabileceğinden bahsedilmektedir.⁴⁶² Ayrıca Süheyl Ünver, cami vakfiyesinde bir

⁴⁶¹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Külliyesinde Sebiller ve Çeşmeler", 17.Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanat Sempozyum Bildirileri 19-20 Mart 1998, Sanat Tarihi Derneği Yay.4, İstanbul, 1999, s.69.

muvaakkithanenin varlığından bahsederek eskiyen binanın onarım gördüğünü, Ahmed Sadık Ziver Paşa Evkaf Nazırlığı döneminde 1828 yılında onarıldığını aktarmıştır.⁴⁶³ Tamir olunan bina mevcut bina için söylenemez. Sebil bir dönem muvaakkithane olarak kullanılmış ve ardından 19. yüzyılın ortalarında bugünkü bina inşa edilmiş omalıdır.⁴⁶⁴ Muvakkithane içinde üç saatin bulunduğu ve günümüzde Vakıflar Müdürlüğü deposunda saklandığı kaydedilmiştir.⁴⁶⁵ Bugün yapı İstanbul Türbeler ve Müzeler Müdürlüğü tarafından kullanılmaktadır.

Fotoğraf 4.55 Alman Arkeoloji Enstitüsü,(D-DAI-IST-R7514) Sultan Ahmed Külliyesi muvaakkithane ile türbe yapısı.

Mimari Özellikleri: Erken ampir üslubunda inşa edilen muvaakkithane tek bir odadan oluşmaktadır.(Fotoğraf 4.55) Dış cephesi mermer kaplama olan yapının Atmeydanı ve Ayasofya'ya bakan cephelerinde üçer adet büyük boyutta demir şebekeli pencere, bahçe yönünde ise ahşap kaplama olan duvar yüzeyinde mermer söveli giriş kapısı yer almaktadır. Yapının yalın mermer cephesi, plastırlar ve saçak kısmındaki kademeli

⁴⁶²Süheyl Ünver a.g.e. s. 235. Ahmet Vefa Çobanoğlu, *Mimar Mehmed Ağa ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1987, s.65. Zehra Kumbasar, İstanbul Muvakkithaneleri, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalında Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008,s.40.

⁴⁶³Süheyl Ünver a.g.e. s.234-235.

⁴⁶⁴ Ahmet Vefa Çobanoğlu,

⁴⁶⁵Süheyl Ünver a.g.e. s.235.

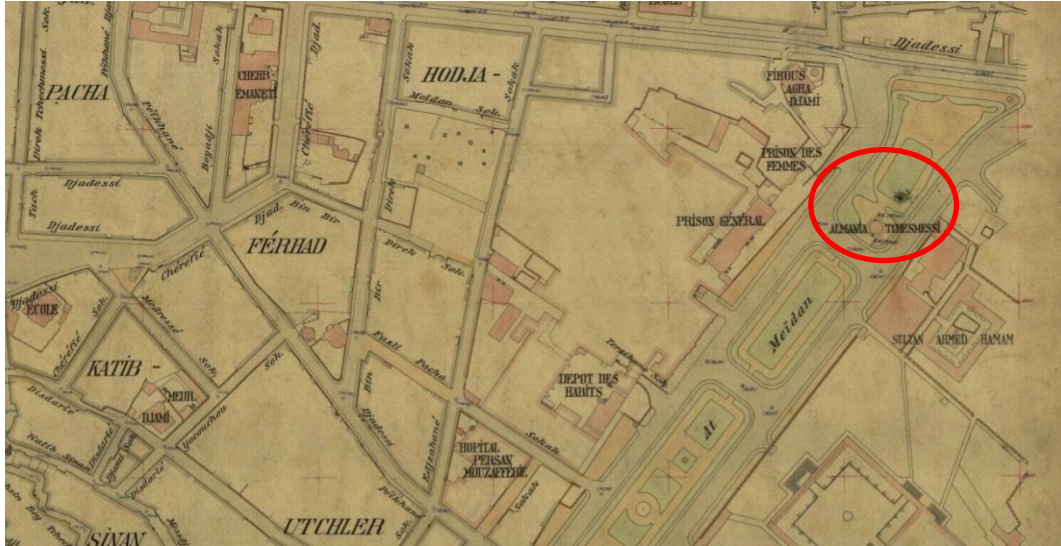
taştan oluşan silmelerle hareket kazandırılmıştır. Daha önce kurşunla örtülü olan üst örtüsü bugün kırma çatılı ve kiremit örtülüdür. (Fotoğraf 4.56)

Fotoğraf 4.56 Sultan Ahmed Külliyesi muvakkithanesinin mevcut durumu. (<http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/49722> 21.04.2016)

4.2.1.9 Alman Çeşmesi

Konum: Hippodrom üzerindeki anıtların oluşturduğu aksın doğusunda inşa edilmiştir.

Harita 4.4 Alman Mavileri, 1913-14, P.H.6.

Tarihçe: Çeşme, mermer su haznesi üzerinde yer alan yazıtta da belirttiği gibi Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm'in İstanbul'u 1898 yılında yaptığı ikinci ziyareti anısına

yaptırılmıştır. Çeşme, Osmanlı-Almanya dostluğunun simgesi olan bir meydan çeşmesidir.

Fotoğraf 4.57 Paskal Sebah,1865, Alman Çeşmesi inşaatı öncesi Atmeydanı'nın görünümü. (Hendrikje Kilian vd., *Historische Fotografie aus Istanbul*, Braus, 2001, s.27.)

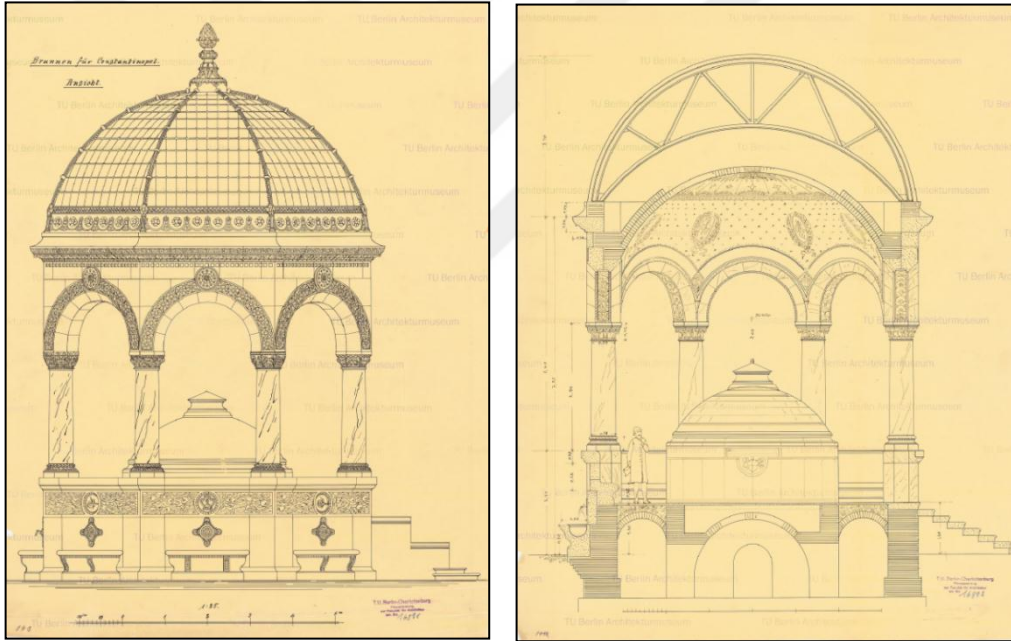
Kaiser II.Wilhelm ve eşinin 18 Ekim 1898 yılı ziyaretinin ardından ülkesine döndükten sonra, İstanbul halkına bir çeşme hediye etmeye karar verdiği 1899 yılı başlarında yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır.⁴⁶⁶ 13 Mart 1899 yılında yapılan bir yazışmada "Alman İmparatoru Hazretleri Dersa'det'te buldukları esnada ahali namına müşarun-ileyh hazretlerine bir vazoihda'edilmiş olduğuma'kum olub bundan dolayı İmparator hazretleri Dersa'adet'de münasib bir mahalde bir çeşme arzusunda buldukları"⁴⁶⁷ ifade edilmiştir. Çeşmenin nerede yapılacağı konusunda bir süre yazışmalar yapılmıştır. Sadaret'in 25 Mart 1899 tarihli Sadrazam Rıfat imzalı yazısında yapılacak çeşmenin yerinin neresi olacağı sorulmuş olduğu belirtilerek "Zikri olunan çeşmenin bir meydanda yapılması müasib ve Sultanahmed Meydanı'nda bazı asar-i atika bulunacağı cihetle işbu çeşmenin orada inşası muvafık görünür ise de ol babda her ne vechel emrü ferman buyrulur ise mentuk-ı münifi infaz olunur efendim"⁴⁶⁸ denilmiştir. Ancak çeşmenin Sultanahmet Meydanı'nda yapılması fikrinin pek olumlu

⁴⁶⁶ Nurcan Yazıcı, *Türk Alman Dostluğunun Hatırası/Nişanesi Sultanahmet'teki Alman Çeşmesi'nin İnşa Süreci ve Bir Çizimin Düşündürdükleri, İki Dost Hükümdar Sultan II.Abdülhamid ve Kaiser II.Wilhelm*, TBMM Milli Saraylar Daire Bşk. Yayın No53, İstanbul.,s.173.

⁴⁶⁷ Nurcan Yazıcı, *Türk Alman Dostluğunun Hatırası...* s.173.

⁴⁶⁸ Nurcan Yazıcı, *Türk Alman Dostluğunun Hatırası...* s.174.

karşılanmadığı diğer bir yazışmada "Dersa'adet'i ziyaretlerinin hatırası olmak üzere inşasını arzu ettikleri çeşmenin Atmeydanı dışında Dersa'adetin neresinde inşasına münasib olacağını...⁴⁶⁹" bahsedilmesinden anlaşılmaktadır. Bahse konu yazışmalarda çeşmenin inşa edileceği yer olarak Nişantaşı önerilmiş ancak, Alman sefreti tarafından kaleme alınan tezkirede "Dersaadet halkına hediye etmek niyetinde buldukları çeşmenin şehrin civar mahallelerin birinde inşasının, İmparatorun niyetine uygun olmayacağı belirtilmiş, asıl İstanbul şehrinde bir yerin tahsisini" istemiştir.⁴⁷⁰ Sonuçta çeşmenin Atmeydanı'nda inşasına karar verilmiş; 29 Mayıs 1899 tarihli yazışmada, Atmeydanı'nda bir yerin tespiti ile planının Selim Medhame Paşa tarafından hazırlanması istenmiştir. Çeşmenin meydanı daraltmayacak şekilde konumlandırılması planlanan yerin etrafındaki çirkin görüntü sunan ahşap parmaklıkların Mekteb-i Sanayi'de yapılacak demir parmaklıklarla değiştirilmesine karar verilerek bir çevre düzenlemesi yapılmıştır.⁴⁷¹

Şekil 4.61 ve Şekil 4.62 Max Spitta, 1899, Alman Çeşmesi projesi görünüş ve kesit (<http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de>⁴⁷² 20.06.2015)

İstanbul'da çeşmenin inşa edileceği alan üzerinde hazırlıklar sürerken Almanya İmparator II.Wilhelm'in tasarımı üzerine Mimar Spitta tarafından planları çizilen (Şekil 4.62 ve Şekil 4.63) çeşmenin yapımı Mimar Schoele'ye verilmiştir. Berlin Architektur

⁴⁶⁹Nurcan Yazıcı, Türk Alman Dostluğunun Hatırası... s.174.

⁴⁷⁰Nurcan Yazıcı, Türk Alman Dostluğunun Hatırası... s.174-175.

⁴⁷¹Nurcan Yazıcı, Türk Alman Dostluğunun Hatırası... s.176.

⁴⁷²<http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?set=1&p=79&Daten=10070216892>
<http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?set=1&p=79&Daten=10070116891>

museum envanterinde Max Spitta'ya ait 5 adet Kaiserbrunnen Konstantinopel olarak adlandırılan proje yer almaktadır. Ayrıca muhtemelen aralarında kabul edilen ve uygulanan çeşmenin bir de maketine ait fotoğraf mevcuttur. Çeşmenin inşa sürecinde Mimar Carlitzk ve İtalyan Joseph Antony de görev almıştır.

İstanbul ve Almanya'da çeşme için faaliyetler devam ederken Alman İmparatoru tarafından dönemin Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa saraya çağırılmıştır. Ahmed Tevfik Paşa bu görüşmeyi detaylı biçimde anlatmıştır. Ahmet Tevfik Paşa'ya çeşme planları gösterilmiştir. Anlatısında, "*Eyüp civarında*" yapılacak çeşme diye ifade etmiştir ki, Nişantaşı dışında Eyüp semtinin de gündeme geldiği düşünülebilir. Çeşmenin planlarının mimarının da olduğu görüşme sırasında gösterildiği belirtilmektedir. Çeşme planları üzerinden "...Almanyalıların kadimen isti'mal ettikleri eski Bizans mi'marisiyle Arab mi'marisine müşabih bir şekl ve tarzda olmasına tak-ı zaferin köşe sütunları nişan-ı ali Osmanni kemerli ve büyük bir kubbe olub kubbenin üzerine bakırdan ve çatısı demirden ma'mul olacak ve kemerlerin harici ile kubbenin dahili gayet nefis mozaik işlenecektir. Çeşmenin dahilinde mermerden oturacak mahalleri olub bir köşesi merdiven ve yedi köşenin harici dahi birer çeşmeden ibaret olacak ve bina kamilen mermerden işlenecektir..." diye tarif edilmiştir. Hem Alman İmparatoru'nun isminin ilk harfi hem de Sultan'a ait tuğranın bulunduğu madalyonlardan, suyu içeren ayeti kerime ile bir de tarih kıtasının da projede yer aldığından bahsetmektedir. Hazırlanacak olan tarih kıtası ile tuğra örneği Berlin'e gönderilerek orada mozaikle işlendikten sonra yerine takılacağından⁴⁷³ bahsetmiştir.

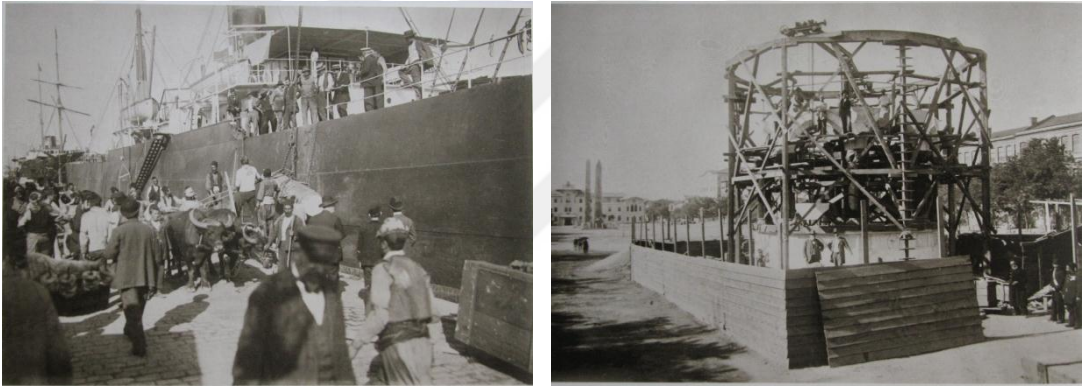
Çeşmenin tasarım ve imalat süreci Almanya'da devam ederken İstanbul'da da hem çevre düzenlenmesi hem de çeşmeden akıtılmak üzere suyun sağlanması üzerine çalışmalar yapılmıştır. Açılış, Sultan II. Abdülhamid'in 25 cülus törenine (1 Eylül 1900) kadar yetiştirilmeye çalışılmış ancak tamamlanamamıştır. Alman İmparatoru tarafından çeşme açılışını doğum gününde yapılması istenmiştir. Açılış vaktine kadar çeşme ile ilgili çalışmalar sürmüştür. Çeşmenin son durumunun sorulması üzerine Şehremaneti tarafından verilen cevapta inşaatın tamamlandığı ancak "*suyoluna inilecek olan menfez içine muktezi mürûr kapağın henüz Berlin'den vürûd etmediği.*" eksiklerin bir haftaya kadar tamamlanacağı belirtilmiştir.⁴⁷⁴

⁴⁷³ Nurcan Yazıcı, *Türk Alman Dostluğunun Hatırası...* s.177-178.

⁴⁷⁴ Nurcan Yazıcı, *Türk Alman Dostluğunun Hatırası...*, s.181.

Hazırlıkları tamamlanan çeşmenin açılış törenine bir gün kala açılış programı belirlenmiştir. Programa göre, hariciye, dâhiliye, zaptiye ve evkaf nazırları, şehremini, merkez kumandanı paşalar, birinci belediye dairesi memurları bulunacaktır. Ayrıca Alman Sefiri, elçilikteki memurlar, II. Wilhelm'in gönderdiği özel heyet ile Moltke sefinesi mürettebatı; resmi elbiseler ile muzika bandosu, yüz tabur asker, süvari, jandarma ve polisler törende hazır bulunacaklardır. İlk önce Alman Sefiri bir konuşma yapacak ardından bando tarafından Hamidiye Marşı çalınacaktır. Hariciye Nazırı'nın konuşması sonrası Alman İmparatoru için marş çalınacaktır. Çeşmenin teslimine dair Dâhiliye ve Evkaf Nazırı'nın konuşması sonrası tören sona erecektir. Tüm detayları ile planlanan tören sorunsuz gerçekleşmiş ve Alman Sefiri tarafından çeşme 27 Ocak 1901 pazar günü teslim edilmiştir.⁴⁷⁵(Fotoğraf4.58, Fotoğraf 4.59) Böylece çeşmenin kagir ve metal tüm yapısal öğeleri Almanya'da hazırlanmış; mermer ve değerli taşlardan oluşan malzemesi orada işlenmiş ve gemi ile İstanbul'a getirilerek montajı yapılmıştır.

Fotoğraf 4.58 ve **Fotoğraf 4.59** Baron Von Küller, 1900-1901, Alman Çeşmesinin getirilişi ve Atmeydanı'nda belirlenen yerde montajının yapılması.(Sultan II.Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, Hakan Yılmaz (ed.) İBB Kültür A.Ş. Yay. İstanbul, 2008, s.299-302)

Çeşme yapıldığı tarihten sonra maalesef bir takım tahribatlara uğramıştır. Özellikle metal aksamaları, çeşmeleri çalınmış, mozaiklerine zarar verilmiştir. Berlin'de çıkan bir gazetede Dersaadet Muhabirinin yaptığı 2 Şubat 1901 tarihli habere göre çeşmenin üç musluğunun çalındığı yazılmış; 1906 yılında zarar gören çeşmenin tespiti ve korunması için gereğinin yapılması istenmiş; Evkaf Nezareti tarafından çeşmenin muslukları yenilenmiştir. Ancak Evkaf Nazırı tarafından, çeşmeyi korumakla görevli polis memurunun geri çağırılması ile çeşmede bu tür hırsızlıkların tekrar başladığı bildirilmiştir. Hırsızlıkların önlenmesi için zabıta memurlarının geceli gündüzlü

⁴⁷⁵Nurcan Yazıcı, *Türk Alman Dostluğunun Hatırası...* s.182-183.

sürekli denetimde bulunmaları gerektiği; yaşanan son hırsızlıkla musluk dışında mozaiklerinde çalındığı, yapılabilmesi için İstanbul'da bulunmadığı ve sipariş edildiği; böyle giderse çeşmenin çok zarar göreceği, kaleme alınmış, tamirat masrafının tesviyesi istenmiştir. Durumun ciddiyeti üzerine iki polis görevlendirilmiş, ancak çeşmede hırsızlık sorunu yıllar içinde devam etmiştir. Çeşmenin 1908 yılında yeniden muslukları çalınmıştır.⁴⁷⁶

Türk-Alman dostluğunun simgesi olarak yapılan çeşmenin bu kadar yoğun tahribatla karşılaşması Alman basınında da yer bulmuş; bu durum Almanlar'a karşı bir tepki olarak algılanmış ve sorgulanmıştır. Tadilat gören çeşme bir sene sonra, yaşanan depremde zarar gördüğü, birçok parçasının kırılıp çalındığı, dilencilerin çeşmenin etrafında oturduğu ve çeşmenin kirden beyaz mermerlerinin dahi görünmediğini, mozaiklerin zarar gördüğü... gibi çeşmenin durumunu eleştirirken "Bu durumun Türk Alman dostluğuna zarar verdiği" belirtilmiştir. Çeşmenin onarımı için Alman İmparatoru tarafından Mühendis Mösyö Şile/Schile gönderilmiş, kendisine 1914 yılı başında üçüncü rütbeden nişan verilmiştir.⁴⁷⁷

Çeşme zaman içinde tahribatlar yaşamaya devam etmiştir. Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi'nde yer alan 1946 yılına ait gezi notunda; kuzey yönünde yer alan kemerlerin birinde, bezemenin iki yerinde bozulmasından bahsetmiş, alçı ile sıvandığını belirtmiş; lülelerden birinin keleşinin çalındığı; su haznesinin zarar gördüğünü, olması gereken tunç çemberin yerine iki sıra ahşap çita dönüldüğü ve hırsızlık sonrası yapılan tadilatta konmuş olduğu düşünülen bu çitaların yerine yeni bir tadilatla yerine tunç bir çemberin dönmesi gerektiğini yazmıştır. Alman çeşmesinin içindeki kanepelerin yaz mevsiminde İstanbul serserileri tarafından "Lüks otel" ve "Almanpalas" adları ile meşhur olduğu, bu yüzden mozaiklerinin de bozulduğunu not etmiştir.⁴⁷⁸

Mimari Özellikleri: Çeşme, tasarım olarak İstanbul meydan çeşmelerinden farklılık arz eder. Meydan çeşmesinden çok, hem form hem de yedi cephede yer alan çeşmeleri ile şadırvan modeline yakın bir tasarıma sahip olup bu anlamda tipik bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşme tasarımında Rundbogen stil olarak anılan Alman neo-

⁴⁷⁶Nurcan Yazıcı, *Türk Alman Dostluğunun Hatırası...* s.184.

⁴⁷⁷Nurcan Yazıcı, *Türk Alman Dostluğunun Hatırası...* s.184.

⁴⁷⁸R.E.Koçu, "Alman Çeşmesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.II, Neşriyat Kollektifi, İstanbul, 1959.s.728

rönesansı üslubu ile neo-Bizans üslubunun birlikte ele alındığı, İstanbul'a özgü bir versiyonu olduğu düşünülebilir.⁴⁷⁹

Fotoğraf 4.60 Sebah& Joaillier,19.yy, Alman Çeşmesi görünümü. (Alman Arkeoloji Enstitüsü, D-DAI-IST-R28949)

Fotoğraf 4.61 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Alman Çeşmesi'nin görünümü.

⁴⁷⁹Afife Batur, "Alman Çeşmesi" *DBİA*, C.I,TTV,İstanbul, 1993, s.209

Çeşme sekizgen bir taban üzerine oturmakta olup somaki sütunlar ile yuvarlak kemerli ve kubbeli bir çeşmedir. Çeşmenin yükseldiği sekizgen kaidenin yedi cephesinde, oval mermer su teknesi ile birbirine benzer döküm metal çeşme yerleştirilmiştir. Zaman içinde tahribata uğrayan musluklar özgün olmayıp yenilenmiştir. Muslukların hemen üstünde bütün kaide yüzeyini dolaşan ortası madalyonlu bitkisel bezemeli bordür yer almaktadır. Ancak bordür ilk yapıldığı dönemde oldukça belirgin ve renkli iken bugün yalnızca kabartmaları ile mevcudiyetini korumaktadır.(Fotoğraf 4.60 - 4.61) Çeşmenin, Atmeydanı'na bakan cephesi giriş olarak düşünülmüş ve sekiz basamak ile bugün kapalı olan platforma geçiş sağlanmıştır. Merkezde tamamen mermerden su haznesi bulunmaktadır. Haznenin mermer kubbesinin üstünde tunçtan işlemeli taç biçiminde bir zencerek bordür dolaşmakta olup hazne demir döküm kapakla ile kapatılmıştır. Ancak bu kapak kaybolmuştur.⁴⁸⁰ Su haznesinin girişe bakan cephesine tunçtan bir plaka üzerine Almanca yazılmış bir kitabe yerleştirilmiştir. Su haznesinin etrafında çevre koridoru dolaşmaktadır. Çevre koridorunun zemini geometrik geçmeli renkli taşlarla döşeli olup, sütunlar arasında yedi mermer oyma kanepeler yer almaktadır. Mermer kanepelerin tasarımının başka bir örneği de yoktur. Kubbe içinde gösterilen özen dış cephesinde de görülmektedir. Çeşme kubbesi dıştan sekiz kaburgalı olup üzeri bakır kaplıdır. Kubbe eteğinde girland ve stilize bitkisel dekorlu süsleme kuşakları mevcuttur. Sütun başlıkları ve bilezikleri metal dökümdür. Sütun başlıkları birbirinin simetrisine gelecek şekilde tasarlanan dört ayrı formdan oluşmaktadır. Sütunları birbirine bağlayan kemerlerin dış yüzeyinde minekari süslemeler mevcuttur. Kubbe içinde yer alan yıldızlı motiflere uygun bir tasarım söz konusudur. Kemer kilit taşında ise yine aynı tarzda dairevi ve göbekli birer madalyon yer almaktadır. Bu düzenleme bütün kemer dış yüzeylerinde tekrarlanmaktadır.

Alman çeşmesi, süsleme açısından Osmanlı bezeme sanatına yabancı olmakla birlikte süslemede kullanılan zencerek gibi bazı süsleme detayları ve sülüs hatla yazılan tarih hattı Türk sanatında yaygın olarak kullanılan unsurlardır. Çeşmenin sütun başlıkları ve mozaik süslemeleri ise Neo-Bizanten unsurları ile çok yakınında bulunan Ayasofya ile ilişkilendirilmiştir.⁴⁸¹ Çeşmenin somaki sütunlar üstünde yükselen ana

⁴⁸⁰http://www.radikal.com.tr/turkiye/alman_cesmesinin_kapagi_yok_oldu-110636603/11/2012 tarihli habere göre kapağın kaybolduğu çevre esnafınca fark edildiği ve ilgililere durumu iletildiği, kimsenin ilgilenmediği yaklaşık bir yıldır kayıp olduğu ifade edilmiştir. Yine aynı haberde İl Genel Meclisi Kültür ve Sanat Komisyonu'nun 11 Ocak 2011 tarihli raporunda ise tarihi yarımada'nın yayalaştırılma çalışmalarında, Alman Çeşmesi'nin basınçlı su ile yıkıldığı, bunun derz dokularının ve bazı altın varak mozaiklerin dökülmesine neden olduğu ileri sürüldüğü ifade edilmiştir.

⁴⁸¹Nurcan Yazıcı,*Türk Alman Dostluğunun Hatırası...* s.193.

kubbesi altın mozaik ile kaplanmıştır. Kubbe göbeğinde renkli onaltıgen bir yıldız süsleme mevcuttur. Yıldızın etrafında sekiz madalyon yer almaktadır. Madalyonlar içinde; yeşil zemin üstüne II. Abdülhamid'in tuğrası ve Prusya mavisini üstüne II. Wilhelm'in inisyali "W" harfi ile üst kısmına taç, alt kısmına ise "II" rakamı işlenmiştir.(Fotoğraf 4.62)

Fotoğraf 4.62 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Alman Çeşmesi'nin kubbe ve cephe süslemelerinden detaylar.

Çeşme iki kitabe yer almaktadır. Kitabelerden biri su haznesinin girişe bakan cephesine yerleştirilen tunç bir levha üzerine Almanca yazılmıştır. Kitabede "*Alman Kaiser'i Wilhelm II 1898 yılı sonbaharında Osmanlıların hükümdarı haşmetli Abdülhamit II nezdinde ziyaretinin şükran hatırası olarak bu çeşmeyi yaptırdı*" yazmaktadır. Diğer kitabe ise çeşmenin giriş yönünde kubbe içi kavisinden başlayarak bütün kemer kavislerini dolaşmaktadır. Osmanlı Seraskerlik Dairesi'nden Ahmed Muhtar Paşa tarafından kaleme alınan sekiz beyitlik tarih kıt'ası⁴⁸² Mehmed İzzet Efendi

⁴⁸²*Hazret-i Abdulhamid Han'ın muhibb-i halisi
Ziver-i ikil-i haşmet Kayser-i ali-tebar
Ya'ni Alman İmparator'u hukumdar-ı güzün
Hazret-i Wilhelm-i sanikamuran-ı ruzigâr
Padişah-ı Al-i Osman'ı ziyaret kasdidub
Makdemiyle eyledi İstanbul'u pirâyedâr
Bu mulakat-ı muhabbet perveritezkarîçün
Eyledi bu çeşmesar-ı saha piray-i karar
Su be su cari olan ab-ı safa teşkil ider
Ab-ı safi-i musafata misal-i ab-dar
Vakfegir hayret eyler çeşmiehl-i dikkati*

tarafından celi sülüs hattıyla yazılmıştır. Her bir kartuşa iki satır gelecek şekilde kurgulanan kitabe, mavi zemin üzerine altın renginde yazılmıştır. Mavi zeminin etrafı kırmızı fileto ile geçilmiş; kitabe satırları, aralarına yerleştirilen batı üslupta yapılan kalemişi bezemeler ile birbirinden ayrılmıştır. "İzzet" imzalı kitabeye ilişkin Yrd. Doç. Dr. A.Rıza Özcan "*Çeşmenin yapımıyla ilgili hazırlıklar sürerken, ismi oturduğu semtle birlikte anılan "Beşiktaşlı" Hacı Nuri Korman'ın kapısı, Galatasaray Mektebi Sultanisi yazı hocası Mehmet İzzet Efendi tarafından çalınır. İzzet Efendi, Nuri Bey'e padişah tarafından kendisine yazı siparişi verildiğini ve siparişi kabul etmek zorunda kaldığını ancak yazacak durumda olmadığını söyler. Siparişi yaptırılmakta olan Alman Çeşmesi'nin yazıları olduğunu söyleyerek Nuri Efendi'den yazıları yazmasını ister. Nuri Bey, gece yarısı gelen bu teklif karşısında İzzet Efendi'yi sakinleştirir sonra da işi kabul eder. Ancak İzzet Efendi durumun yalnız ikisinin arasında kalmasını ve başka hiç kimseye tek söz etmemesini ister. Hacı Nuri Bey, kubbe kasnağına kavisli şekilde yazdığı yazıların imza ketebesini söz verdiği şekilde sadece "İzzet" imzası ve 1316 yılıyla tamamlar. Kendisine ait herhangi bir işaret veya ifade kullanmaz. Yazıları bitirdikten sonra kalıplarını Mehmet İzzet Efendi'ye götürüp teslim eder⁴⁸³."* demektedir. Çeşmenin bütün parçaları gibi hazırlanan kitabe ve tuğralar, mozaik şekli getirilmek üzere Almanya'ya gönderilmiştir.⁴⁸⁴

Türk-Alman dostluğunun simgesi olarak inşa edilen Alman Çeşmesi Bizans Hippodromu'nun katishma bölümünün bulunduğu yere inşa edilen ilk yapıdır. Alman Kaiseri II. Willheim'in süsleme detayları ve yer tercihi ile Bizans dönemine ve karşısında yer alan Ayasofya'ya bir gönderme yapmak istediği düşünülebilir.

4.2 2 Ayasofya Doğu Yönü

Ayasofya doğu yönü olarak tarif edilen alan III.Ahmet Çeşmesi ile başlanmış ve Bab-ı Hümayun caddesi üzerinde inşa edilmiş 18. ve 19.yüzyıl yapıları işlenmiştir.

---

*Tarz-ı inşasındaki husn-i bedi-i zer-nigar
Rukn-i akva-yı hayat oldukça ab-ı can-feza
Payidar olsun bu te'sis-i muhabbet-üstüvar
Bibedel tarihi caridir lisan-ı luleden*

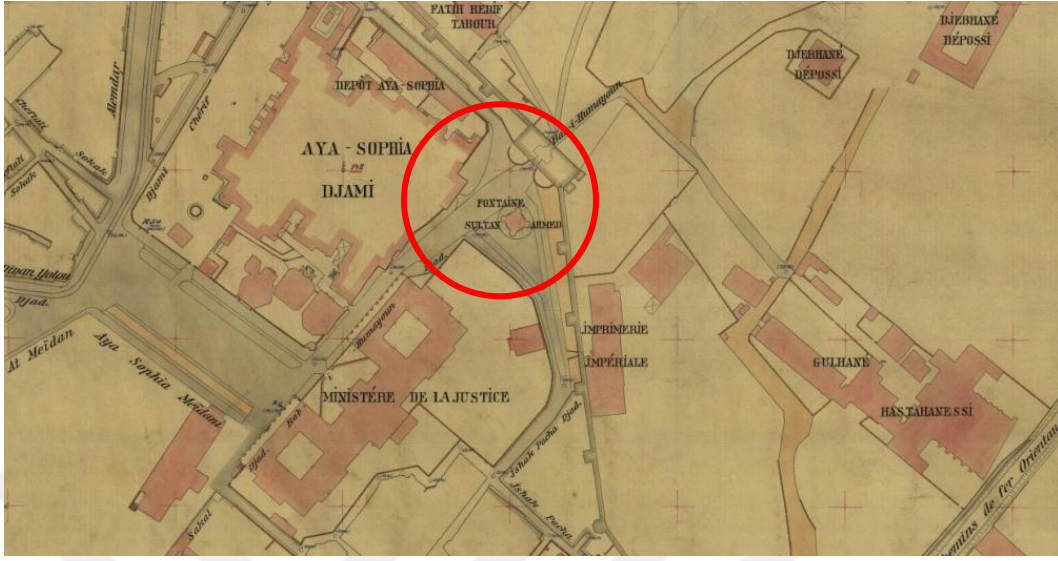
"*Oldu bu çeşmemulakata ne dilcu yadigâr*" İzzet 1316/1898

⁴⁸³A.Rıza Özcan, Eminönü Kitabeleri, İstanbul'un Kitabı Fatih II,S.270-272, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları İstanbul'un Kitabı Fatih , İstanbul , 2012.

⁴⁸⁴A.RızaÖzcan,agm,271.

4.2.2.1 Sultan III. Ahmed Çeşmesi

Konum: Ayasofya'nın doğusunda, Bab-ı Hümayun'un önünde inşa edilmiştir.

Harita 4.4 Alman Mavileri, 1913-1914, P.G6.

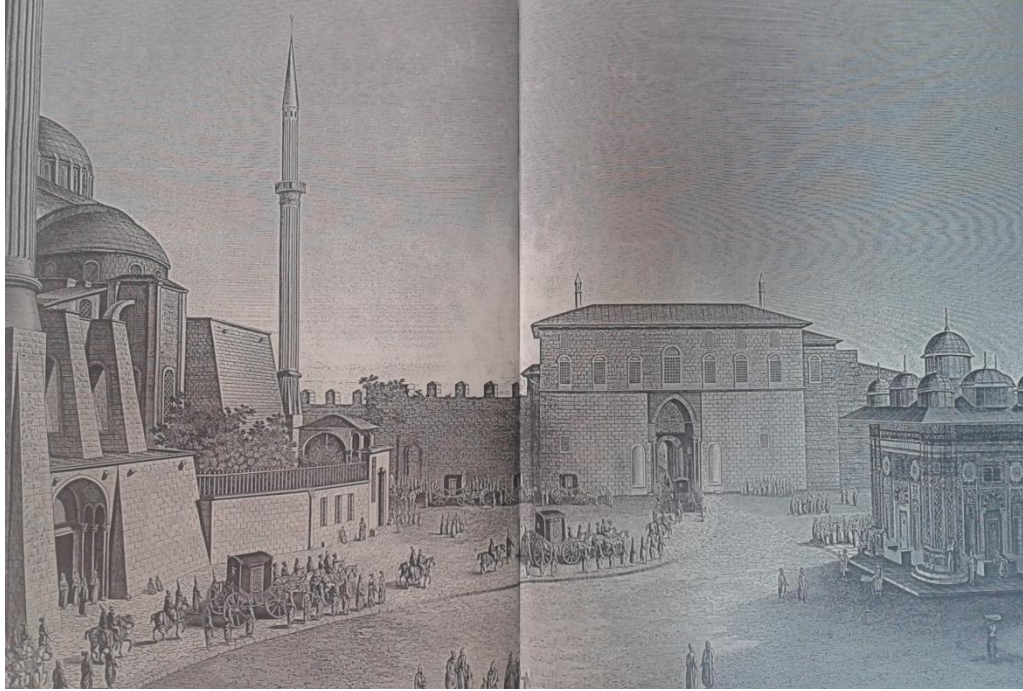
00Tarihçe: Meydan çeşmesi olarak 1728 yılında Kayserili Mehmed Emin Ağa'nın mimarbaşılığı döneminde Sultan III. Ahmed tarafından yaptırılmıştır.

Şekil 4.63 Guillaume Joseph Grelot, 1680, Sultan III. Ahmed Çeşmesi öncesinde Bab-ı Hümayun'un önü. (Guillaume Grelot, Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople... s.95)

Çeşme ve sebil, konumu itibari ile seyyahların anlatımlarına, sanatçıların gravür, resim ve fotoğraflarına sık sık konu olmuştur. Dolayısıyla gravür ve fotoğraflar üzerinden çeşme ve çevresinin zaman içinde değişimi kolaylıkla okunmaktadır. Grelot'a ait gravürde (Şekil 4.63) bahse konu alan boş olarak resmedilirken, sağ alt köşede görülen ağacın altında, yazarın belirttiği, *eski bir lahitten su deposuna dönüştürülen bir çeşme*, yer almaktadır.

Dethier, kaleme aldığı "Boğaziçi ve İstanbul" adlı eserinde sarayın kütüphanesinde tesadüfen buldukları bir yazmadan söz etmektedir. Söz konusu yazmada bulunan minyatürde çeşmenin yerinde daha önce bulunan Bizans çeşmesinin varlığından bahsetmiştir. Micheal Aichmalotes'e tarafından yazılan 1474 tarihli bir patria müsveddesinin kapak sayfasında yer alan minyatürde, çeşmenin gerçekçi bir üslupta ele alındığını ifade etmekte ve minyatür üzerinden çeşmeyi, *kuşlar ve yılanlarla süslü bir fiskeye olduğu, suyun kuş ve yılanların ağzından aktığı* tariflemektedir. Tasvir edilen kuşların çoğu turna (Gerania), olduğundan çeşme Geranion "Turnalı Çeşme" olarak adlandırılmaktadır.⁴⁸⁵

Şekil 4.64 L'Espinasse,18.yy, Sultan III.Ahmed Çeşmesi'nin görünümü. (Fatma Canpolat (ed.) İmparatorluğun Meşalesi, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve İgnatius Mouradgea D'Ohsson, YKY, İstanbul, 2002, R.138)

⁴⁸⁵ Philip Anton Dethier, Boğaziçi ve İstanbul (19.Yüzyıl Sonu), Çev.Ümit Öztürk, Eren Yay.İstanbul, 1993,s.40-41.

L'Espinasse tarafından yapılan gravürde (Şekil 4.64) III.Ahmed Çeşmesi'ni gösterir ilk gravürdür.⁴⁸⁶ Padişahın saraya girişini gösterir gravürde çeşme ölçüleri daha uzun gösterilmiş, bezemeler yoğunlaştırılmıştır. Yapının çatısı bugünkü görünümünden farklıdır. Kurşun örtülü çatının ortasında diğerlerinden yüksek kubbe ile dört köşede küçük kubbeler yer almaktadır. Küçük kubbelerin aralarında yer alan kısımda ise tekne tonoz örtü görülmektedir. Ayrıca saçak kısımları birbirine dik açı ile birleşmiştir.

Şekil 4.65 Gouffier, 18.yy, Sultan III.Ahmed Çeşmesi'nin görünümü. (Necla Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. sonu ve 19. yüzyıl başı)* İBB Kültür İşleri Daire Bşk. Yay. 1992, s.166.)

Diğer bir gravür Gouffier'e (Şekil 4.65) ait olup gravürde, çeşmenin ölçüleri olduğundan daha büyük gösterilmiş olup, cephe tasarımı gerçekten uzaktır. Üst örtü sistemine bakıldığında L'Espinasse gravürü ile benzerlik görülmektedir. Kurşun örtülü çatının ortasında ana kubbe yükselir, dört köşede küçük kubbeler yer alırken tekne tonoz ve saçak kısımları birbirine dik açı ile birleşmiştir. Bundan sonra bilinen gravürlerde yapının çatı ve saçak kısımlarının değiştirildiği görülecektir.⁴⁸⁷ Antione Ignacio Melling tarafından resmedilen "Bayram Günü Sultanın Binişi Bayram Alayı" adlı gravürde (Şekil 4-66), sarayın Bab-ı Hümayun kapısı, Sur-i Sultani ve III. Ahmed Çeşmesi ile bayram alayı görülmektedir. Çeşmenin gerçeğe yakın resmedildiği gravürde saçak ve üst örtüsünün Gouffier ve L'Espinasse ait gravürlerinden farklı betimlendiği görülmektedir. Melling'in gravürü ardından yapılan gravürlerde de benzer değişim görülmektedir.

⁴⁸⁶Necla Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18.sonu ve 19.yy)*, İBB, No.99, İstanbul, 1992, s.166.

⁴⁸⁷Necla Arslan, a.g.e.,s.166.

Şekil 4.66 Melling, 18.yy sonu, Sultan III. Ahmed Çeşmesi'nin görünümü. (<http://www.tarihnotlari.com>⁴⁸⁸)

Şekil 4.67 G.J.Schranz, 1837, Sultan III. Ahmed Çeşmesi'nin görünümü. (<http://collections.vam.ac.uk/item/O152079/the-bab-i-humayun-or-watercolour-schranz-giuseppe-joseph> 01.02.2016 21.21)

Giuseppe Joseph Schranz tarafından yapılan gravüre (Şekil 4.67) bakıldığında cephelerin gerçeğe uygunluğu göze çarparken Melling gravüründeki üst örtü ile benzerlik göstermektedir. Melling'in gravürü çeşmenin bir değişim belgesi olarak kabul edebilir, Bu sayede Sultan III. Selim döneminde çeşmenin bir onarım görmüş

⁴⁸⁸<http://www.tarihnotlari.com/antoine-ignace-melling/voyage-pittoresque-deconstantinople-et-des-rives-du-bosphore1819-9/> 05.03.2016

olabileceğini düşündürmektedir.⁴⁸⁹ Gravürlerden yola çıkarak çeşmenin yapılışından sonraki yıllarda bir müdahale gördüğü ve müdahale sonucunda üst örtüsünün değiştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Mimari Özellikleri: Çeşme, 18. yüzyıl tasarımı olan meydan çeşmelerinin genel özelliklerini göstermektedir. Kare planlı, dört cepheli dört köşesinde dışa taşkın dairesel formu ve şebekeli sebiller yer almaktadır. Köşelere yerleştirilen sebillerin dairesel formu ile şebekelerde yaratılan boşluklar, çeşmenin geometrik formunu ve kütselliğini yumuşatmıştır.⁴⁹⁰ Çeşmenin cepheleri Marmara Adası'ndan getirtilen⁴⁹¹ saf, beyaz, damarlı mermerlerle kaplanmış, çinileri ise Damad İbrahim Paşa'nın İznik'ten İstanbul'a getirttiği çini ustaları tarafından, Tekfur Sarayı'nda kurulan çini atölyesinde imal edilmiştir.⁴⁹² (Fotoğraf 4.63)

Fotoğraf 4.63 Pascal Sebah, 19.yy, Sultan III.Ahmed Çeşmesi'nin görünümü. (<http://www.ensba.fr/ow2/catarts/images/PH06672-22480.JPG> 16.06.2015/11.40)

⁴⁸⁹Necla Arslan, a.g.e.s.166.

⁴⁹⁰Ayda, Arel, *18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fak.Baskı Atölyesi, İstanbul, 1975, s.41.

⁴⁹¹Nurcan Yazıcı, "19 Yüzyıl Ululararası Sergilerinde Bir Osmanlı Simgesi III.Ahmed Çeşmesi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.134, İstanbul, 2005, s.90.

⁴⁹²Egemen Affan, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, Arıtan Yay. 1993, s.80-85.

Fotoğraf 4.64 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Sultan III. Ahmed Çeşmesi'nin mevcut durumu.

Dört cephede çeşme düzeni aynı olup iki renkli ve sivri kemerli çeşme nişleri ile iki yanında mukarnaslı nişler yer almaktadır. Ancak güney yönünde, nişler yerine sebillerin içine girmeyi sağlayan yuvarlak kemerli iki kapı bulunmaktadır. Dört köşede yer alan sebillerin cepheleri sütunlarla bölümlenmiş ve aralarına tunç şebekeler yerleştirilmiştir. Çeşmelerin önünde mermer yalaklar, sebillerin önünde ise iki basamaklı merdiven bulunmaktadır. Çeşme, merkezde ana kubbe sebillerin üstünde dört küçük kubbe ve geniş ahşap saçakla örtülüdür. Cephelerin yüzeyleri süsleme kuşakları ve panolar ile bölümlenerek hiç boş yer bırakmayacak şekilde bezenmiştir.(Fotoğraf 4.64) Ana cephe diğer cephelerden farklı bir takım detaylara sahiptir. Çeşme aynası üstünde yuvarlak bir madalyon içinde altınla "Maşallah" yazılıdır. Ayna taşının iki yanında mermer kabartma da birer sehpa üstünde vazo ve içine çiçekler yerleştirilmiştir. Niş dışında iki yanda yine vazo içinde çiçekler ikişer defa tekrarlanmıştır. Bu cephede çiçekler diğer çiçeklerden farklı olarak natüralist bir üslupta ele alınmıştır. Aynı cephede diğer cephelerden farklı olarak tarih kasidesi bir satır halinde tüm cepheyi kaplamaktadır. Kaside, yeşil zemin üstüne, kırmızı bir çerçeve içine altın varakla yazılıdır. Sebiller, kendi içinde aynı süsleme programına sahiptir.

Yapıda, klasik mimari ve Lale devri tasarımı bir arada görülmektedir. Cephelerde uygulanan iki renkli sivri kemer uygulaması ile mukarnaslı sivri kemerli nişler klasik mimari anlayıştan henüz kopulamadığını gösterirken, bitkisel kompozisyonlar ve yazı bandı Lale devrine ait özellikleri taşır. Gövde bitiminde Tekfur Sarayı'nda imal edilen dört sıra çini ile kıvrımlı akant yapraklı bir friz yer almaktadır. Saçak altı frizlerinde görülen akant yaprakları batı etkisinin görüldüğü ilk motiftir.⁴⁹³

Yapının cephelerinde tarih kasidesi okunmaktadır. Kaside, 18. yüzyılın divan şairlerinden Seyid Vehbi'ye aittir. On dört kıtalık kaside çeşme ve sebil yüzeylerine yazılmıştır. Kaside, Bab-ı Hümayun ile Ayasofya arasına bakan köşede yer alan sebilin üzerinde başlamaktadır. Doğu, batı ve güney cephede, talik hatla çeşme üstüne beşer beyit olarak yazılmıştır Kaside ana cephe dışında diğer üç cephede, birer satır halinde beşer beyit, sebillerin üzerinde üçer beyit talik hatla yazılmıştır. Ana cephede ise şairin de belirttiği gibi yalnız son tarih beyti Sultan III. Ahmed tarafından kendisine söylenerek celi sülüs hatla yazılmıştır. "*Tarihi Sultan Ahmed'in cari zeban- lüleden Aç besmeyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua 1141*" kaside çeşmenin h.1141 / m.1728-29 yapıldığı tarihini vermektedir.

Yapının önemli bir fonksiyonu da büyük boş bir alanın meydan hüviyetine dönüşmesini sağlamasıdır. Meydan çeşmeleri Lale Devri'nin Osmanlı mimarlığına ve İstanbul'a sunduğu yeni bir yapı tipidir.⁴⁹⁴ Gündelik yaşamda ve mimarlık tarihi yazımında "Meydan Çeşmeleri" olarak tanımlanan çeşmelerin yapıldıkları alanlar, dönemi içinde şehir meydanları olarak tanzim edilmedikleri halde, çeşmelerin yapılması ile kendiliğinden ve müdahalesiz oluşan meydan kültürü gelişmektedir. Bunların çeşme meydanı olarak tanımlanması İstanbul'daki meydanlar açısından vurgulanması gereken önemli bir noktadır.⁴⁹⁵ Meydan çeşmeleri gündelik yaşamın gerçekleştiği, gün boyu insani ilişkilerin kurgulandığı ve sürdürüldüğü şehir mekânları olup, aynı zamanda İstanbul'da artık yeni bir mimari dilin oluşmaya başladığını da gösteren mimari ürünlerdir.⁴⁹⁶ İstanbul mimarlığında, 18. yüzyıl, geleneksel çeşme tipolojisinden farklı olarak dört boyutlu olarak tasarlanan meydan çeşmeleri, her yönden algılanan ve her cephesi bezeli özenli tasarlanan çatı ile örtülmektedir.

⁴⁹³Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarlığı*, Yem Yayın, İstanbul, 2007, s.551.

⁴⁹⁴Doğan Kuban, a.g.e. s.550.

⁴⁹⁵Esma İğüs, "XVIII. Yüzyıl İstanbul'unda Fiziki Çevre, Meydan Çeşmeleri ve Çeşme Meydanlarının Etrafında Oluşan İstanbul Meydanları"*Osmanlı İstanbulu II*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yay. İstanbul, 2014. s. 682

⁴⁹⁶Esma İğüs, a.g.m.s. 684

Lale Devri'nin en anıtsal meydan çeşmesi III. Ahmed Çeşmesi'dir. Çeşme, saray ve Ayasofya ile birlikte tasarlanmış olmasa da anıtsal kent mekânlarından birinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Yer seçimine ilişkin çeşme kitabesinde belirtildiğine göre Damad İbrahim Paşa tarafından bu alana yapılması istenmiş olup, öneri kentsel mekânı süslemek denilebilecek bir anlayışa sahip olduğunu gösterir bir kanıt olarak değerlendirilebilir.⁴⁹⁷ Sultan III.Ahmed Dönemi ve 18. yüzyıl boyunca kentte şehre ait açık mekânlar, büyük boyutlu olarak inşa edilen iki yüzden fazla çeşme ile vurgulanmış, sonraki süreçte çeşmeler ve etrafları şehrin toplanma mekânları olarak şehir kültüründe tezahür etmiştir.⁴⁹⁸

4.2.2.2 Cedit Mehmed Efendi Medresesi

Konum: Ayasofya'nın güneydoğusunda, Kabasakal Caddesi ile Mimar Mehmet Ağa Caddesi'nin birleştiği köşede konumlandırılmıştır.

Harita 4.4 Alman Mavileri, 1913-1914, P.G6.

Tarihçe: İnşa kitabesi olmayan medresenin yapım tarihine ilişkin net bir bilgi bulunamamaktadır. Zeynep Ahunbay, "I. Mahmud Dönemi'nde (1730-1754) inşa edildiği ileri sürülen yapının, *mimari özellikleri nedeniyle* tarihlendirmeyi desteklediğini⁴⁹⁹" belirtirken, Mübahat S. Kütükoğlu, vakfiyesi 20 Eylül 1705 (11 Cemazıyelahir 1117) tarihini taşıdığını dolayısıyla inşa tarihinin de bu tarihlere yakın

⁴⁹⁷ Doğan Kuban, a.g.e, s.551.

⁴⁹⁸ Esmâ İğüs, a.g.m. s.675-692,

⁴⁹⁹ Zeynep Ahunbay, "Cedit Mehmed Efendi Medresesi", *DBİA*, C.2, Türk Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 1994, s.392.

olması gerektiğini savunmaktadır.⁵⁰⁰ Yapı, Sultan II. Mustafa ve III.Ahmed dönemlerinde olmak üzere iki defa şeyhülislamlığa getirilen Elhac Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır.⁵⁰¹

Fotoğraf 4.65 Encümen Arşivi, 1930'lı yıllar, Medrese giriş cephesi

Fotoğraf 4.66 Medresenin harap olmuş avlusundan görünüş. (Anke Weig, İstanbul'un Çöküşüne Seyirci Kalmamak, TURİNG Belleteni, S.78/357, İstanbul, 1989,s.165.)

Vakfiyesinde medreseye müderris tayini ile ilgili olarak "ulum-ı nafi'adan tedrise kadir ve her ilimde mahir olan müritler arasından şeyhülislam tarafından seçilecek ve

⁵⁰⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.39

⁵⁰¹ Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.e. (dipnotta verilmiştir) s.39.

haftanın belli günlerinde ders verecek müderrisin yevmiyesi atmış akçe olarak belirlenmiştir. Öğrencilere tahsis edilen vazife günlük üç akçe, öğrenciler arasından seçilen bevvab, feraş ve kandile bakacak kandilciye de üçer akçe verilecektir. Dershanesi kütüphane olarak da kullanılmakta ve ulemadan biri hafız-ı kütüblük yaparak günlüğü beş akçe alacaktır. Kitaplar pazar ve salı günü dershanede okunabilecektir. Medresede 1792 yılında 19 kişi, 1869 yılında bir müderris bir mezun 30 öğrenci bulunurken 1914 yılında darülhilafe bünyesine alınan medresede yedi öğrenci bulunmaktadır.⁵⁰²

Medrese 1840'lı yıllarda kapsamlı bir onarım görmüş, 1924 yılında Vakıflara geçmiş, akarı olan dükkânlar ise 1934 yılında şahıslara satılmıştır. Cedid Mehmed Efendi Medresesi uzun süre bakımsız kalmış, evsizlere ev olmuştur. (Fotoğraf 4.65, 4.66) Vakıflar İdaresi 1984 yılında yaptığı çalışmalar neticesinde Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından restorasyona başlanan yapının onarımları 1987 yılında tamamlanarak Sanatçılar Çarşısı olarak işlevselleştirilmiş, yanında yer alan Yeşil Ev ile bağlantı sağlamak için bir duvarı kaldırılmıştır.

Fotoğraf 4.67 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Medresenin mevcut durumu.

Mimari Özellikleri: Medresenin giriş cephesi, Kabasakal Caddesi'ne bakan cephesidir. Cadde üzerinde sıralanan dükkânlar arasında yer alan mermer söveli giriş ile beşik tonoz örtülü bir geçitten avluya ulaşılmaktadır.(Fotoğraf 4.67) Avlu enine gelişen

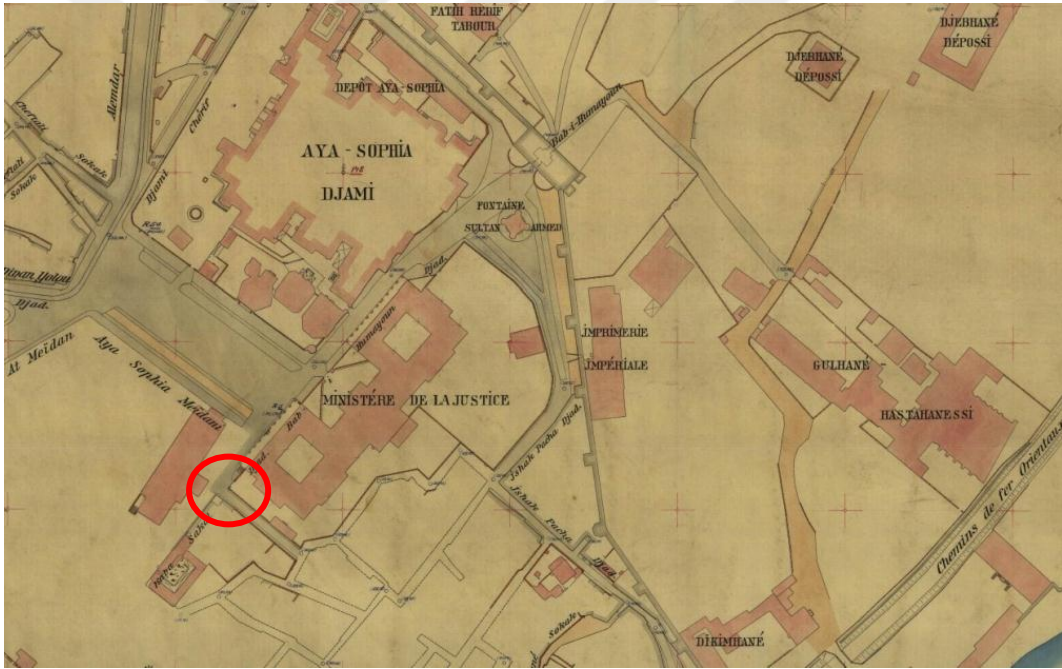
⁵⁰² Mübahat S. Kütükoğlu a.g.e. s.40.

dikdörtgen planlıdır. Medrese açık avlulu ve revaklı yapı tipiyle klasik Osmanlı medrese şemasına sahiptir. Yapı dış cephede tuğla ve taş almaşık örgülüdür. Avlunun etrafında on iki oda ve bir dersane "U" formu oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. Dersane kare planlı olup hücreler kuzeybatı ucunda, giriş duvarına bitişiktir. Hücreler ise kareye yakın planlı olup ara duvarlarda niş, dış duvarlarda ise ocaklar yer almaktadır. Köşelerde yer alan hücreler yalnızca bir kapı, diğer hücreler ise bir pencere ve bir kapı açıklığına sahiptir. Revaklar mermer sütunlu ve sivri kemerlidir. Ayrıca medresede şadırvan, kuyu ile kime ait olduğu belli olmayan bir mezar yer almaktadır. Gusülhane, çamaşırhane ve abdesthanesi ise günümüze ulaşmamıştır⁵⁰³

4.2.2.3 Abdurrahman Şami Türbe ve Tekkesi

Konum: Ayasofya'nın güneydoğusunda, Kabasakal Caddesi ve Tevkifhane Sokağının birleştiği köşede inşa edilmiştir.

Harita 4.4 Alman Mavileri, 1913-1914, P.G.6.

Tarihçe: Abdurrahman Şami'nin makam-türbesini barındıran tekke, kaynaklarda Sancaktar ve Sancaktar Baba adlarıyla da anılmaktadır. Abdurrahman Şami Araplar'ın 668-669 yılında İstanbul'u kuşatması sırada şehit düşen sahabelerden biri olup Ebu Eyyüb el-Ensari'nin sancaktarlığını yaptığı söylenmektedir. Abdurrahman Şami'nin

⁵⁰³ Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.e. s.40. Zeynep Ahunbay, a.g.m, s.392.

tekkenin bulunduğu yere gömülü olacağı gibi fetihten sonrası kurulmuş bir makam da olabilir.⁵⁰⁴

Önceleri mütevazı bir ziyaretgâhken I. Abdülhamid tarafından onarımı yapılarak kendi vakfına tescil ettirmiştir.⁵⁰⁵ Yangın sonucu harap olan türbe ve türbedar odası Mustafa Ağa'nın baş mimarlığı sırasında 1808-1809 yıllarında inşa edilmiştir.⁵⁰⁶ Tekke Mehmed Raşid Efendi tarafından kurulmuştur. Mehmed Raşid Efendi, Rifaiyye Tarikatı'na mensup bir türbedardır. Kuruluşundan sonra kırk yıl kadar Rifaiyye'ye hizmet etmiştir. Tekkenin 1889-90 yılında ikinci şeyhi olması muhtemel, Ragıb Efendi adında bir şahsın bulunduğu, ayin gününün cuma olduğu bilinmektedir.⁵⁰⁷

Tekkelerin 1925 yılında kapatılmasının ardından birçok tekke yapısı gibi bu yapıda bakımsızlıktan harap olmuştur. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Reji Nazırı Şükrü Bey Konağı'nın rekonstrüksiyonunu yaptığı yıllarda binanın etrafının da elden geçmesi gerektiği düşüncesiyle 1985 yılında medrese ve türbe yapısının onarımını da gerçekleştirmiştir.

Yapı, öncelikle Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden kiralanmış, tevhidhane ve türbe müzeye dönüştürülmüş, harem ve selamlık bölümlerini restore edilerek Reji Nazırı Şükrü Bey Konağı ile birlikte otelin bir parçası olarak kullanılmıştır.

Giriş kapısı üzerinde bulunan ve Abdurrahman Şami'nin kimliğini belirtmek için hattat Mehmed izzet Efendi'nin yazdığı h.1302 (m. 1885) tarihli kitabe, 1885 yılında da Şükrü Bey konağının Serkurena Osman Bey tarafından, tekkenin selamlığı olarak kullanılmak üzere tamir ettirildiği sırada konulmuş olmalıdır.⁵⁰⁸

Mimari Özellikleri: Yapı biri kâgir diğeri ahşap olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Kâgir kısım tek katlı olup doğuda türbe ve tevhidhaneden, ahşap bölüm iki katlı olup harem ve selamlıktan oluşmaktadır.(Fotoğraf 4.54)

Türbe, Kabasakal Caddesi ve Tevkifhane Sokağı'nın kesiştiği noktada konumlandırılmıştır. Yapının ön cephesi caddeye bakmakta olup bir niyaz penceresi ile giriş kapısı ve üstünde kitabesi yer almaktadır.

⁵⁰⁴ Baha Tanman, "Abdurrahman eş-Şami Tekkesi", İslam Ansiklopedisi, TDV, C.1, İstanbul, 1988, s.174.

⁵⁰⁵ Baha Tanman, "Abdurrahman eş-Şami Tekkesi" s.174.

⁵⁰⁶ Selman Can, a.g.t. s.40.

⁵⁰⁷ Baha Tanman, "Abdurrahman Şami Tekkesi", *DBİA*, TTV, C.1, İstanbul, 1993, s.19-20.

⁵⁰⁸ Baha Tanman, a.g.m. s.20.

Tevkifhane Sokağı'na bakan cephesinde giriş cephesindeki pencereyle aynı forma sahip ancak daha dar bir pencere bulunmaktadır. Batı duvarında selamlığa açılan bir kapı, tevhidhane ile ortak olan güney duvarında da bir kapı ile iki pencere bulunmaktadır. Bu bölümün cephelerinde, ampir üslubunda ufak konsolların sıralandığı bir saçak silmesi dolaşmakta ve bir ahşap çatı ile son bulmaktadır.

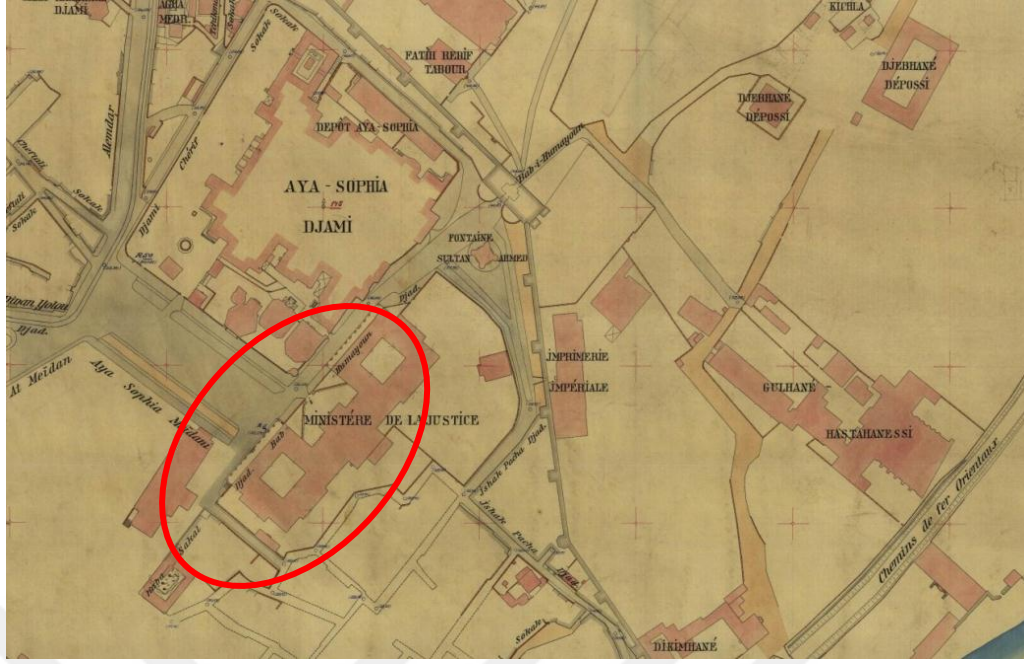
Fotoğraf 4.68 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Abdurrahman Şami Türbesi ve Tekkesi ile Selamlık Dairesi.

Tevhidhane dikdörtgen planlı olup içine sepetkulpu kemerli basit bir mihrap yerleştirilmiştir. Tevhidhane, ikisi mihrabın yanında, ikisi de batı duvarında yer alan basık kemerli dört pencere ile aydınlanmaktadır.

Ahşap yapı bölümünün alt katı selamlığa, üst katı ise hareme olarak kullanılmış olmalıdır. Sade bir cepheye sahip yapının girişi cadde üzerinde yer almaktadır. Zemin ve üst katta cephelere açılan dikdörtgen pencere dizisi ile aydınlık bir mekan sağlanmıştır.

4.2.2.4 Darülfünun Binası

Konum: Ayasofya'nın doğusunda, III. Ahmed Çeşmesi'nin hemen yanında Cebehane ve Arslanhane binasının arsası üzerine inşa edilmiştir.

Harita 4.4 Alman Mavileri, 1913-1914, P.G.6..

Tarihçe: Osmanlı Devleti'nin yüzünü Batıya çevirmesiyle yeni bir yüksek öğretim müessesesi kurma teşebbüsleri 19.yüzyılın ortalarına doğru başlamıştır. Tanzimat Döneminde Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliyye, Osmanlı Devleti'nde yeni bir eğitim sistemi hazırlamak gayesiyle, 1845 yılında ulema, asker ve bürokratların katıldığı yedi kişiden oluşan Meclis-i Muvakkat adında geçici bir maarif meclisi kurmuş; Meclis-i Muvakkat bir yıllık bir çalışma sonunda Osmanlı eğitim reformunun temel kaidelerini tespit etmiş ve eğitim sistemini ilk, orta ve yüksek eğitim olarak üçe ayırmıştır. Darülfünun kurulması yüksek eğitim programında içinde yer almıştır. Esasen halkın eğitim sorununu ele alınıp geliştirilmiş ve her türlü ilmin okutulacağı bir kurum olarak planlanan Darülfünun ismi "fenler evi" manasına gelmekte olup o günün şartlarında medreseden ayrı bir kurum olduğunu vurgulaması fikrinden ortaya çıkmıştır.⁵⁰⁹ Meclis-i Muvakkat, eğitim işlerini takip etmek üzere Meclis-i Maarif-i Umumiyye adında bir daimi meclisin kurulmasını da öngörmüştür.

"Sâdâret'e gönderilen 31 Mayıs 1846 tarihli layihada; ...nezd-i hakâyıkvefd-i Hazret-i Hilâfetpenâhîde ma'lûm-u âşikâr olduğu vechle Devlet-i Aliyye'ce envâ'-ı fevâidi müstelzim olacak ve hâricen bir kat dahî tezâyüd-i hüsn-i hamîyyet ve şöhret-i Hazret-i Mülûkâneyi îcâb idecek asıl derece-i sâlisede bulunan Dârü'l-Fünûn olduğundan ânın dahî şimdiden sâye-i hikmet pîrâye-i Hazret-i Zillu'l-lâhî'de Rusya

⁵⁰⁹ Ekmeleddin İhsanoglu, *Darülfünun*, "İslam Ansiklopedisi" C.8, TDV, 1993, İstanbul, s. 522

sefârethânesi mi'mârı Fossati ma'rifetiyle kârgîr ve mekâtib-i Harbiye ve Tıbbiye misillü derûnunda talebe yatıb kalkacak sûrette cesîm ve nümâyişli bir münâsib nezâretli mahaldeolarak tarh-ı esâsına ibtidâr olunması her vechle lâzım ve muvâfik-ı maslahat görünüp... (BOA, Đ.MSM. 656, 31.05.1846)." demektedir.⁵¹⁰ Meclis çalışmalar neticesinde, 21 Temmuz 1846'da darülfünun, yukarıda da bahsedildiği, üzere bütün masraflarının devlet tarafından karşılanacağı, aynı zamanda yatılı okunulabileceği ve "malumat ve hüsn-i ahlakça mükemmel olmak isteyen ve bütün ilim ve fenleri okumaya hevesli veya devlet dairelerinde çalışmak isteyen herkese gerekli bilgileri sağlayacak bir kurum" olarak tarif edilmiştir.⁵¹¹ Kurumun vereceği eğitimle devlet hizmetini yürütecek memurlar yetiştirilecektir. Sultan Abdülmecid, 21 Temmuz 1846 tarihli Meclis-i Vâlâ raporu üzerine Darülfünun binası inşaatını, Rus sefarethanesi inşaatı için İstanbul'a gelen Fossati'ye vermiştir.⁵¹²

Şekil 4.68 Sanatçısı bilinmiyor, 1847, III. Ahmed Çeşmesi ile Ayasofya'nın gerisinde Darülfünun yapılacak alan üstünde yer alan yapıların görünümü. (<http://collections.vam.ac.uk/item/O154004/fountain-part-of-mosque-of-watercolour-unknown> 22.02.2016)

⁵¹⁰ Aktaran; Göksun Akyürek, Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek:Tanzimat Döneminde Osmanlı Mimarlığı, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008,s.80.

⁵¹¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.m, s. 522-523.

⁵¹² Gözde Çelik, İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007,s.135.

Darülfünun için arazi belirleme sürecinde ilk olarak “Atîk Bâb-ı Defterî mahalli” düşünülmüştür. Arazi çevresinde bulunan sokaklar ve evler yavaş yavaş satın alınarak binanın genişleme imkânı bulacağı, kâgir olarak inşa edileceğinden dayanıklılığı ve çevresindeki yolların düzeniyle Dersaadet sakinlerine faydalı bir örnek olacağı gerekçesiyle uygun bulunmuştur.⁵¹³ Ancak, kamulaştırma ve eserlerin kurulan komisyonca yapılan hesaplar sonucunda Yeni Camii'nin bulunduğu taşıma maliyetinin bölgeye inşa maliyetini aştığı ortaya çıkmış ve bu karardan vazgeçilmiştir.⁵¹⁴ Yapı için, Bâb-ı Hümayun civarında bulunan eski cephane binası ve bitişiğindeki sultan sarayı arsaları yer olarak gösterilmiştir.⁵¹⁵ Fossati, arsayı kontrol ederek arazinin hazırlamış olduğu projeye uygun olduğu bilgisini vermiştir.⁵¹⁶ Bunun üzerine yapı daha önce yanan ve daha sonra yıkılan arslanhane ve cebehane binalarının (Şekil 4.68) bulunduğu arsa üzerine inşa edilmiştir. İnşaata 130000 kuruşa mal olacağı ve iki yıl gibi bir zamanda tamamlanacağı öngörülmüştür.⁵¹⁷

Şekil 4.69 Gaspard Fossati, 1852, Fossati tarafından hazırlanan albümde işlenen Darülfünun Binası (Gaspard Fossati, *Aya Sofia Constantinople as recently Restored by... Levha 20.*)

⁵¹³ Aktaran; Göksun Akyürek, agt, s.87. (BOA, Đ.MSM.657)

⁵¹⁴ Göksun Akyürek, agt,s.88.

⁵¹⁵ Gözde Çelik, a.g.t, s.136.

⁵¹⁶ Göksun Akyürek, a.g.t. s.92.

⁵¹⁷ Afife Batur, "Darülfünun Binası", *DBİA*, C.2, TTV, İstanbul, 1994,s.562.

Mimarının belirlenmesi ardından inşaat detayları tartışılmaya başlanmış, 2 Ağustos 1846 yılında komisyon toplantısında binanın amacına uygun olarak tasarlanmasına dair “*ne sûret ve hey’ette olmasına ve ne cesâmette yapılmasına ve nev icâd tuğladan inşâ olunacağından ne mâkule tuğla ile vücûda geleceğine ve maktû’an ve kaffe-i levâzimât-ı ebniye cânib-i mîrîden bi’l-mübâya’a hâvâle-i inşâ olunmasına ve ol takdire göre veya maktû’sûreti olduğu halde beher zirâ’ı ne kadar masrafla olabileceğine ve ne vakta kadar ikmâl-ü itmâm olunacağına ve sâir teferru’at-ı lâzimesine*” talepte bulunulmuştur.⁵¹⁸ (Şekil 4.69)

Fossati, yapının yeni usul tuğladan, melezsiz harçla, çatısı ahşap ve diğer yerleri kâğır olarak yapılacağını ve yapım maliyetinin altı bin akçeye olacağını aktarmış ve bir de şartname hazırlanacağı belirtilmiştir. Mimar işi götürü usulüyle değil, kendisine inşaat esnasında yürüteceği mimarlık hizmetine karşılık olarak belli bir ödeme yapılmasını talep etmiştir. Fossati ile imzalanacak kontratta, mimarın aylığa bağlanması yerine toplu bir tutarın belirlenmesi tercih edilmiştir. Bunun gerekçesi olarak aylık maaş alması nedeniyle mimarın söz konusu işi bilerek uzatacağı, dolayısıyla fazladan maaş alacağı endişesidir. Tartışmalar neticesinde ödemenin inşaatın tamamlanması ardından toptan yapılmasına karar verilmiştir. Fossati’nin istediği 150 bin kuruşluk ücret aylık hesabına göre “çok da fazla” bulunmamış olsa da pazarlıklar sonucu 130 bin kuruş ödeme kararı alınmıştır.⁵¹⁹ Gaspare Fossati’nin planlarına göre yapımını başlattığı 17 Eylül 1850 (h.10 Zilkade 1266) tarihinden itibaren 15 yıl boyunca inşaat devam etmiştir. Ancak zaman içinde inşaata 750 kuruş maaşla Mimar Ahmed Efendi tayin edilmiştir.⁵²⁰ Yorgo Kalfa, Ağustos 1861 tarihinde binanın ikinci ve üçüncü katlarını tamamlamıştır.⁵²¹ Ücretini almak için girişimlerde bulunan Fossati, 1958 yılında İstanbul’dan ayrılmış ancak kendisi ile yapılan kontrat 1861 yılında feshedilerek maaş ödemesi kesilmiştir.⁵²² Bu hususta Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi’nde “*ölmüncüye kadar ayda 100 altın lira aylık bağlanmıştır.*” demektedir.⁵²³

Yapının inşaatının tamamlanmasından sonra bina eğitim kurumu olarak kullanılmamış olsa da Sadrazam Keçecizade Fuad Paşa, 1863 yılında darülfünun

⁵¹⁸ Aktaran Göksun Akyürek a.g.t. s.87(BOA,Đ.MSM.657)..

⁵¹⁹ Göksun Akyürek,a.g.t.s.87-88.

⁵²⁰ Nurcan Yazıcı, Osmanlılar’da Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Türk-İslam Sanatları Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.142-143

⁵²¹ Gözde Çelik, a.g.t. s136.

⁵²² Nurcan Yazıcı, a.g.t. s.211.

⁵²³ Osman Nuri Ergin, a.g.e. s.546.

binasının inşaatı sürerken binanın bitmiş olan bazı odalarında halka açık serbest konferans şeklinde dersler verilmesini uygun görmüş ve böylece darülfünunda ders başlamıştır. İbrahim Edhem Paşa'nın nezareti altında kimyager Derviş Paşa 13 Ocak 1863 tarihinde fizik ve kimyaya dair konuşmasıyla ilk dersi vermiş, halkın ilgi duyması ile yıl boyunca fizik, kimya, tabii ilimler, tarih ve coğrafya gibi alanlarda dersler devam etmiştir.⁵²⁴ İnşaatı tamamlanmamış yapının bir kısmı 1853-56 yılında yaşanan Türk-Rus Savaşı sırasında İstanbul'a gelmiş Fransız ve Tunus askerleri için hastane olarak kullanılmıştır.⁵²⁵

Bina tamamlandığı 1865 yılından sonra da Maliye Nezareti'ne tahsis edilmiştir. Nafia Nazırı Edhem Paşa, bu durumda yeni bir binanın inşa edilmesi gerektiğini vurgulamış ve 26 Mart 1865 tarihinde ikinci Darülfünun binasının inşasına başlamıştır.⁵²⁶ Maliye Nezareti Beyazıt'ta yer alan Fuat Paşa Konağına taşındıktan sonra yapıya Adliye ile Evkaf Nezareti kullanmış ve 1876 yılında ise yapının bir bölümünde ilk Mebusan ve Âyan Meclisleri açılmıştır. Ancak bu bölüm 30 sene kapalı kalmış ve 1908 de II. Meşrutiyet döneminde bir sene kadar yine Mebusan ve Âyan Meclisi burada toplanmıştır.

Fotoğraf 4.69 1933 yılı çıkan yangından sonra Darülfünun binasının durumu (<https://www.tarihtarih.com/?Syf=4&Fa=2&Id=231556> 05.03.2016)

⁵²⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.m. s. 522.

⁵²⁵ Osman Nuri Ergin, a.g.e. s.546.

⁵²⁶ Nurcan Yazıcı, a.g.t. s.119. Çemberlitaş'ta yer alan II.Darülfünun binası bugün Basın Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Adliye olarak kullanılan binanın bir kısmı İstanbul Vilayeti'ne tahsis edilmiş, bir süre sonra İstanbul Vilayeti'nin bulunduğu bölümleri boşaltılarak tamamen Adliye Nezareti'ne bırakılmış, yandığı 1933 yılına kadar da kullanılmıştır.⁵²⁷ Yangında büyük hasar gören yapının beden duvarları bir süre söktürülmüş, tuğlaları satılmıştır.(Fotoğraf 4.69) Öyle ki Arkitek Dergisi'nin 1934 yılında çıkan sayısında "*Mimarlar ve inşaat sahiplerine eski Adliye Sarayı'ndan çıkan Livorno tuğlasının bin adedi 800 kuruşa verilmektedir. Sultanahmet eski Adliye Sarayı'nda Hikmet ve Hayati Bey'lere müracaat*" ilanı vardır.⁵²⁸ Binanın bulunduğu arsada bir süre peyzaj düzenlemesi yapılarak parka dönüştürülmüş, 2000 yılında ise Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nce arkeolojik kazılar başlamıştır. Antik Pittakia ve Magnum Palatium olarak adlandırılan alanda aynı yıl içinde tamamlanan kazı sonrasında belgeleme işlemi ardından çalışmalar sonlandırılmış⁵²⁹ ve alanda başka bir çalışma yapılmamıştır.(Fotoğraf 4.70)

Fotoğraf 4.70 Esengül Yıldız Altunbaş, 2013, Darülfünun binası arsası arkeolojik kazı alanı.

Mimari Özellikleri: Yapının projesi yer seçiminden önce hazırlanmış ancak karar verilen cebahane ve yanar arslanhane yer aldığı arsanın şekline göre inşa edilecek yapının projesi güncellenmiştir. Atmeydanı'na dar bir sokakla açılan üniversite binası Ayasofya ile yakınlığı nedeniyle giriş tarafında bir orta avlu oluşturmak üzere geri

⁵²⁷ Osman Nuri Ergin, a.g.e. s.546. Afife Batur, a.g.m, s.562. Semavi Eyice, "Mimar Gaspare Fossati ve İstanbul", Arredamento-Dekorasyon, S. 43, 1992, s. 126-133

⁵²⁸ Cengiz Can, Fossati'lerin İstanbul'u, 2005-2006

⁵²⁹ Alpay Pasinli, "Pittakia" ve "Magnum Palatium-Büyük Saray" Bölgesinde 2000 Yılı Kazı Çalışmaları (Sultanahmet Eski Cezaevi, s.1-22) Kültür Bakanlığı Yay. No.2762, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 2002, s.1-22.

çekilmiş; iki katlı düşünölen yapıya üçüncü bir kat eklenmiştir. Kabul gören projenin yaklaşık 20 yıl süren inşaatı 6 Mart 1865⁵³⁰ yılında tamamlanabilmiş, çeşitli dersler için ayrı dersaneler, kütüphane, müze, laboratuvar gibi birimler oluşturulmuştur. (Fotograf 4.71)

Fossati tarafından küçük ölçekli yapıların bulunduğu bir alana, çok büyük boyutlu, kâgir yapı inşa edilmiştir. Genel sadeliğini korumasına rağmen özellikle arka ve yan cephelerde daha süslü ve vurgulu bir neoklasik cephe düzenine sahiptir. Dikdörtgen plan şemasına sahip olan yapı, kare, açık avlulu iki büyük birim ile merkezde giriş bölümünden oluşmaktadır. Üç katlı, 36'sı alt katta, 45'i orta katta ve 49'u üst katta olmak üzere toplam 125 odası ve sokak katında kazancı Darüşşafaka'ya bağlanmış 21 dükkân vardır.⁵³¹

Fotoğraf 4.71 Sebah&Joallier, 19.yy, Darülfünun Binasının deniz yönünden görünümü (<http://informadik.blogspot.com.tr/2014/06/darulfunundan-istanbul-universitesine.html> 21.01.2016 15.10)

Yapı, antik kentin kurulduğu, Bizans, Roma ve Osmanlı saray yapılarının bulunduğu bir alana yapılmıştır. Ayasofya gibi yüzyıllarca varlığını koruyan bir anıtın yanı başında, III. Ahmed Çeşmesi gibi iddialı bir meydan çeşmesi ve altı minaresi ile İstanbul'a göz kırpan Sultan Ahmed Camii'ni, Neoklasik çizgisi ve ezici ölçüsü kent silüetinde kendi gölgesinde bırakmak istercesine tasarlanmıştır.

Yapı kütleli formu ve boyutları ile hem karadan hem de denizden bölgenin silüetini tamamen değiştiren en iddialı simgelerden biri olmuştur. Doğan Kuban yapının yanmasını "*Neogrek stilde yapılmış olan bu yapının, İstanbul silüeti için adeta bir*

⁵³⁰ Semavi Eyice ve Osman Nuri Ergin tamamlanma tarihini 1864 olarak vermektedirler.

⁵³¹ Semavi Eyice, "Mimar Gaspare Fossati ve İstanbul", s.128. Osman Nuri Ergin, a.g.e,s.546.

felâket sayılabilecek olan gövdesinin yokolmuş olması, kanımca, sevinilecek bir olaydır." diye ifade etmektedir.⁵³²

Cengiz Can ise binanın bir *Tanzimat anıtı* olduğunu ve *Osmanlı-Türk modernleşme tarihinin en önemli yapılarından biri* olduğunu söylerken Dolmabahçe gibi iç teyzinatının olduğunu, kagir tuğla binanın ahşap döşemeli inşa edildiğini belirtmiştir. Ayasofya ve Sultan Ahmet arasına yapılması günümüz korumacılık anlayışı ile tartışılabilirse de *o dönemin belgesi* olması açısından önemli olduğunu vurgulamıştır.⁵³³

4.2.2.5 Reji Nazırı Şükrü Bey Konağı (Yeşil Ev)

Konum: Ayasofya'nın güneydoğusunda, Kabasakal Caddesi üzerinde inşa edilmiştir.

Harita 4.4 Alman Mavileri, 1913-1914, P. G.6.

Tarihçe: Sultan II. Abdülhamid döneminde Duyun-i Umumiye İdaresinde Reji Nazırı olarak görev yapan Şükrü Bey ve ailesinin yaşadığı konak 19.yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir.(Fotoğraf 4.72 - 4.73) Serkurena Osman Bey tarafından, 1885 yılında Abdurrahman Şami Tekkesi'nin selamlığı olarak kullanılmak üzere tamir ettirilmiştir.⁵³⁴

Konak, 1970 yılına kadar kullanılmış, ancak daha sonra kullanılmayan yapı bakımsızlıktan hasar görmüştür. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından 1977

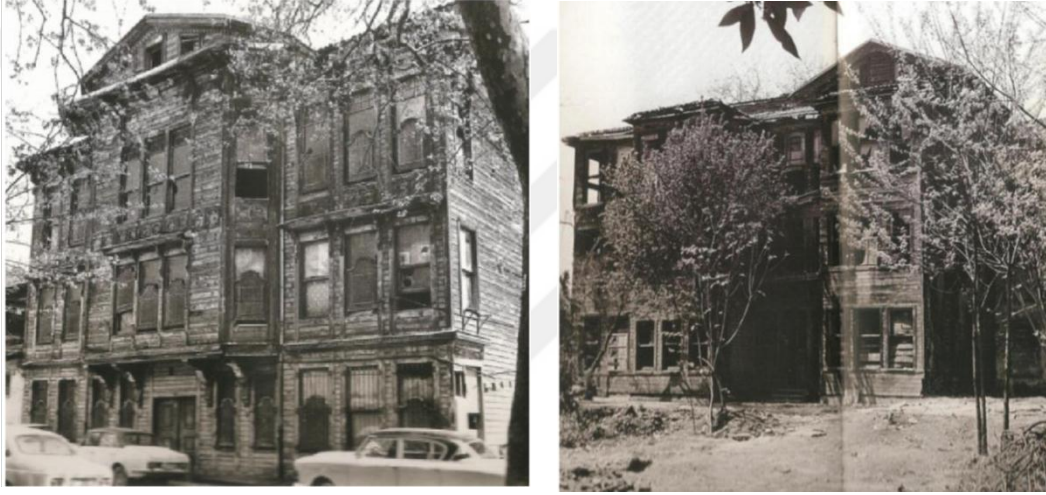
⁵³² Doğan Kuban, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", *Mimarlık Dergisi*, 1970. Yıl.8 S.5, s.45.

⁵³³ Cengiz Can, Fossati'lerin İstanbul'u (http://www.obarsiv.com/vct_0506_cengizcan.html)

⁵³⁴ Baha Tanman, Abdurrahman Eş-Şami Tekkesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.I, TDV, s.174.

yılında 7.000.000 TL'ye satın alınarak restore edilmiş⁵³⁵ ve otel olarak işlevselleştirilmiştir. Yapı ilk olarak Konak Oteli olarak isimlendirilmiş, ancak başka bir işletmenin tescilli ismi olması sebebiyle davalık olunmuş, ardından dış cephe renginden dolayı "Yeşil Ev" olarak adlandırılmıştır.⁵³⁶

Konağın kuzey yönünde Abdurrahman Şami Türbesi ve güney yönünde Cedid Mehmed Medresesi yer almaktadır. Konak etrafındaki yapılarla bir bütün olarak değerlendirilerek söz konusu yapıların da restorasyonları yapılmıştır. Cedid Mehmed Efendi Medresesi restorasyonu sırasında bir duvarı açılarak konakla aralarında bağlantı sağlanmıştır. Konak, 1984 yılında otel olarak hizmete açılmış, Yeşil Ev Restorasyonu ile Avrupa Konseyi tarafından verilen Europa Nostra ödülü almıştır.

Fotoğraf 4.72 ve Fotoğraf 4.73 1960'lı yıllar, Konağın ön ve arka cephesi. (Muhammet Ateş, *Geleneksel Türk Konutlarının Plan Kurgusu ve Karakteristik Özelliklerinin İrdelenmesi, Restorasyon İle Birlikte Yeni İşlev Verilen İstanbul Konaklarının İncelenmesi*, Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.s.87-88)

Mimari Özellikleri: Konak, zemin kat, birinci kat, ikinci kat ve çatı katı olmak üzere toplam dört kat ve 20 odadan oluşmaktadır. Konağın girişinde mermer döşemeli taşlık bölümü bulunmaktadır. Bu mekânda, iki kapı ile haremlik ve selamlık bölümlerine geçilmektedir. Ayrıca taşlık kısmından zemin kat sofasına ve buradan bahçeye geçilmektedir. Birinci kat hizmetlilere ayrılmış, ikinci kat ise konağın sahibi ve ailesi tarafından kullanılmıştır. İkinci katta yüksek tavanlı başoda bulunmakta ve bu oda dar

⁵³⁵ Çelik Gülersoy, "Yeşil Ev", DBİA, TTV Yay. C.7, İstanbul, 1994,s.508-509.

⁵³⁶ Eda Özcan, "Yeşil Ev", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumları Belleteni, S.376, İstanbul, 2013,s.8.

sokağa bakmaktadır.⁵³⁷ Anıtlar Kurulu tarafından II. sınıf eski eser olarak tescillenen yapı Mustafa Pehlivanoglu tarafından pansiyon olarak düzenlenecek şekilde projelendirmiştir. Konağın bir merdiveni ile bir tavanının korunması kurul tarafından istenmiş, karara istinaden tüm katlar arasında geçiş sağlayan harem ve giriş merdiveni ile ikinci katta yer alan başodanın tavanı korunmuş, projeye bir bodrum kat ilave edilerek yapı betonarme olarak yeninden inşa edilmiştir. Plan sisteminde selamlık merdivenin kaldırılması ile sofanın yönü değiştirilmiştir. Cepheler, özgün cephe detaylarına uygun ahşap kaplama yapılmıştır.⁵³⁸ (Fotoğraf 4.74) Konağın bahçesine, Yıldız'da yer alan Serasker Rıza Paşa Konağı'ndan geriye kalan pembe porfirden anıtsal havuz sökülerek yerleştirilmiştir. Ayrıca bahçeye bir de sera eklenmiştir⁵³⁹ Seranın batı duvarına bir selsebil, yanına da karlık yerleştirilmiştir. Tarihi su haznesi ilk olarak Reşit Saffet Atabinen'nin dedesi tarafından Dolmabahçe'de yer alan evlerinin bahçesinde bulunmuştur. Karlık ilk önce Yıldız'da yer alan Serasker Rıza Paşa Konağı'na taşınmış, vefatından sonra damadı tarafından antikacıya satılsa da tekrar satın alınarak konağın bahçesine yerleştirilmiştir.⁵⁴⁰

Fotoğraf 4.74 Esengül Yıldız Altunbaş, Reji Nazırı Şükrü Bey Konağı, "Yeşil Ev" mevcut durumu.

⁵³⁷ Çelik Gülersoy, *Yeşil Ev*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumları ve (TTOK) Yayınları, İstanbul, 1999. s:7

⁵³⁸ Muhammet Ateş, "Geleneksel Türk Konutlarının Plan Kurgusu ve Karakteristik Özelliklerinin İrdelenmesi, Restorasyon İle Birlikte Yeni İşlev Verilen İstanbul Konaklarının İncelenmesi" Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilimdalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul, 2008.

⁵³⁹ Çelik Gülersoy, a.g.m, s.509.

⁵⁴⁰ Eda Özcan, a.g.m, s.10.

Konak, bugün otel olarak hizmet vermektedir. Ancak yapının malzeme ve kat sayısındaki farklılık ile planın değiştirilmesi gibi nedenlerle bir bütün olarak özgünlüğünü koruduğu algısı yanlış olmakla, birlikte tarihi bir konağın görünüşü ve çizgisinin korunduğu söylenebilir.

4.2.2.6 Sultanahmet Tevkifhanesi

Konum: Kutlugün Caddesi ve Tevkifhane Sokağı'nı çevreleyen büyük bir alan üzerinde yer almaktadır.

Harita 4.4 Alman Mavileri, 1913-1914, P. G.6..

Tarihçe: Tevkifhane Sokağı'nda yer alan giriş kapısı üstündeki kitabesinde "*Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi 1337*" yazmakta ve yapının inşa tarihi 1918-1919 yılını vermektedir. Darülfünun olarak tasarlanan ancak daha sonra Adliye olarak kullanılan binanın yanına inşa edilmiştir. Yapının mimarı hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte Mimar Kemaleddin ile Mimar Vedat Tek'in ismi geçmektedir. Ancak yapının Konya'da yer alan Kılıçarslan Köşkünden ilham aldığı ve Vedat Tek'in de bu yapının detaylarını farklı yapılarda kullandığı göz önüne alındığında ve yapının mimari tasarımına bakıldığında Vedat Tek'in olabileceğini akla getirmektedir.⁵⁴¹ Bina içinde 65 kişilik kadın, 40 kişilik çocuğun kalabileceği müstakil birimleri ile mahkumlar için 50 yataklı hastane⁵⁴² vebir de mescit bulunmaktadır.

⁵⁴¹ Hakan Arlı, "Sultanahmet Cezaevi", *DBİA*, C.7 TTV, İstanbul, 1994, s.65.

⁵⁴² R.E.Koçu, "Cezaevleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, Neşriyet Kollektif Şti., İstanbul, 1965, s.3530.

Açıldığı günden 1969-70'li yıllara kadar faaliyeti devam eden ve 1965 yılı itibariyle 54 personeli bulunan⁵⁴³ tevkifhane, Sağmalcılar Cezaevi'nin inşa edilmesi ardından mahkûmların nakli ile boşaltılmıştır. Cezaevinde bir dönem Nazım Hikmet, Vedat Türkali, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Aziz Nesin, Necip Fazıl gibi edebiyat ve düşünce adamları da yatmış, edebiyatta ve şiirde kendisinden söz ettirmiştir. Bir süre boş kalan bina 1996 yılında tartışmalar arasında otele dönüştürülmüştür.

Fotoğraf 4.75 Sultanahmet Tevkifhanesi'nin görünümü.(<http://eski.istanbulium.net>/⁵⁴⁵)

Fotoğraf 4.76 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Sultanahmet Tevkifhanesi (Günümüzde Four Seasons Oteli) mevcut durumu.

Mimari Özellikleri: Neo-klasik tarzda yapılmış yapı I. Ulusal Mimarlık Dönemi mimarisini yansıtmaktadır. Cezaevi kâgir iki ana yapı ve bir iç avludan oluşmaktadır. Bu yapılar bodrum kat üstüne bir ve iki katlı olarak düzenlenmiştir. Girişin olduğu cephe idare birimlerin yer aldığı bölümler olmalıdır. Yapı, dıştan etkileyici bir tasarıma sahiptir. Özellikle iki katlı birimlerin cephedeki dışa taşkın kurgusu ve üst katlarında yer alan balkonların konsol yaparak daha ileriye çıkıntı yapması, silme ve saçak detayları etkiyi arttırmaktadır.(Fotograf 4.75 - 4.76) Ayrıca üst katta sivri, alt katta ise basık kemerli pencereler yer almaktadır. Cephelerde devam eden pencere üstlerinde ve aralarında dönemin ünlü Çini Ustası Kütahyalı Hafız Mehmed'e ait çinileri ile

⁵⁴³ R.E.Koçu, a.g.m. s.3530.

⁵⁴⁴ <http://eski.istanbulium.net/post/101569555985/sultanahmet-cezaevi> 05.03.2016 01.30

⁵⁴⁵ <http://eski.istanbulium.net/post/101569555985/sultanahmet-cezaevi> 05.03.2016 01.30

bezenmiştir.⁵⁴⁶ Cezaevine yapılan mescit, küçük ölçülere sahip, kare planlı, kırma çatılıdır. Mescidin iç mekan duvarları çinilerle bezenmiştir.

Fotoğraf 4.77 Mehmet Demirkaya 1995,Sultanahmet Cezaevi binası restorasyon sırasında cezaevi binası. (<http://earsiv.sehir.edu.tr>⁵⁴⁷)

Fotoğraf 4.78 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Sultanahmet Tevkifhanesi (Four Seasons Oteli) giriş cephesi mevcut durumu.

Anıtlar Kurulu 1967 yılından itibaren yapının yeniden işlevsel hale getirilmesi üzerine yapılan önerilere karşın bir takım kararlar almıştır. Buna göre dış cephesi aynı kalmak şartı ile yapının kullanım amacına uygun olarak dönüştürülmesine izin

⁵⁴⁶ Hakan Arlı, a.g.m. s.66.

⁵⁴⁷ <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/633/001500174006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
05.03.2016 (Mehmet Demirkaya 19.04.1995 tarihli haberi)

verilmiştir.⁵⁴⁸ Böylece yapı otele dönüştürme çalışmaları sırasında özgün birtakım detaylarını yitirmiştir.(Fotoğraf 4.78) Yapının otele dönüştürülmesi sırasında koşullarının odalara dönüştürülmesi, oda bazında ıslak hacimlerin gereksinimi, katlar arası bağlantıyı sağlayacak merdiven ve asansör gibi ihtiyaçlardan dolayı özgün yapı planı ve kimi yerde özgün malzemesi bozulmasına. Karar gereği dış cephe bezemesine dokunulmadığı görülmektedir

4.2.3 Ayasofya Kuzey Yönü

Ayasofya kuzey yönü olarak tarif edilen alan Soğukçeşme Sokak ve üzerinde bulunan yapılar işlenmiştir.

4.2.3.1 Soğukçeşme Sokağı

Konum: Ayasofya'nın kuzey avlu duvarı ile Sur-i Sultani duvarı arasında kalan sokaktır.

Harita 4.1 F. Kauffer, 1776, İstanbul haritası.

Tarihçe: Sokağın bir tarafında evler diğer tarafında Ayasofya kuzey avlu duvarının olduğu bir yerleşim planına sahiptir.(Şekil 4.71) Sokakta yapılaşmanın 18. yüzyılda var olduğu Ayasofya imarethanesinin yapımı sırasında dört yapının kamulaştırılması⁵⁴⁹ ile imarethane arsasında bulunan Naziki Tekkesi'nin inşaatın başlamasından sonra sokağın başına taşınmış⁵⁵⁰ olmasından anlaşılmaktadır. Ancak, "Topkapı Sarayı ana girişi ile

⁵⁴⁸ Banu Apaydın, Cengiz Eren, "Tasarım ve Kuram Yapıların Otel Olarak Yeniden Kullanım Bağlamında Mekânsal Dönüşümlerinin Analizi: "Four Seasons Oteli- Sultanahmet Cezaevi" Örneği", *Tasarım+Kuram* S.15, İstanbul, 2013, s.82.

⁵⁴⁹ H.Fırat Diker, a.g.t. s.

⁵⁵⁰ Baha Tanman, Ahmet Vefa Çobanoğlu, a.g.m.41.

sadrazam sarayı olan Paşa Kapısı'nı birbirine bağlayan geçit konumundaki bir sokağın sürekli kullanıldığı muhakkaktır. Böyle işlek bir sokakta konutların olmaması ise düşük bir ihtimaldir"düşüncesi ile belgeler 18. yüzyıla işaret etmiş olsa da daha önceki yıllarda da bir yapılaşmanın varlığı düşündürmektedir.⁵⁵¹

Fotoğraf 4.79 Sebah&Joallier, 19.yy, İmaret kapısı ve Soğukçeşme Sokağı'nın görünümü. (<http://www.ensba.fr/ow2/catzarts/images/PH06664-22472.JPG01.02.2016>)

Yapıların bir kısmı saray ve Ayasofya görevlilerine diğer kısmı ise İstanbul'un orta tabaka sınıfından memur veya esnafa aittir. Soğukçeşmeli Ebubekir Efendi'nin Göksu mansalında yalı sahibi olduğu kayıtlarda geçmektedir.⁵⁵² Yine Osmanlı Devleti'nin Şura-yı Devlet üyesi Osman Sabit Bey bu sokakta yaşamış ve oğlu Fahri Korutürk'te (6.Cumhurbaşkanı) bu sokaktaki evlerden birinde doğmuştur.⁵⁵³ Bab-ı Hümayun tarafından başlayıp yol boyunca tekke binası, sıra evler, 1801 yılında yapılan Nazır İsmail Efendi Çeşmesi ile evlerin altında da bir dizi sarnıç vardır. (Fotoğraf 4.79) Bunlardan Ayasofya'ya en yakın olanının Samson Ksenodokion'u yani düşkünler

⁵⁵¹ Sinan Ceco, "Soğukçeşme Sokağı", *İstanbul'un Kitabı Fatih II*, ed. Fatih Güldal, Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür Yayınları İstanbul'un Kitabı Fatih, İstanbul Aralık 2012, s.704.

⁵⁵² Beyhan Tuncer "Bostancıbaşı Defteri", İÜ Edeb.Fak.Tez no.740. Aktaran Çelik Gülersoy, Soğukçeşme Sokağı, TTOK Yay. İstanbul, 2001.s.31-32.

⁵⁵³ Sinan Ceco, a.g.m. s.706.

evinin sarnıcı olduğu ileri sürülmüştür. Sokağın aşağı kısımlarında da sağlı sollu başka sarnıçlar da yer almaktadır.⁵⁵⁴

Sarayın, Dolmabahçe'ye taşınmasından sonra sokak eski önemini yitirmişse de evler ya sahipleri ya da kiracıları tarafından kullanılmış, sokak sosyal ve fiziki dokusunu yitirmeden 1940-1950'li yıllara kadar gelmiştir. Bu tarihlerden sonra sokak sakinlerinin evlerinden taşınması, sokağın yoksullaşmasına sebep olmuş, ahşap konutların yerini betonarmeye bırakmasıyla da 1960'lı yıllarda sokak dokusunu yitirmeye başlamıştır. Ayakta kalan ahşap yapılar bakımatsızlıktan çökmüş(Fotoğraf 4.80), Bab-ı Hümayun kapısı yönünde bulunan Naziki Tekkesi'nin yanında kâğıt deposu olarak kullanılmak üzere barakalar yapılmıştır.⁵⁵⁵

Fotoğraf 4.80 1985 öncesi, Restorasyon öncesi Soğukçeşme Sokakta bir ev. (Bahar Güngör,"İstanbul'da Görkemli Bir Sokak Restore Edildi", *TOK Belleteni*, S.78/357 1989, İstanbul, s.152.)

Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 1976 yılında aldığı kararla Soğukçeşme Sokağı'nda bulunan evler II. sınıf eski eser olarak tescillenmiş, aynı kararı 1984 yinelemiştir. Büyükşehir Belediyesi ile sorunlar yaşanmışsa da Çelik Gülersoy'un çabalarıyla Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından 1983 yılında bu sokağa ilişkin çalışmalara başlanmış, 1985 yılında inşaat izni alınmıştır. Kurum, çalışmaları kapsamında

⁵⁵⁴ Semavi Eyice, "Fetihten Önce Eminönü", *İstanbul'un Kitabı Fatih II*, ed. Fatih Güldal, Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür Yayınları İstanbul'un Kitabı Fatih, İstanbul Aralık 2012.s.67.

⁵⁵⁵ Çelik Gülersoy, a.g.e. .s.21.Sinan Ceko, a.g.m.s.702.

Soğukçeşme Sokağı üzerinde bulunan evler satın alınarak kurumunun mülkiyetine geçmiştir. Evler yıkılmış ve betonarme olarak yeniden yapılmış, cepheler ahşap kaplanarak eski sokak silueti sağlanmaya çalışılmıştır. Roma sarnıcı, restorasyon sırasında moloz ve muhdes kısımlarından arındırılarak restoran olarak kullanıma açılmıştır.⁵⁵⁶ Sarnıç ve altında yer alan bir mahzen onarımlar kapsamında yenilenerek işlevsel hale getirilmiştir. (Fotoğraf 4.81)

Fotoğraf 4.81 Esengül Yıldız Altunbaş, 2014, Soğukçeşme Sokağı'nın görünümü.

Yol boyunca devam eden diğer sekiz yapı turistik bir tesise dönüştürülerek 1986 yılında kullanıma açılmıştır. Ayrıca turistik tesis dışında bir de, Çelik Gülersoy İstanbul'a ilişkin birçok yayın ve koleksiyondan oluşan arşivini bağışladığı ve hala hizmet vermeye devam eden "İstanbul Kitaplığı" adında çok kıymetli bir kütüphane kurmuştur.⁵⁵⁷

Mimari Özellikleri: Sokak üzerinde bulunan evler iki ve üç katlı ve sekiz, on odalı olup ölçüleri itibari ile konak yapı ölçülerinden küçüktür. Evlerin cephe fotoğraflarından değerlendirildiğinde cumbalı, dikdörtgen pencereli, kafesli yapılarıdır. Ancak Turing tarafından yapılan yenileme çalışmaları sırasında yapılar yıkılarak biçimsel olarak benzer binalar inşa edilmiş, cepheler ahşap kaplanarak eski sokak dokusu elde edilmeye çalışılmıştır. Yapılar turistik işletmelere dönüştürülmüş, otel

⁵⁵⁶ Çelik Gülersoy, a.g.e. 48. Takvim Gazetesi, 27 ekim 1985(Kemal Küçük)

⁵⁵⁷ Çelik Gülersoy, a.g.e. 39.

kullanımına uygun olması açısından özgün iç mekan planlarının kurgusu değiştirilmiştir. Tamamlanan rekonstrüksiyon ile bir sokak boyu boyunca ele alınmış, binalar rengarenk boyanmış, özgün olmasa da biçimsel olarak Osmanlı dönemi sokak dokusunu yansıtmaya çalışılmıştır.

4.2.3.2 Naziki Tekkesi

Konumu: Soğukçeşme Sokağı'nın Bab-ı Hümayun yönünde Ayasofya İmarethanesi'nin karşısında, Sur-u Sultani'ye bitişik olarak inşa edilmiştir.

Harita 4.1 F. Kauffer, 1776, İstanbul haritası.

Tarihçesi: Tekke, Kapıağası Malatyalı İsmail Ağa tarafından 1625-1626 yıllarında kurulmuştur. Ayasofya imaretinin inşası sırasında 1742 tarihinde bugünkü yerine taşınmış, I. Abdülhamid zamanında yenilenmiştir.⁵⁵⁸ “Mudanyalızade, Naziki, Şeyh Naziki, İsmail Ağa, İsmail Efendi” Kapuağası Malatyalı İsmail Ağa” gibi farklı adlarla da anılan tekke önce Celveti, daha sonra Nakşibendi ve Halveti-Şabani Tarikatı'na bağlanmıştır.⁵⁵⁹ Çarşamba günü akşamı, Perşembe ve Cuma günleri zikir yapılan tekkede, 1885 yılında Şâbânî tarikatına bağlı bulunan sekiz erkek ve on beş kadın ikamet etmiştir. Tekkenin tevhidhânesi 1900 yılında çıkan büyük yangınla yanmış ve yeniden yapıncaya kadar harem dairesinde karanlık oda denilen yerde zikirler yapılmıştır.⁵⁶⁰ Tekkelerin 1925 yılında kapatılmasının ardından Vakıflar İdaresi'nce hazırlanan 1925 yılına ait Tekâyâ ve ‘Zevayâya Mahsus Defter’de, o dönemde tekkenin

⁵⁵⁸ Fatih Köse, *İstanbul Halveti Tekkeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s.284. Baha Tanman, Ahmet Vefa Çobanoğlu, a.g.m, s.41.

⁵⁵⁹ Baha Tanman, "İstanbul Eminönü'ndeki Tarikat Yapıları," *İstanbul'un Kitabı Fatih II*, ed. Fatih Güldal, Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür Yayınları İstanbul'un Kitabı Fatih, İstanbul Aralık 2012, s.353

⁵⁶⁰ Fatih Köse, a.g.t. s.284.

şeyhi olarak Mehmed Hilmî Efendi'nin ismi kaydedilmiştir. Şeyh ailesi 20. yüzyılda ikametini sürdürmüştür.⁵⁶¹ Turing tarafından yapılan sokak yenilemesi çalışmaları sırasında tekke yapısı da dâhil edilmiştir. Vakıflar İdaresi ile yapılan anlaşma ile tevhidhane ve selamlık bölümleri tarihe karışan tekkenin harem bölümünü 1986 yılında Turing tarafından onarılarak “Ayasofya Konakları” otel kompleksine dâhil edilmiştir.

Fotoğraf 4.82 ve **Fotoğraf 4.83** Tekke binasının 19. yüzyıl ve 1950'li yıllardaki görünümü. (Çelik Gülersoy, *Soğukçeşme Sokağı*, TTOK Yay. İstanbul, 2001)

Fotoğraf 4.84 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Tekke binası mevcut durumu.

Mimari Özellikleri: Birbirinin benzeri üç yapıdan, harem ve selamlık dairesi ile tevhidhaneden oluşmaktadır. Fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla üç katlı ahşap yapı, kırma çatılıdır. Ön cephede birinci ve ikinci katta üç, yan cephede iki adet dikdörtgen

⁵⁶¹ <http://www.dunyabulteni.net/haberler/347040/nazik-tekkesi-nezaket-bekliyor> 1.3.2016. 11.53.

kafesli pencereler yer almaktadır. Pencere açıklıklarından aydınlık bir mekâna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zemin katta ise, giriş kapıları iki yapı arasına konumlandırılırken bu katta pencere ölçüleri daha küçüktür. Fotoğrafta anlaşıldığı kadarıyla 19.yüzyılda yapı yıpranmış bir zaman sonra onarılmıştır. Bu onarımlar sırasında eliböğründeleri de değişmiştir. (Fotoğraf 4.82- 4.83- 4.84)

4.2.3.3 Nazır İsmail Efendi Çeşmesi

Konum: Soğukçeşme Sokağı'nda yer almaktadır.

Harita 4.1 F. Kauffer, 1776, İstanbul haritası.

Tarihçesi: Sultan III. Selim dönemi eserlerinden olup 1801 yılında Nazır İsmail Efendi tarafından yaptırılmış. Çeşmenin suyunun soğuk olmasından dolayı bulunduğu sokağa isminin verildiği çeşitli kaynaklarda geçmektedir. Ancak sokağa ismini veren asıl çeşme günümüzde Gülhane girişinde yer alan çeşmedir. Sultan I.Ahmed tarafından yaptırılan çeşme Sultan II.Abdülhamid döneminde (1895) onarım görmüştür.⁵⁶² Gülhane kapısının haritalarda da Soğukçeşme Kapısı olarak geçtiği görülmektedir.

Mimari Özellikleri: Tuğla örgülü duvar üzerinde yuvarlak kemerli bir niş içine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen mermer çeşmenin aynası barok süslemelidir. Deniz kabuğu görünümünde sivilize edilmiş akantus yaprakları tepeliği dikkat çekicidir. Tepeliğin her iki yanından "S" yapan kabartma profiller çeşme yalağında son bulmaktadır.

⁵⁶² Sinan Ceco, a.g.m.s.704.

Çeşmenin üstüne, tuğla duvar yüzeyine bir kitabe asılmıştır. Sultan III. Selim tuğrası olduğu dört mısralık kitabesinde çeşmenin Nazı İsmail Efendi tarafından yaptırıldığını yazan 1801 tarihli inşa kitabesi⁵⁶³ yer almaktadır.⁵⁶⁴ (Fotoğraf 4.85)

Fotoğraf 4.85 Mustafa Cambaz, 2013, Nazır İsmail Efendi Çeşmesi (http://www.mustafacambaz.com/postcards.php?image_id=37114&sessionid=fd3a9fb95d70dca953d313c2ab038db0 05.03.2016)

Mimari Özellikleri: Tuğla örgülü duvar üzerinde yuvarlak kemerli bir niş içine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen mermer çeşmenin aynası barok süslemelidir. Deniz kabuğu görünümünde sitilize edilmiş akantus yaprakları tepeliği dikkat çekicidir. Tepeliğin her iki yanından "S" yapan kabartma profiller çeşme yalağında son bulmaktadır. Çeşmenin üstüne, tuğla duvar yüzeyine bir kitabe asılmıştır. Sultan III. Selim tuğrası olduğu dört mısralık kitabesinde çeşmenin Nazı İsmail Efendi tarafından yaptırıldığını yazan 1801 tarihli inşa kitabesi⁵⁶⁵ yer almaktadır.⁵⁶⁶

4.2.4 Ayasofya Batı Yönü

Ayasofya batı yönü olarak tarif edilen alan Divanyolu Caddesi ile Alemdar Caddesi'nin birleştiği yer ile başlayıp Alemdar Caddesi üzerinde inşa edilmiş 18. ve 19. yüzyıl yapıları işlenmiştir. Ancak bu yapılardan Abud Paşa Konağı'na ilişkin literatür taraması yapılmış fakat bir bilgiye ulaşılamamıştır

⁵⁶³ "Arifa kıldım bu tarih ile atşana nida"

" İtdi İsmail Efendi gel için zemzem revan" (1216)

⁵⁶⁴ Necdet Ertuğ (ed.) İstanbul Çeşmeler Külliyyatı C.3, İSKİ Genel Müd.,İstanbul, s.9

⁵⁶⁵ "Arifa kıldım bu tarih ile atşana nida"

" İtdi İsmail Efendi gel için zemzem revan" (1216)

⁵⁶⁶ Necdet Ertuğ (ed.) İstanbul Çeşmeler Külliyyatı C.3, İSKİ Genel Müd.,İstanbul, s.9

4.2.4.1 Sinan Erdebili Tekkesi

Konum: Ayasofya'nın karşısında, Caferiye Sokak ile Soğukkuyu Çıkmaızı üstünde yer almaktadır.

Harita 4.4 Alman Mavileri, 1913-1914, P.G.6.

Tarihçe: Tekke, Yusuf Sinaneddin Erdebili tarafından Ayasofya Camii yakınında 1528 yıllarında kurulmuş, 1534 yılında da vakfiyesi tescil edilmiştir. Kendisine gelen adaklar ve sadakalar ile bir zâviye ve etrafına hücreler yaptırmış, zikirlerini Ayasofya Camii'nde icrâ edip, evrâd ve tarîkat usulünü orada yerine getirmişlerdir. İlk yapıldığı dönemde 23 odalı teke, yıllar içinde onarım görmüşse de günümüze ulaşamamış, 20.yüzyıl başında yeniden inşa edilmiştir.⁵⁶⁷ Tekke, 1876-77 senesinde Ayasofya civarının tesviyesi sırasında yıkılmış ve eski arsası üzerine yeniden yapılması için dilekçe verilmiştir. Tekkenin postnişini Mehmed Nûreddin Efendi'nin ikameti için aylık 400 kuruş ev kirası verilmiş, yapılacak tekkenin sekiz oda ve bir semahânedden ibaret olmak üzere kâgir olarak 18.000 kuruş masrafla müteahhit Andon kalfaya inşa ettirilmesi gündeme gelmiştir. Tekkeye ait arsanın Cennetzâde Ziya Paşa'nın tekkenin evine bitişik olması sebebiyle Zeynep Sultan Camii karşısındaki arsaya yapılmasını istemiş ve inşaatı yardım için 60 lira miktarı akçe vereceğini söylemişse de şeyh bu teklifi kabul etmemiştir.⁵⁶⁸ Tasarım itibari ile ve Evkaf Nezaretinin başmimarı olması nedeniyle Mimar Kemaleddin ya da onun ekolüne bağlı bir mimara tarafından yapıldığı düşünülebilir. Ancak bu yapıda 1925 yılında tekkelerin kapatılması sonrasında bir

⁵⁶⁷ Baha Tanman, İstanbul Tekkelerinin Mmari ve Süsleme Özellikleri İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s.763-766. Baha Tanman, Erdebili Tekkesi, DBİA, TTV, İstanbul, 1994, s.567-568. Hakan Göktürk, "Erdebili Tekkesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yay., İstanbul, 1968, 5142. Ferhat Köse, a.g.t. s.69.

⁵⁶⁸ Ferhat Köse, a.g.t. s.70-71.

kısımında şeyh ailesi ikamet etmiş, bir kısmı da metruk kalmış olmalıdır. Mescid-tevhidhane dışında kalan bölümleri bir süre Akıncılar Derneği tarafından kullanılmış,(Fotoğraf 4.86) derneğin 1980 yılında kapatılması ardından Vakıflar İdaresi yapının tamamını kiraya vermiştir.

Fotoğraf 4.86 Encümen Arşivi, 1980 öncesi(?), Sinan Erdebili Tekkesi,

Ayin günü cuma olan tekkenin kuruluşundan kapanışına kadar İstanbul'un en erken tarihli zaviyelerinden birisi olan Halvetiye-Sünbülüye'ye hizmet etmiştir.⁵⁶⁹ Tekke binası 2009 yılından itibaren Türk Kültürüne Hizmet Vakfı tarafından kullanılmaktadır.

Mimari Özellikleri: Tekke tek bir yapıdan oluşmaktadır. Caferiye Sokağı'na üzerinde yer alan kapısından içeriye girildiğinde karşımıza çıkan dikdörtgen planlı taşlık, yapıyı iki kanada ayırmaktadır. Solda kalan kanadı mescid ve tevhidhane olarak kullanılırken iki katlı daha yüksek diğer kanat ise zemin katta selamlık ve derviş hücreleri ile mutfak, üst katında ise harem yer almaktadır. Tevhidhane kısmı kareye yakın dikdörtgen planlı olup güney duvarının ortasında mihrabı yer almaktadır. Mihrabın iki yanında altta dikdörtgen açıklıklı ve demir parmaklıklı birer pencere ile üstte sivri kemerli tepe pencereleri yer almaktadır.(Fotoğraf 4.87)

Kuzey duvarında aynı türde üç pencere ve batı duvarında bir adet tepe penceresi ile aydınlık bir mekândır. Selamlık ve harem mekânlarının olduğu diğer kanatta cephede sıralanan basık kemerli pencerelere sahip olup tevhidhane ile farklılık arz etmektedir.

⁵⁶⁹ Baha Tanman, a.t.g, s.5142.

Fotoğraf 4.87 Encümen Arşivi, 1980 sonrası(?) Sinan Erdebili Tekkesi tevhidhanesinin görünümü.

Fotoğraf 4.88 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Tekke binası mevcut durumu.

İki kanadın cephe tasarımları oldukça sade ve birbirinden farklıdır.(Fotoğraf 4.88) Tevhidhane ile cümle kapısı I.Ulusal Mimarlık Üslubu'na bağlanan ayrıntıları içerirken, diğer kanat Osmanlı dönemi son dönem mimarisinin izlerini taşımaktadır. Cümle kapısı

terazisine bitişik kuzey cephesi ise tamamen sağır bir cephedir. Güney cephesinde su deposuna açılan küçük bir pencere yer almaktadır.(Fotoğraf 4.89)

Fotoğraf 4.89 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Hacı Beşir Ağa Çeşmesi'nin görünümü.

Çeşme, düzgün kesme taş ile inşa edilmiş olup ana cephesi mermer kaplamalıdır. Cephede dışta düz içte dairesel formlu pilastırlar ile çerçevenilmiş olup çeşme aynası iki sütunçe ve bitkisel kompozisyon ile tamamlanmıştır. Ayna üstünde ise çeşme kitabesi bulunmaktadır. Çeşmenin yalağı ise mevcut değildir. Çeşmenin durumu iyi olmakla beraber su akar değildir. Kaynaklarda çeşmenin taşındığı ve birleştirme sırasında cephesinde hasarlar oluştuğu kaydedilmektedir.⁵⁷¹ Su Vakfı, Beşir Ağa Çeşmesi'yle ilgili olarak; "İki mermer sütun arasında yine mermer kornişlerle çerçevenilmiş ayna taşının üzerindeki kitabesi son yıllarda çeşme sökülüp yeniden kurulurken hasar görmüştür."⁵⁷² ifadesi yer almaktadır. Ancak müdahalenin ne zaman olduğu kesin olarak belirlenememiş, yol çalışmaları sırasında çeşme bugünkü yerine taşınmış olabileceğini düşünülebilir.

⁵⁷¹ Affan Egemen, İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, Arıtan Yayınevi, İstanbul,1993, s.199.

⁵⁷² <http://www.suvakfi.org.tr/detay.asp?id=357> 20/12/2015

4.2.4.3 Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi

Konum: Alemdar Caddesi üzerinde Gülhane Parkı Soğukçeşme Kapısı'nın karşısında yer almaktadır.

Harita 4.4 Alman Mavileri, İstanbul Haritaları, 1913-1914.

Tarihçe: Zeyneb Sultan Sultan III. Ahmed'in kızı olup önce Mustafa Paşa, ölümünün ardından Kaptanıderya Melek Mehmed Paşa ile evlenmiş, 1774 yılında da ölmüştür. Cami, türbe, sıbyan mektebi, çeşme ve sebilden oluşan küçük bir külliye'dir. Kitabesi *Cennetü'l-firdevs-i darü'l-hamidin* 1183 (1769) tarihini vermektedir.⁵⁷³ Külliye'nin mimarı Mehmet Tahir Ağa'dır.⁵⁷⁴ Külliye'de bulunan türbe ve sebül günümüze gelememiştir. İstanbul'a 1891-1917 yılları arasında gelen gazeteci *Friedrich Schrader*, yazdığı *İstanbul* adlı eserinde gördüğü Zeyneb Sultan Cami'sini şu sözlerle anlatmıştır. "Alemdar'ın türbesinin yapılacağı yerin hemen yanında eski bir cami göze çarpar, son yüzyıllarda gösterdiği yıkıntı izleri şimdi daha resimsel hale gelmiştir. (Fotoğraf 4.90) Boş pencerelerinden içeri gökten her türlü rahmet girer... Caminin arkasındaki küçük avluyu örten sütunlu salon, o yıkık halinde bile, güzel düzenlenmiş sütunlarıyla 17. ve 18. yüzyıldan kalma arkeolojik bir eserin ön cephesine benzer. İnsan ressamalara layık bu yıkıntı resmini herhangi bir zamanda bir bakır oyma tabloda gördüğünü zanneder. Üstünde gir kakma yazılarıyla eski mezarların üzerinde, alanı çevreleyen güçlü ağaçlar yükselir. Her şey tozlu, karanlık ve sonsuz eski ve yıkıktır. Bu prens Zeynep Sultan'ın Sultan I. Ahmed'in sevgili kızının camisiydi. Çağının damgasını alında taşıyan özgün

⁵⁷³ Ayvansarayı, a.g.e. s.173.

⁵⁷⁴ Tahsin Öz, a.g.e. s.158.

zarif bina, öylesine hızlı bir şekilde yıkıma sürüklendi ki, yalnızca bazı resimsel çöküş hayranları bundan zevk alacak diye, tümüyle yıkıma terk etmek günah olurdu. Ve biz bu baharın güzel bir gününde, caminin etrafında inşaat iskeleleri görünce şaşırдық. Bu unutulmuş eski binayı köklü bir şekilde yenilemek için çalışılıyordu.⁵⁷⁵" Friedrich Scchrader şöyle devam etmektedir; "...Restorasyon ilerledi ve eskiden boş olan camlar bizim vitraylarımızı hatırlatan karakteristik camlarla kaplandı ve belki de kuzeyden geliyorlardı. Bu vitrayları Yeni Cami'nin artık restorasyonu tamamlanmış mahfilinde de saçağa kadar dayanmış şekilde görüyoruz.⁵⁷⁶"

Fotoğraf 4.90 Abdullah Frères, 1880-1893, Zeyneb Sultan Caminin görünümü. (<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b28667/> 21.06.2015)

Böylece bir gazetecinin tanıklığıyla günümüzden 100 yıl önce yapının harap bir vaziyette olduğu ve bir süre sonra restorasyonunun yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, caminin bulunduğu alanın son zamanlarda çok değiştiğini, eskiden dar olan caddenin elektrikli tramvayın geçişi nedeniyle genişletildiğini aktarmaktadır. Köşede yer alan

⁵⁷⁵ Friedrich Schrader, *İstanbul 100Yıl Öncesine Bakış*, Remzi Kitabevi, çev.Kerem Çalışkan, İstanbul,2015, s.105
Yazar Zeynep Sultan'ı hatalı yaparak Sultan I.Ahmet'in kızı olarak tanıtmaktadır.

⁵⁷⁶ Friedrich Schrader, a.g.e. s.106

sebil yenilediği ve hoş rokoko biçimiyle altın ve mavi renklere boyanarak yeniden ayağa kaldırıldığını anlatmaktadır.⁵⁷⁷ Yine caddeye ilişkin Alemdar Mustafa Paşa'nın Yedikule'de kayıp bir mezarlıkta bulunan kemiklerinin buraya getirildiğinin, büyük bir türbe inşa edileceğinin ve caddenin isminin de artık Alemdar Caddesi olarak değiştirildiğinin⁵⁷⁸ bilgisini vermektedir. Caminin sebili ve türbesi 1871 yılında atlı tramvay için yapılan yol düzenlemesi sırasında yıkılmıştır. Zeyneb Sultan'ın kemikleri bir sandukaya konup caminin mahzenine defnedilmiş, daha sonra caminin haziresine nakledilmiştir.⁵⁷⁹ Sultan I. Abdülhamid İmareti'nin II. Meşrutiyet yıllarında yıkılmasından sonra sıbyan mektebinin altındaki sebil ve çeşmeler yerlerinden sökülerek Zeyneb Sultan Camii'nin avlunun kuzey köşesinde yeniden kurulmuştur.⁵⁸⁰

Fotoğraf 4.91 Encümen Arşivi, 1940, Zeyneb Sultan Külliyesi'nin güney yönden görünümü. Fotoğrafta külliye cami tuğla duvarlarının açığa çıkarıldığı ve sıbyan mektebinin onarıldığı görülmektedir.

Cami 1917, 1958, 1983 ve 1988 yıllarında tamiratlar görmüş⁵⁸¹(Fotoğraf 4.91) ve halihazırda restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Külliye'nin parçası olan sıbyan mektebi, bir dönem ilkokul olarak, bir dönem ise ikametgâh olarak kullanılmıştır.⁵⁸² Mektep Vakıflar İdaresi tarafından 1988 yılında Türkiye Anıtlar Derneği'ne tahsis edilmiştir.

⁵⁷⁷ Friedrich Schrader, a.g.e. s.104

⁵⁷⁸ Friedrich Schrader, a.g.e. s.104

⁵⁷⁹ Gülbin Gültekin, Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi, DBİA, C.7, TTV, İstanbul, 1994, s.550.

⁵⁸⁰ Semavi Eyice, Hamidiye Külliyesi, İslam Ansiklopedisi, T.D.V, C.15, İstanbul,1997, s.465.

⁵⁸¹ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu "Zeynep Sultan Külliyesi" *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V, C.44, İstanbul, 2013, s.362.

Mimari Özellikleri: Cami kesme taş ve tuğla, tek şerefeli minaresi ise tuğladan örülmüştür. Kare planlı caminin mihrabı dışa taşkın olarak tasarlanmıştır. Yüksek ve pencereli kasnağın üstünde oturan kubbe ile örtülmüştür. Caminin girişinde sütunlara oturan merkezde kubbe, yanlarda tonozla örtülü son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat önünde küçük bir iç avlusu vardır ve iç avlu ana avluya iki girişle bağlanmaktadır. Yapının cümle kapısında mermer yapım kitabesi yer almaktadır.

Fotoğraf 4.92 Encümen Arşivi, 1940, Zeyneb Sultan Külliyesi'nin kuzeyden görünümü.

Cami iç mekânda dikdörtgen formlu, sivri kemerli ve dairesel olmak üzere üç sıra pencereyle aydınlanmaktadır. Kadınlar mahfili ve hünkâr mahfili cümle kapısının hemen üstünde yer almaktadır. Genelde hünkâr mahfilinin güney duvarında mihrabın sağında ve solunda konumlandırılırken camide kuzeydoğuda yer alması dikkat çekicidir. Ahşap minber ile hünkâr mahfilinin bezeme özelliklerinden caminin inşa tarihinden daha geç bir dönemde 18.yüzyıl sonu ya da 19.yüzyıl başına ait oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁸³

Yapının süslemesinde barok ve klasik üslup bir arada kullanılmıştır. Kubbesinin dalgalı saçağı, yuvarlak kemerli pencereleri, dış duvarda yer alan kavisler ile son cemaat yeri sütunlarına ait başlıklar ve minarenin bitkisel motifli demir korkulukları barok üslubun özelliklerini taşımaktadır. Alt sıra söveli dikdörtgen pencereleri ile son cemaat

⁵⁸² Mehmet Doğru, Yüksel Kanar vd (hızl) Eminönü Camileri, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1987, s.222.

⁵⁸³ Gülbin Gültekin, a.g.m. s. 557.

sivri kemerleri ile minaresi klasik mimari detaylardandır. Sıbyan mektebi külliye avlusunun güneyinde konumlandırılmıştır. İki katlı fevkani yapıya medrese ile arasında bulunan merdivenle ulaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı sıbyan mektebinin ön cephesinde sütunlu, yuvarlak kemerli revak bölümü yer almaktadır.

Fotoğraf 4.93 İhsan Can İçiuyan, 2007, Zeynep Sultan Cami ve Sebilin görünümü. (http://wownturkey.com/t.php?p=/tr161/caniciuyan_IMG_0479.jpg 25.04.2016)

Avlu duvarına eklenen I.Abdülhamid sebili, barok üslupta yapılmıştır. Dairesel formulu çifte sütunlarla dört bölüme ayrılan sebilin iki yanında çeşme yer almaktadır. Sebil bölümü kubbeyle diğer alanlar tüm cephe boyunca devam eden geniş saçakla örtülüdür.

Sebilin pencereleri üçlü sütunçelerle ayrılmış olup şebekelidir. Pencerelerin üstünde kartuşlara içinde kitabe yerleştirilmiştir. Sebilin iki yanındaki mermer çeşmelerin yüzeyleri iç içe borak kemerlerle hareketlendirilmiş, her birinin alınlığı birer kitabe ile taçlandırılmıştır.(Fotoğraf 4.92- 4.93)

çeşme tasarımının daha küçük ve yalın olarak tekrarlanmasından oluşmaktadır, Bu çeşmelerin sivri kemerleri üstünde dikdörtgen kartuş içine suya ilişkin ayetler yer almaktadır.

Fotoğraf 4.94 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Ayasofya Üçyüzlü Çeşmesi'nin mevcut durumu.

4.2.4.5 Talat Paşa Konağı

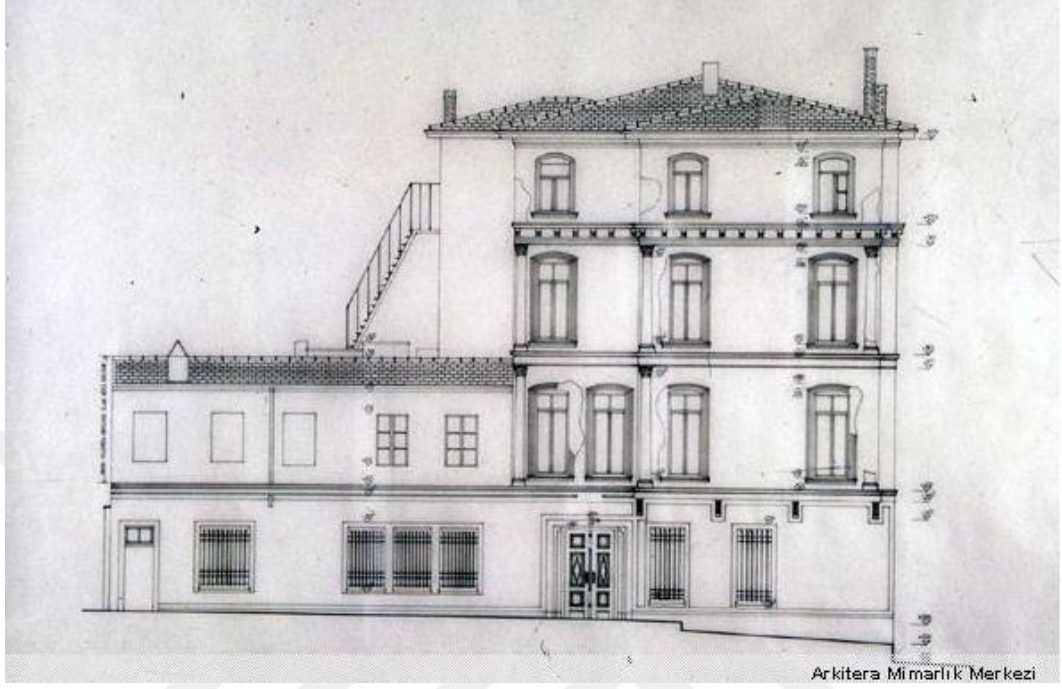
Konum: Yerebatan Caddesi ile Alemdar Caddesi'nin kesiştiği yer bulunmaktadır.

Harita 4.5 C. E. Goad, 1904-1906, Sigorta Haritası, P.18.

Tarihçe: Sadrazam Talat Paşa tarafından resmi konut olarak inşa edilmiştir. Yapının Cengiz Bektaş tarafından 1987 yılında projelendirilerek onarımı yapılmıştır. Uzun ve

kapsamlı bir restorasyon sonucunda bina Mayıs 2011 yılında İstanbul Belediye Başkanı Kadir Topbaş tarafından 'Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Ortadoğu ve Batı Asya Bölge Teşkilatı (UCLG – MEWA)' Genel Sekreterliğinin kullanımına sunulmuştur.

Şekil 4.70 Cengiz Bektaş, Talat Paşa Rölöve Projesi.

(<http://v2.arkiv.com.tr/popup/watermark.php?src=7329.jpg>)

Fotoğraf 4.95 Esengül Yıldız Altunbaş, 2016, Talat Paşa mevcut durumu.

Mimari Özellikleri: Zemin kat üstüne üç katlı kagir olarak inşa edilmiştir. Yapının zemin katı L planıyla altı pencere ve iki girişin yer aldığı uzun bir cephe

oluşturmaktadır. Binanın L kolunun uzun kısmı tek katlı olarak inşa edilmişse de daha sonraki dönemlerde eklenen ikinci kat restorasyon sırasında diğer muhdes kısımlarıyla birlikte yıkılmıştır.(şekil 4.72) Binanın kısa cephesi ise  katlıdır. Simetrik planı olmayan bina dış cephede katlar arasında silmeler, basık kemerli pencere düzeni ve çıkmalar cepheyi hareketlendirmiştir.(Fotoğraf 4.95)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İstanbul'un Megaralı bir koloninin Sarayburnu'na yerleşmesi ile başlayan kentleşme öyküsü, Roma İmparatorluğu'nun başkenti olması ile değişmiştir. Kentte görkemli anıtsal binaların yükseldiği, arenaların inşa edildiği, düzenli yolların ve meydanları ile sistematik bir yapılaşma görülemeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıldaki fethiyle kent, neredeyse Roma döneminin zıttı bir yaklaşımla yeniden imar edilerek hızlı bir biçimde değişmiştir. Anıtsal mimarinin ve düzenli kentleşmenin yerini görkemden uzak daha küçük ölçekli yapılara, düzenli yollar ise yerini karmaşık dar sokaklara bırakmış, meydan yerine külliye avluları kullanılırken Türk-İslam yaklaşımı ile imar edilmiştir.

Ayasofya ve çevresinde fetihin ardından kısa bir süre sonra Sarayburnu'na Topkapı Sarayı'nın inşa edilmesinin ardından bölge, daha önce olduğu gibi devletin merkezi konumuna gelmiştir. Sarayın inşaatından sonra çevredeki yapılaşma yoğunluğu artmış, devlet adamlarına ait konutlar ile küçük ölçekli cami, mescid, medrese, hamam ve çeşme gibi yapılar inşa edilmiştir.

Osmanlı Devleti, Roma dönemi yapısı Ayasofya'ya ve Hippodrom alanına sahip çıkmıştır. Ayasofya dinsel bir merkeze dönüştürülürken, Hippodrom, Atmeydanı olarak anılmış, Roma dönemindekine benzer biçimde kullanılarak işlevine devam ettirilmiştir. Meydan eskiden olduğu gibi şenlik, düğün, ve sportif faaliyetlerin yapıldığı, isyanların yaşandığı alan olarak kalmış, üstünde kalan anıtlara da dokunulmamıştır. Sultan II. Mehmed ve sonraki sultanlar tarafından yaptırılan anıtsal külliye yapıları kentin Haliç'e bakan tepelerine inşa edilirken kent merkezinde anıtsal külliye tercih edilmemiştir. Bunun en büyük nedeni Ayasofya'nın varlığından ve yapıya verilen önemden kaynaklandığı olasıdır. Çevre de ise küçük kütleli yapılar inşa edilirken Damad İbrahim Paşa Sarayı 16. yüzyılda Hippodrom basamakları üzerine inşa edilmişse de meydana dokunulmamıştır. Çevredeki en önemli ve iddialı yapılaşma 17. yüzyılda Ayasofya'nın varlığına rağmen inşa edilen Sultan Ahmed Külliyesi ile gerçekleşmiştir. Geniş bir çevreye yayılan külliye ve Damad İbrahim Paşa Sarayı sonraki yapılaşma sınırının da belirleyicisi olmuştur, denilebilir.

Kent ile birlikte Ayasofya ile tarihi çevre için 18. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyılda ivme kazanan “modernleşme” ya da “batılılaşma” olarak adlandırılan dönemde yeni bir değişim süreci başlamıştır. Bu dönemde idari kadronun kent planlamasına dair

yeni bir anlayış benimsemesiyle kentin silueti tekrar değişmiş, kent panoramasında yeni malzeme ve büyük ölçekli yapılar dikkat çeken unsurlar olmuştur.

Batılılaşma ya da modernleşmenin Sultan III. Ahmed'in tahta çıkması ile ilk tohumları atılmıştır. Bu dönemde devlet zor bir sürece girmiş, toprak kayıpları başlamış, askeri alanda ve ekonomik anlamda geriye düşmüştür. Avrupa teknolojide ilerlerken Osmanlı geriden izler pozisyonunda kalmıştır. Özellikle Paris elçisi Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin raporları bu süreçte etkili olmuştur. Mehmed Çelebi'ye diplomatik görevlendirmenin dışında, kaleleri, fabrikaları ve Fransa da ki yapıları ziyaret edip Osmanlı için faydalı olacak şeyleri tespit edilmesi de istenmiştir. Mehmed Çelebi gördüklerini devlet erkanına anlatırken dönemin kültürel yaşamında kırılma noktasını oluşturacak olan beraberinde getirdiği dönemin *Fransız kaynaklarını içeren zengin bir malzeme ve sefaretnamesini* Sultan'a sunmuştur. Yenileşmenin gerekliliği hissedilen Lale Devri'nde (1703-1730) Fransız sitili saray ve su mimarisi ile peyzaj düzenlemelerinde uygulamalar olmuşsa da bu dönem Patrona Halil İsyanı ile kesintiye uğramıştır.⁵⁸⁶ Sultan I. Mahmud döneminde yenileşme süslemede ve mimaride devam etmiş, barok üslup nihayetinde Sultan I. Mahmud tarafından yapımına başlanan ve III. Osman tarafından tamamlanan Nur-u Osmaniye Külliyesi'ne ait yapılarda mimari tasarımda kendini göstermiştir. Sultan III. Mustafa zamanında mimaride durgunluk sürecine girilmiş, Fransa'dan teknoloji ve askeri eğitim alanında ilişkiler sürdürülmüştür. Sultan I. Abdülhamid döneminde mimari faaliyetlerde hareketlilik başlanmışsa da yoğun bir yapılaşma görülmemiştir. Fransa ile ilişkiler sürerken mimari üslup bir önceki dönemin çizgisinde devam etmiştir. İslami geleneğin içe dönük mimari tasarımı az da olsa kırılmış dışa dönük tasarımlar geliştirilmeye başlanmıştır. Sultan III. Selim Dönemi'nde ıslahat hareketleri, askeri, bilim ve sanat alanında devam etmiş, Avrupa ülkelerinde daimi elçilikler kurulmuş ve eğitim amacıyla Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Süslemede değişimler daha belirginleşirken, mimari tasarımda da yapısal olan unsurlarla, yapısal olmayan öğelerin bir arada kullanılmaya başlanmasıyla klasik dönem anlayışından uzaklaşmıştır. Bu dönemde yoğun inşaat etkinlikleri içinde saray ve konak yapımı ön plana çıkmaktadır. Sultan III. Selim Dönemi ile başlayan dönüşüm II. Mahmud Dönemi'ne hazırlık niteliindedir. Böylece sistem değişikliğinin yolu açılmıştır. Ancak II. Mahmud Dönemi'nde de ülkenin durumu pek iç açıcı değildir.

---

⁵⁸⁶ Soner Şahin, Değişim sürecinde Osmanlı Mimarlığı, III. Ahmet ve I. Mahmud Dönemi (1703–1754), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s.225. Zeynep Çelik, 19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti, Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.2.Baskı,1987, s.25.

Dışarıda savaş sürerken ülke içinde isyanlar yaşanmaktadır. Devletin kötü giden durumunu iyileştirmek amacıyla ıslahatlara ağırlık verilmiştir. İlk olarak Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, ulema sınıfının baskısını azaltarak yönetimde değişiklikler başlamıştır. Askeriye ve eğitim de geçilen modern sistemler ile Avrupa'ya gönderilen öğrenciler idare yapıda benimsenen batılılaşmanın yaygınlaşmasını sağlayacak unsurlar olmuşlardır.⁵⁸⁷ Mimaride önceki yıllardaki üslubun geliştirilerek sürdürüldüğü görülmektedir. Özellikle resme olan ilgisinin yanı sıra mimariye de ilgili olan Sultan'ın Avrupa'daki saraylara ait plan ve projelere sahip olduğu bilinmektedir. Barok, ampir üslubun görüldüğü dönemde saray, kışla, karakol, yangın kulesi, fabrika, hastahane gibi farklı yapı türleri inşa edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllarca süren geleneksel yönetim tarzından uzaklaşma süreci Tanzimat Fermanı'nın ardından ivme kazanmıştır. Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışından birkaç ay sonra, Mustafa Reşid Paşa'nın da çabalarıyla 3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Tanzimat süreci başlamıştır. Devlet, yaşanan hem siyasi hem de ekonomik sorunlara çözümler üretilmeye çalışılmışsa da bakış açıları ve yapılan talimname, nizamname, kanunların çokluğuna ilişkin eleştiriler de almışlardır. Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi'nin, “...*Birinci dersi bırakıp da ta üçüncüye ehemmiyet verilmesi, yolların tesviyesinden evvel Avrupa'dan İstanbul'a faytonlar getirilmesi gibi...*” Tanzimatın nasıl işlediğine dair bir tespiti ortaya koyarken. “...*Tanzimat-ı hayriye tarihinden beri ol kadar talimname ve nizamname ve layihalar ve kanunnameler yapılmıştır ki ahkâmının icrası şurada dursun okuyup bellemesi kabil değildir. Bunların çoğu imrar-ı vakt etmek ve işgüzarlıkla görünmek ve Avrupa'ya mukallidlik eylemek maksadlarıyla yapılan şeylerdir...*” eleştirisi dönemin yaklaşımını ve alınan birçok kararın varlığı sanki iş yapıyormuş gibi Avrupa'yı taklit etmek olarak nitelendirilmiştir.⁵⁸⁸ Neticede devlet bu süreçte mali sıkıntılardan kurtulamamış, 1871 yılından sonra baskılı bir yönetime dönmüştür.

Tanzimat Dönemin'de yapı alanında etkin bir sürece girilmiştir. Okul, hastane, saray, konak gibi yapılar ile yollar, köprüler, demiryolu yapımı ile kent batılı bir tarzda şekillenmiştir. Yoğun olarak yabancı mimarların çalıştığı bu dönemde, mimaride neo-gotik ve neo-klasik pencere, kolon, plastr, çatı ayrıntılarının uygulandığı görülmektedir. Fossati tarafından inşa edilen Rus Sefarethane binası kagir olarak inşa edilen ilk bina

⁵⁸⁷ Serim Denel, Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişimin Nedenleri, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Aralık Yay.Dizisi, Ankara, 1982, s.19-33.

⁵⁸⁸ Aktaran Nurcan Yazıcı, a.g.t. s.83-85

olup kent silüetinde kendine yer bulmuştur. Hazine-i Evrak Dairesi, Hırka-i Şerif Cami ve Külliyesi, Dolmabahçe Sarayı, Ortaköy Cami klasik üsluptan tamamen kopulduğunu gösterir dönem yapılarından yalnızca birkaçıdır. Sultan Abdülaziz döneminde ise eğitim alanında büyük atılımlar gerçekleştirilmiş, Sanayi Mektebi, Mülkiye Tıbbiyesi, Galatasaray Sultanisi, ilk kız sanat okulu Darü'l-muallimat ve Darülfünun gibi eğitim kurumları açılmıştır. Sultan Abdülaziz, 1867 yılında gittiği Fransa'da kentlerin biçimlenişini, mimariyi incelemiş, saray, köşk ve konakların bahçelerinde yer alan su akan havuzlarla aslan, geyik gibi heykellerin şekillenışı dikkatini çeken unsurlar olmuş, döneminde de mimaride kullanılmıştır. Mimarlık, belediye ve yönetimde değişimler yaşanmaya devam ederken hem tekil yapılar hem de kent ölçeğinde inşaat yoğunlaşmış, yabancı mimarların egemen olduğu bir sürece geçilmiştir. Geleneksel mimariden tamamen koparak barok, ampir, neoklasik üslupta yapılar inşa edilmeye devam edilmiştir. Pertevniyal Valide Sultan Cami, Çırağan ve Beylerbeyi Sarayı Gümüşsuyu ve Taksim Kışlalari, Malta ve Çadır Köşkleri bu dönemin yapılarından bazılarıdır.⁵⁸⁹ Sultan II.Abdülhamid döneminde batılılaşma anlayışı ile reform ve dönüşümler sürmüştü de saltanatı süresince kendisinden önceki liberal ve anayasal fikirlerin karşısında olmuş, otokratik idare biçimi ile İslami ideallere dönüşü tercih etmiştir.⁵⁹⁰ Mimari biçimlenmede yine de yabancı mimar etkisi söz konusudur. Bu dönemde birçok kamu binası inşa edilmiş olup bugün büyük kısmı ayakta. Mimari üslup olarak neo-klasik üslubun yanı sıra yabancı mimarların uyguladığı oryantalist üslup ve art-nouvea ve I. Ulusal Mimarlık üslubunun binalarda uygulaması bu dönemde görülmektedir. Şeyh Zafir Türbesi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Şale Köşkü, Defter-i Hakani Binası (Vedat Tek'in yapısı), Posta ve Telgraf Nezareti inşa edilen yapılardan bazılarıdır.

Kentteki imar faaliyetleri sırasında inşa edilen Batı'dan gelen üslupları uygulamadaki başarısını devletin imkânlarını doğru kullanan yabancı mimarlarının başarısı olduğu düşünülebilir. Osmanlı'nın yüzyıllarca inşaat işlerini yürüten ancak 18.yüzyıldan itibaren bozulan Hassa Mimarlar Ocağı kaldırılarak yerine 4 Kasım 1831 yılında Başmimar Seyyid Abdülhalim Efendi Ebniye Müdürü olarak atandığı Ebniye-i Hassa Müdürlüğü⁵⁹¹ kurulmuş ardından zamanla değişikliğe uğramıştır. Avrupa'nın

---

⁵⁸⁹ Serim Denel, a.g.e.s.33-35.

⁵⁹⁰ Zeynep Çelik, a.g.e. s.28.

⁵⁹¹ Selman Can, Bilinmeyen Aktörleri ve Olaylarıyla Son Dönem Osmanlı Mimarlığı, Erzurum İl Kültür Müdürlüğü Yay. İstanbul, 2010, s.25.

mimari tarzını benimseyen devlet iradesi 18. yüzyıldan başlayarak yabancı mimar ve sanatçıya kapılarını açmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı devlet erkanının, 18. yüzyıldan itibaren bozulan ekonomik ve askeri sistemine rağmen, 19. yüzyılda yapmış olduğu reformlarla varoluş mücadelesi vermiş, ancak devletin kurtuluşu sağlanamamıştır. Özellikle 19. yüzyılda değiştirmeye çabalanan yönetim sisteminde yakalanmaya çalışılan modernite, kentte inşa edilen Batı tarzında yapılan saray, köşk ve konak gibi yapıların yanı sıra halkın temas kurduğu cami, medrese, meydan çeşmeleri ve kamu binaları ile çok katlı apartmanları ile Avrupalı bir kent görünümüne kısmen ulaşmıştır.

Ayasofya odaklı tarihi çevre 18. yüzyılda çok da değişmemiş, durağan bir süreç yaşamıştır. Dönemin en önemli yapılarından biri Sultan III. Ahmed Çeşmesi'dir. Hem boyutları, hem de kent düzenlemesi açısından önemlidir. Çünkü yapı kendi çevresinde doğal bir meydan oluşturarak insanların yapıyla ilişki kurmasını sağlamış; aynı zamanda devlet iradesinin yüzünü, kurgusu ve mimari detaylarıyla, Batı'ya çevirdiğini halkına sunduğu bir işaret olmuştur. Alemdar Caddesi üzerinde yer alan halkın ibadet edeceği Zeyneb Sultan Cami'de klasik unsurlarla beraber barok dönemden izlerin görüldüğü geçiş dönemi yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kubbesinin dalgalı saçağı, yuvarlak kemerli pencereleri, dış duvarında yer alan kavisler ve son cemaat yeri sütunlarına ait başlıklar ile minarenin bitkisel motifli demir korkulukları barok üslubun özelliklerini taşımaktadır.

Ayasofya için 18. yüzyıl yoğun yapılaşmanın olduğu bir dönemdir. İç mekan bezemesinde ve etrafında bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Avlusundaki boşluk artık yapı kütleleri ile dolmuştur. Bu döneme kadar külliye dönüştürülme gayretinde olunmayan ya da en azından hayata geçirilmeyen bir düşüncenin *"birbirinden farklı amaçlara hizmet edecek yapılarla Ayasofya'nın tamamen Osmanlı külliye anlayışına uygun hale getirilmesinin istenmesi"* olarak okunabilir. Bu doğrultuda Ayasofya'nın batı cephesinde 18. yüzyıla kadar duran çan kulesinin kaldırılması ve iç mekândaki mozaiklerinin tamamının örtülmesinin Sultan I. Mahmud'un yeniden cami olduğu vurgusunu yapmak istediği düşüncesini uyandırmaktadır. Sultan I. Mahmud'un yaptırmış olduğu yapılarda mimari olarak klasik çizgi sürdürülmüşse de bezemelerde barok, ampir üslupta tercih edilmiştir.

Ayasofya tarihinin en kapsamlı restorasyonları arasında olan 1847-52 yıllarında gerçekleşen onarım Abdülmecid Dönemi'nde Fossati Kardeşler tarafından yürütülmüştür. Ayasofya'da birçok uygulamanın hangi zamanda ve amaçla yapıldığı bilinmemektedir. Bu kapsamda restorasyon sürecindeki tespit edilen ve uygulanan her şeyin belgelenmesi Ayasofya tarihi açısından çok önemlidir. Ayasofya'nın içinde Bizans stilinde hünkar mahfili ile avlusundaki ampir üsluptaki muvakkithane binası da bu uygulamalar sırasında eklenmiştir. Şehremini Server Paşa tarafından 1869 yılında İstanbul'un cadde ve sokakları yeniden düzenlenmiş, “...büyük eserlerden olan Ayasofya Cami-i şerifinin etrafında bulunan binaların yıkımıyla cami tamamen meydana çıkarılmıştır.” Bu kapsamda istikamete mani olduğu gerekçesi ile medrese ve bir minarenin de yıkılması gündeme gelmişse de minare kurtulmuş ancak medrese yıkılmaktan kurtulamamıştır. Medresenin yıkımından 4.5 yıl sonra Abdülaziz tarafından yeniden bir medrese binası inşa edilmiştir. Ancak bu medrese alışılmış Osmanlı medrese tipolojisinden farklı olarak Tanzimat Dönemi mimarisi özelliklerinde yapılmıştır. Bu yıkımlar esnasında Ayasofya'nın özgün atriumu da, yol düzenleme, caminin etrafını açma çalışmaları sırasında yıkılmaktan kurtulamamıştır.

Tarihi çevrede 19. yüzyılda tam bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. Sultan Ahmed Külliyesi ardından neredeyse hiç değişmeyen çevre bambaşka bir çehreye bürünmüştür. Değişen devlet sistemi ile gelişen yapı tiplerinin neredeyse tamamını yapılan binalar ve düzenlemelerle okumak mümkündür. Örneğin cezalandırma yönteminin değişmesi ile zindanlar kalkmış yerine hapisaneler inşa edilmiş ve ilk hapisane Hapishane-i Umumi 1830 yılında Damad İbrahim Paşa Sarayı'nın kuzey kısımlarından başlayarak Firuz Ağa Cami'nin bulunduğu alana yayılacak biçimde inşa edilmiştir. Tanzimat Döneminde daha da önemsenen hukuk ve ceza sistemine uygun binalar inşa edilmiş ve 1870 yılında hapisanenin açılışı yapılmıştır. Yapılar, Damad İbrahim Paşa Sarayı'ndan sonra Atmeydanı'nı sınırlayan bir çizgi olarak 1939 yılında yıkılana kadar kalmıştır. Atmeydanı'nın kuzey ucunda 1856 tarihli batılı tarzdaki Millet Bahçesi inşa edilmiş ve kentin modernleştirme çabalarının simgelerinden biri olmuştur. Ayasofya'nın yanı başına 1933 yılına kadar ayakta kalan Ayasofya ve Sultan Ahmed Camii ile yarışacak boyutlarda bir yapı kütesi oturtulmuştur. Darülfünun olarak kullanılmak üzere Fossati tarafından inşa edilen yapı neo-klasik üslubu ve kâgir yapısı ile kentin birçok noktasından görülen ve kentin tarihi çevresinin silüetini değiştiren en büyük ölçeğe sahip yapısı olmuştur. Atmeydanı kuzey sınırında evler ve külliye ait yapılar istimlak

edilerek Fossati tarafından kagir Mekteb-i Sanayi binası yapılmıştır. Böylece Atmeydanı doğu batı tarafından sınırlandırılması ardından kuzey yönünde de bir sınır çizilmiş olur. İnşaat sırasında burada bulunan külliye yapıları değişikliğe uğratılmış, çevredeki sivil yapılar ortadan kaldırılmıştır. Binanın 1894 yılında depremden hasar görmesi sonucunda D'Aronco tarafından mektebin bir kısmı onarılırken Atmeydanı'na bakan bina oryantalist ve Osmanlı baroğu tercih edilerek yeninden inşa edilmiş ve işlevi değiştirilerek Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Yeniçeri Müzesi'ne olarak kullanılmıştır.

Ekonominin zayıflaması ardından yeni arayışlara giren devlet, uluslararası sergilere katılarak ticaret pazarında yer bulmak istemiştir. Bu amaçla devlet iradesi bir sergi hazırlanmış ve mekan olarak Atmeydanı'nda karar kılınmıştır. Auguste Bourgeois tarafından tasarlanan bina 1863 yılında inşa edilmiştir. Böylece hiç dokunulmayan Atmeydanı'nda ilk defa geçici de olsa bir bina yükselmiştir. Atmeydanı'nda kalıcı olarak inşa edilen ilk ve tek yapı İmparator II. Wilhelm'in tasarımı üzerine Mimar Max Spitta planlarını hazırladığı Alman Çeşmesi olmuştur. Osmanlı Devleti mekan olarak Nişantaşı, Eyüp'te yer sunmuşsa da *Sultanahmed Meydanı'nda bazı asar-i atika bulunacağı* gerekçesini belirtilmişse de Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm, çeşmenin yerini Atmeydanı olmasında ısrar etmiştir. Meydan çeşmesinden çok şadırvana benzeyen yapı ile Bizanten üslubu ve kubbesinde yer alan altın mozaikleri ile eski Roma Dönemi yapısı Ayasofya'ya gönderme yapmak istemiş olabileceğini düşündürmektedir.

Atmeydanı'nda Sultan Ahmed Külliyesi'nin inşaatı ile etrafta yapılan inşaatlar sırasında dökülen hafriyatla meydanın taban seviyesi yükselmiş anıtların kaideleri toprak altında kalmıştır. İlk olarak Charles Newton tarafından yürütülen 1855 yılında ve ardından 1856 yılında kazılar yapılmış olup ardından anıtların çevresini demir parmaklıklarla çevrenmiştir. Sergi-i Umumi'nin hazırlıkları sırasında sergi binasının etrafında çevre düzenlemesi yapılmıştır. Sergi binasının etrafına çiçekler dikilerek ve kaldırım ve parmaklıklar yapılmış, ikinci sergi binasının etrafına ise yalnızca üç sıra kaldırım yapılmıştır. Atmeydanı'nda bir diğer düzenleme 1899 yılında Alman Çeşmesi'nin inşaatı sırasında çirkin görüntü sunan ahşap parmaklıkların Mekteb-i Sanayi'de yapılacak demir parmaklıklarla değiştirilmesiyle yapılmıştır.

Yapılan araştırmalar neticesinde Ayasofya odaklı tarihi çevrenin 18. ve 19. yüzyıldaki değişim ve dönüşümünün temel nedeni modernleşme çabasının yansımasıdır. Devlet güdümünde gerçekleştirilen siyasal ve toplumsal dönüşümler kentteki Türk-

İslam mimarisinden kopuş gerçekleşerek Avrupa mimarisi tarzında mimari biçimlenmeye gidilmiştir. Kent tarihi açısından yeni bir donemin başlangıcı olan bu donemde yerel mimarların yanı sıra yabancı mimarların etkinliklerini de artmış, modernleşmeye uygun hale getirilen devlet kurumları Ayasofya ve Atmeydanı çevresinde inşa edilerek bölgenin çehresini fetih ve Sultan Ahmed Kllyesi inşaatının ardından, en büyük değişimini geçirmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

... Ayasofya Müzesi Yıllıkları, s.1-14, İstanbul,1959-2010.

... *İstanbul Haritaları*, Türkiye Sınâî Kalkınma Bankası Yayınları, İstanbul, 1990.

... "Kılıçhane", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., C.4, İstanbul, 2003.

... "Sergi-i Umumi-i Osmani", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* C.6, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1994.

... "Osmanlı Mimarı" D'Aronco 1893-1909 İstanbul Projeleri Restorasyonlar Projeler Kitaplar Sergi Kataloğu, İstanbul Araştırmaları Ens. Katalog 1, İstanbul, 2.baskı 2010.

... Académie D'architecture (ed.), *L'œuvre de Henri Prost, Architecture et Urbanisme*, Fransa,1960.

... Hünername, Minyatürleri ve Sanatçıları, Doğan Kardeş, İstanbul,1969

Açıkgözoğlu, Ahmet Sacit "Zeynep Sultan Külliyesi" Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.44, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2013.

Ahunbay, Metin, "Surlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1994, s.74.

Ahunbay, Zeynep, "Cedid Mehmed Efendi Medresesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1994.

Ahunbay, Zeynep, "Cafer Ağa Medresesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1994.

Ahunbay, Zeynep. "Sultan Ahmet Meydanı'nda Bulunan Marmara Üniversitesi Rektörlük Binaları'nın Tarihi Kimliği ve Restorasyon Sorunları", *Prof. Dr. Doğan Kuban'a Armağan*, ed. Z. Ahunbay, D. Mazlum, K. Eyüpgiller, İstanbul, 1996.

Akan, Erkin, *Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2008.

Akgündüz A., Öztürk, S., Baş, Y., *Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya*, Osmanlı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

Akyürek, Göksun, *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek: Tanzimat Döneminde Osmanlı Mimarlığı*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008,s.80.

Amicis, Edmondo de, *İstanbul (1874)*, (çev.) Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.

Apaydın, Banu, Eren, Cengiz, "Tasarım ve Kuram Yapıların Otel Olarak Yeniden Kullanım Bağlamında Mekânsal Dönüşümlerinin Analizi: "Four Seasons Oteli-Sultanahmet Cezaevi" Örneği", *Tasarım+Kuram*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yay., S.15, İstanbul, 2013.

Arapoğlu, Sefer, "Ayasofya'nın Ana Kubbesi'ndeki Nur Suresi" Ayasofya Yıllıkları S.13, 2010.

Arel, Ayda, *18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul, 1975.

Arlı, Hakan, "SultanahmetCezaevi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1994.

Arseven, Celal Esad, *Eski İstanbul Abidat ve Mebanisi, Şehrin Tesisinden Osmanlı Fethine Kadar*, İstanbul, 1912.

Arslan, Necla, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18.sonu ve 19.yy)*, İBB, No.99, İstanbul, 1992

Artan, Tülay, "İbrahim Paşa Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994.

Aslan, Ferhat, *Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti / İstanbul Kitapları, 2011.

Aslanapa, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1986.

Atar, Zafer, *20. Yüzyıl Başlarında İstanbul Hapishane-i Umumi'de Mahkûmların Üretim Faaliyetleri*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.35, Nisan 2015.

Atasoy, Nurhan, *İbrahim Paşa Sarayı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012.

Ateş, Muhammet, "*Geleneksel Türk Konutlarının Plan Kurgusu ve Karakteristik Özelliklerinin İrdelenmesi, Restorasyon İle Birlikte Yeni İşlev Verilen İstanbul Konaklarının İncelenmesi*", Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilimdalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul, 2008.

Aydüz, Selim, *Muvakkithane*, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.31, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2006.

Ayvansarayı Hüseyin Efendi vd. *Hadikatü'l Cevami*, A.Nezih Gültekin (hızl), İşaret Yay.93, İstanbul, 2001, s.43.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri Mimarisi 855-886(1451-1481) III*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay. İstanbul, 2.baskı 1989.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *19. Asırda İstanbul Haritası*, Fetih Derneği Yayınları, İstanbul, 1958.

Akar, Azade, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, S.9, Ankara,1971.

Baran Çelik, Gülbahar, *Yılanlı Sütun Hakkında Bir Değerlendirme: Belgeleme ve Koruma Sorunları*, İstanbul Kadir Has Üniversitesi Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Lisans Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2012.

Baran Çelik, Gülbahar, "Açık Havada 2500 Yıllık Bronz Bir Anıt, Yılanlı Sütun", Vakıf Restorasyon Yıllığı, S.6, İstanbul, 2013.

Bardill, Jonathan, "Hippodrom'da Kazılar ve Arkeologlar", *Hippodrom/Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi*, Brigitte Pitarakis (hızl), Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Bardill, Jonathan, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri" *Hippodrom/Atmeydanı I İstanbul'un Tarih Sahnesi*, Brigitte Pitarakis (hızl), Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Barillari, D., Godoli, E., *İstanbul 1900 Art Nouveau Mimarisi ve İç Mekanları*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1997.

Batur Afife, "Darülfünun Binası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1994.

Batur Afife, “Sanayi Mektebi Binaları”*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994.

Batur, Afife, "Alman Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1993.

Batur, Afife, "D'Aronco, Raimondo Tommaso", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul 1994.

Batur;Afife, “Raimondo D’Aranco’nun İstanbul’daki Restorasyon Çalışmaları Bir Örnek Uygulama: Ayasofya Şadırvanı Restorasyonu”, *Semra Ögel’e Armağan – Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*. İstanbul 2000

Batur, Afife, *M. Vedat Tek, Kimliğini İzinde Bir Mimar*, Yapı Kredi Yay. İstanbul, 2003.

Berger, Albrecht, "Milion Taşı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay. C.5, İstanbul,1994.

Berk, Süleyman, "Ayasofya Kitabeleri ve Hatları", Vakıflar Dergisi, 2006 Vakıf Medeniyeti, Özel Sayısı, Vakıflar Genel Müd. Yay. Ankara, 2006.

Bilecik, Gülberk, *Ayverdi Haritası'nın Işığında XIX. Yüzyılda İstanbul'un Tarihi Yarımadası'nda İnşaat Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2004.

Bilge, Mustafa, "Sultanahmed Cami ve Külliyesi: Kuruluş Öncesi ve Sonrası Belgeler" *I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, ed. Prof. Dr. F. M. Emecen, Yrd. Doç. Dr. E.S.Gürkan, İBB Kültür A.Ş. 2014.

Bozoğlu, Gönül, *Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağış 220 numaralı Nizami Hamsesi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Can, Cengiz, "Fossati, Gaspare Trajano", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1994.

Can, Selman, *Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX.Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri ile Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul,2002.

Can, Selman, "Arslanhane Üzerine Yeni Bilgiler", İstanbul Üniversitesi 550.Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV.Yüzyıl) 30-31 Mayıs 2003, Sümer Atasoy (ed.), İstanbul, 2004.

Can, Selman, *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., İstanbul, 2010.

Canpolat, Fatma (ed.), İmparatorluğun Meşalesi, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve İgnatius Mouradgea D'Ohsson, YKY, İstanbul, 2002.

Carbognano, Cosimo Comidas de, *18.Yüzyılın Sonunda İstanbul*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

Ceco, Sinan, "Soğukçeşme Sokağı", *İstanbul'un Kitabı Fatih II*, ed. Fatih Güldal, Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür Yayınları İstanbul'un Kitabı Fatih, İstanbul Aralık 2012

Cezar, Mustafa, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü Yayınları I, İstanbul, 1963.

Çelebi, Evliya, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1 Kitap, 1.Cilt, Ed.S.Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, 8.Baskı, İstanbul, 2014.

Çelik, Gözde, *İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

Çelik, Z., Diane, F., İngersoll, R.(ed.), *Şehirler ve Sokaklar*, Kitaptayinevi, çev.Bilgi Altınok, İstanbul, 2007.

Gülbahar Baran Çelik, *Yılanlı Sütun Hakkında Bir Değerlendirme: Belgeleme ve Koruma Sorunları*, İstanbul Kadir Has Üniversitesi Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Lisans Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.

Çelik, Gülbahar Baran, "Açık Havada 2500 Yıllık Bronz Bir Anıt, Yılanlı Sütun", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S.6, İstanbul 2013

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, *Mimar Mehmed Ağa ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1987

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Sultan Ahmed Külliyesinde Sebiller ve Çeşmeler", *17.Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı Sempozyum Bildirileri* 19-20 Mart 1998, Sanat Tarihi Derneği Yay.4, İstanbul, 1998.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "İskender Paşa Sıbyan Mektebi ve Türbesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay,2.Baskı, İstanbul, 2003.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı Yay. C.37, İstanbul, 2009.

Çoruhlu, Tülin, "Yeniçeri Müzesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994.

Çürük, Cenap, "Askeri Müze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C.3, Ankara, 1993.

Dağdelen, İrfan, *Alman Mavileri 1913-1914C.I-III İstanbul Haritaları*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Dethier, Philip Anton, *Boğaziçi ve İstanbul (19.Yüzyıl Sonu)*, çev.Ümit Öztürk, Eren Yay.İstanbul, 1993

Delemen, İnci, "Bizantionn: Koloni-Kent-Başkent", *Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkent'in 8000 Yılı*, ed. K.Durak, E.Akyürek, R.Asal, F.Çağman, SSM Yayınları, İstanbul, 2010.

Demir, Emel, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu ve Çanakkale Hapishane Örneği*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Demirbaş, U., Çınar, A.O., Demirel, M. vd., *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi I)*, Osmanlı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., No.41, Ankara 1999.

Demirel, Fatmagül, *Sultan Abdülhamid'in Mirası İstanbul'da Kamu Binaları*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul, 2011.

Demirsarlı, Belgin, "Ayasofya Üçyüzlü Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1993

- Denel,Serim, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişimin Nedenleri*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Aralık Yay.Dizisi, Ankara, 1982
- Denker, Asuman, "Büyük Saray" *İstanbul'daki Bizans Sarayları*, Asuman Denker vd.(hızl.) İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yay. İstanbul, 2011.
- Dethier,P.,A., *Boğaziçi ve İstanbul (19.Yüzyıl Sonu)*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.
- Diker, Hasan Fırat, *Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk-İslam Sanatları Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.
- Diker, Hasan Fırat, "Belgeler Işığında Fossati'nin Ayasofya'da Yok Ettiği İzler ve Ayasofya'da Kullanılan Harç Üzerine Etimolojik ve Deneysel Bir Araştırma", ed. A. N.Toy, C. Keskin, *28. Araştırma Sonuçları Toplantısı 24-28 Mayıs 2010*, C.2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. No:3266-2, Ankara, 2011.
- Dirimtekin, Feridun, "Osmanlı Devrinde Ayasofya", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1960.
- Doğan, Sema, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler (1847 - 1858)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.
- Doğan, Sema, "Sultan Abdülmecid Döneminde İstanbul-Ayasofya Camii'ndeki Onarımlar ve Çalışmalarını Aktaran Belgeler",*Bilig*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, S.49, 2009.
- Doğru, Mehmet, Kanar Yüksel vd (hızl) *Eminönü Camileri*, Türk Diyanet Vakfı Yay. İstanbul, 1987
- Dölen, Emre, "Sanayi Mektebi",*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*,C.6, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994.
- Ebersolt, Jean, *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, (çev.) İlhan Arda, Pera Yayınları İstanbul, 1999.
- Egemen, Affan, *İstanbul'un Çeşme ve Sebili*, Arıtan Yayınevi, İstanbul,1993.
- Edhem, Halil, *Nos Mosquées de Stambol*, Traduction de.E.Mamboury, Librairie Kanaat, Stamboul, 1934.

- Eldem N., Yücel, A., Kamil, M., "Sultanahmet Meydanı Çevresi ve Ayasofya Soğukçeşme Sokağı, Koruma ve Geliştirme Projesi", *Çevre Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi*, S.3, İstanbul, 1979.
- Eken, Ahmet, *Kartpostallarda İstanbul*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, No.10, 1992.
- Ergin, Osman N.,*Türk Maarif Tarihi*, C.I-II, Eser Matbaacısı, İstanbul, 1977.
- Ergin, Osman N.,*Mecelle-i Umur-ı Belediye II*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul,1995.
- Nejdet Ertuğ (ed) *İstanbul Tarihi Çeşmeleri Külliyesi*, İSKİ Yay. C.1,İstanbul,
- Erünsal,İsmail E.,*Türk Kütüphaneler Tarihi II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını:22, Ankara 1988.
- Erünsal, İsmail E.,“İstanbul, Kültür ve Edebiyat”,*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı, C.23,2001.
- Eyice, Semavi, *Ayasofya (1-2-3)* Yapı Kredi Bankası Yay. İstanbul, 1984.
- Eyice, Semavi, "İstanbul'da Bizans İmparatorları'nın Sarayı: Büyük Saray",*Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1/3, İstanbul, 1988.
- Eyice, Semavi, "Ayasofya Muvakkithanesi",*Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,Ankara, 1991.
- Eyice, Semavi, "Ayasofya Medresesi",*Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,Ankara, 1991.
- Eyice, Semavi, "Ayasofya Sıbyan Mektebi *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,Ankara, 1991.
- Eyice,Semavi, “Ayasofya Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 4, Ankara, 1991.
- Semavi Eyice, "Ayasofya Medresesi", Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 4, Ankara, 1991.
- Semavi Eyice, Hamidiye Külliyesi, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 15, Ankara,1997.

- Eyice, Semavi, "Ayasofya", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Türk Tarih Vakfı Yay İstanbul, 1993.
- Eyice, Semavi, "Ayasofya Medresesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1993.
- Eyice, Semavi, "Ayasofya Şadırvanı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1993.
- Eyice, Semavi, "Ayasofya Sıbyan Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Türk Tarih Vakfı Yay İstanbul, 1993.
- Eyice, Semavi, "Ayasofya İmaret", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Türk Tarih Vakfı Yay İstanbul, 1993.
- Eyice, Semavi, "Ayasofya Sebilleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Türk Tarih Vakfı Yay İstanbul, 1993.
- Eyice, Semavi, "Örme Sütun", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994.
- Eyice, Semavi, "Arslanhane", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1993.
- Eyice, Semavi, "Çukur Çeşmeler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994.
- Eyice, Semavi, "Dikilitaş", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994.
- Eyice, Semavi, "İbrahim Paşa Sarayı", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.21, Ankara, 2000.
- Eyice, Semavi, "Mimar Gaspare Fossati ve İstanbul", *Arredamento Dekorasyon*, S.12, İstanbul, 1992.
- Eyice, Semavi, *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Eyice, Semavi, "Fetihten Önce Eminönü", *İstanbul'un Kitabı Fatih II*, ed. Fatih Güldal, Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür Yayınları İstanbul'un Kitabı Fatih, İstanbul Aralık 2012
- Eyice, Semavi, "Ayasofya'da Abdülmecid'in Mozaik Tuğrası" *Ayasofya Yıllıkları* S.13, Ayasofya Müzesi Yay.No.16. İstanbul, 2014.

Freely, J.,Çakmak,A.S.,*İstanbul'un Bizans Anıtları*, çev. Gülru Tanman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Fossati, Gaspard, Aya Sofia Constantinople: as recently restored by order of H. M. the Sultan Abdul Medjid / from the original drawings by Chevalier Gaspard Fossati. Litographed by Louis Haghe. London, 1852.

Genç, M., Mazak, M., *İstanbul Depremleri Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi*, İGDAŞ Yayınları, İstanbul, 2001.

Göktürk, Hakan, "Erdebili Tekkesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yay, İstanbul, 1968.

Guillaume Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*, Paris,En la Boutique de Pierre Rocolet. Chez la veuve de Dami en Foucau LT,Impr.& Libr. ordin. du Roy & de la Ville, au Palais en la Galerie des Prifonniers , aux Armes du Roy & de la Ville. 1680

Grelot, Josephus, *İstanbul Seyahatnamesi*, çev. Maide Selen, Pera Yayınları, İstanbul, 1998.

Gurlitt, Cornelius, *İstanbul Mimari Sanatı*, Hasan Duman (hızl.) Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 1999.

Güldal, Fatih (ed.) *İstanbul'un Kitabı Fatih II*, Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür Yayınları İstanbul'un Kitabı Fatih, İstanbul, Aralık 2012.

Gülersoy, Çelik, *Yeşil Ev*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumları Yayınları, İstanbul, 1999.

Gülersoy, Çelik,"Yeşil Ev", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994.

Gülersoy, Çelik, *Mavi Cami*, İstanbul Kütüphanesi, İstanbul,1990.

Gültekin, Gülbin,"Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994

Güngör, Bahar, "İstanbul'da Görkemli Bir Sokak Restore Edildi", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, S.78/357, İstanbul,1989.

M.Ulvi Günpınar vd.(hızl), 20 Yüzyıl'dan 21. Yüzyıl'a Necip Bey Haritaları'ndan Günümüze Öncesi ve Sonrası İstanbul, C.III, Mimar Sinan Vakfı Yay.No.1, İstanbul, 2013.

Gyllius, Petrus, *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayınları, 1997.

Hammer, Joseph Von, *İstanbul ve Boğaziçi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.

Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.

İğüs, Esmâ, "*XVIII.Yüzyıl İstanbul'unda Fiziki Çevre, Meydan Çeşmeleri Ve Çeşme Meydanlarının Etrafında Oluşan İstanbul Meydanları*", Osmanlı İstanbul'u II, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Darülfünun", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Darülfünun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993.

İnciciyan, P. G., *XVIII. Asırda İstanbul*, çev. H.D. Andreasyan, İstanbul, 1976.

Karoly Kos, *İstanbul Şehir ve Mimarisi*, çev. Naciye Güngörmüş Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1995.

Kaplan, Selmin (hızl.) *600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Geleneksel El Sanatları Yayınları, İstanbul, 2000.

Karagöz, Şehrazat, "Antiokhos Sarayı", *İstanbul'daki Bizans Sarayları*, Asuman Denker vd.(hızl.) İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yay. İstanbul, 2011.

Kasap, Sevilay, *Sergi-i Umumi Osmani, 1863*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

Kayra, Cahit, *Eski İstanbul'un Eski Haritaları*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No.1, İstanbul, 1990.

Kilian, Hendrikje vd., *Historische Fotografie aus Istanbul*, Braus, 2001.

Kınaylı, Hüsnü "Düğümlü Baba Tekkesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.9, Neşriyat Kollektif Şti, İstanbul, 1968.

Kınaylı, Hüsnü, "Düğümlü Baba", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.9, Neşriyat Kollektif Şti, İstanbul, 1968.

Kleinbauer,W. E., Bauer, A., Matthews, H., *Ayasofya*, çev.Handan Cingi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.

Koçu, Reşad Ekrem, *Cezaevleri*, İstanbul Ansiklopedisi, C.7,Neşriyat Kollektif Şti. İstanbul,1965.

Koçu, Reşad Ekrem, “Alman Çeşmesi”, İstanbul Ansiklopedisi, C. 2, Neşriyat Kollektifi, İstanbul,1959.

Köse, Fatih, *İstanbul Halveti Tekkeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

Kömürcüyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, çev.H. D. Andreasyan, İstanbul, 1952.

Kuban, Doğan, "Saraylar",*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul,1994.

Kuban, Doğan, "Mese",*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.5,Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay. İstanbul,1994.

Kuban,Doğan,“Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul,1994.

Kuban, Doğan, Kahya, Yegan, "Hippodrom", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı,Yay., İstanbul,2.Basım, 2003.

Kuban, Doğan, *Bir Kent Tarihi*, Türkiye Tarih Yurt Vakfı Yay. İstanbul 3.Baskı 2004.

Kuban, Doğan,*Osmanlı Mimarlığı*, Yem Yayınları, İstanbul, 2007.

Kubilay, Ayşe Yetişkin,*XVIII. ve XIX.Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mayıs, 1998.

Kumbasar, Zehra, *İstanbul Muvakkithaneleri*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalında Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

Kuter, A.Cüneyt, *Ayasofya İmareti Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,1983.

- Kütükoğlu, Mübahat S.,XX. *Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- Motrave, Aubry De La,*La Motrave Seyahatnamesi*, çev. Nedim Demirbaş, İstiklal Kitabevi, İstanbul, 2007
- Mabeynci Pavlos, *Ayasofya'nın Betimi*, çev. Samih Rifat, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Mainstone, Rowland, "Jüstinyen'in Ayasofya'sının Planına, İnşaatına ve Sonraki Tarihesine İlişkin En Son İncelemeler", *Ayasofya Yıllıkları*, S.11, Ayasofya Yay.No.14, İstanbul, 1990.
- Mandıralıoğlu, Gülgün, "Latin İstilasından Osmanlı Fethine İstanbul ve Ayasofya", 600 Yıllık Ayasofyası Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu, Selmin Kangal (ed.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Mango, Cryil, *Bizans Mimarisi*, çev.Mine Kadiroğlu, Ankara, 2006.
- Mango, Cyril, "Konstantinopolis Hippodromu'nun Tarihesi", *Hippodrom/Atmeydanı I İstanbul'un Tarih Sahnesi*, Brigitte Pitarakis (hızl)Pera Müzesi Yayını, İstanbul, Mart, 2010.
- Mansel, Arif Müfid, "Ayasofya", *İslam Ansiklopedisi*, C.2, Maarif Matbaası, İstanbul,1942.
- Mehmed Raif Bey, *Bir Osmanlı Subayının Kaleminden Sultan Ahmed Semti*, hızl. H.Ahmet Arslantürk, Adem Korkmaz, Metomorfoz Yayınları, İstanbul, 2010.
- Mert, Talip, "Ayasofya Hattıyı Kadıasker Mustafa İzzet Efendi", Ayasofya Yıllıkları S.13, Ayasofya Müzesi Yay.No.16., İstanbul, 2014.
- Muslubaş Ali, SultanAhmet Tarihi Alan Araştırması Çevre Düzenlenmesi Öncesi İnceleme ve Metod Önerisi, Yay Yayıncılık,2007.
- Mülayim, Selçuk, "19. Yüzyıl Osmanlı Müzeciliği", *Osmanlı Araştırmaları XXXIV Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı- II* ed. Halil İnalçık- İsmail E. Erünsal (vd.), İstanbul, 2009.
- Müller-Wiener, Wolfgang, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, Yapı Kredi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2007.

- Nasuhü's-Silahi (Matrakçı) *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Mönch Türkiye Yay. Ankara, 2000.
- Nayır, Zeynep, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609/1960)* İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1975.
- Necipoğlu, Gülru, *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğunda Bir Mimari Kültür*, çev. G. Ç. Güven, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul, 2005,
- Necipoğlu, Gülru, "Bir İmparatorluk Anıtının Öyküsü Bizanstan Sonra Ayasofya", çev.A.Damla Gürkan, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.254, İstanbul, 2015.
- Necipoğlu, Nevra, "Constantinus I.(Büyük)", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994.
- Nicol, Donald M. *Bizans 'ın Son Yüzyılları (1261–1453)*, (çev.) Bilge Umar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Nutku, Özdemir, "Atmeydanı'nda Düzenlenen Şenlikler", *Hippodrom/Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi*, C.II, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Okçuoğlu, Tarkan, "19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Hünkâr Kasırları Üzerine Değerlendirmeler", İstanbul Araştırmaları Yıllığı, S.3, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2014
- Özcan, A.Rıza "Eminönü Kitabeleri", *İstanbul'un Kitabı Fatih II*, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları İstanbul'un Kitabı Fatih, İstanbul, 2012.
- Özcan, Eda, "Yeşil Ev", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumları Belleteni, S.376, İstanbul, 2013.
- Özgencil, Serkan, *Kentin Anlam Haritaları- Gravürlerle İstanbul*, Kitabistanbul, İstanbul, 2008.
- Özguven, Safiye, *Tarih Kültür Varlıkları Eski Yapıların Korunması Yeniden Kullanımı Ve Turizm Açısından Önemi, Özgün Bir Örnek: Soğukçeşme Sokağı ve Evleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.
- Özlu, Mamud, "Ayasofya Kütüphanesi", İstanbul Ansiklopedisi, Neşriyat Kollektif Şti. İstanbul, 1960, s.1483

- Pasinli, Alpay, "Pittakia" ve "Magnum Palatium-Büyük Saray" Bölgesinde 2000 Yılı Kazı Çalışmaları (Sultanahmet Eski Cezaevi, s.1-22) Kültür Bakanlığı Yay. No.2762, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 2002.
- Pitarakis, Brigitte,*Hipodrom/Atmeydanı; İstanbul'un Tarih Sahnesi I-II*, Pera Müzesi Yayını, İstanbul, 2010.
- Prokopius, *İstanbul'da Iustinianus Döneminde Yapılar*, Birinci Kitap, çev.Erendiz Özbayoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.
- Prokopius, *Bizansın Gizli Tarihi*, (çev.) Orhan Duru, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.
- Schlüter, Sabine,*Gaspare Fossatis Restaurierung der Hagia Sophia in Istanbul 1847-1849* Bern:Berlin; Frankfurt; Newyork; Paris; Wien; Leng 1999
- Schlüter, Sabine, "Gaspare Fossati'nin Ayasofya Onarımları" 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu", Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Selmin Kangal (hızl), İstanbul,2000.
- Schrader,Friedrich, *İstanbul 100Yıl Öncesine Bakış*, Remzi Kitabevi, çev. Kerem Çalışkan, İstanbul, 2015.
- Semiz, Yaşar, Kuş, Recai, "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim, İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)",*Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, S.15, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2004.
- Sinanlar, Seza, *Atmeydanı, Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Süssheim,K., Mansel, A.M., "Ayasofya", MEB İslam Ansiklopedisi, C.2, MEB Yay., 1997.
- Şahin,Soner. *Değişim sürecinde Osmanlı Mimarlığı, III. Ahmet ve I. Mahmud Dönemi (1703-1754)*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- Tanman,Baha, "Abdurrahman eş-Şami Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, *Türkiye Diyanet Vakfı Yay.*, Ankara, 1988.
- Tanman, Baha, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.

- Tanman, Baha, "Düğümlü Baba Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994.
- Tanman, Baha, "Sinan Erdebili Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994.
- Tanman, Baha, "Haseki Hamamı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, 2.baskı, İstanbul, 2003.
- Tanman, Baha, Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Atmeydanı ve Çevresinde Osmanlı Mimarisi", *Hippodrom/Atmeydanı II, İstanbul'un Tarih Sahnesi*, Pitarakis, Brigitte (hızl), Pera Müzesi Yayınları. İstanbul, 2010.
- Tanman, Baha, "İstanbul Eminönü'ndeki Tarikat Yapıları," *İstanbul'un Kitabı Fatih II*, ed. Fatih Güldal, Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür Yayınları İstanbul'un Kitabı Fatih, İstanbul Aralık 2012
- Tay, Lokman "Hacı Beşir Ağa'nın İnşa Ettirdiği Çeşmeler" Akdeniz Sanat Dergisi, C.8, S.16, 2015.
- Tekay, Defne, Hünkar Mahfili, Ayasofya Yıllıkları, S.13, Ayasofya Müzesi Yayınları No:17, İstanbul, 2010.
- Tezcan, Hülya, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yay.1989, İstanbul.
- Ünver, Süheyl, *Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler*, Atatürk Konferansları V, 1971-1972'den Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975.
- Ünver, Süheyl, *İstanbul Risaleleri* C.1, İsmail Kara (hızl), İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayın no:17, İstanbul, 1995
- Volkart, Hans, "Sergi Binaları" çev.N. Çakıroğlu, *Arkitekt*, C.27, S.295, İstanbul, 1959.
- Yazıcı, Nurcan, "19. Yüzyıl Uluslararası Sergilerinde Bir Osmanlı Simgesi III.Ahmed Çeşmesi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 134, İstanbul, 2005.
- Yazıcı, Nurcan, *Osmanlılar'da Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Türk-İslam Sanatları Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

Yazıcı, Nurcan, "Türk Alman Dostluğunun Hatırası/Nişanesi Sultanahmet'teki Alman Çeşmesi'nin İnşa Süreci ve Bir Çizimin Düşündürdükleri", *İki Dost Hükümdar Sultan II.Abdülhamid ve Kaiser II.Wilhelm*, İlona Baytar (ed),TBMM Milli Saraylar Daire Bşk. Yayın No.53, İstanbul, 2009.

Yazıcı, Nurcan, "Atmeydanı'nda İlk Osmanlı Sergi Binası ve Mimar Bourgeois – Parvilleé-Montani İşbirliği", Hippodrom / Atmeydanı İstanbulun Tarih Sahnesi, Pera Müzesi Yayını, İstanbul, 2010.

Yazıcı, Nurcan, "Bilinmeyen Yönleriyle Montani Efendi", *Arkitekt*, S. 495, İstanbul, 2003.

Yerasimos, Stefanos, *İmparatorluklar Başkenti İstanbul*, çev.Ela Gültekin, A.Sönmezay, İstanbul, 2000.

Yerasimos, Stefanos, *Türk Metinlerinde Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Yıldırım, Mehmet, Kadioğlu, Songül, *Defterhane'den Tapu ve Kadastro'ya Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün Tarihçesi*, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayın No.2, Ankara, 2010.

Yıldırım, Nahit, *Constantinopolis Hipodromu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2013.

Yıldız Altunbaş, Esengül; "Ayasofya, I.Mahmud Şadırvanı 2011 Yılı Restorasyonu", Ayasofya Yıllıkları, S.14, Ayasofya Müzesi Yayınları No.17, İstanbul, 2014.

Yıldız, Özgür, "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği", Gazi Akademik Bakış, C.9, S.17, Ankara, 2015.

Yücel, Erdem, *Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bulunana Bazı Belgeler*, Vakıflar Dergisi, Sayı.10, Ankara, 1973.

Yücel, Erdem, *Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar*, "Ayasofya Yıllıkları" S.11, Ayasofya Müzesi Yayınları XIV, İstanbul, 1990

Yüksel, İ.Aydın, *Osmanlı Mimarisinde II.Beyazıt - Yavuz Selim Devri*, İstanbul, Fetih Cemiyeti, 2.Baskı, İstanbul, 2006.

Zarcone, Thierry, “Buhara Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 1994.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de>

<http://collections.vam.ac.uk/>

<http://collection.nationalmuseum.se/>

<http://discover.odai.yale.edu/ydc/>

<http://earsiv.sehir.edu.tr>

<http://www.ensba.fr/>

<http://www.icomos.org.tr>

<https://www.loc.gov/>

<http://www.metmuseum.org> (The Metropolitan Museum of Art)

<http://www.mimarlikmuzesi.org>

<http://mufidyuksel.com/istanbulun-kaybolan-camileri-gungormez-camii-mufid-yuksel.html>

<http://www.obarsiv.com>

<http://www.trin.cam.ac.uk/library>